

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2009

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2009

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Tomus XLIX. Fasc. 1

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2010

Vedoucí redaktor: doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D.

Výkonní redaktoři: Mgr. Karel Černý, Ph.D.

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D.

Recenzenti: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc., doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., PhDr. Jan Chodějovský, PhDr. Mgr. Efrem Jindráček OP, doc. PhDr. Bohumil Jiroušek, Dr., doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D., doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc.

Svazek je součástí řešení Výzkumného záměru MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Na obálce je budova chemických ústavů Německé univerzity v ulici U Nemocnice 5 na Novém Městě pražském, otevřená roku 1879. Fotografie byla převzata z publikace Die Deutsche Karl-Ferdinands-Universität in Prag unter der Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I., Prag 1899, za s. 414.

OBSAH

Výročí a osobnosti

- 11 Doc. JUDr. Karel Litsch, CSc. (Michal Svatoš)

Články

- 15 Jakub Zouhar, Církevní dějiny Noëla Alexandera OP v kontextu evropské církevní historiografie na přelomu 17. a 18. století
43 Jiří Pešek – David Šaman, Hans Meyer – klíčová postava pražské německé univerzitní chemie první třetiny 20. století

Materiály

- 95 Piotr Biliński – Marek Ďurčanský, Vzájemná korespondence Jaroslava Bidla a Stanisława Zakrzewského
113 Michal Svatoš, Digitalizace listin Archivu Univerzity Karlovy v Praze (bilance jednoho projektu)

Kronika

- 121 Čestný doktorát pro francouzskou historičku Marii-Elizabeth Ducreux (Ivana Čornejová)
123 Učíme ekonomii 90 let (Milada Sekyrková)
124 Možnosti a meze výzkumu dějin vysokého školství po roce 1945 (Blanka Zilynská)
127 Další dar profesora Stanleyho B. Winterse Archivu Univerzity Karlovy (Marek Ďurčanský)

Recenze a zprávy

- 131 Znovu o pracích z dějin středověké vzdělanosti u leidensko-bostonského „Brilla“ (Ivan Hlaváček)
140 Kritická edice Husových spisů pokračuje (Vilém Herold)
146 Mirek Čejka – Helena Krmíčková, Dvě staročeská utrakvistická díla Jakoubka ze Stříbra (Blanka Zilynská)
148 Daniel Soukup, Šimon Abeles: Zrození barokní legendy (Ivana Čornejová)
149 Michael Niemetz, Antijesuitsche Bildpublizistik in den Frühen Neuzeit. Geschichte, Ikonographie und Ikonologie (Ivana Čornejová)
151 Margret Lemberg – Bernd Reifenberg (Hgg.), Die Universität Marburg im Königreich Westfalen (Jiří Pešek)
152 Martina Bečvářová, České kořeny bulharské matematiky (Marie Štemberková)
154 Leo Haupts, Die Universität zu Köln im Übergang vom Nationalsozialismus zur Bundesrepublik (Studien zur Geschichte der Universität zu Köln, Bd. 18) (Ondřej Picka)
157 John Connelly, Ztročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956 (Petr Cajthaml – Marek Ďurčanský)
160 Albína Dratvová, Deník 1921–1961. Scientific diary; Jan Slavík, Válečný deník historika (Jiří Pešek)
162 Pavel Urbášek, Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace (Petr Cajthaml)
166 Katka Volná – Jakub Jareš – Matěj Spurný – Klára Pinerová, Prověřená fakulta. KSC na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989. Edice dokumentů (Petr Cajthaml)

Autoři

Mgr. Petr Cajthaml, Ústav dějin UK a Archiv UK
doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D., Ústav dějin UK a Archiv UK
doc. PhDr. Vilém Herold, CSc., Filosofický ústav AV ČR
prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Katedra PVH a archivního studia FF UK
prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., Institut mezinárodních studií FSV UK
bc. Ondřej Pícka, Fakulta sociálních věd UK
PhDr. Milada Sekyrková, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
PhDr. Michal Svatoš, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
ing. David Šaman, CSc., Ústav organické chemie a biochemie AV ČR
PhDr. Marie Štemberková, Praha
PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., Ústav dějin UK a Archiv UK
PhDr. Jakub Zouhar, Ph.D., Katedra PVH a archivnictví FF Univerzity Hradec Králové

Výročí a osobnosti

Doc. JUDr. KAREL LITSCH, CSc. (7. 12. 1929 – 10. 3. 2009)

Karel Litsch se narodil v severoněmeckém Rostocku, v jedné ze štací jeho divadelní rodiny. Do Čech se dostal jako sirotek během druhé světové války a tady poté strávil celý svůj život. Nejdříve musel zvládnout jazyk, aby mohl úspěšně projít českými školami. Maturoval roku 1950 na pražském smíchovském gymnáziu a o čtyři roky později absolvoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy, na níž poté získal doktorát práv a další vědecké i pedagogické hodnosti. Již od studijních let ho zajímaly moderní právní dějiny, které ho přivedly na katedru dějin práva, kde působil od roku 1954 jako asistent, odborný asistent a poté jako docent.

Roku 1978 přišel jako ředitel do pražského Archivu Univerzity Karlovy, kde ukončil jednu z nejtemnějších kapitol jeho existence, spojenou se jménem M. Pravdové. Nejdříve vedení archivu spojoval s pedagogickou činností na Právnické fakultě UK, od roku 1983 se už archivu věnoval cele. V srpnu 1990 požádal o uvolnění z funkce ředitele Archivu UK a své působení na Univerzitě Karlově zakončil v prosinci roku 1991.

Badatelsky se K. Litsch přeorientoval z novověkých právních dějin střední Evropy, zvl. německých zemí, na univerzitní dějiny poměrně snadno. Jednak zůstával stále věrný jedné epoše, a pak výuka a působení „jeho oboru“ se odehrávala na univerzitě a většina významných právníků, teoretiků i praktiků byla spojena s univerzitní půdou. Nadto se již dříve zabýval nacistickými rasovými předpisy pro vysoké školy v letech 1933–1935 (studie z r. 1961) a fašizací Právnické fakulty pražské Německé univerzity v letech 1938–1939 (1975). První práce, kterou publikoval (1982) v ústavním periodiku *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (v rámci řady *Acta Universitatis Carolinae*), byla věnována postoji českého politika F. L. Riegera k univerzitní otázce na českém sněmu roku 1866. Ve zvláštním čísle, věnovaném výročí Karlovy koleje (1986), spojil své právně historické školení s univerzitními dějinami v detailním rozboru intabulací budovy Karolina v 19. a 20. století. Největší zájem K. Litsche však poutalo veřejné působení univerzitních studentů a učitelů v osudových okamžicích 20. století. Nejdříve podrobil detailnímu rozboru události okolo 17. listopadu 1939, aby se mohl obecněji věnovat vysokoškolské perzekuci v pro-

tektorátním období. V mezinárodním sborníku k šedesátinám kolegy a přítele J. Havránka (1988) se vrátil ke svému původnímu badatelskému zaměření perfektní analýzou právního postavení pražských univerzitních profesorů v první polovině 19. století.

Doc. Litsch významně ovlivnil i publikační činnost Archivu UK. Na stránkách časopisu *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* a ročenky *Zprávy Archivu UK* se za jeho předsednictví v redakčních radách začali objevovat autoři do té doby umlčení, a opomíjená témata. Málokdo ví o Litschově dlouholeté činnosti pro časopis *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* a vlastně pro většinu historických monografií Univerzity Karlovy, které si našly cestu „do světa“ díky jeho citlivým překladům do němčiny.

Největší význam však mělo ředitelské působení K. Litsche v Archivu UK. Podařilo se mu obnovit bývalou kolegiální, přátelskou a pracovní atmosféru na pracovišti tak silně decimovaném normalizačními čistkami a následným neostaliniistickým vedením. Doc. Litsch se stal respektovanou osobností i u tehdejšího vedení univerzity (jistě k tomu nemálo přispěl i fakt, že bezprostřední nadřízení, rektor i kvestor, byli jeho kolegové – právníci), takže se opět začal vytvářet onen pověstný „ostrůvek pozitivní deviace“ v moři okolní totality. Vědělo se, že v karolinském archivu je chápavý a ochotný šéf, který nebere příliš ohledy na dobová tabu, jenž rád pomůže „potřebným“, v jehož knihovně se najde zahraniční literatura a který je ochoten publikovat kvalitní odborný text. Navíc K. Litsch dokázal až neuvěřitelně přesně odhadnout povahu lidí, byl prost většiny dobových předsudků a uměl jednat se svými podřízenými.

Vlastnosti K. Litsche, které dominovaly nad vším, byly hluboké lidské pochopení, tolerance a vyvinuté sociální citění, s nimiž se staral, aby jeho spolupracovníci, známí a kolegové měli solidní pracovní a životní podmínky. Dokázal tak vytvořit v Československu sedmdesátých a osmdesátých let nebývalý pocit jistoty a slušnosti. Měl rovnou a přímou povahu, kladl důraz na věcné a o fakta opřené jednání a navíc si přinesl z luteránského německého prostředí zásadovost, morální a pevné přesvědčení.

Když jsme se v pondělí 23. března loučili s docentem Litschem ve strašnickém krematoriu, mohli jsme vidět okolo sebe hluboce dojaté tváře těch, kteří si dobře uvědomovali, že zaplnit mezeru, vzniklou jeho odchodem, bude neskonale těžké.

Michal Svatoš

Články

CÍRKEVNÍ DĚJINY NOĚLA ALEXANDERA OP V KONTEXTU EVROPSKÉ CÍRKEVNÍ HISTORIOGRAFIE NA PŘELOMU 17. A 18. STOLETÍ

JAKUB ZOUHAR

Česká historiografie je na příspěvky k dějinám církevního dějepisceví odedávna skoupá. Jestliže není věnována dostatečná pozornost domácím dějepiscům, nepřekvapí, že evropská církevní historiografie zůstává zcela stranou, a to včetně jejich vrcholných představitelů. Avšak církevní dějiny jsou a vlastně musejí být nadnárodní ve smyslu biblického *Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky, křtěte ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého* (Mt 28,19).¹

Ponechávám zde záměrně zcela stranou otázku vztahu církevních dějin a dějin tzv. profánních i otázku vztahu teologie a církevní historiografie, neboť těmto problémům byla věnována již velká pozornost.²

1. Počátky církevní historiografie v raném novověku

Církevní dějepisceví, jehož počátky jsou tradičně kladeny do 4. století po Kr. a jsou spjaty se jménem Eusebia z Caesareje, resp. s jeho prací *Ekklésiastiké historia*³ (Církevní dějiny), čítá mnoho jmen autorů žijících na Západě i Východě evropského kontinentu.⁴ Třebaže ve středověkém dějepisceví je církevní hledisko bez výjimky vždy přítomno,⁵ zásadním průlomem je až novověké kolektivní dílo, které je od poloviny 18. století známo pod názvem *Magdeburské centurie*.⁶ Nejen že se ve své době jednalo o nejroz-

¹ Podle Českého ekumenického překladu z r. 1985. K verši srov. Petr MAREČEK, *Zjevení v Galileji (Mt 28,16–20). Několik poznámek ke znění textu v českých překladech*, *Studia Theologica* 22, 2005, s. 38–44.

² Z německého pohledu srov. Wolfram KINZIG – Volker LÉPPIN – Günther WARTENBERG (Hgg.), *Historiographie und Theologie. Kirchen- und Theologiegeschichte im Spannungsfeld von geschichtswissenschaftlicher Methode und theologischem Anspruch*, Leipzig 2004; zamyšlení se nad studiem církevních dějin z pozic historika lze nalézt také v knize František X. HALAS, *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství, diplomacie Svatého stolce, České země a Vatikán*, Praha 2004, s. 5–24.

³ České překlady: Eusebius PAMPHILI, *Desatero knih církevních*, Praha 1855; TÝŽ, *Církevní dějiny*, Praha 1988. Důležitou úlohu hrála kritická vydání od Erasma Rotterdamského z r. 1523 (text latinský) a 1544 (text řecký).

⁴ K církevnímu dějepisceví srov. např. Jiří HANUŠ, *Pozvání ke studiu církevních dějin*, Brno 1999 a TÝŽ (ed.) *Ekumenické církevní dějepisceví. Dějiny, analýzy, perspektivy*, Brno 2003, kde i další literatura.

⁵ Z nejdůležitějších osobností můžeme jmenovat např. Jana z Efezu, Evagria Scholastica, Bedu Ctihodného, Flooarda z Remisu, Adama Brémského, Orderika Vitalis, Huga z Fleury, Tolomea Fiadonho z Luccy nebo Petra Comestora.

⁶ Původní název zní: *Ecclesiastica historia integrum ecclesiae Christi ideam, quantum ad locum, propagationem, persecutionem, tranquillitatem, doctrinam, haereses, caeremonias, gubernationem, schismata, synodos, personas, miracula, martyria, religiones extra ecclesiam et statum imperii politicum atinet, secundum singulas centurias perspicuo ordine complectens singulari diligentia et fide ex vetustissimis et optimis historicis, patribus et aliis scriptoribus congesta per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica*. K jejich rozboru srov. Thomas LAU, *Magdeburger Centurien*, in: Volker Reinhardt (Hg.), *Hauptwerke der Geschichtsschreibung*, Stuttgart 1997, s. 407–411 se starší literaturou. Rozbor díla a jeho srovnání s Baroniem a dalšími církevními historiky 16.–18. st. provedl Harald ZIMMERMANN, *Ecclesia*

sáhlejší popis dějin církve od jejích počátků do konce 13. století, ale především šlo o nejzásadnější církevní dějiny psané z pozic protestantismu. Jejich hlavním autorem byl protestantský humanista, teolog a biblista Matthias Flacius Illyricus (1520–1575).⁷ Když jeho dílo mající za cíl upevnit protestantismus proti papežství a zároveň sjednotit dosud značně rozrůzněné proudy uvnitř protestantské teologie vyšlo poprvé v Basileji v letech 1559–1574,⁸ vyvolalo pochopitelně z katolické strany prudkou a odmítavou reakci. Nebylo se co divit, když mohutná duchovní práce mnoha evropských intelektuálů (spolupracovníci se rekrutovali z celé Svaté říše římské, Polska, Flander, zemí Koruny české,⁹ Anglie, ale i z Apeninského poloostrova) obhajovala luterské učení, papež v ní byl označován za Antikrista, který musí být poražen, a Svatá církev navrácena do své „původní“ (tj. apoštolské) podoby. Autoři v něm rovněž zamítli podle nich příliš umírněnou kritiku papežství ze strany dřívějších humanistických historiků a filologů jako byli Lorenzo Valla, Niccolò Machiavelli nebo Francesco Guicciardini. Na takto kvalifikovaný ideologický útok však neměla katolická církev dlouho adekvátní odpověď, třebaže nemohu souhlasit s Josefem Šustou, že by dílo samo v katolických kruzích „zesílilo ... nedůvěru k vědě historické a snahu, obmeziti její volné rozběhy náležitou censurou“.¹⁰

S odpovědí přišel až největší katolický historik raného novověku kardinál Caesar Baronius (1535–1607), zpovědník Klementa VIII., prefekt vatikánské knihovny a především oficiální historiograf katolické církve.¹¹ Jím započaté původně dvanáctisvazkové dílo *Annales Ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198*,¹² jež čerpalo především z vatikánské knihovny, se dočkalo nevídaného úspěchu v katolických kruzích a jeho „pravověrnost“ stačila vyrovnat i mnohé chyby, kterých se autor zejména v letopočtech, chronologii a jménech dopustil. Sám Baronius měl čtyři pokračovatele, kteří jeho dílo zrevidovali, opravili a dovedli od roku 1198 až po rok 1585.¹³

als Object der Historiographie. Studien zur Kirchengeschichtsschreibung im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit, Wien 1960, s. 59–86.

⁷ Viz Friedrich Wilhelm BAUTZ – Traugott BAUTZ (Hgg.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (dále jen BBKL), 1–27 Bd., Hamm–Herzberg–Nordhausen 1990–2007, zde sv. II, 1990, sloupce 43–48 s bohatou literaturou (el. verze http://www.bautz.de/bbkl/f/flacius_m.shtml s lit. do r. 2007).

⁸ 2. vyd. od r. 1624. Vyd. J. Baumgarten a J. S. Semler, Nürnberg 1757–1765, které dalo dílu dnešní název, obsahuje pouze prvních pět století.

⁹ Především profesor řečtiny na pražské univerzitě Matouš Kolín (Collinus) z Chotěviny (1516–1566). Viz zákl. informace Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK et al., *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, I, Praha 1966, s. 416–451; Vladimír FORST et al. (edd.), *Lexikon české literatury*, I (A–G), Praha 1985, s. 364–365.

¹⁰ Josef ŠUSTA, *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Praha 1946, s. 95.

¹¹ K jeho osobě srov. BBKL, sv. I, 1990, sl. 379 s bohatou literaturou dovedenou v el. verzi (http://www.bautz.de/bbkl/b/baronius_c.shtml) do r. 2007. Z osobnosti českých zemí s ním udržoval jistý kontakt olomoucký biskup kardinál František z Ditrichštejna, nicméně při volbě papeže r. 1605 jej nepodpořil. Viz Pavel BALCÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn 1570–1636*, České Budějovice 2007, s. 20, 92–93.

¹² Jeho stručný rozbor podává Mario TURCHIETTI, *Cesare Baronio (Baronius)*, in: Volker Reinhardt (Hg.), *Hauptwerke der Geschichtsschreibung*, Stuttgart 1997, s. 42–45. Že by se jednalo o „zpracované přednášky, které autor pronesl na oratoři sv. Filipa Neri“, jak uvádí J. HANUŠ, *Pozvání*, s. 127, není zcela pravdivé a při rozsahu celého díla v základní řadě ani možné.

¹³ Oratorián Odericus Raynaldus (1595–1671) dovedl práci do r. 1565 (8 sv., 1646–63, 9. sv. byl propuštěn censurou teprve v letech 1683–86); františkán Antoine Pagi (1624–1699) podrobil dílo důkladné kritice a revizi, své opravy hlavně zjevných chronologických omylů shrnul do spisu *Critica historico-chronologica in Annales Baronii I*, 1689 (celkové vyd. pak pochází od jeho synovce Françoise Pagiho ve 4 sv. 1705); oratorián Giacomo Laderchi (cca. 1678–1738) pokračoval v l. 1566–1571 (3 sv., Roma 1728–37); Augustin Theiner (1804–1874) pokračoval v l. 1572–1585 (3 sv., Roma 1856–57) a pořídil poslední vydání celého díla.

2. Maurini versus bollandisté

Třebaže ani protestantské ani katolické zpracování církevních dějin zdaleka již neobsahovalo jen „nanejvyšší mírové boje za pokoj v duši“, o kterých mluvil ještě Eusebius z Caesareje,¹⁴ byla tato díla něčím novým a stála na počátku mohutného rozvoje církevního dějepiscetví 17. století. Do čela evropské katolické církevní historiografie se dostali učení benediktini z francouzské Kongregace sv. Maura¹⁵ odvozující své jméno od žáka sv. Benedikta, jenž podle legendy uvedl jeho řeholi do Galie. Kongregace sama vznikla přičiněním Laurentia Bernardiho, převora Collège de Cluny v Paříži, roku 1621¹⁶ a v roce 1675 již čítala na 178 klášterů rozčleněných do několika provincií. Vedení kongregace sídlilo v bohatém a vlivném opatství Saint Germain des Prés v Paříži.¹⁷ Benediktini se zde od počátku zaměřili na studium dějin písemnictví rané církve. Prohledávali proto zprvu francouzské, později i švýcarské, německé a italské klášterní knihovny, aby shromáždili co nejlepší rukopisy starokřesťanských autorů (svatých Basileje, Augustina, Jana Zlatoústého, Bernarda aj.), jejichž práce následně edičně vydávali. Kvalita některých z těchto edic vydržela i přísné nároky 20. století.¹⁸ Maurini usilovně pracovali až do Francouzské revoluce, která jejich činnost násilně ukončila. Generál řádu Dom Antoine Chevreux skončil 2. září 1792 spolu s dalšími 40 bratry pod gilotinou. Zbylí členové kongregace si zachránili život emigrací, z které se ti přeživší navrátili až roku 1817.¹⁹ Pokusili se navázat na předrevoluční slávu, ale společenský zájem byl už jiný. Údajně poslední člen kongregace zemřel roku 1833. Avšak povědomí o díle jejich členů se udrželo v odborných kruzích dodnes. Plný seznam autorů Kongregace sv. Maura čítá přes 220 jmen bratří, kteří sepsali více než 700 prací.²⁰ Nutno si ale uvědomit, že v 17. století neexistoval v Saint Germain des Prés žádný institut ani seminář. Jednotlivé práce byly prováděny

¹⁴ Kniha 5, kap. 1.

¹⁵ K celé kongregaci srov. *Mélanges et documents publiés à l'occasion de la mort de Mabillon*, Paris 1908 (k dispozici na internetu ve formátu PDF <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1117153>). Ioseph Urban BERGKAMP, *Dom Jean Mabillon and the Benedictine Historical School of St. Maur*, Washington 1928; Gall HEER, *Johannes Mabillon und die Schweizer Benediktiner. Ein Beitrag zur Geschichte der historischen Quellenforschung im 17. und 18. Jahrhundert*, St. Gallen 1938; Maarten ULTEE, *The Abbey of St. Germain des Prés in the Seventeenth Century*, Yale University Press 1981. Nejpodrobnější, ale tendenční Henri LECLERCQ, *Dom Mabillon, 1–2*, Paris 1953–1957 a zatím poslední je životopis Blandine BARRET-KRIEGEL, *Jean Mabillon 1632–1707. Les historiens et la monarchie*, I, Paris 1988 (1996). Celé problematice učených církevních autorů 17. a 18. st. se věnoval stručně, ale velmi výstižně a čtivě David KNOWLES, *Great Historical Enterprises. Problems in Monastic History*, London etc. 1963 (bollandisté, s. 1–32; maurini s. 33–62). Z českých autorů se tzv. maurinské školy dotknul pouze Václav VOJTÍŠEK, *O vývoji metody diplomatické a jejich potřebách*, Sborník historický 2, 1954, s. 5–38, zvl. s. 5–11, který je v těchto souvislostech v českém dějepiscetví zpravidla citován. Bohužel ani on nevyužil zdaleka kompletní literaturu o předmětu, která byla k roku 1953 ve světě napsána. Důležité je zejména sledovat specializovaný časopis *Revue Mabillon (archives de la France monastique)*; 1re année, n° 1 (1905, mai) – 10e année, n° 37 (1914, mai); 10e année, n° 38 (1914, août/1919, déc.) – n° 315/318 (1989); n.s., 1 (1990); roč. 1/1905 – 23/1933 jsou naskenovány na <http://gallica.bnf.fr/> a obsahy roč. 1990–2006 viz <http://www.irht.cnrs.fr/publications/mabillon.htm>; zvl. důležité je č. 16/2005, kde jsou články věnované dějinám časopisu. Pro české země srov. zvl. Zdeněk ŠIMEČEK, *K počátkům české diplomatiky*, Časopis Matice moravské 86, 1967, s. 101–124, který také upozornil na Legipontovy písemné styky s mauriny (s. 102, pozn. 5).

¹⁶ Schválena Rehořem XV. dne 17. 5. 1621, resp. 1627.

¹⁷ Vlekly boj s pařížským (arci)biskupstvím, na kterém bylo dlouho nezávislé, nakonec opatství prohrálo. Srov. M. ULTEE, *The Abbey*, s. 168–187.

¹⁸ Některé byly v 19. st. zařazeny do proslulé sbírky *Patrologiae cursus completus* (od r. 1844) J. P. Migneho.

¹⁹ O situaci katolické církve a hlavně jejích řádů ve Francii v letech 1789–1815 srov. Bernard ARDURA – Gérard CHOLVY – Louis-Marie BILLÉ, *Le Concordat entre Pie VII et Bonaparte 15 Juillet 1801*, Paris 2001, zvl. s. 119–121.

²⁰ Výčet těch nejvýznamnějších je nejdostupněji přístupný v Max HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, I–II, München–Paderborn–Wien 1965, sv. I, s. 155–157.

jedním dvěma bratry, někdy s několika pomocníky, ale většina činnosti náležela vždy jedinému člověku, který za daný „projekt“ sám odpovídal a často vybíral i svého nástupce. Při hodnocení práce marurinů je třeba vzít rovněž v úvahu, že celá kongregace čítala tři až čtyři tisíce členů, ale literárně činných jich bylo jen něco přes dvě stě.²¹ Je také nutné mít na paměti, že ani učení benediktini se nemohli vyhnout politice v nejširším smyslu slova a jejich díla přes veškerou svoji učenost a zdánlivý odstup²² podporovala tehdejší francouzskou vládu.²³ Zajímavá je také otázka, která se řešila prakticky již od středověku, totiž zda nemůže v důsledku učených aktivit dojít u členů katolických řádů k ochladnutí ve víře nebo dokonce k jejich úplnému odpadlictví.²⁴ Podle moderních výzkumů k tomu docházelo zřídka a například v klášteře Saint Germain des Prés došlo v 17. století pouze k jednomu doloženému případu úplného odpadlictví a nemnoha kázeňským prohřeškům, které však byly zpravidla přísně potrestány.²⁵

Nejvýraznější osobností celé kongregace byl Jean Mabillon (1632–1707), který však našel oporu i inspiraci ve svých spolubratrech jako byl knihovník Luc D'Achéry, v jehož pracovně se scházivali i učenci působící mimo benediktinský řád. Jmenovat můžeme Charlese Du Cange,²⁶ Etienna Baluzeho,²⁷ Barthélema d'Herbelot de Molainville, Jeana-Baptista Coteliera, Eusèbia Renaudota,²⁸ Claude Fleuryho,²⁹ Bernarda Lamyho, Antoina Pagiho nebo jansenistu³⁰ Louis-Sebastiena Le Nain de Tillemont³¹ a další. Sám Mabillon se osobně proslavil především svou prací *De re diplomatica libri sex*³² (Paris 1681), knihou věnovanou Colbertovi, která je obecně s lehkou nadsázkou považována za počátek diplomatiky,

²¹ Jádru učených maurinů dokonce tvořilo jen asi 50 mužů. Viz D. KNOWLES, *Great Historical Enterprises*, 40–41; M. ULTEE, *The Abbey*, s. 25.

²² Tamtéž, s. 133: „The monks of St. Germain des Prés, seeking to minimize the personal element in writing, often worked in teams and published some books anonymously.“

²³ Tamtéž, s. 8: „As the monks of earlier ages had preserved ancient culture, so the monks of St. Germain des Prés edited secular and religious texts and wrote history supportive of established tradition and power. They were critical scholars, but they readily accepted official subsidies and encouragement; in short, even in scholarship they were well aware of politics.“ Srov. také s. 163.

²⁴ Srov. H. LÉCLERCQ, *Dom Mabillon*, sv. 2, s. 503–574.

²⁵ M. ULTEE, *The Abbey*, s. 36–37. Jednalo se o jistého Mathurina Veysière, který však vedl ne právě příkladný život už dlouho před vstupem do řádu a kláštera. Tamtéž, s. 159.

²⁶ Sestavil „objemný a dodnes nepřekonaný první slovník středověké latiny“ (cit. Jana NECHUTOVÁ, *Středověká latina*, Praha 2002, s. 16; s. 27, pozn. 24 vypočítává další vydání) *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, Paris 1678. K dispozici na internetu on-line s možností stažení v PDF formátu: [http://standish.stanford.edu/bin/search/advanced/process?clauseMapped\(catKey\)=612209&sort=title](http://standish.stanford.edu/bin/search/advanced/process?clauseMapped(catKey)=612209&sort=title) (7 sv. verze, 1840–50); <http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenaref/ducange.html#werk> (3 sv. verze s dodatky, 1710); <http://gallica.bnf.fr/> (3.–7., 9.–10. sv. vyd. 1938).

²⁷ Františkána a mj. autora užitečné příručky *Vitae Paparum Avenionensium*, I–II, Paris 1693 (moderní ed. G. Mollat, 4 sv., Paris 1923–28).

²⁸ Velmi plodného autora, srov. BBKL 8, 1994, sl. 34–44 s bohatou literaturou dovedenou v el. verzi do r. 2003 http://www.bautz.de/bbkl/r/renaudot_e.shtml.

²⁹ Vychovatel francouzských princů a autor *Histoire ecclésiastique* (Paris 1690–1720) dovedené do r. 1414, později v 19. st. rozšířené a nakonec dovedené až do r. 1778. Celek čítá 91 svazků.

³⁰ O jansenismu ve Francii 17. století česky stále nejlépe Petr HORÁK, *Svět Blaise Pascala*, Praha 1985, s. 13–101.

³¹ Autora rozsáhlého díla *Mémoires pour servir à l'Histoire ecclésiastique des six premiers siècles, justifiés par les citations des Auteurs originaux, avec une Chronologie où l'on fait un abrégé de l'Histoire Ecclésiastique et Profane*, I–XVI., Paris 1693–1712 (Paris 1701–1714; anglický překl. Louis-Sebastien Le Nain de Tillemont, *Ecclesiastical Memoires of the six first centuries*, trans. by Thomas Deacon, I–II, London 1733–1735). Práce však nezachycuje a ani nechce zachytit církevní dějiny celý, nýbrž si vybírá důležité dějinné výseky, jež dokládá rozsáhlými citáty ze starších pramenů a literatury.

³² S pokračujícím názvem *in quibus quidquid ad veterum instrumentorum antiquitatem, materiam, scripturam et stilum*. Třetí vyd. (Neapolí 1789) pořízené a doplněné filologem Giovannim Adimarim, markýzem z Bumby je horší kvality. Dosud nejlepší rozbor práce provedl po mém soudu León LEVILLAN, *Le „De re diplomatica“*, in: *Mélanges et documents publiés à l'occasion de la mort de Mabillon*, Paris 1908, s. 193–252. Celá kniha je k dispozici volně na internetu: <http://141.20.85.26/mabillon/index.html>. Nově Jakub ZOUHAR, *De re diplomatica libri sex by Jean Mabillon* in outline, *Listy filologické* (dále LF) 133, 2010, 3–4.

a jejíž název je dodnes hojně citován. Shoda odborníků panuje v názoru, že dílo je nejslabší v paleografii a filologii,³³ avšak práce sama je dnes bohužel v odborné veřejnosti známa jen povrchně. Dílo je výsledkem učené diskuse známé pod označením „Bella diplomatica litteraria“³⁴ mezi Mabillonem a antverpským jezuitou Danielem Papenbroeckem³⁵ (1628–1714), který ve své práci *Propylaeum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustis membranis*³⁶ zpochybnil pravost některých merovejských listin týkajících se benediktinského kláštera Saint Denis u Paříže (dnes v Paříži). Protože byl klášter oficiálním pohřebištem francouzských králů, týkala se pře cti celé Francie. Při obhajobě pravosti listin podal Mabillon detailní dějiny latinského písma a ukázal způsob, jakým se psaný rukopis jeho doby vyvinul z kapitálních liter písma starořímského. Jeho „Šest knih o diplomatice“ obsahuje kromě vlastní diplomatiky rovněž chronologické a zejména sfragistické exkursy a poskytuje i praktický návod, jak číst vybraná stará rukopisná písma. Nevýhodou spisu je skutečnost, že se věnuje pouze raně středověkým listinám a nadto pouze listinám královským, což bylo dáno účelem práce. Nutno také připomenout, že Mabillon měl s mnohými svými spolubratry rovněž potíže a rozepře, neboť ne všichni schvalovali učenou práci tvrdíce, že odporuje řeholi sv. Benedikta. Avšak zvidává, snad až někdy fanatická Mabillonova povaha³⁷ mu pomohla všechny tyto nesnáze překonat.³⁸ Mohl se tak podílet na všech důležitých edicích benediktinského řádu, které dodnes musejí naplnit úctou každého, kdo se jejich zažloutlými folianty probírá. V první řadě se jedná o desetisvazkovou edici *Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti in saeculorum classes distributa*³⁹ (Paris 1668–1701) zahrnující léta 500 až 1100, která přináší zpřístupnění prvořadých pramenů pro církevní dějiny Západu. Druhou rozsáhlou edicí, jejímž hlavním autorem byl Jean Mabillon, jsou *Annales Ordinis Sancti Benedicti Occidentalium Monachorum Patriarchae, in quibus non modo res monasticae, sed etiam ecclesiasticae historiae non minima pars continetur, auctore Dommo Johanne Mabillon* (Paris 1703–1739).⁴⁰ Kromě faktografické stránky jsou obě edice významné rovněž metodologicky a to nikoli pouze filologickou kritikou nebo uplatněním

³³ D. KNOWLES, *Great Historical Enterprises*, s. 48.

³⁴ Nikoli tzv. „Bella diplomatica forensia“ označující prakticko-právní, ne však vědeckou diskuzi z přelomu 16. a 17. století ohledně starých klášterních listin nárokových si hospodářský prospěch z klášterního zboží na území Svaté říše římské.

³⁵ K jeho osobě viz BBKL 17, 2001, sl. 1113–1118 (Matthias SCHNETTGER), el. verze http://www.bautz.de/bbkl/p/papenbroch_d.shtml s bohatou literaturou do r. 2008. Udo KINDERMANN (Hg.), *Daniel Papenbroeck, Kunstdenkmäler zwischen Antwerpen und Trient: Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papenbroch aus dem Jahre 1660. Erstedition, Übersetzung und Kommentar*, Köln am Rhein 2002.

³⁶ *Pars prima*, in: *Acta sanctorum Bollandiana*, Aprilis tomus II, 1675, s. I–XXXIII. Obecně se uvádí, že právě Papenbroeck ještě před Mabillonem užil „diplomatické“ metody, což Mabillon ve své práci zmínil. Viz *De re diplomatica libri VI, I/1*, num. 2, s. 3: „Nullus ad hoc usque tempus peculiari tractatione rem aggressus fuerat ante Daniele Papenbrochium“. Srov. také L. LEVILLAN, *Le „De re diplomatica“*, in: *Mélanges et documents publiés à l'occasion de la mort de Mabillon*, Paris 1908, s. 199: „C'est à Papenbroeck que revient le mérite d'avoir le premier tenté de fonder la critique des chartes sur un ensemble de règles constituant un véritable corps de doctrine, ...“.

³⁷ Srov. charakteristiku jeho analytického přístupu k práci David KNOWLES, *The Historian and Character and Other Essays*, Cambridge University Press 1963, s. 223 (jde o přetisk článku *Jean Mabillon*, *The Journal of Ecclesiastical History* 10, 1959, s. 153–173).

³⁸ Na obranu vědecké práce jako takové sepsal dílo *Traité des études monastiques, divisé en trois parties*, I–III, Paris 1691–1692. Dílo se ještě v 18. století dočkalo překladu do italštiny (1701), latiny (1702) a němčiny. Nový překlad viz J. MABILLON, *Treatise on monastic studies*, transl. by John Paul McDonald, Oxford 2004. Na kritiku tohoto spisu odpověděl dalším spisem *Reflexions sur la Réponse de M. l'Abbé de la Trappe au Traité des études monastiques*, I–II, Paris 1692–1693.

³⁹ Sv. 1 (léta 500–600), sv. 2 (l. 600–700), sv. 3–4 (l. 700–800), sv. 5 (l. 800–855), sv. 6 (l. 855–900); sv. 7 (l. 900–1000), sv. 8–9 (l. 1000–1100), sv. 10 měl vyjít r. 1709 posmrtně, ale nevyšel ani v nové edici Venezia 1733–1740.

⁴⁰ 5. sv. vyšel 1713 péčí R. Massueta a 6. sv. r. 1739 dokončený E. Martěnem.

postupů pomocných věd historických, nýbrž i úvody k jednotlivým edičním svazkům, kde se jejich autor pozastavuje nad otázkou chronologie nejstarších křesťanských autorů a jejich spisů, dotýká se ale i dodnes diskutovaného problému hranice mezi „starověkem“ a „středověkem“ a mnoha dalších otázek. Proto byly jednotlivé předmluvy z edice Akt vydány v samostatné publikaci.⁴¹ Sám Mabillon vydal ještě nejméně šest dalších spisů o církevních dějinách, ale ty leží ve stínu výše zmíněných.⁴²

V 18. století stojí v popředí dvě rozsáhlá díla. V první řadě jde o třináctisvazkovou práci *Gallia Christiana* (Paris 1715–1785),⁴³ tedy o dějiny francouzských diecézí a církevních provincií, která má díky shromážděným faktům ještě dnes co říci. Do obecných dějin literární historie a medievistiky pak náleží druhá kolektivní práce maurinů z 18. století *Histoire littéraire de la France* (od roku 1733).⁴⁴ Toto mnohasvazkové dílo obsahuje prakticky celé tehdejší vědění o písemnictví na území Francie od pozdní antiky po 12. století včetně.⁴⁵

Proti benediktinům z Kongregace sv. Maura, respektive proti pravosti některých raně středověkých listin, které tato kongregace hájila, vystoupili jezuité v čele s Danielem Papebroeckem, označovaní jako bollandisté⁴⁶ podle belgického jezuita Jeana Bollandy (1596–1665),⁴⁷ který dal podnět k rozsáhlé v plném smyslu slova evropské edici legend⁴⁸ o jednotlivých světcích *Acta Sanctorum*⁴⁹ (A. A. S. S. Boll.). Bollandisté však byli ještě menší skupinou osob než maurini. Ve skutečnosti jich nikdy nebylo více než deset (mnohdy

⁴¹ R. P. Domini Joannis Mabillonii Praefationes Actis Sanctorum Ordinis S. Benedicti, in saeculorum clases distributis praefatae, Rouen 1732, 2. vyd. Trient 1724, 3. vyd. Venezia 1732.

⁴² Malý odlesk francouzských benediktinů dopadl i na benediktiny české, když Magnold Ziegelbauer vydal své *Epitome historica monasterii Brevnoviensis, Coloniae 1740* a hlavně *Historia rei literariae ordinis S. Benedicti in IV partes distributa. Opus eruditorum votis diu expetitum, ad Perfectam Historiae Benedictinae Cognitionem summè necessarium, & universim omnibus bonarum Artium Cultoribus non utile minus, quam scitu lectique jucundum. Pars Tertia, Biographica sive Bibliotheca Benedictina Historico-Critica Realis, Quae Libros juxta materiarum seriem digestos repraesentat, uniuscujusque Scriptoris genio & meritis ad aequitatis lancem perpensis*, Vindobonae 1754 (spolu s Olivierem Legipontem). K dílům srov. Vladimír PIŠA, *Epitome historica monasterii Brevnoviensis*, in: Ivan Hlaváček – Marie Bláhová (edd.), Milénium břevnovského kláštera (993–1993), Praha 1993, s. 279–291; obecně Bedřich SLAVÍK, *Od Dobnera k Dobrovskému*, Praha 1975, s. 22–28 se starší literaturou; Beda Franz MENZEL, *Abt Franz Stephan Rautenstrauch von Břevnov-Braunau*, Königstein im Taunus 1969, s. 76–88. Myšlení učených benediktinů podkřývá i jejich korespondence. Např. Ziegelbauer píše Legipontovi: „Crede mihi Oliveri! Non solum mihi, sed et Tibi Arabis ... Utilitas operis satis perspecta est; cum enim illustres juvenes iis instruendi sint litteris, atque artium disciplinis, quibus ad capessendam in Regno Bohemiae rem publicam idonei fiant, notitia quadam praevia juris publici bohemicum praecolendi atque praeparandi sunt. Haec autem ex Historia Regni pragmatica comparanda est. Qui vero fieri potest, ut eam consequantur si nequidem auctorem et scriptorem, quibusque illi nitantur principis et quam saepe toto caelo inter diversis, ullam habeant cognitionem? In hanc ut veniant, incredibili labore ac studio bibliothecae bohemiae, in qua id genus scriptorum traditur notitia, ellucubrandae incumbit.“ Cit. dle Jan STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu a M. A. Voigt*, Praha 1929, s. 275–276, pozn. 145, kde i odkaz na pramen.

⁴³ Nové vyd. Paris od 1870. K tomu srov. http://en.wikipedia.org/wiki/Gallia_Christiana.

⁴⁴ K dispozici volně na internetu ve formátu PDF <http://gallica.bnf.fr/> (dvanáctidílné vyd. ve 13 sv., Paris 1865–1869).

⁴⁵ Původně 28 sv., nově srov. doplňované vydání 1–41 (Paris 1865–1981).

⁴⁶ Učená společnost existuje dodnes, srov. jejich vynikající internetovou stránku v anglickém jazyce, kde je kompletní rozpis jednotlivých dílů edice, její stručná historie a mnoho dalších relevantních informací <http://www.kbr.be/~socboll/index.html>. K jejich dějinám srov. Hippolyte DELEHAYE, *L'œuvre des Bollandistes à travers trois siècles (1615–1915)*, Bruxelles 1959 (anglický překl. Princeton 1922); Robert GODDING – Bernard JOASSART – Xavier LEQUEUX – François De VRIENDT – Joseph van der STRAETEN, *Bollandistes, saints et légendes. Quatre siècles de recherche hagiographique*, Bruxelles 2007.

⁴⁷ K jeho osobě srov. BBKL, sv. I, 1990, sl. 675–676, el. verze s literaturou do r. 2008.

⁴⁸ O postavení legendy jako druhu pramene srov. z česky psané literatury *Legenda, její funkce a zobrazení I–VI* (Příspěvky z mezioborových setkání konaných od 29. 10. 1991 do 13. 10. 1992), Praha 1992.

⁴⁹ 68 svazků vzniklých od r. 1643 dodnes zabírá podle Učené společnosti bollandistů 58 000 stran velkého formátu.

byli jen tři, čtyři) a svoji práci tak mohli zabezpečovat pouze skrze rozsáhlý tým spolupracovníků, jejichž počet však nepřesáhl stovku.⁵⁰ Že nebyly styky mezi bollandisty a některými přáteli maurinů tak nepříznivé, nýbrž že vzájemná rivalita na učeném poli vedla ve svém důsledku ke kýženému tříbení historické kritiky, napovídá rovněž nedávno vydaná korespondence⁵¹ mezi některými osobnostmi evropské humanitní vědy 17. století. Jezuitská učená střediska měla tehdy svá sídla v Antverpách (*Museum Bollandianum*) a v Paříži (*Collegium Claromontanum*). Do tohoto projektu přispívalo svými příspěvky mnoho jezuitů, jak známo, také Bohuslav Balbín,⁵² ale i jiní členové Tovaryšstva Ježíšova z českých zemí. Bollandisté však nenapadli pouze učené francouzské benediktiny, ale rovněž karmelitánský řád, jehož původ zpochybnili. Tento *casus belli* spočíval v odmítnutím karmelitánské legendy, podle níž karmelitáni odvozovali svůj původ od samotného proroka Eliáše (1Kr 17–21, zvl. 18) a pokládali se za jeho nástupce.⁵³ Papebroeck v pojednání o sv. Bertholdu (březen) a sv. Albertu Jeruzalémském (duben) náležitě zdůraznil, že pro tuto tradici není historické opory. Karmelitáni pokračovali dvacet let v útocích na belgické jezuitu a dokonce březnové, dubnové a květnové svazky Akt byly udány španělské inkvisici, která je označila za pochybené, heretické a schismatické. Nato karmelitáni upozornili i Řím. Celá kauza táhnoucí se až do konce Papebroeckova života však nakonec vyzněla do ztracena.⁵⁴

Jezuité pochopitelně nevydávali „pouze“ legendy jednotlivých světců, nýbrž zpracovávali i další oblasti církevních dějin, v neposlední řadě historii svého řádu. Tohoto úkolu se ujal už florentský jezuita Niccolo Orlandini (1554–1606), který dějiny tehdy nového řádu vylíčil v minuciózní, na análech řádového generálního sekretáře Johanna Polanca založené práci *Historia Societatis Jesu*,⁵⁵ kterou dokončili jeho řádoví spolupratři Francesco Sacchinus (1570–1625), Pierre Poussines (1609–1686), Joseph de Jouvancy (1643–1719) a Guilio Cesare Cordara (1704–1785), kteří dílo dovedli až do roku 1633. Tovaryšstvo Ježíšovo rovněž uložilo svým provinciím, aby každá zpracovala své podrobnější dějiny, což mělo u jezuitů velkou odezvu, a proto dnes můžeme říci, že dějiny jejich řádu jsou zpracovány ze všech římskokatolických řádů nejpodrobněji.⁵⁶

⁵⁰ D. KNOWLES, *Great Historical Enterprises*, s. 30.

⁵¹ Bernard JOASSART, *Daniel Papebroch et Thierry Ruinart. Une lettre inédite du Bollandiste au Mauriste*, *Analecta Bollandiana* (dále AB) 116, 1998, s. 161–165; TYŽ, *Une lettre inédite de Benedetto Bacchini à Daniel Papebroch*, AB s. 158–160; TYŽ, *Pierre-Francois Chifflet, Charles Du Cange et les Bollandistes: correspondance*, Bruxelles 2005; TYŽ, *Pierre-Francois Chifflet, Charles Du Cange et les Bollandistes. Un nouveau volume du Tabularium hagiographicum, suivi d'une lettre partiellement inédite de Papebroch à Du Cange*, AB 123, 2005, s. 185–189; TYŽ, *Henschen et Papebroch en France en 1662. Savoie – Dauphiné – Normandie – Flandres*, AB 124, 2006, s. 93–150; TYŽ, *Henschen et Papebroch à Paris en 1662*, AB, s. 359–400; Pierre GASNAULT, *Nouveau document sur le voyage en France d'Henschen et P. en 1662*, AB 125, 2007, s. 415–417.

⁵² Např. jeho životopis sv. Jana Nepomuckého z r. 1670 *Vita beati Joannis Nepomuceni martyris* byl publikován v *Acta sanctorum*, květen III, Antverpy 1680, s. 668–680. K tomu blíže Vit VLNAS, *Jan Nepomucký. Česká legenda*, Praha 1993, s. 84–97. Obecněji Josef HEJNIC, *Balbínova cesta za antikou*, LF 97/4, 1974, s. 217–234.

⁵³ K tomu srov. Gustave BARDY a kol. (edd.), *Élie le Prophète*, I, *Selon les écritures et les traditions chrétiennes* (Les Études Carmelitaines), Bruges 1956.

⁵⁴ D. KNOWLES, *Great Historical Enterprises*, s. 15–17.

⁵⁵ Niccolo ORLANDINI, *Historia Societatis Jesu*, I, Řím 1614; II, (Diego Lainez), Antverpy 1620; III (Francisco de Borja), Řím 1649; IV (Everard Mercurian), Řím 1652, V/1 (Claudius Acquaviva), ed. Petrus Poussines, Řím 1661; V/2, ed. Joseph de Jouvancy, Řím 1710; VI/1, ed. Guilo Cesare Cordara, Řím 1750, VI/2, ed. P. Raggazzini, Řím 1859. Viz dílo online vyjma sv. VI/1, 2 http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenahist/autoren/hsj_hist.html.

⁵⁶ V této souvislosti mohou jen připomenout dějiny české provincie TJ Jan SCHMIDL, *Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae I–IV*, Pragae 1749–59 zahrnující l. 1555–1653. K charakteristice díla srov. Jan MORA-VEK, *Schmidt, Balbín, Ware. Příspěvek k jezuitské historiografii v Čechách*, Český časopis historický 19, 1913, s. 57–70, 193–204, 290–300; a také Antonín PODLAHA, *Předchůdcové Schmidlovi v historiografii české provincie Tovaryšstva Ježíšova*, Sborník historického kroužku 8, 1899, s. 39–48.

3. Dominikánská historiografie v 17. a 18. století

Benediktini a jezuité nebyli jediní, kdo se pokoušel proslavit na poli církevních dějin a kdo začal u historie vlastního řádu;⁵⁷ nás však v této souvislosti zajímá především dominikánský řád.⁵⁸ Ten o své dějiny pečoval již od středověku.⁵⁹ Z důvodu rozsahu statě zde není možno podat vyčerpávající výčet dějepisných pojednání, byť by byl omezen 16. až 18. stoletím, nicméně tu z této doby můžeme zmínit Italy Alberta da Castello (Castellano) (1470? – naposledy doložen 1523) s dílem *Brevis et compendiosa cronica Ordinis Praedicatorum* (1506)⁶⁰ nebo Leandra Albertiho (1479–1552) se spisem *De viris illustribus Ordinis Praedicatorum libri sex* (Bononii 1517)⁶¹ případně Francouze Antonia Senensia († 1586) a jeho dílo *Chronicon Ordinis fratris Praedicatorum* (Parisii 1585).⁶² Španěl Thomaso Malvenda (1565–1628)⁶³ přispěl důležitými řádovými analýzami *Annalium sacri ordinis praedicatorum centuria prima (ad annum 1246)* (Neapoli 1627) za účasti spolubratra Dominica Gravina. Dějepisectví však nebylo záležitostí výhradně románských bratří, uplatňovali se zde i ostatní provincie. Z německy mluvících zemí pocházel Konrád Sittard († 1606)⁶⁴ se svojí kronikou *Kurtze Chronica, das ist Historische Beschreibung der General-Maister Prediger Ordens und was zu eines jeden Zeit für Brüder und Schwestern im Prediger Orden gelebt haben* (Dilingen 1596). Ještě více z východu Evropy byl Szymon Okólski (1580–1653), profesor teologie ve Lvově, autor děl *Russia florida rosis et liliis. Vita aurea fratrum Ordinis Praedicatorum peregrinatione inchoata, nunc Conventum in Russia* (Leopoli 1606) nebo *Orbis Polonus* (Crocoviae 1641).⁶⁵ Hojně citovaným je i Vincenc Maria Fontana († 1675), mimo jiné autor děl *Constitutiones*,

⁵⁷ K baroknímu dějepisectví jednotlivých katolických řádů stručně M. HEIMBUCHER, *Die Orden*, passim (na internetu on-line http://www.archive.org/details/MN5052ucmf_4). K baroknímu působení cisterciáků ve Francii, kteří byli na tomto učeném poli rovněž velmi aktivní, viz např. přehledně Louis J. LEKAI, *The Rise of the Cistercian Strict Observance in 17th Century France*, Washington 1968.

⁵⁸ Pro české dominikánské dějepisectví srov. Jakub ZOUHAR, *Přehled dějepisectví dominikánského řádu v Čechách a na Moravě v 16.–18. století*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Uloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003*, Praha 2003, s. 267–291; TÝŽ, *Přehled dějepisectví dominikánského řádu v Čechách a na Moravě v 16.–18. století II. (Addenda et Corrigenda)*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (ed.), *Locus pietatis et vitae. Sborník z konference konané 13.–15. září 2007 v Hejnicích*, Praha 2008, s. 165–188.

⁵⁹ Za všechny středověké dominikánské dějepisce uvedu pouze Galvana de Flamma Mediolanensis (nar. 1283, naposledy doložen 1344), který je autorem děl *Chronica Galvagnana (Chronica de antiquitatibus civ. Mediolani ab origine ad a. 1342)*; *Chronica maior (a creatione mundi ad a. 1342, deficiente textu pro a. 1216–1328)*; *Chronica parva Ordinis Praedicatorum (ad a. 1333)*; *Chronica maior Ordinis Praedicatorum (ad a. 1344)*, která je ztracená a část z ní je vepsána v Kronice Ambrosia Taegia. Viz Thomas KAEPPELI, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, II, Romae 1975, s. 6–11. Pro historiky jako byl Vincenc Beauvais (Belvacensis), Martin z Opavy (zv. Polonus) nebo Bernard Gui (Guidonis Lemovicensis) odkazují na Jakub ZOUHAR, *Strípky z historie dominikánského řádu očima českých středověkých kronikářů (do roku 1526)*, *Marginalia Historica* 8 (=Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu PedF UK v Praze), 2004, s. 7–49, kde i podrobné odkazy na literaturu.

⁶⁰ Raymond CRÉYTENS, *Les écrivains dominicains dans la chronique d'Albert de Castello*, Archivum Fratrum Praedicatorum (dále jen AFP) 30, 1960, s. 227–313 (obsahuje edici díla a rejstřík).

⁶¹ O jeho práci se v J. QUÉTIF – J. ÉCHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti ab anno autem 1701 ad annum 1750 perducti cura et labore Remigii Coulon et Antonini Papillon*, II, 1721, s. 137b – 139a píše: „Opus accuratum et puriori elegantiorique latinitate nitens“. Má 525 stran. Je k dispozici na internetu a lze ji celou stáhnout v PDF formátu viz <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k59041r>.

⁶² Angelus M. WALZ, *Compendium Historiae Ordinis Praedicatorum*, Romae 1948, s. 200, pozn. 10. Celá hlavní produkce tamtéž, s. 461–465 bez hodnocení. J. QUÉTIF – J. ÉCHARD, *Scriptores*, II, 1721, s. 271a–272b: přídomek „Senensis“ přijal po Kateřině Sienské, stodoval v Lovani.

⁶³ Viz J. QUÉTIF – J. ÉCHARD, *Scriptores*, II, Romae 1721, s. 454–457. M. S. BLANQUER, *Tomás de Malvenda, su obra y su doctrina escatológica*, Roma 1964. Laureano ROBLES, *Documentación para un estudio sobre Tomás Malvenda OP (1565–1628)*, *Revista Española de Teología* 38, 1978, s. 113–140.

⁶⁴ Srov. BBKL 10, 1995, s. 572–573 s novou literaturou.

⁶⁵ K němu blíže viz *Słownik polskich teologów katolickich*, sv. 3, 1982, s. 241–243, kde i další literatura.

declarationes et ordinationes capitulorum generalium ordinis praedicatorum ab anno 1220–1650 emanatae (Romae 1655),⁶⁶ *Syllabus magistrorum s. palatii a s. P. Dominico usque ad F. Raymund. Capisuccum* (Romae 1663), *Sacrum Theatrum dominicanum* (Romae 1666) nebo *Monumenta s. Ordinis Praedicatorum* (Romae 1675).⁶⁷ Fontana byl bohužel z hlediska faktografie dost nespolehlivý, čehož si byli zčásti vědomi již jeho současníci. Do církevní historiografie se vepsal i Alfons Chacona (Ciaconius, † 1599) svým dílem *Vitae et res gestae pontificum Romanorum et S.R.E. cardinalium* (Romae 1601–1602 a další rozšířená vydání). Jeho statistický přístup byl tehdy v církevní historiografii ještě novátorský.

Vrcholným obdobím pro vlastní historickou práci je ale polovina 18. století, kdy za generálního magistra řádu Francouze Antonia Bremonda († 1755) dochází v letech 1748 až 1755 nikoli již k pouhé podpoře dějepisného bádání – jak tomu bylo dříve za generálního magistra Antonia Clocheho –, ale přímo k souboru nařízení, která mají za cíl shromáždit v římském řádovém generálním archivu co možná nejvíce údajů o dějinách všech řádových provincií. Cloche, který svůj zájem o dějiny řádu vyjádřil přímo na generální kapitule roku 1694, tehdy pouze nařídil, aby všichni provinciálové nechali sepsat dějiny svých provincií a neprodleně je odeslali do Říma.⁶⁸ To bylo ale před generální kapitulou v roce 1755 specifikováno s tím, že všichni její účastníci mají přivést na zasedání „životopisy všech členů zesnulých v pověsti svatosti“, dále „doklady k dějinám řádu, které se ještě v Římě nenacházejí, především o zakládání klášterů“, atd.⁶⁹ Děje se tak proto, že se dějiny řádu a humanitní věda staly nejvyššímu představenému zálibou. Roku 1748 je z jeho podnětu ustavena v Římě první „fakulta dominikánských dějin“. Osobně sepisuje dílo *De Guzmanae stirpe S. Dominici* (Romae 1740) a podílí se na dokončení osmivazkové edice *Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum* (Romae 1729–1740). Bulárium bylo připravováno již od sklonku 15. století. Pracovali na něm řádoví historici Alberto da Castello, Stephanus Usurmaris a Antonius Gonzales de Acuña.⁷⁰ Provizorně bylo vydáno 118 bul již roku 1507 v díle Joachima Turriana a Vincentia Bandelliho *Constitutiones ordinis* a rok předtím bylo dalších 118 listin zveřejněno Lasarem de Soardis, a roku 1668 vyšla v Římě práce *Bullarium confraternitatum Ordinis Praedicatorum*, nicméně na opravdu kvalitní dílo si museli zájemci o dějiny kazatelského řádu počkat až do 18. století. Odměnou jim však byla vysoce kvalitní edice splňující všechna kritéria kladená první polovinou 18. století na podniky podobného druhu. V rozsáhlé předmluvě⁷¹ celého díla se píše nejen o účelu edice, ale uživateli se rovněž dostává mnoho rad z oblasti chronologie (různé druhy datování, používání římských a arabských číslic), sfragistiky a zejména diplomatiky (např. rozdíl mezi bulou a brevem). Pozadu nezůstává ani charak-

⁶⁶ V 19. století doplněno v novém vydání „... et ab admodum rev. patre mag. fr. Vincentio Fontana exscriptae digestae, atque anno 1655 evulgatae, et usque ad annum 1862 continuatae quibus accedunt, juxta mentem capituli generalis Romae 1841 ordinatione tertia plurima-recentiora constitutionem apostolicarum, sacramque congregationum decreta“, Romae 1862.

⁶⁷ Srov. např. *Český slovník bohovědný* (dále jen ČSB) 4, s. 169. J. QUÉTIF – J. ÉCHARD, *Scriptores*, II, 1721, s. 660a,b jmenují 8 jeho děl, ale nehodnotí, je vidět určitý odstup.

⁶⁸ *Acta Capitulorum Generalium*, in: B. M. Reichert (ed.), *Momentum Ordinis Praedicatorum Historica* (dále jen MOPH) 13, s. 289.

⁶⁹ Augustin Alois NEUMANN, *Římské zprávy o českých dominikánech*, Časopis katolického duchovenstva 74, 1933, s. 334. K celé situaci a k osobě učeného generála viz Antonius MORTIER, *Histoire des Maîtres Généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs (1170–1904)*, 8 sv., Paris 1903–1920, zde 7. sv., s. 358–384.

⁷⁰ *Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum*, Romae 1729–1740, sv. I, *Praefatio*, s. XI.

⁷¹ *Bullarium*, I, *Praefatio*, s. X–LXVI.

teristika jazyka písemnosti⁷² (tedy různé „druhy“ latiny a problémy s ortografií),⁷³ citováni jsou klasičtí autoři (Cicero)⁷⁴ nebo barokní učenci, s ohledem na téma edice především Mabillon.⁷⁵

Opomenout pochopitelně nesmíme ani pilnou dvojici⁷⁶ Jacquese Quétifa (1618–1698) a Jacquese Écharda (1644–1724), tvůrců rozsáhlého díla *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti* (Lutetiae Parisiorum 1719–1721),⁷⁷ osobností tolik podobných svým o něco mladším kolegům, benediktinům-maurinům Charles-Francois Toustainovi (1700–1754) a René Prosper Tassinovi (1697–1777).⁷⁸ Zvláště Jacques Quéatif připomíná slavnějšího Jeana Mabillona. Narodil se v rodině královského notáře, profesi složil 19. září 1635, filozofii studoval u Françoise Combesis, nejslavnějšího dominikánského editora řeckých Otců, a teologii u Bernarda Lapalisse. Roku 1642 byl přidělen na faru v Paříži. Od mládí se zajímal o historii a klasické autory, četl je i v pařížské knihovně a informace o nich sháněl po celé Francii, dnešním Beneluxu a Německu. Nakonec byl jako knihovník pařížského konventu, jehož vědomostí i stylistické obratnosti si spolubratři vysoce vážili, pověřen odbornou historickou prací samotným generálním magistrem řádu Jeanem Baptistou de Marinis.⁷⁹ Vyjma svého nejslavnějšího díla, zanechal po sobě ještě dalších šest prací věnovaných dějinám svého řádu, mimo jiné i o kontroverzní postavě Savonaroly. Jeho osobnost je jen dalším dokladem o obrovském intelektuálním kvasu v Paříži druhé půle 17. století.

⁷² *Bullarium, I, Praefatio*, s. XV: „Observat idem auctor (E. Cardinal. Petra loco citato § II, num. I, pag. 5) Brevia in papyro, seu membrana subtili, et alba, Bullas in membranis rudilus exarari. Latine scribi Bullas extra controversiam est: Immo si in Bulla non servatur idioma latinum ... esse suspecta, ut inquit cardinalis Petra, quem saepius citabo, delectat enim me hominis gravitas, scientia juris, auctoritas. Verum si constaret de voluntate papae, nulla cadit difficultas, ut obligaret, quia in hoc nulla adest lex contraria, et quatenus adesset, subiiceretur dispositioni pontificiae, sed quia non supponitur, Papam recessa a stylo, ideo ille consulendus foret, si proderent Bullam pontificiam idiomate vulgari conscriptum.“

⁷³ Srov. moderní zásady ohledně ortografie *Bullarium, I, Praefatio*, s. XVII–XVIII: „Character latine, nitido, eleganti ac intelligibili, Brevia exarari, secus vero Bullas, notat ... cardinalis Petra, et experientia docet. Ceterum hic admonitum velim lectorem, quod exotica quandoque videbitur, nec una et eadem erit orthographia hujus Bullarii. Cum enim orthographia consuetudini derivat, ideoque saepe mutata sit, ita congruunt literae literis, quas exscripsi, ut ubi orthographum prae manibus fuerit, illius scribendi modos, priscos licet, et obsoletos, omnes expresserim; ubi vero exempla, seu copias, ut vocant, transcripsi, orthographiam mihi magis probatam, adhibui. Ad virgulas, ut loquuntur, incisum nempe, quod attinet, in hoc, fateor, ab autographis discrepat hoc Bullarium, licet enim desiderentur in illis, ut nemo nescit, adhibita tamen haec incisa volui claritatis ergo.“

⁷⁴ Pro význam tohoto autora pro středověk a novověk srov. klasické dílo Tadeusz ZIELINSKI, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, Darmstadt 1973 (pův. 1897); Martin FLECK, *Cicero als Historiker*, Stuttgart 1993.

⁷⁵ *Bullarium, I, Praefatio*, s. XV–XVI.

⁷⁶ Srov. R. CREYTENS, *L'œuvre bibliographique d'Échard, ses sources et leurs valeurs*, AFP 14, 1944, s. 43–71; Michael GASNIER, *Les Dominicains de St. Honoré*, Paris 1950, s. 186; Bernard MONTAGNES – Jean-Christophe de NADAI, *Apologie de Savonarole par Jacques Quéatif*, in: *Savonarole dans la culture européenne des XIXe et XXe siècles* (= *Mémoire Dominicaine* 22), Paris 2008, s. 91–109 (úvod a francouzský překlad); Bernard MONTAGNES, *L'histoire littéraire de L'ordre des Freres Precheurs: oeuvre de Jacques Quéatif et de Jacques Échard*, in: *Les Dominicains et leur histoire* (= *Mémoire Dominicaine* 4), Paris 1994, s. 75–83.

⁷⁷ A. M. WALZ, *Compendium*, s. 463. Dílo doplnil fr. Thomas Bonnet OP, S. T. L. třetím svazkem, Lugduni 1885 (číslování od s. I; srov. předmluvu o díle na začátku svazku; první osoba je právě Jacques Echard). Tento třetí sv. vydán znovu r. 1934 s doslovem A. Papillona – sahá až do 2. pol. 18. století. Remigius Coulon OP vydal pak pro léta 1700–1750 zvláštní svazek pod názvem *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti ab anno autem 1701 ad annum 1750 perducti cura et labore Remigii Coulon et Antonini Papillon*, kde další spisovatele z 1. pol. 18. století doplnil. Tato práce pak byla přetištěna r. 1961 a rozdělena do 2 sv. Někteří autoři, kteří byli uvedeni ve 3. sv. T. Bonnetu, jsou uvedeni i zde, a to beze změny. Při hledání osob je tedy nutné užívat všech svazků: starých z 1719–1721 (tomus I, II), které bývají někdy rozděleny do 4 částí (pars I, II), svazku Bonnetova (tomus III) nejlépe z r. 1934 a svazku Coulonova s podtitulem „recensiti...“ nejlépe z r. 1961.

⁷⁸ Oba byli tvůrci šestisvazkového diplomatického díla *Nouveau traité de diplomatique*, Paris 1750–1765 (německý ne příliš povedený překl. Charles-Francois TOUSTAIN – René Prosper TASSIN, *Neues Lehrgebäude der Diplomatie, welches in Frankreich von einigen Benedictinern von der Congregation des heil. Mauri ausgefertigt worden*, I–IX, Erfurt 1759–1769).

⁷⁹ J. QUÉTIF – J. ÉCHARD, *Scriptores*, II, 1721, s. 747^a.

Věhlas na poli církevních dějin si získal taktéž Antoine Tournon (1686–1775) svým šestisvazkovým dílem *Histoire des hommes illustres de l'Ordre de S. Dominique* (Paris 1743–1749) i mnoha dalšími pracemi z oblasti dominikánských i obecných církevních dějin.⁸⁰ S díly bratrů Quétifa a Écharda a s řádovým bulláriem je nevýznamnějším počinem na poli dominikánských dějin pětisvazková práce *Annales Ordinis Praedicatorum* (Romae 1756) autorů Thommasy Maria Mamachi de Lusignan (1713–1792) a jeho spolupracovníků (za všechny Fr. M. Polidora, V. M. Badettiho).

Výše zmínění však pracovali „pouze“ v rámci dějin svého řádu. Prvním skutečně všeobecně orientovaným církevním historikem pocházejícím z dominikánského řádu se stal až v Římě žijící Abraham Stanislav Bzovius (1567–1637),⁸¹ původem z Polska (*gente Polonus, audacia historicus, desiderio Cardinalis*),⁸² který kromě spisů k dominikánským dějinám a hagiografii⁸³ vypracoval rozsáhlé církevní dějiny *Annalium Ecclesiasticorum post illustrissimum et Reverendissimum D. Caesarem Baronium S. R. E. Cardinalem Bibliothecarium etc.* (12 sv., Coloniae 1616, 1625–35, Romae 1672), ve své podstatě doplnění Baroniovy práce zabírající léta 1198–1572, které se však nedočkalo očekávaného úspěchu a dodnes ani není oficiálně řazeno jako pokračování Baroniova díla. Práce byla označena spíše za řádové analý než za spis obecně církevní.⁸⁴ Útočil na ně především učený jezuita Théophile Raynaud, ale z větší části nespravedlivě, což jednoznačně prohlášovali již někteří historikové první půle 19. století.⁸⁵ Každopádně Bzovius zachoval neo-chvějnou věrnost Svatému stolci, jak se na dominikána slušelo,⁸⁶ a popudil proti sobě nejen jezuitu, nýbrž i františkány. Polská historiografie jej však vesměs chválí a označuje jeho díla týkající se polských dějin a hagiografie za spolehlivá.⁸⁷

Druhým významným dominikánem, který se věnoval „obecným“ církevním dějinám, byl Giuseppe Agostino Orsi (Ursius; 1692–1761),⁸⁸ původem z aristokratické rodiny.

⁸⁰ A. PAPIILLON, *Antoine Tournon: Historiographe Dominicain*, AFP 7, 1937, s. 320–329, resp. TÝŽ, *Le premier Collège Historique de l'Ordre der Frères Prêcheurs*, AFP 6, 1936, s. 5–38.

⁸¹ Srov. např. ČSB 3, s. 631–632. Na slovník vyčerpávajícím způsobem *Słownik polskich teologów katolickich*, sv. 1, s. 267–271. F. KOPELIŃSKI, *Stanisław Bzowski, zapomniany historyk polski (1567–1637) i jego dzieło „Annales ecclesiastici“*, Roczniki Towarzystwa na Obczyźnie 7, 1956–1957, s. 80–83; obecněji Raymond J. LOENERTZ, *Une ancienne chronique des provinciaux dominicains de Pologne*, AFP 21, 1951, s. 5–50. J. QUÉTIF – J. ÉCHARD, *Scriptores*, II, 1721, s. 488^a – 492^b nešetří chválou a hlavně vyzvedávají, co napsal o pařížském konventu.

⁸² Stanislav BZOVIVS, *Annales ecclesiastici*, XIII, Romae 1672, Praefatio, § 16, s. 8.

⁸³ *Propago divi Hyacinthi Thaumaturgi Poloniae seu de rebus praeclare gestis in provincia Poloniae Ordinis Praedicatorum commentarius*, Venetii 1604–1606 a *Tuellaris Silesiae seu de vita e miracula s. Hyacinthi confessoris commentarius*, Venetii 1608.

⁸⁴ Kaspar SAGITTARIUS, *Introductio*, in S. Bzovius, *Annales ecclesiastici*, XIII, Romae 1672, s. 319: „Hoc non modo in eundem, quem Baronius, impexit lapidem; verum eum etiam superavit, scilicet in turpi, et nefanda Papae ac Romanae sedis adulatione: in reliquis ingenio, iudicio, rerum usu, ac eloquio multum inferior Baronio.“

⁸⁵ John Goulter DOWLING, *An Introduction to the Critical Study of Ecclesiastical History*, London 1838, s. 131, pozn. 3 (k dispozici na internetu: <http://books.google.com>, který Raynauda také cituje: „F. Abrm. Bzovius Ordini. Cyriacorum [!] perexigui iudicii scriptor, nec tam autor quam consarcinator; emisit multa volumina continuationis Ecclesiasticae Historiae post Baronium, cui succedaneam in eo argumento operam navavit; ut objectu contrarii, magis eluceret Baronii accuratio, iuxta Philonis observationem lib. quis rer. divinar. haeres. Tomi Bzoviani sunt potius Annales Dominicanorum, quam Annales Ecclesiastici: est enim totus in rebus domesticis efferendis ac dilatandis; nisi cum aliquid Ordini probrosum, quod convellere non posset, malis avibus in historiae seriem incidit. Tunc enim supra piscem tacitus abit. At cum agitur de mordendis et risui omnium exponendis Fratibus Minoribus, probat exquisitè diligentiam.“

⁸⁶ Soudí tak i mnoho historiků mimo dominikánský řád, např. benediktn D. KNOWLES, *Great Historical Enterprises*, s. 12.

⁸⁷ Alespoň co se data vstupu sv. Jacka do řádu týče, chválí jej i jinak přísný Aleksander Dariusz DEKAŃSKI, *Początki zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej*, Gdańsk 1999, s. 39, pozn. 51.

⁸⁸ Srov. BBK 6, 1993, sl. 1285–1287 (Dirk Kroegel) a dovedena v elektronické verzi <http://www.bautz.de/bbkl/o/orsi.shtml> k r. 1999.

Tento u jezuitů vzdělaný muž byl více teologem než historikem, od roku 1737 zastával funkci sekretáře Indexu zakázaných knih a plnil rovněž tradiční povinnost dominikánů: roku 1749 se stal magistrem papežského paláce (*Magister Sacri Palatii*). Jeho celoživotní věrnost Římu, jeho ideologický boj proti galikanismu, jansenismu a dalším protiřímským směrům uvnitř římskokatolické církve mu nakonec vynesly kardinálskou hodnost.⁸⁹ Kreován na kardinála-kněze byl Klementem XIII. 24. září 1759; za titulární kostel obdržel basiliku S. Sisto, kde byl po své smrti i pohřben. Sepsáním z hlediska Říma „pravověrných“ církevních dějin byl pověřen samotným Benediktem XIV., neboť ve 40. letech 18. století vyšel italský překlad zde již zmiňovaných francouzsky psaných dějin od Claude Fleuryho, které byly silně prodchnuty galikánskými myšlenkami. Orsi začal podrobně, ale jeho dějiny *Della Istoria Ecclesiastica*⁹⁰ (21 svazků; Roma 1746–1762) psané záměrně italsky uvázly na samém prahu 7. století a co do kvality daleko za Fleuryho dílem zaostaly. Ani jeho pokračovatelé celkový dojem přílišné rozvláčnosti, malé originality a neúměrné bojovnosti nesetřeli. Dílo tak bylo sice hojně rozšířené, ale řečeno slovy Johna Goultera Dowlinga „mělo jen malý vliv na vývoj církevní historiografie“.⁹¹

* * *

Než přejdeme k osobnosti dominikánského autora, který nás zde nejvíce zajímá, je nutné se ještě krátce zastavit u výuky církevních dějin na evropských univerzitách, neboť její neutěšená situace jen dokresluje potřebu sestavit novou důkladnou „příručku“ všeobecných církevních dějin.

V 18. století dochází definitivně k rozvoji církevní historie jako nauky, která se postupně etablovala na univerzitách celé Evropy.⁹² Protestanti zavedli univerzitní výuku církevních dějin již v 17. století (za první se považuje katedra na Academii Julii v Helmstedtu⁹³ z roku 1650), ale na jezuitském Collegiu Romano se prvně přednášela až roku 1741. Jezuité zprvu nezařadili samostatné kurzy dějin ani do svého *Ratio studiorum*⁹⁴ a například v české provincii se objevuje historie jako předmět řádového humanistického studia až roku 1728. Proč tomu tak bylo není dodnes zcela jasné.⁹⁵ Se zařazením výuky (církevních) dějin do osnov svých škol jezuité obecně dlouho váhali, podle některých historiků snad proto, že církev pokládali za dokonalou společnost, danou jednou provždy.⁹⁶ Vzorem tu jezuitům byli tehdy benediktni, kteří zavedli výuku historie již koncem 17. stole-

⁸⁹ Angelo WALZ, *I cardinali domenicani*, Memorie domenicane 57, 1940, s. 80–81.

⁹⁰ Základní řadu dokončil jeho přítel Giovanni Bottari, který rok po autorově smrti vydal konečný 21. svazek. Pokračování započatého díla se ujal Filippo Angelo Bechetti OP, který dovedl dějiny až do r. 1587 (*Continuazione Storia Ecclesiastica dal Sec. VII. della Chiesa al Sec. XIV.*, 17 sv., Roma 1770–1788); další pokračování *Istoria degli ultimi quattro Secoli della Chiesa*, 11 sv., Roma 1788–1797 dílo završilo. Nová celková vydání vyšla v Benátkách (42 sv., 1822) a Římě (50 sv., 1838).

⁹¹ J. G. DOWLING, *An Introduction*, s. 184.

⁹² Historie profánní však byla na univerzitách v různé míře vyučována již dříve. Pro Prahu srov. Karel KAZBUNDA, *Stolice dějin na pražské universitě*, I, Praha 1964, s. 15–16.

⁹³ Sabine AHRENS, *Die Lehrkräfte der Universität Helmstedt (1576–1810)*, Helmstedt 2004; Hans HAASE, *Die Universität Helmstedt 1576–1810*, Bremen-Wolfenbüttel 1976.

⁹⁴ O něm stručně česky Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006, s. 19–21 i s bohatou literaturou

⁹⁵ Těžko to mohlo být z protinacionálních, resp. internacionálních pohnutek, jak se domnívá starší historiografie, neboť církevní dějiny jsou ze své podstaty internacionální, minimálně v rámci Evropy. K tomu srov. K. KAZBUNDA, *Stolice*, I, s. 16.

⁹⁶ Takto alespoň uvažoval Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*, IV/2, Olomouc 2003, s. 32–87 (o olomoucké univerzitě).

tí⁹⁷ na salzburšské univerzitě, jíž měli pod svojí správou. Ovlivnili je i benediktini z elitní dodnes fungující šlechtické akademie⁹⁸ v bavorském Ettalu, jejíž vrcholné období spadá právě do 18. století.⁹⁹ Ať tomu však bylo z jakéhokoliv důvodu, je skutečností, že u jezuitů zcela pokulhávalo zpracování pramenů narativní formou, třebaže jejich ediční činnost byla díky bollandistům, jak jsem výše ukázal, na velmi vysoké úrovni a byla pozitivně hodnocena i protestanty.¹⁰⁰

Ideový střet vidím rovněž v koncepci podání církevních dějin. Například podle tehdy v rakouské monarchii téměř všemocného opata Rautenstraucha byla církevní historie vlastně „historickou teologií“¹⁰¹ a měla se „vyprávějí a poučující“ metodou zaměřit zejména na vyličení posledních století. A právě tyto názory hrály zásadní roli v pojetí (nejen) církevních dějin, které se podle jejich stoupců již napříště neměly zabývat ranou církví, Písmem a patristikou, ale měly být směřovány na dobu novou. Tím však nutně musely „zastarat“ nejen všechny do té doby používané učebnice¹⁰² církevní historie, ale i rozsáhlá kompendia církevních dějin, která byla do té doby napsána. Kdo se také napříště zabýval církevními dějinami a nepokročil ve svém vyprávění za 10. století, úspěchu se zpravidla nedočkal. Naštěstí pro obor církevních dějin nebylo takového pojetí obecně platné a právě ve druhé půli 18. století dochází zároveň k rozkvětu některých teologických disciplín, například biblické exegetiky. Tento nový rozmach ovlivňuje také rakouské a české země, jak je patrné na příkladu Fortunáta Durycha a Josefa Dobrovského.¹⁰³

4. Noël (Natalis) Alexandre jako církevní historik

Již výše jsem ukázal, že ve druhé polovině 17. století byly církevní dějiny, ať už katolické nebo protestantské, ve velké krizi, neboť stará kompendia nedostačovala a nová se

⁹⁷ Robert HAASS, *Die geistige Haltung der katholischen Universitäten Deutschlands im 18. Jahrhundert*, Freiburg im Breisgau 1956, s. 160–162; Friedrich HERMANN, *Die Gründung der alten Salzburger Universität (1617–ca 1635)*, Salzburg 1950 (habilitační spis). Pozoruhodná je kniha Emmanuel J. BAUER, *Thomistische Metaphysik an der alten Benediktineruniversität Salzburg. Darstellung und Interpretation einer philosophischen Schule des 17./18. Jahrhunderts*, Innsbruck–Wien 1996.

⁹⁸ K akademiím vědeckým po r. 1600 srov. výbornou charakteristiku Anthony GRAFTON, *Defenders of the Text. The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450–1800*, Harvard University Press 1994, s. 10: „The universities and academies that stuck to the classical curriculum after 1600 (...) were not sterile bastions of classical reaction but practical institutions serving well-defined needs.“

⁹⁹ Velmi obsáhlá (včetně historických informací) je oficiální stránka www.kloster-ettal.de. K dějinám pak speciálně např. Laurentius KOCH, *Basilika Ettal. Kloster- Pfarr- und Wallfahrtskirche*, Ettal 1996 (stručný průvodce 39 s.); Stephan SCHALLER, *Karl Bader: Benediktiner von Ettal (1668–1731). Leben und Werke*, St. Ottilien 1986; Ferdinand GAHBAUER, *Ettaler Benediktiner als Autoren. Ein Kulturspiegel des Klosters bis nach dessen Aufnahme (1803)*, Ettal 1998.

¹⁰⁰ Obecně také Karl HÄMMER a Jürgen VOSS (Hgg.), *Historische Forschung im 18. Jahrhundert. Organisation – Zielsetzung – Ergebnisse*, Pariser historische Forschungen 13, Bonn 1976.

¹⁰¹ K tomu česky srov. J. HANUŠ, *Pozvání*, s. 58–60.

¹⁰² Např. v Olomouci se používala zprvu učebnice bavorského jezuita Maxmiliána DUFRENA (1688–1765) *Rudimenta historica* (6 sv., 1727–1730, dvacetkrát přetištěna, r. 1755 zakázána Marií Terezií pro tvrdé odsudky protestantismu). Byla vystřídána učebnicí augustinána Giovanni Lorenza BERTIHO (1696–1766) *Breviarium historiae ecclesiasticae* (Pisa 1760), od r. 1786/7 (předepsána 8. 9. 1786) se přednášelo podle učebnice vitemberského profesora J. M. SCHRÖCKHA (1733–1808) *Historia religionis et ecclesiae christianae adumbrata ad usum lectionum* (Wien 1786). Na nátlak katolické hierarchie však byla tato protestantská kniha nahrazena r. 1788 učebnicí vídeňskou od Matyáše DANNENMAYERA (1741–1805) *Institutiones historiae ecclesiasticae Novi Testamenti* (2 sv., Wien 1788), podle níž se v Olomouci přednášelo do r. 1834 a nic nevedilo, že byla febroniánská a protipapežská.

¹⁰³ Stanislav SEGERT – Karel BERÁNEK, *Orientalistik an der Prager Universität 1348–1848*, Prag 1967, s. 128–163; za všechny ostatní statě srov. Vladimír VAVŘÍNEK – Hana GLADKOVA – Karolína SKWARSKA (edd.), *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavivorum, Sborník příspěvků z mezinárodní konference Praha 2003*, Praha 2004, studie na s. 243–308.

nepsala. Bylo to po mém soudu způsobeno skutečností, že neexistovala žádná hlubší výuka v oboru církevních dějin; zkrátka nebylo nikoho, kdo by se mohl tohoto odpovědného a nanejvýš odborně obtížného úkolu ujmout. Jednotlivé řady katolické církve se věnovaly buďto svým vlastním dějinám nebo ediční práci mnohdy nepřekračující ve výběru látky 6. století. Postup měl svoji logiku, neboť heuristika je vždy nutná před velkým syntetickým zpracováním, ale právě ve druhé půli 17. století si již doba žádala nové kompendium. Bylo zřejmé, že se jeho zpracování musí ujmout jedinec (s týmem spolupracovníků), který bude mít navzdory neexistenci církevních dějin jakožto oboru dostatečné schopnosti a podmínky k jeho napsání. Že se tak stalo právě ve Francii, tou dobou díky maurinům na pomyslné intelektuální špici Evropy, nemůže překvapit.

Autorem, který se tohoto úkolu ujal, byl Noël (Natalis) Alexandre¹⁰⁴ (19. 1. 1639 – 21. 8. 1724). Narodil se v Rouenu v nepříliš bohaté rodině, ale díky příznivcům mohl vystudovat místní gymnasium. Finanční nedostatečnost a neobyčejně intelektuální nadání jej „předurčily“ v rámci dobových zvyklostí ke vstupu do některého z katolických církevních řádů, protože jen pod záštitou některého z nich se mohl v budoucnosti zabývat výhradně intelektuální prací bez větších materiálních starostí. Jako premiant gymnasia, jehož zálibou byl především latinský jazyk,¹⁰⁵ kterým po celý svůj život psal, si již v 15 letech zvolil dominikánský řád.¹⁰⁶ Roku 1654 zde absolvoval noviciát a později byl poslán na řádové generální studium do Paříže. Již ve svém rodném městě asi poznal svého budoucího celoživotního přítele a o pět let mladšího spolubratra Jacquese Écharda, o němž již byla řeč. Při pařížském studiu filozofie a zejména teologie si v duchu tradice řádu plně osvojil nauku sv. Tomáše Akvinského, jehož obdivovatelem po celý život zůstal, a to i přesto, že mu bylo v průběhu jeho života vytýkáno mnoho teologických pomýlení, právě v souvislosti s jeho nejdůležitější prací: s církevními dějinami. Na tomto místě není možno se plně věnovat jeho životním osudům ani jeho rozsáhlému a co do obsahu rozmanitému dílu čítajícímu dvacet tři titulů,¹⁰⁷ proto se soustředím pouze na jeho práci nejdůležitější.

Jedná se o církevní dějiny vydané nejprve pod názvem *Selecta Historiae Ecclesiasticae capita et in loco eiusdem insignia dissertationes historicae, chronologicae, criticae, dogmaticae* (23 svazků; 1676–1686),¹⁰⁸ později důkladně autorem přepracované pod názvem

¹⁰⁴ Literatura k jeho osobně shrnuta v BBKL 1, 1990, sl. 111 (Friedrich Wilhelm Bautz) a dovedena v el. verzi http://www.bautz.de/bbkl/a/alexander_natalis.shtml do r. 1999. Pokud je mi známo, jeho nejvýznamnější biografii doposud zůstává Anton HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander (1639–1724)*, Freiburg (Schweiz) 1955. Za zprostředkování této publikace děkuji Mgr. Kateřině Čadkové. Nověji Jean-Luis QUANTIN, *Entre Rome et Paris, entre histoire et théologie, les "Selecta historiae ecclesiasticae capita" du P. Noël Alexandre et les ambiguïtés de l'historiographie gallicane*, in: Dominicains, théologiens et historiens (=Mémoire Dominicaine 20), Paris 2006, s. 67–100. K této studii jsem při psaní tohoto článku již nemohl přihlídnout.

¹⁰⁵ Rečtina a hebrejščina mu byly již vzdálenější, z italštiny pak znal jen základy. Rodnou francouzštinu používal sporadicky, občas v korespondenci nebo polemice.

¹⁰⁶ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 5–6: „Von Kindheit an hatte er das fromme Beten und das segensreiche Wirken der Weißen Patres im Dominikanerkloster seiner Vaterstadt Rouen beobachtet. Auch er wollte ein Jünger des großen heiligen Dominikus, ein ‚Predigerbruder‘, werden, auch sein Leben sollte ganz und vorbehaltlos Gott geweiht sein, auch er wollte nur diesem einen Ziele leben: gebet, Studium und Seelsorge.“

¹⁰⁷ Bylo tak učiněno již A. Hänggim, třebaže mnohdy zbytečně apologetickým způsobem, avšak z hlediska historiografie nanejvýš fundovaně. Soupis jeho prací také v BBKL 6, 1993, sl. 972–977 (Karl-Heinz Kleber). Podle Hänggiho (s. 1) čítá celé jeho dílo na 50 000 tiskových stran.

¹⁰⁸ Později částečně vydání (6 sv. 1679–1680) a nová vydání (26 vol. 1688–1689; 1714; 1726; 1730; Lucae 1734, Venetia 1736; 1740–1744; Lucae 1749; Ferrara 1758–1762; Venetia 1771; 1776–1777; Passani 1778; Bingen 1785–1791). Podrobněji srov. A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 183–191.

Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti ab orbe condito ad annum post Christum natum 1600 et in loca eiusdem insignia dissertationes historicae, chronologicae, criticae, dogmaticae (8 svazků velkého folia; Paris 1699).¹⁰⁹ Nicméně toto přepracování nespočívalo – jak zjistil A. Hänggi¹¹⁰ údajně srovnáním všech 18 000 stránek díla s prvním vydáním – v korekci „pomýlených“ názorů, jak bylo z mnoha stran (zejména od generálního magistra A. Clocheho) požadováno, ale v posílení a potvrzení dříve prezentovaných názorů!¹¹¹ Roku 1778 bylo dílo doplněno dominikánem Vincenzem Fassinim (1728–1787) o dva svazky. První doplňuje různé autority, které se vyjadřovaly k dekretům Tridentského koncilu, neboť toto téma Alexandre poněkud zanedbal, a druhý svazek zachycuje církevní dějiny 17. a 18. století v devíti kapitolách (dějiny papežů, francouzské zahraniční misie, rozšíření katolické víry v různých pohanských zemích, spor o ritus, hereze, koncily, učení církve, kontroverze a církevní autority).

Podíváme se nyní na kompendium podrobněji. Rozsáhlé dílo vyvolalo – a po mém soudu dokonce muselo vyvolat – rozsáhlou odezvu, pochopitelně kladnou i zápornou. Práce sama neobsahuje prakticky žádné teoretické stati, ani rozsáhlé předmluvy, neboť její autor nebyl přílišným teoretikem historiografie, tím méně historiografie církevní, která byla za jeho života z hlediska metodologie *tabula rasa*. Celé dějiny se podle Alexandra vztahují k Bohu a církevní dějiny mají zachycovat vývoj Boží říše na Zemi.¹¹² Jejich studium je nezbytné, neboť „*Hominem enim vero scholasticis tantum in quaestionibus versatum, in Scriptura vero sacra, in Ecclesiastica Historia, in conciliis, in Doctrina Sanctorum Patrum peregrinum et hospitem, vix dimidiatum esse theologum concesserim: cum vero qui sit his studiis rudis et inexercitatus, Ecclesiae pene inutilem fore, fidenter pronuntiabo*“.¹¹³ Sám si je vědom, jak výslovně v předmluvě podotýká, že všem zainteresovaným je v jeho době zapotřebí „příručky k poučení v tom odvětví bohovědy, které se nazývá pozitivní teologie“¹¹⁴ a své dílo prý sepsal pro ty, kteří se zajímají o křesťanský starověk a pozitivní teologii, tedy především pro její studenty.¹¹⁵ Pochopitelně vychází zcela z tomismu s cílem šířit „křesťanskou pravdu“ mezi národy, jak bylo ostatně dominikánskému řádu vlastní. Nutně se tak stává, jako i ostatní církevní historici, nejen historikem-učencem, nýbrž i apologetem a polemikem.¹¹⁶ Proto jej zajímají především vnitřní, duchovní dějiny církve, méně již její vnější činnost.

Celé dílo je rozděleno následujícím způsobem: téměř neměnné kapitoly nazvané *Selecta capita* zachycují dějiny církve za jedno nebo dvě století, přičemž každá z nich má na závěr připojen samostatný oddíl zvaný *Dissertatio*, v němž se probírají kontroverzní otázky daného století. V popředí stojí zejména učení církve, tedy jeho pravověrnost. Při bližším pohledu se zdá, jakoby čtenář sledoval předem danou cestu „pravověrnosti“ sta-

¹⁰⁹ Do konce 18. století vyšlo celkem 13 edic tohoto díla. První vydání čítá 18 000 stran bez dodatků a poslední vydání čítá v dvojnásobně velkém formátu 11 000 stran.

¹¹⁰ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 186–188.

¹¹¹ Podle Hänggiho bylo doplněno v rámci 18 000 stran asi 70 stran a přibližně 13 jich bylo vypuštěno.

¹¹² Tamtéž, s. 72–75.

¹¹³ N. ALEXANDRE, *Selecta Historiae Ecclesiasticae capita*, Praefatio (nestr.).

¹¹⁴ Pozitivní teologie „usiluje dějinnou metodou a následně pokud možno přesně a metodicky správným výkladem shromáždit a představit výpovědi pozitivních zdrojů zjevení: Pisma, tradice, vyjádření učitelského úřadu církve v dřívějších dobách“. Cit. Karl RAHNER – Herbert VORGRIMLER, *Teologický slovník*, Praha 1996, s. 358.

¹¹⁵ N. ALEXANDRE, *Selecta Historiae Ecclesiasticae capita*, praefatio.

¹¹⁶ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 77: „... nicht um der Apologetik und der Polemik willen, sondern der Wahrheit wegen, die das Primäre seiner Historiographie ist und das äußere Geschehen weitgehend zu bedingen scheint“.

letími, na které ale čeká mnoho nástrah v podobě bludů a herezí; čtenář zná konec příběhu, ale jeho průběh je vpravdě dobrodružnou poutí. Emoční efekt zvyšuje i autorův styl a jazyk. Ačkoliv byl výborným latiníkem, vzorem mu byl tradičně Cicero, výslovně říká, že práci koncipoval jasně a srozumitelně, bez dlouhých period, aby v ní probíraná látka byla (didakticky) co možná nejsnáze uchopitelná. Jeho latina je všeobecně považována za správnou, věcnou a neuráží prý ani dobré stylisty.¹¹⁷ Prakticky žádnou chybu v tomto směru nenašel ani jeho největší ideový odpůrce protestantský teolog Elias Veiel (1662–1706), profesor na univerzitě v Ulmu. Dobová pompéznost se v díle objevuje pouze v dedikačních listech; neklasická slova pak používá při polemikách, které jsou však na náš vkus místy až příliš ostré. Pro svou práci si zvolil klasickou scholastickou metodu, „*ut Baccalauri ... opus habeant ad usum Scholae magis accomodatum*“.¹¹⁸ Musel samozřejmě brát ohled i na tradici pařížské univerzity,¹¹⁹ a proto nejprve předkládá po vzoru Tomášovy Teologické summy *pro et contra* a nakonec závěr (*conclusio*).¹²⁰ Použití scholastické metody,¹²¹ dosti nevhodné pro sepisování jakýchkoliv rozsáhlých církevních dějin, bylo proto už v době vydání díla terčem kritiky z mnoha stran. Zejména jej napadl kalvínský teolog a historik Samuel Basnage (1638–1721), jehož argumenty znějí dnes zcela odůvodněně. Avšak na druhou stranu měli svou pravdu i katoličtí obránci Alexanderovy práce, kteří poukazovali na didaktický účel díla a na tehdy ještě nejrozšířenější použití scholastické metody při výuce teologie na evropských univerzitách latinského kulturního okruhu.

Alexandre se mohl při své práci opřít o nejnovější edice a historická díla, která v Paříži připravili benediktini z Kongregace sv. Maura nebo v Antverpách jezuitští bollandisté, ale i o práce ostatních duchovních řádů, jak o tom bylo pojednáno výše. Přesto musel pochopitelně pracovat s nevydanými prameny, které se nacházely ve francouzských knihovnách, zejména v těch pařížských. Samotná knihovna dominikánského konventu St. Jacques v Paříži, kde Alexandre pracoval, obsahovala desítky středověkých rukopisů a kolem 10 000 knih.¹²² Pro nejstarší dějiny použil samozřejmě Eusebia, ale rovněž Sókrata, zvaného Scholastikos¹²³ († po r. 439) a Sózomena¹²⁴ (5. století), které cituje podle vydání Christophera Cicastensis. Všechny své prameny podrobuje historické kritice (nikoli však teologické!) a jeho *Dissertationes* jsou namnoze literárně a pramenně kritická pojednání. Přirozeně se ale nevyhne četným omylům, zvláště u patristické literatury, cituje například podle falešných dopisů, různá díla připisuje nesprávným autorům, apod.¹²⁵ Při tomto soudu je ale třeba mít na paměti, že v jeho době nebylo mnoho údajů vůbec známo, v některých případech panuje nejistota dodnes. Na druhou stranu někdy autor vědomě vybírá citace z autorit, aby podepřel svůj galikánský ideový názor, o němž ještě bude řeč. Po vzoru tehdejší doby nechává za sebe často mluvit prameny samy,

¹¹⁷ Tamtéž, s. 87–89, kde také doklady k hodnocení jeho jazyka.

¹¹⁸ N. ALEXANDRE, *Selecta Historiae Ecclesiasticae capita*, Praefatio (nestr.)

¹¹⁹ DE VIGNEUL-MARVILLE, *Mélanges d'histoire et de littérature*, I, Paris 1725, s. 204: „Il est le premier qui s'est avisé de traiter les plus belles questions de l'histoire ecclesiastique à la manière de l'Ecole.“

¹²⁰ A. HÁNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 89.

¹²¹ O metodě např. Martin GRABMANN, *Die Geschichte der scholastischen Methode*, I–II, Berlin 1957 (1. vyd. 1909, 1911).

¹²² A. HÁNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 90–91.

¹²³ Viz BBKL 10, 1995, sl. 756 (Richard Klein) na internetu s literaturou do r. 2007: http://www.bautz.de/bbkl/s/sokrates_scholasticus.shtml.

¹²⁴ Viz BBKL 10, 1995, sl. 860–863 (Hubertus R. Drobner) na internetu s literaturou do r. 2006: http://www.bautz.de/bbkl/s/sozomenos_s_h.shtml.

¹²⁵ Podrobněji k omylům A. HÁNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 91–92.

tj. cituje celé dlouhé pasáže, natolik dlouhé, že mu to bylo historiky nejednou vytýkáno.¹²⁶ Pravdou je, že citáty jsou na škodu plynulosti čtení, ale ještě dnes jsou pro odborníky cenné, jak poznamenává Anton Hänggi.¹²⁷ Také s odbornou literaturou pracuje Alexandre velmi profesionálně. Obecně lze říci, že jeho citace jsou přesné a spolehlivé. Jeho nejsilnější stránkou je pak literární kritika, vnější (zprávy dalších autorů) i vnitřní (styl, jazyk, slovní zásoba), zkrátka ověřování názorů nejrozličnějších učenců, starověkem počínaje.¹²⁸ Nicméně zná i nejnovější tituly. Cituje tak například Mabillonovu práci *De re diplomatica libri sex* (Vol. I, cap. 9, § 4, p. 65) nebo práce vatikánského knihovníka Emanuela Schelstrata (1645–1692) (Vol. XV–XVI, diss. 4, § 18, p. 166), přesto však má jeho kritičnost daleko k těmto mužům, z nichž především ten první stál na pomyslném vrcholu tehdejší učené kritiky. Zejména však udiví svou sečtělostí v soudobé církevní historiografii. Podle výpočtu Eliase Veieľa¹²⁹ cituje Alexandre přes 80 katolických autorů od Baronia po irského františkána Luca Waddinga (1588–1657), na něž nejen odkazuje, ale se kterými rovněž v mnohém polemizuje. K nim je nutno připočítat i další autory, zejména nekatolické, kterým mnohdy přiznává v konkrétních (jistěže nikoli věroučných) tvrzeních oprávněnost; na druhou stranu potírá podle něj falešná tvrzení katolických autorit v oblasti dějepisectví, zejména Baronia, ale nebojí se sáhnout ani na církevní otce Damasca, Chrysostoma nebo Jeronýma s Augustinem.¹³⁰ Zvláštní zálibu má v galikánských autorech jako je francouzský biskup a učenec Pierre de Marca (1594–1662). Je obtížné odhadnout, nakolik jsou jeho omyly způsobeny opravdovou neznalostí a nakolik byly vedeny určitým záměrem (mám na mysli zvláště názor, že Marie Magdalena přišla do Galie spolu s Lazarem a Martou nebo že sv. Dionýsos byl nejprve biskupem athénským a až pak pařížským, apod.).¹³¹ V kritice jiných církevních řádů je zdrženlivý, neboť polemiky tohoto druhu byly v jeho době na denním pořádku a nedělaly právě dobrou reklamu svým původcům. Nicméně jako dominikán vyzdvihuje všude pochvalně kladné zmínky o všem řádovém, zejména o sv. Tomáši Akvinském. Tak například chválí i jezuitské *Ratio studiorum*, které se zavazuje ctít Tomášovo učení.¹³²

Jistě lze s Hänggim polemizovat,¹³³ že z hlediska historické kritiky, tím méně z hlediska konfese byly Alexanderovy církevní dějiny nestranné, údajně daleko nestrannější než později vydané *Unparteiische Kirchen- und Ketzerhistorie vom Anfange des Neuen Testaments bis auf das Jahr Christi 1688*¹³⁴ (Frankfurt am Main 1696–1699; Supplementa 1702) Gottfrieda Arnolda (1666–1714). Musí se však dle mého názoru přiznat, že Alexanderovy dějiny jsou mnohem spolehlivější než původní (bez oprav pokračovatelů) ději-

¹²⁶ Antoine TOURON, *Histoire des hommes illustres de l'Ordre de S. Dominique*, Paris 1743–1749, sv. 5, s. 807: „Les passages y sont rapportés fort au long...“

¹²⁷ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 92.

¹²⁸ Podrobněji tamtéž, s. 94–99.

¹²⁹ Elias VEIELIUS, *Dissertatio Isagogica in Selecta Historiae Ecclesiasticae capita, sive Dissertationes ... Natalis Alexandri*, Ulmae 1699, s. 32–183.

¹³⁰ Podrobněji A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 100, 101.

¹³¹ Noël ALEXANDRE, *Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti ab orbe condito ad annum post Christum natum 1600 et in loca eiusdem insignia dissertationes historicae, chronologicae, criticae, dogmaticae*, I, Bingii ad Rhenum 1785, sv. 4, s. 388–453.

¹³² N. ALEXANDRE, *Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti*, XIII–XIV, 1785, a XVI, s. 154–155. O jeho vztahu k ostatním řeholím srov. E. VEIELIUS, *Dissertatio*, s. 183–196 (minorité, karmelitáni).

¹³³ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 103: „Zwanzig Jahre, bevor Gottfried Arnold seine *Unpartheische Kirchen- und Ketzerhistorie* (die aber keineswegs unparteiisch ist) verfasste, hat N. Alexandre eine Kirchengeschichte geschrieben, die erstaunlich objektiv und unparteiisch ist.“

¹³⁴ Jejich rozbor podává Uwe NEDDERMEYER, *Gottfried Arnold*, in: Volker Reinhardt (Hg.), *Hauptwerke der Geschichtsschreibung*, Stuttgart 1997, s. 29–33.

ny Baroniovy; na druhou stranu při časovém rozdílu to nemůže až tak překvapit. Chronologická a historicky věcná přesnost sama ale nemohla v evropském 17. století způsobit větší oblibu díla ani u katolíků ani u ostatních křesťanských konfesí. Rozhodující roli tu hrála ideová stanoviska zasahující do oblasti filozofie a zvláště pak teologie. Členové francouzských dominikánských provincií¹³⁵ se v 17. století sice ubránili jansenismu, s nímž se museli nutně rozejít v pojetí Boží milosti a svobody vůle, neboť jansenisté věřili, že lidská vůle a jednání je predestinováno a že Boží milost činí lidské jednání a priori dobrým, ale galikanismu více méně podlehli.¹³⁶ Noël Alexandre nebyl výjimkou.

V jedné z nejdůležitějších otázek katolické teologie, v otázce papežského primátu,¹³⁷ se Alexandre kloní k názoru, že primát je Božské právo, které dal sv. Petrovi sám Kristus a které je skrze Petra propůjčeno jeho nástupcům. Nicméně primát pozdějších papežů podle něj není neomezený, jeho moc je odvislá od koncilu a papež sám nemá žádnou pravomoc *in temporalia regum*. Zde zřetelně vidíme základní myšlenku francouzského galikanismu, který byl na svém vrcholu právě v 17. století. Galikanismus¹³⁸ jako pokračování pozdně středověkého konciliarismu¹³⁹ především hlásal nadřazení ekumenického koncilu nad papeži. Toto stanovisko zastává Alexandre i ve svých ostatních spisech. Druhá citlivá otázka katolické teologie je papežská neomylnost ve věroučných otázkách přijatá jako dogma až roku 1870. Tu Alexandre papeži přiznával pouze v otázkách víry a morálky *ex cathedra*, tj. v případech, že papež mluví v souznění s Písmem a tradicí, tedy za pomoci Ducha svatého a po poradě s kardinálským kolegiem a dalšími významnými teology, kteří danou otázku nejprve podrobně prozkoumají, a celá církev ji přijme.¹⁴⁰ S výnosem papeže tedy není bezpodmínečně nutný souhlas koncilu, ale „souhlas církve“ (buďto *antecedens* nebo *consequens*). Tyto názory typické pro galikanismus té doby dostaly jejich autory, a tedy i Alexandra, do konfliktu se Svatým stolicem. Mimo jiné se stoupenci galikanismu mnohdy dostávali do rozporu s katolickou tradicí, s názory mnoha církevních otců, a výjimkou tu nebyl ani Alexandre. Tak protřečtil například Gelasiovi, Řehoři Velikému, Mikuláši I. nebo Zosimovi. Na druhou stranu se však Alexandre snažil zachovávat Římu věrnost, jak po mém soudu dokázal vícekrát již zmiňovaný Anton Hänggi,¹⁴¹ což oceňova-

¹³⁵ Nejdůležitější provincií ve Francii byla vlastní Francouzská provincie. Ta měla spolu se starobyloou Provincí toulouskou a nově založenou pařížskou s přísnou observancí a několika kongregacemi koncem 17. století kolem 100 konventů. Pro nedostatek spolehlivých pramenů se však jedná jen o hrubý odhad.

¹³⁶ K situaci v dominikánském řádu srov. z řádového hlediska A. MORTIER, *Histoire des Maîtres Généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs*, VI–VII, Paris 1913, 1914.

¹³⁷ Z česky psané překladové literatury srov. Klaus SCHATZ, *Dějiny papežského primátu*, Brno 2002; mnohdy polemicky k předchozímu František X. HALAS, *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství, diplomacie Svatého stolce, České země a Vatikán*, Praha 2004, dle rejstříku.

¹³⁸ Podrobně Dale K. VAN KLEY, *The Religious Origins of the French Revolution: From Calvin to the Civil Constitution, 1560–1791*, New Haven 1996; a zejména Pierre BLET, *Le clergé du Grand siècle en ses assemblées (1615–1715)*, Paris 1995, zvl. s. 241–364, o Alexandrovi s. 384; česky dosud nejlépe pro počátky hnutí Francis RAPP, *Církev a náboženský život Západu na sklonku středověku*, Brno 1996; pro 17. st. Petr HORÁK, *Svět Blaise Pascala*, Praha 1985, s. 13–101. Pro vliv tohoto směru na Alexandra podrobně srov. A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 14–19, 112–138.

¹³⁹ K. RAHNER – H. VORGRIMMER, *Teologický slovník*, s. 137.

¹⁴⁰ N. ALEXANDRE, *Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti*, VII, diss. 2, prop. 2, s. 459: „Indeficiens non esse Rom. pontificis iudicium, nisi quum pronunciat ac decernit ex cathedra, ad scripturam scillicet, ac traditionem quae in Rom. ecclesia a temporibus apostolorum incorrupta servatur, et ad ipsum continua ac nusquam interrupta pontificum successione transmissa est, assistente Spiritu sancto, attendens, et controversiis de quibus agitur per doctissimos theologos ad sacras illas nostrae regulas expensis, adhibito sacri ecclesiae Romanae senatu, ac vicinorum antistitum consilio suffragio, fuis ad Deum publicis precibus, aliquid fidelibus universis credendum et ubique observandum proponit ac praecipit. Eiusque constitutiones ac decreta Accedente ecclesiae consensu roborantur.“

¹⁴¹ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 108–111.

li již někteří jeho současníci (například pařížský nuncius).¹⁴² Autor rozsáhlých církevních dějin a dalších četných spisů z oboru teologie se tedy snažil o jakýsi kompromis, syntézu mezi galikanismem a zachováním věrnosti Apoštolskému stolci, a to muselo alespoň u části členů kurie vyvolávat sympatie.¹⁴³ S trochou nadsázky se dá říci, že jeho „galikánská“ výchova ovlivněná celkovým společenským prostředím doby tu působila vedle nebo lépe řečeno proti jeho dominikánské výchově.¹⁴⁴ Ostatně nebyl zdaleka sám, stačí tu připomenout známý případ vyloučeného jezuity Louise Maimbourga (1610–1686), kterému nakonec francouzský král zajistil nemalou penzi a který se poté ve Francii uplatnil jako úspěšný církevní historik, jehož díla byla překládána do dalších evropských jazyků.

Přestože u části kurie vyvolal Alexanderův přístup určité porozumění, s oficiálním přijetím Svatého stolce počítat nemohl.¹⁴⁵ Ještě 15. června 1682, kdy dostal od papeže Inocence XI. (1676–1689)¹⁴⁶ osobní list, se zdálo, že je vše v pořádku, ale když Svatému otci zaslal skrze státního sekretáře kardinála Alderana Ciba 30. května 1683 nové svazky svých dějin (o období přelomu 11. a 12. století), na kladnou odezvu čekal marně. Nic nepomohly ani některé omluvné hlasy jeho francouzských přátel včetně toho nunciova.¹⁴⁷ Některé hlasy znějící v jeho prospěch mu snad dokonce uškodily, neboť v této době se vztahy Ludvíka XIV. a Inocence XI. prudce ochladily v důsledku jiných kauz (královské regály, turecké války aj.). Do situace se vložil ve prospěch Alexandra i francouzský vyslanec v Římě kardinál César d'Estrées (1628–1714), jehož relace jsou zásadním pramenem dokládajícím celý spor.¹⁴⁸ Také budoucí generální magistr dominikánského řádu Antoine Cloche se snažil intervenovat přímo v Římě, ale marně. Svolaná komise složená z kardinálů Ottobonih, Azzolinih, Casanateho, Lauria a Capizucchiho odsoudila ve druhém dobrozdání zejména zpracování 12. století a cenzorové (zvláště první dva) dokonce docházejí k názoru, že dílo je v zásadě špatné celé a proti jeho autorovi „musí zasáhnout *lege majestatis*“. Alexanderovi přirozeně nepomohly ani nesouhlasné výroky na adresu Římu věrných historiografů, zejména Baronia.¹⁴⁹ Práce je tedy zcela zakázána, jak musí s trpkostí vyslanec d'Estrées 27. května a znovu 10. července 1684 napsat do Paříže.¹⁵⁰ Právě 10. července 1684 papež vydává breve, kterým mimo jiné zakazuje všechny dosud

¹⁴² Archivio Segreto Vaticano (dále ASV) Vatikán, fond Nunz. Francia 185, fol. 350r, k datu 16. 9. 1693.

¹⁴³ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 136–140. Hänggi se snaží „svého“ autora očistit z hlediska pravověrnosti, a proto obšírně poukazuje na celkovou situaci ve Francii za jeho života, která nebyla papežskému stolci vůbec nakloněna a autorů jako byl Alexandre bylo méně, než těch, kteří se s Římem rozešli úplně.

¹⁴⁴ Viz Angelo MERCATI, *Intorno alle „Romanità“ di Natale Alexandre OP*, AFP 16, 1946, s. 5–82, cit s. 62: „Ripetutamente e non equivocamente, dunque, il fondo romano dell'Alexandre ha riportato vittoria sopra la melanconia delle liberta e privilegi gallicani“.

¹⁴⁵ O odmítnutí jeho spisů a konfliktu se Sv. stolcem viz A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 138–159 s podrobnými odkazy na edice a archivní prameny, od jejichž citací záměrně upouštím.

¹⁴⁶ Vztahu Inocence XI. k Francii je věnováno hodně studií, viz např. jejich základní soupis v Philippe LEVILLAIN (ed.), *The Papacy. An Encyclopedia*, New York 2002, sv. 2, s. 805–807. Za velmi užitečnou publikaci pokládám Hänggim neuvedenou knihu F. de BOJANI (ed.), *Innocent XI. Sa correspondance avec ses nonces (1676–1684)*, Roma–Paris 1910–1912, pro Francii týkající se našeho období sv. 3, 1912, pasáže s. 11–25, 176–219, 546–565, a odd. 2, s. 134–184. Do r. 1999 pak prakticky vyčerpávajícím způsobem Antonio Menniti IPPOLITO, *Innocenzo XI*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani* 62, 2004, s. 478–495.

¹⁴⁷ Podrobně včetně citací z nunciových zpráv uložených v ASV viz A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 138–141.

¹⁴⁸ Stov. tamtéž, s. 140–141.

¹⁴⁹ Proti němu zvláště scholia 75, 80–81, 86, 103, 148, 187, 381, 445, 510. Všechna scholia (jednotlivé věty obsažené v jeho církevních dějinách, které římstí cenzoři označili jako pochybené, případně odpovědi na jejich výtky) viz tamtéž, s. 361–409.

¹⁵⁰ E. MICHAUD, *Louis XIV et Innocent XI d'après les correspondances diplomatiques inédites du Ministère des Affaires étrangères de France*, IV, Paris 1883, fol. 216.

vydané svazky Alexanderových dějin.¹⁵¹ Breve je mimořádně ostré a případ se stává exemplárním. Takto tedy vypadala situace roku 1684.

Naneštěstí se Alexandre dozvěděl o tvrdém odsudku pozdě nebo to alespoň předstíral a ve chvíli, kdy do Paříže, přesněji do dominikánského konventu St. Jacques, dorazily listy řádového generálního magistra, vyšly již další svazky dějin, tentokrát pro 13. a 14. století. Francouzská strana se ale nedala tak lehce zastrašit; už přece nešlo o nějaké církevní dějiny, ale o prestiž Francie. Vyslanec d'Estrées napsal svému králi, že breve je neúnosné a radil tvrdě reagovat. Ludvík XIV. však z politických důvodů na rady svého vyslance nedal a spor nechtěl dále hrotit. Přesto psal pařížský nuncius Ranuzzi do Říma, že celá aféra vyvolala u dvora velkou rozmrzelost. Je zřejmé, že francouzský vyslanec d'Estrées neplnil úlohu diplomata správně, tj. nesnažil se napětí mírnit, spíše naopak. A mlčení z Paříže také na vzájemných vztazích Svatého otce a Krále slunce právě nepřidalo. Noël Alexandre se tak ocitl v ještě větší nepřízni Říma, neboť „jeho případ“ se zcela zpolitizoval.

Také ve svazcích týkajících se 13. a 14. století bylo autorovo pojetí ve shodě s francouzskou korunou, a tedy v rozporu s kurií. Přesto byly formálně podstoupeny „konsultorům“, kteří vypracovali devatenáctistránkový posudek, ve kterém především vyznačili místa, kde autor vytyká římské kurii různé prohřešky (reservace církevních obročí, udělování beneficií, expektancí, apod.). Dále pak vyznačili jeho údajné konciliaristické a galikánské názory stejně jako jeho náhled na otázku královských regálů. Cenzor tak dochází k závěru, že „z těchto důkazů je zřejmé, že autor zastává to jisté učení, které bylo Svatým stolcem v jeho předchozích svazcích odsouzeno. Jsem proto toho názoru, že i tyto svazky jsou zcela zjevně hodny odsouzení“.¹⁵² Uprostřed března 1685 se kongregace shromáždila u kardinála Ottobonih, jednoho z největších nepřátel celého díla, aby projednala další postup. Vyslanec d'Estrées psal dokonce 22. března 1685 do Paříže, že se jedná o Alexanderově exkomunikaci nebo přinejmenším o jeho vyloučení z dominikánského řádu.¹⁵³ Nakonec 6. dubna 1685 byly i tyto nové svazky jeho životního díla odsouzeny brevem.¹⁵⁴ Nicméně odsouzení se patrně nezdálo být dostatečné, proto papež Inocenc XI. nařídil generálnímu magistru dominikánů Monroyovi, aby Alexandra potrestal. Toto nařízení, které Monroy předal převoru pařížského konventu St. Jacques, si zde zaslouží být ocitováno celé.¹⁵⁵ Myslím, že jeho tvrdost je očividná. Nařízení tak po zásluze vzbudilo nemalý rozruch (podle nuncia doslova *un gran strepito*) a brzy o něm vědě

¹⁵¹ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 145–146 uvádí chybně červen.

¹⁵² Překlad z němčiny nikoli z originálu, který mi nebyl dostupný. Viz tamtéž, s. 150.

¹⁵³ E. MICHAUD, *Louis XIV*, fol. 225.

¹⁵⁴ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 150, pozn. 5.

¹⁵⁵ Originál uložen v Generálním archivu dominikánského řádu v Římě (dále AGOP sign. IV., *Registra Magistrorum*, Nr. 168, fol. 197^v–198^v), opis s chybným datováním 3. 4. 1698 ve Vatikánské knihovně (Vat. Lat. 9064, fol. 243).

Jeho text zní: „Sperabamus quod P. f. Natalis Alexandre post tot admonitiones paterno affectu ipsi tum a nobis tum a predecessore n[ost]ro datas calamum temperaret, dum Selecta historiae ecclesiasticae capita scriberet, nec recederet a viis maiorum nostrorum, summosque Pontifices eisque a Christo Jesu tradita iura autoritatemque prout decet virum religiosum praesertim disciplinae S. Patris n[ost]ri Dominici addictum veneraretur. Vix enim exprimere possumus internum animi n[ost]ri dolorem, cum in diem videamus ipsum adversus Apostolicam Sedem entis magna cum omnium catholicae unitatis amantium indignatione; quare harum serie et officii n[ost]ri autoritate et ex speciali mandato S[anc]tissimi Domini n[ost]ri Innocentii XI. P[ontificis] Maximo P. f. Natalem Alexandre omni voce activa et passiva, omnique gradu etiam magisterii et officio regentis aliisque iuribus et privilegiis privamus, ab iis abdicamus et per praesentes privatum esse mandantes tibi Josepho Senault, Priori collegii S[anc]ti Jacobi Parisiensis sub praescripto formalis in virtute Spiritus Sancti et sancta obedientia et sub paenis inobedientibus debitis, ut has n[ost]ras literas coram toto conventu S[anc]ti Jacobi Parisiensis eidem Patri Natali Alexandre significes eisdemque literis parere facias et de earum significatione et intimatione nos per primum cursorem certiores facias.“

kdekdo. Francouzský král se snažil Alexanderovi pomoci – pochopitelně nikoli z osobní náklonnosti, nýbrž ze zcela zřejmých politicky motivovaných pohnutek –, ale tím jen papeže ještě více rozhněval. Vyslanec d'Estrées dokonce do Paříže referoval, že Svatý otec je na Alexandra tak nahněvaný, že prý vyslovil přání, aby řádový generální magistr zakázal všem dominikánům na území Francie získávat učené grady na teologické fakultě v Paříži. Generální magistr mu sice ještě nevyhověl, ale papež prý dále naléhá.¹⁵⁶ Jak výstižně napsal A. Hänggi, galikanismus se stal Alexanderovi nejen životním neštěstím, ale i jeho záchranou, neboť pařížský parlament nakonec zabránil jeho tvrdému potrestání.

Horší ale bylo, že těsně před vytištěním byly i svazky pojednávající o 15. a 16. století. Obsahovou náplní těchto dílů byly pochopitelně koncily (kostnický, basilejský, ferrarský a florentský, ale i lateránský a tridentský). Z hlediska konciliarismu byly samozřejmě problematické především koncily v Basileji, Ferrare, resp. Florencii. Oficiálně ale nebyl uveden žádný důvod zákazu těchto nových svazků, což se z odstupu jeví jako zbytečná chyba kurie, která tak zadala důvod ke stálému připomínání „neoprávněnosti“ breve, ve kterém „není uveden ani důvod zákazu“.¹⁵⁷ Dílo tak bylo odsouzeno jako celek, nikoli jen jeho některé části, třebaže papež s mnoha Alexanderovými formulacemi obsaženými v prvních dílech vyjádřil souhlas.¹⁵⁸ Na druhou stranu tu bylo vážné nebezpečí ze strany Turků,¹⁵⁹ takže si Inocenc XI. nemohl dovolit Francii zcela znepřátelit, a proto se snažil proti galikanismu útočit nepřimo. Jedním z těchto nepřímých kroků mělo být i umlčení nepohodlných autorů, kteří měli sloužit jako vybraní obětní beránci, neboť nebylo přirozeně možné donutit k poslušnosti náraz celý francouzský klérus. Proto možno bez problémů souhlasit s A. Hänggim, že Noël Alexandre byl vlastně jednou z obětí zápasu Říma s Paříží o pojetí římskokatolické církve na konci 17. století, tedy v době, kdy se vítězství Říma zdálo v nedohlednu.¹⁶⁰

Obecně lze říci, že římským cenzorům vadily zvláště názory na takové dějinné události, které dodnes vyvolávají u odborné a někdy i laické veřejnosti rozporuplné reakce (kromě koncilů 15. století, např. i existence papeže Marcella, pokřtění Konstantina, svolání koncilů v Efezu a Niceji, otázka *translatio imperii* ad.).¹⁶¹ Na druhé straně – jak přesvědčivě doložil A. Hänggi¹⁶² – mu cenzori vytýkali i mnoho věcí, které nikdy ve svém díle netvrdil. Autor se snažil bránit – na věcné úrovni – vždy v předmluvách k novému vydání, které bylo realizováno ještě za jeho života (vyšlo roku 1699 záměrně bez cenzurních zásahů).¹⁶³

¹⁵⁶ Podrobněji s odkazy na archíválie A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 154.

¹⁵⁷ Např. samotným autorem N. ALEXANDRE, *Selecta Historiae Ecclesiasticae*, Praefatio (nestr.)

¹⁵⁸ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 156.

¹⁵⁹ Turecké války jsou česky podrobně zachyceny např. v Vít VLNAS, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*, Praha 2001, zvl. s. 28–91; na české prostředí se soustřeďuje Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce – obraz Turka v rané novověké literatuře z Českých zemí*, Praha 2002; v obecnějších souvislostech Miloš MENDEL – Bronislav OSTRANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*, Praha 2007.

¹⁶⁰ A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 159.

¹⁶¹ Vše podrobněji tamtéž, s. 164–168. Scholia 73, 80–81, 89, 137, 141, 156, 160, 163, 166, 215, 220, 223, 263, 339, 258, 604, 626, 750.

¹⁶² Tamtéž, s. 165.

¹⁶³ V úvodu práce otištěna *Epistola Eminentissimi Domini A. cardinalis Cibo, Innocentii XI, ..., nomine ac mandato scripta ad autorem* s pozitivním vyjádřením a papežských požehnáním (Romae, 15. července 1682). Dílo také obsahuje *Approbatio Doctorum (Doctores Parisienses et Socii Sorbonici) a Approbatio Theologorum Ordinis [Carolus] Thebaud, [Antonius] Hervé; oboje z 18. března 1676, a Facultas R. P. Joan. Thomae de Rocabert, OP Magistri Generalis* z 11. května 1675. Trefně A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 168: „Musste man sich vielleicht sagen, dass es nach so viel ungerechtfertigten Vorwürfen der Zensoren besser sei, zu schweigen?“

To bylo možné jen díky dobrotivému Inocenci XII. (1691–1700),¹⁶⁴ který si přál usmířit se s Ludvíkem XIV. Platné to Alexanderu mnoho nebylo, ale pro historika jsou dnes tyto předmluvy důležité, neboť zachycují oficiální výpovědi o autorových názorech na jeho kritiku.

Asi ve 240 scholiích z celkových 829 si jednoznačně trvá i přes vznesené námitky na svém. Asi ve 40 dalších případech si sice také trvá na svém, ale říká, že mu bylo cenzory špatně rozuměno. O dalších více než 50 případech tvrdí, že se nejedná o *quaestio juris*, ale podání skutků, jak se staly, což prý i prokázal, takže jakákoliv spekulativní úvaha v tomto případě prý není na místě. Asi ke 24 případům se vyjádřil *ne verbum quidem*, tj. že se tím, co mu je vytýkáno, vůbec nezabýval! V 70 případech dokonce tvrdí, že to, co mu je vytýkáno, nikdy neřekl.¹⁶⁵ Stejná četnost se dá vysledovat i u případů, o kterých míní, že to neřekl doslovně tak, jak mu to je předhazováno.¹⁶⁶ V 15 % ze všech scholií poukazuje na to, že jde o citát, nikoli jeho vlastní tvrzení. V 50 případech výtky ostře odmítá a stojí si za svým názorem (brání tak například pařížskou Sorbonnu),¹⁶⁷ v 70 případech se dokonce brání upozorněním, že to neřekl on, nýbrž že je to výrok teologické fakulty pařížské Sorbonny (tak zvláště v přemluvě k dílům o 15. a 16. století). Ve 20 případech také tvrdí, že mu cenzori něco zcela přibájili (*affingunt mihi*). V 10 případech se staví do pozice, kdy – skutečně nebo jen předstíraně – nechápe, co mu vlastně cenzori vytýkají¹⁶⁸ a ve zhruba stejném počtu případů tvrdí, že říkal přesný opak, než je to, co mu je vytýkáno.¹⁶⁹ Ve všech svých odpovědích je přesvědčivý, bez zbytečného pokrytectví, často uvádí nové důkazy a citáty na podporu svých tvrzení.

Prakticky vzápětí po jeho smrti vydal nový papež Benedikt XIII.¹⁷⁰ (1724–1730), původně člen dominikánského řádu, breve *Demissas preces*, kterým vyzdvihl tomistické učení. Současně s tím údajně vydal ústní příkaz sekretáři Kongregace indexu, aby zrušil zákaz díla P. Noëla Alexandra.¹⁷¹ Máme to potvrzeno z několika zdrojů.¹⁷² Když roku 1734 připravoval dominikán Constantinus Roncaglia (1677–1737) nové vydání Alexanderových církevních dějin, odvolával se na povolení tou dobou již čtyři roky mrtvého papeže Benedikta XIII. A skutečně, vydání z roku 1749 má v předmluvě prohlášení sekretáře indexu z 21. prosince 1748, které jednoznačně celé Alexanderovo dílo z hlediska věrouky očišťuje. Sekretářem nebyl shodou okolností nikdo jiný než přísný dominikán Guiseppe Agostino Orsi¹⁷³ mající pro galikánsky smýšlejícího spolubratra výjimečné pochopení. Profrancouzsky orientovaný, vědymilovný a umírněný papež Benedikt XIV. (1740–1758),

¹⁶⁴ Srov. výborný sborník Bruno PELLEGRINO (ed.), *Riforme, religione e politica durante il pontificato di Innocenzo XII (1691–1700)*, Atti del Convegno di Studio (Lecce 11–13 dicembre 1991), Roma 1994.

¹⁶⁵ Zvl. scholia 50, 65, 156, 237–238, 245, 328, 433, 442.

¹⁶⁶ Zvl. scholia 74, 81, 105, 172, 193, 231 ad.

¹⁶⁷ Zvl. scholia 373, 398, 626, 750.

¹⁶⁸ Zvl. u scholií 248, 250, 291, 293, 320, 386, 430, 629, 663.

¹⁶⁹ Zvl. scholia 54, 92, 121, 151, 254, 271, 286, 299, 316, 334, 754. U scholií 61, 93, 112, 116, 133, 189, 213, 228, 231, 480, 661 a 814 se domnívá, že jeho slova byla cenzory překroucena.

¹⁷⁰ Srov. Gaspare DE CARO, *Benedetto XIII*, in: *Enciclopedia dei papi*, sv. 3, Roma 2000, s. 429–439. Dosud nejpodrobnější, ale značně hagiografická je biografie G. B. VIGNATO, *Storia di Benedetto XIII. dei Frati Predicatori*, I–IX, Milano 1952–1976.

¹⁷¹ Je to zřejmé z dopisu Filippa Martiniho psaného 25. 11. 1724 v Římě a určeného do Florencie Giovannimu Bottariovi: „... una conseguenza del quale si è l'ordine dato verbalment[e] dal Papa al Segretario dell'Indice, che le opere del P. Natale Alexandro non siano più eccettuate nelle licenze...” (uložen v Římě, Bibliotheca Corsiniana, Cod. 1603, fol. 41).

¹⁷² Uvádí je s citacemi A. HÁNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 160–161.

¹⁷³ K jeho pojetí srov. Friedrich KLAUS, *Die Polemik Orsi-Bouhours. Ein Betrag zur Geschichte der literarischen Beziehungen zwischen Italien und Frankreich um die Wende des 17. zum 18. Jahrhundert*, Berlin 1959.

kteřý nepovažoval přísnou cenzuru knih za krok správným směrem, vydal 8. července 1754 dekret, kterým zrušil trest exkomunikace pro všechna vydání Alexanderových církevních dějin.¹⁷⁴ Stala se tak neobvyklá věc: cenzura byla zrušena, ale zákaz díla zůstal v platnosti! Toto dílo můžeme nalézt ještě v Indexu zakázaných knih z roku 1938.¹⁷⁵ To znamená, že výslovně je dovoleno pouze vydání P. Roncaglia, užití ostatních vydání však trestné není.

Alexanderovy církevní dějiny se záhy po smrti svého autora dočkaly nevídaného rozšíření. Následovala četná vydání, zkrácená i kompletní a doplněná, mimo jiné také proto, že ve Francii tehdy platilo o Indexu zakázaných knih: *Index non viget in Galia*. Jen o málo soudobých spisech bylo napsáno tolik, jako o tomto díle.¹⁷⁶ Ocenění se práce dočkala od kardinálů i papežů; mezi zvláštní příznivce patřil kardinál-dominikán Pietro Francesco Orsini, pozdější papež Benedikt XIII. nebo jeden z největších učenců katolického Říma kardinál Noris Enrico (1631–1704), augustinián-eremita a od roku 1692 vatikánský knihovník. V samotném dominikánském řádu byl Noël Alexandre ceněn jako učenec první velikosti, především jako historik. Generální magistr Antoine de Monroy dokonce uvažoval, že by Alexandre mohl napsat celořádkové dějiny.¹⁷⁷ Za dílem i jeho autorem stáli přirozeně i galikánští kněží. Práci a Alexanderovu učenost si cenil jak Mabillon, se kterým byl autor dějin v přátelském styku, tak i Papebroeck, jenž byl nepřitelem galikanismu. Ten se na Alexanderovy církevní dějiny mnohokrát ve svých pracích odvolával, jak v otázce oficia Božího těla, tak i v otázce Kristova stáří nebo ohledně papeže Marcellina či křtu Konstantina. Autora těchto církevních dějin, které nazývá *insigne opus*, tituluje *eruditus homo, et ... commendabilis scriptor*.¹⁷⁸ Nakonec se Alexanderovi dostalo pochvaly i od některých protestantských historiků (Elias Veiel, Clarmund alias Christoph Rüdiger, Justus Henning Böhmer, Thomas Ittig, Christian Thomasius, Kaspar Sagittarius, Johann Albert Fabricius aj.).

Samozřejmě Alexanderovy církevní dějiny nevyvolávaly pouze nadšený souhlas, ale inspirovaly rovněž k mnoha ostrým výtkám. Mezi zásadní odpůrce jednotlivých tezí, které dílo nabízelo, můžeme zařadit Jacquese Lefèvre zvaného „de la Bastille“. Ten sepsal a nechal vytisknout spis *Animadversions sur l'histoire ecclésiastique du P. Natalis Alexandre*, který způsobil nakladateli Alexanderových dějin nemalé starosti; nakonec byl ale Lefèvreův spis zakázán. Dalším protivníkem na poli učenecské pře byl minorita Antoine Constantinus a Castrovillare, jenž ve svém spise *De canonibus Apostolorum dissertatio* z roku 1679 sice Alexandra výslovně nejmenoval, ale podle kritických výhrad bylo zce-

¹⁷⁴ Breve však nerozlišuje mezi původním vydáním díla a komentovaným vydáním Roncagliovým. Srov. *Index librorum prohibitorum Benedicti XIV.*, Romae 1758, s. 6: „Permittuntur tamen hac eadem Opera juxta editionem Lucensem cum notis, et animadversionibus Constantini Roncaglia; sublata etiam excommunicatione lata in praedictis Brevibus pro quaquaque editione, Decr. 8. Julii 1754.“

¹⁷⁵ *Index librorum prohibitorum*, Romae 1938, s. 10: „† Alexander, Natalis, Diss. ... polemica ..., Trias ... selecta capita (permittitur editio notis et animadversionibus Constantini Roncaglia. decr. 8. Jul. 1754) Summa s. Thomae vindicata...“

¹⁷⁶ Jak podrobně rozvádí A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 169–183.

¹⁷⁷ AGOP Rim, sign. IV., *Registra Magistrorum*, Nr. 155, fol. 221v: „Resp. est quod illius noscitur zelus, et interim hortatur, ut sua compleat opera quae iam incepit, ut possit aliquando Annalibus Ordinis operam dare“. Srov. A. WALZ, *Compendium*, s. 463 ke generálnímu magistrůvi Cloche, který také chtěl, aby se Alexandre věnoval řádové historii.

¹⁷⁸ K tomu podrobně i s citacemi A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 173–174. Za zaznamenaní stojí Hänggiho poznámka: „Er [Papebroeck; J. Z.] wies darauf hin, dass ... der Dominikaner Norbert Delbecque ihm mitgeteilt habe, der Kirchenhistoriker Pagi hätte sich in Rom bei verschiedenen Kardinalen erkundigt, ob er die Kirchengeschichte des Noël Alexandres zitieren dürfte. Es sei zur Antwort gegeben worden, er dürfte das ruhig tun, denn Noël Alexandre sei an der Kurie angesehen und seine Kirchengeschichte werde sehr geschätzt, obwohl er die gallikanischen Artikel verteidige.“

la zjevné, koho má označením *criticus (noster)* na mysli. Spis byl vydán v Římě, což jen dokazuje, že ve Věčném městě byla vydávána díla pro i proti dějinám Noëla Alexandra, nicméně minoritovy námitky zdaleka nedosahovaly úrovně autora církevních dějin. Nebezpečnějším, dáli se to tak říci, byl karmelitán Honoratus a S. Maria, který ve spise *Reflexions sur les règles et sur l'usage dela critique*¹⁷⁹ (1713) napadl některé francouzské církevní historiky, mimo jiné i Alexandra, obviňující je, že ve své kritice zašli příliš daleko. Vadí mu mnohé příkré odsudky církevních Otců, jejichž výroky jsou mu nadevše svaté, nelíbí se mu ani neucta k papežským dekretálům, aj. Proti Alexanderovi však byli i mnozí jeho spolubratři, kteří se domnívali, že poškozují svými činy celý řád. Jedním z takových byl i lovaňský profesor François d'Enghien (Endingen; 1648–1722). Po prvním odsouzení Alexanderových církevních dějin na podzim 1684 vydal svůj spis *Auctoritas Sedis Apostolicae ... vindicata ...*, jenž byl zcela jednostranně namířen proti těmto dějinám. Invektivy byly velmi ostré a autor se mimo jiné vyznával, že se stydí za to, že je s ním v jednom řádu takovýto člověk.¹⁸⁰ Navíc jeho dílo podpořili i další učenci, což mu pochopitelně dodalo na významu. Podobně nepříjemným soupeřem byl i Antoine Charlas, který roku 1685 vydal v Lutychu sedmisetstránkovou knihu *Causa Regaliae penitus explicata*, ve které podrobil Alexanderovy církevní dějiny podrobně a přísné kritice. Tón celé knihy je místy ironický, ale nikdy nezachází do roviny neslučující se s korektní vědeckou kritikou. Podle Hänggiho nejsou Charlasovy výtky oprávněně zejména tehdy, když autoru dějin vytýká, že nehovoří *ad rem*. Mnoho jeho „důkazů“ proti autoru dějin prý nevypovídá o ničem, jsou tedy bezobsažné, a nejsou dost dobře logicky vedeny. Proti vystoupili i někteří vysoce postavení benediktini. Váženým kritikem, kterého nebylo možno brát na lehkou váhu, byl santgallenský opat a kardinál Coelestin Sfondrati (1644–1696). Ten ve své práci *Galia vindicata* vyvrací Alexanderovo mínění o královských regálech zcela nevěcně, o to však bojovněji. Jeho postoj byl však zdá se motivován více politicky, než z přesvědčení, neboť když potřeboval, bez rozpaků se Noëla Alexandra dovolával, dokonce se jím i zaštiťoval.¹⁸¹ To opat-kniže z Einsiedelnu Augustin Reding je zásadovější a věcnější, třebaže si také ve své práci *Oecumenica cathedrae apostolicae auctoritas* řečeno lidově nebere servítky. Výsledná kritika však vyznívá v zásadě obdobně jako u dvou výše zmíněných posuzovatelů.

Z protestantských kritiků stojí za zmínku Friedrich Spanheim mladší (1632–1701), profesor na univerzitách v Heidelbergu a později v Leidenu. Ve své práci *Historia imaginum restituta* (Lugduni Batavorum 1686) ostře polemizoval s Alexanderem i Maimbourgem. Nutno ale zdůraznit, že větším nepřítelem byl pro něj druhý z obou jmenovaných historiků. Proti církevním dějinám Noëla Alexandra rovněž vystoupil z pozice profesora církevních dějin na univerzitě v Marburgu v zimním semestru 1695/96 Ludwig Christian Mieg ve svém kolegiu. To podle Hänggiho znamená, že se v protestantských kruzích Alexanderovy církevní dějiny četly. Jak jsem již uvedl, proti jeho scholastické metodě nejvíce vystupoval kalvínský teolog Samuel Basnage (1638–1721), který rovněž kritizoval i další jednotlivosti obsažené v církevních dějinách, ale jeho kritika byla v zásadě jen málo oprávněná. Nakonec je třeba ještě zmínit asi nejvýznam-

¹⁷⁹ Spis byl přeložen do latiny, srov. HONORATUS A S. MARIA, *Animadversiones in regulas et usum criticas...*, I–II, Venetiae 1738.

¹⁸⁰ Podrobněji srov. A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, s. 177–179.

¹⁸¹ V práci Coelestin SFONDRATI, *Innocentia vindicata*, St. Galli 1695, s. 29, 38, kde obhájuje pojetí neposkvrněného početí P. Marie u sv. Tomáše Akvinského. Alexandra se dovolává jako svědka.

nějšiho protestantského kritika těchto církevních dějin, muže, o kterém zde již byla řeč, profesora teologie na univerzitě v Ulmu Eliase Veuela. Ten shromáždil prakticky všechny možné nepřesnosti díla a nastínil i pochybnosti a nejasnosti, které snad mohou při jeho čtení vzniknout.¹⁸²

Další osudy tohoto kompendia po smrti autora byly rovněž rozporuplné. Jedněmi bylo přijímáno, jinými zatracováno. Některé učené kruhy svůj názor na Alexanderovy církevní dějiny přehodnotily, jedná se zejména o bollandisty, kteří zaujali po Papeňbroeckově smrti k dílu daleko nesmiřitelnější postoj.¹⁸³ Velký vliv měla práce především uvnitř dominikánského řádu, pro jehož členy se stala dlouho nedostižným vzorem. Noël Alexandre měl v rámci řádu i své přímé žáky: Jacques Hyacintha Serryho (1659–1738),¹⁸⁴ působícího na padovské univerzitě, a Ignace-Hyacintha Amat de Gravesona (1670–1733).¹⁸⁵ Jeho práci se nechaly inspirovat také některé univerzitní „katedry“ církevních dějin, především v habsburské monarchii. Například ve Vratislavi, kde svého času předmět přednášel jezuita Ferdinand Meisner, který si Alexanderova opusu osobně vážil, nebo v Salcburku (profesor Simpert Schwarzhuber) či Štýrském Hradci (profesor Xavier Gmeiner). Svě uznání vyjádřila i vídeňská kapacita v oboru církevních dějin Matthias Dannenmayer (1744–1805), působící dříve ve Freiburgu. Z Itálie chválí Alexandra především oratorián Caspar Saccarelli a překvapivě i Guiseppe Agostino Orsi. Jako spolehlivou práci hodnou obdivu a užívání hodnotili dílo i protestantští profesori na univerzitě v Jeně (Johann Friedrich Buddeus, Johann Georg Walch a Gottlieb Stolle). V 19. a 20. století si všímali díla především historici, kteří náleželi k dominikánům, jednou z výjimek byl göttingenský profesor Karl Friedrich Stäudlin (1761–1826). Nejpodrobnější studii k celému životnímu dílu, která se zabývá problematikou jak z historického, tak také z teologického úhlu pohledu, je práce dominikána Antona Hänggiho (1917–1994),¹⁸⁶ pozdějšího basilejského biskupa, který se úkolu zhostil opravdu zevrubně a kterého lze snad překonat v dílčích interpretacích, nikoli však v komplexnosti.

* * *

Všichni zde diskutovaní odborníci na církevní historiografii se shodují, že Noël Alexandre posunul svými církevními dějinami úroveň jedné vědecké disciplíny o celý stupeň výše, neboť dva do té doby reprezentativní korpusy – Magdeburské centurie a Baroniovy dějiny – byly Alexanderem překonány nejen kritičností, nýbrž i uceleností, která byla na svou dobu nevidaná a ještě dlouho nepřekonaná. Zatímco v kritičnosti byl překonán již za svého života mauriny i bollandisty (přirozeně však na trochu jiném poli humanitní učenosti), v oboru komplexně podaných církevních dějin „kralovalo“ jeho dílo po celé 18. století. A třebaže bylo bezesporu zcela katolické, oceňovali jej i mnozí protestanti. Ti si rovněž vážili plynulosti vyprávění, která nám dnes může připadat – především vinou

¹⁸² A. HÄNGGI, *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander*, který jeho spisy při své práci hojně využil, k tomu doslova říká (s. 182): „Alles, was ihm irgendwie auffiel oder was ungewöhnlich war, notierte er und stellte es in seinem Werk nach Art einer Kartotheek zusammen. Tatsächlich war es nur als eine Vorarbeit zu einem größeren kirchengeschichtlichen Werk gedacht, Veiel, gestützt auf verschiedenen Autoren, worunter auch Noël Alexandre, verfassen wollte, wie er im Vorwort selber sagt.“

¹⁸³ Srov. *Acta sanctorum Bollandiana*, srpen V, 1741, s. 496; září V, 1755, s. 452–454.

¹⁸⁴ Autor několika spisů, mj. *Historiae Congregationum de Auxiliis Divinae Gratiae* (1699; Lovanii 1700; Antuerpiae 1709; Venetiis 1740; aj.).

¹⁸⁵ Autor nepřiliš úspěšných dějin *Historia ecclesiastica variis colloquiis digesta* (12 sv., Romae 1717 etc.).

¹⁸⁶ BBKL 21, 2003, sl. 608–610 (Ekkart Sausser), el. verzi http://www.bautz.de/bbkl/h/haenggi_a.shtml. Jedná se o jeho dílo *Der Kirchenhistoriker Natalis Alexander (1639–1724)*, Freiburg (Schweiz) 1955.

použití scholastické metody – poněkud těžkopádná,¹⁸⁷ ale jen do chvíle, než otevřeme některé jiné „církevní dějiny“ konce 17. a počátku 18. století. Zvláště silně si to uvědomíme při listování kdysi populárními dějinami Louis-Sebastiena Le Nain de Tillemont, kterého jsem tu již vzpomenu. Dílo totiž prakticky nic „nevypráví“, pouze cituje nekonečně dlouhé pasáže z pramenů, které jsou poskládány vedle sebe, respektive za sebou. Navíc jde pouze o prvních šest století křesťanských dějin. Francouzsky psané dějiny Claude Fleuryho jsou zase výslovně určeny nepoučenému publiku a nemohou se proto s Alexanderovým opusem poměřovat. Anton Hänggi tak dospívá k názoru, že srovnatelným církevním historikem byl jen protestantský učenec Johann Lorenz von Mosheim¹⁸⁸ (1694–1755), osobnost stejně tak všestranná jako Noël Alexandre. Byl totiž nejen církevním historikem, nýbrž i teologem zabývajícím se homiletikou, dogmatikou, exegetikou i morální teologií.

5. Rozšíření Alexanderových církevních dějin v českých zemích

Již první nahlédnutí do katalogu Národní knihovny České republiky v Praze nám prozradí, že církevní dějiny tohoto dominikánského autora byly na území českých zemí v 18. století k dispozici. Jak známo, dnešní Národní knihovna vděčí za svůj vznik Marii Terezií, která roku 1777 prohlásila knihovny sbírky tehdy již jezuiti opuštěného Klementina za c. k. Univerzitní knihovnu, na jejímž základě o čtyři roky později založil Karel Rafael Ungar *Bibliotheca nationalis*.¹⁸⁹ Rovněž je známo, že mezi její první knihovny sbírky patřily kromě knihoven Tovaryšstva Ježíšova také knihovny klášterů a konventů zrušených v 80. letech 18. století.¹⁹⁰

Historia ecclesiastica Noëla Alexandra se zde nachází ve vydání z roku 1699 a z roku 1714,¹⁹¹ které patřilo kapucínům z kláštera Hradiště nad Jizerou (*Loci PP. Capuc. Hradiští ad Iser*) u Mnichova Hradiště, jenž byl zrušen roku 1787.¹⁹² Další pařížské vydání, tentokrát z roku 1730, patřilo konventu sv. Václava na Zderaze na Novém Městě pražském (bosým augustiniánům) zrušenému roku 1785.¹⁹³ Jedno de Grasortiovo vydání z let 1740–1744¹⁹⁴ vlastnila i roudnická lobkovická knihovna, která snad dokonce s dominikánským řádem udržovala jisté vztahy.¹⁹⁵ Národní knihovna pak vlastní ještě několik

¹⁸⁷ Srov. již J. G. DOWLING, *An Introduction*, s. 148: “It is indeed rather a series of dissertations than a connected history...”

¹⁸⁸ BBKL 6, 1993, sl. 196–204 (Klaus-Gunther Wesseling), elektronická verze s doplněnou literaturou k r. 2007 http://www.bautz.de/bbkl/m/mosheim_j_1.shtml. Např. k jeho pojetí Platona srov. František NOVOTNÝ, *O Platonovi IV.*, Praha 1970, s. 715–716.

¹⁸⁹ Zdeněk TOBOLKA, *Národní a Univerzitní knihovna v Praze. Její vznik a vývoj*, I (Počátky knihovny až do r. 1777), Praha 1959.

¹⁹⁰ Rudolf SANDER, *České zemské gubernium a církevní záležitosti v době josefínských*, Sborník archivních prací 45/1, 1995, s. 73–130; Ondřej BASTL, *Rušení klášterů v Čechách a na Moravě za Josefa II.*, *Historická geografie* 28, 1995, s. 155–182.

¹⁹¹ I. + II.; III. + IV.; V. + VI.; VII. + VIII.

¹⁹² Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN (edd.), *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 374–376.

¹⁹³ Tamtéž, s. 573–577.

¹⁹⁴ I. + III. (1740); III. + IV. (1741); V. + VI. (1741); VII. + VIII. (1742); IX. (1743); X. + XI. (1743); XII + XIII (1743); XIV (1744); XVI (1744); XVIII (1744).

¹⁹⁵ Naznačuje to nabídka knih k odprodeji z r. 1728 dominikána Jana Brauna. Srov. Alena RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny*, Praha 1989, s. 71.

autorových děl,¹⁹⁶ ale nejvíce položek zabírají hesla ve známém Teologickém thesauru,¹⁹⁷ do kterého Noël Alexandre napsal přes 150 hesel. Také knihovna Národního muzea v Praze vlastní jedno vydání jeho církevních dějin do roku 1600 (sign. 102 B 15), které rovněž patřilo bosým augustiniánům od sv. Václava na Zderaze na Novém Městě pražském, a Vědecká knihovna v Olomouci má ve svých fondech dokonce několik vydání této jeho rozšířené příručky.¹⁹⁸ Vydání patřila dříve různým majitelům z českých zemí. Původní osmivazkové z roku 1699 a jedno devítivazkové z roku 1778 dnes vlastní i Moravská zemská knihovna v Brně. Vydání z roku 1699 je možno dnes najít i v dominikánských konventních knihovnách nacházející se na území České republiky, například v Jablonném v Podještědí (bývalá knihovna chebského konventu) nebo v knihovně znojemského konventu.

Toto rámcové nastínění není zdaleka kompletní, ale i tak myslím ukazuje, že dnes českou historiografií zcela zapomenutý autor nebyl v době svého života ani v následném období v českých zemích osobou neznámou. Připomenout tuto osobnost evropského věhlasu bylo účelem této statě.

JAKUB ZOUHAR

The Church History of Noël Alexandre O.P. in the Context of European Church Historiography in the 17th and 18th Centuries

SUMMARY

The article is based on editions, literature, and archive documents from the Roman archives. It deals with a distinguished French Church historian Noël Alexandre (1639–1724), a member of the Dominican Order, whose work was a cornerstone of Church historical science from the end of the 17th until the close of the 19th century.

Born in Rouen, he attended Dominican colleges where he learned philosophy and theology. He practiced what he had learned there for his whole life. Owing to his Gallicanism he conflicted with Pope Innocent XI but he was finally granted a pardon by Pope Benedict XIII. Alexandre is almost unknown in the Czech culture. For that reason, I will attempt to put this renowned scholar into the context of Church Historiography in the 17th and 18th centuries. I will also pay attention to the Maurists and the Bollandists, as well as the Dominican historiography itself.

¹⁹⁶ Noël ALEXANDRE, *Theologia dogmatica et moralis secundum ordinem Catechismi Concilii Tridentini*, Venetiis 1698 (10 tomi in 1 vol.), patřila jezuitům v Klementinu; vyd. Parisiis, Dazallier 1714 (5 tomi in 2 vol.); TÝŽ, *Institutio concionatorum tripartita seu praecepta et regulae ad praedicatores verbi Divini informandos cum idaeis sive rudimentis concionum per totum annum*. Parisiis 1702. Dílo rovněž patřilo jezuitům z Klementina. Jeho práce *Dissertatio ecclesiastica, apologetica et anticritica, adversus F. Claudium Frassen: seu Dissertationis Alexandrinae de Vulgata Scripturae Sacrae Versione Vindicae* (Parisiis 1682) zase původně náležela pražským hybernům z konventu Nanebevzetí P. Marie podléhající přímo římskému provincialátu, který byl zrušen r. 1786. Jeho spis *Expositio litteralis et moralis Sancti Evangelii Jesu Christi secundum quatuor Evangelistas* (Traiecti ad Mosam, Bertus 1721) patřil snad zbraslavským cisterciákům (Monast. Regiens), jejichž klášter byl zrušen r. 1785.

¹⁹⁷ *Thesaurus Theologicus: in quo Natalis Alexandri, Dionysii Petavii, Jacobi Sirmondi, Johannis Mabillonii, Petri Goustantii, Gabrielis Danielis, Henrici Cardinalis Norisii, Johannis garnerii, aliorumque clarissimorum virorum dissertationes exhibentur; socius academiarum ecclesiasticarum Lucensis et Auximanae opuscula collegit, in ordinem digessit atque annotationibus subinde illustravit*, I–XIII, Venetiis 1763–1763. K dispozici volně na internetu s možností stáhnutí v souboru PDF viz <http://gallica.bnf.fr/>.

¹⁹⁸ N. ALEXANDRE, *Historia ecclesiastica veteris novique testamenti ab orbe condito ad annum post Christum natum 1600*, Bingii ad Rhenum 1790 (18 tomi, náležel dominikánskému konventu v Litoměřicích); vyd. 1771 (9 tomi); vyd. 1741–46.

In his case, it holds true that superiors and scholars may make an order famous, but that order cannot be devout and exact in observance without the ordinary monks. He, as a member of the republic of letters, the international network of scholars, needed the support of many influential men to break through. Eventually, he was successful.

Translation author

HANS MEYER – KLÍČOVÁ POSTAVA PRAŽSKÉ NĚMECKÉ UNIVERZITNÍ CHEMIE PRVÉ TŘETINY 20. STOLETÍ

JIŘÍ PEŠEK – DAVID ŠAMAN

Chemie ve své moderně akademické formě byla věda relativně mladá: na pražské univerzitě se plně prosadila až od 40. let 19. století – od zřízení první univerzitní chemické laboratoře Josefem Redtenbacherem na lékařské fakultě roku 1841.¹ Od roku 1848 přešla chemie z lékařských na filozofické fakulty, vrátila se však do hájemství medicíny po reformě lékařského studia roku 1874, aby se nadále rozvíjela paralelně a v intenzivní spolupráci na obou fakultách. Jako „mladá věda“ se chemie – vedle nově rozvíjených oborů medicíny (např. oční či kožní lékařství) stala jedním z typických polí, kde se rychle a s velkým úspěchem prosadili vědci židovského vyznání či původu, jejichž vstup na univerzitu umožnil ministerský výnos z roku 1848.² V rabiátní atmosféře přelomu 19. a 20. století byla pak ovšem chemie ve střední Evropě někdy vysmívána jako „židovská věda“. Dělo se tak s ohledem na skutečnost, že většinu stolic obsazovali židovští profesori a že i většinu akademického personálu univerzitních laboratoří představovali badatelé židovského vyznání nebo lidé, kteří pocházeli z židovských rodin a přijali křesťanství v podstatě pragmaticky jako nutné otevření si dveří k akademické kariéře v celoevropsky více či méně antisemitské společnosti. Již po řadu desetiletí se historici (nejen) přírodních věd obírají otázkou, proč vlastně mezi nejvýznamnějšími a neúspěšnějšími středoevropskými přírodovědci pocházelo tak neuvěřitelné množství osobností z židovských rodin. Izraelská historička Shulamit Volkov, která se opakovaně kriticky snažila probádat sociální příčiny nebo snad spíše předpoklady mimořádné úspěšnosti židovských vědců, připomíná zjištění početné analytické literatury, že „takřka třetina německých nositelů Nobelovy ceny z prvních čtyř dekad 20. století byla židovského původu“.³ Třetinu z nich představovali chemikové.

Lze se obávat, že sociální dějiny, a to i po přihlídnutí ke kulturním a mentalitním aspektům postojů židovské inteligence, samy o sobě k vysvětlení tohoto úspěchu nestačí. Volkov roku 1987 v podstatě dávala za pravdu názoru Sigmunda Freuda, že pro mnoho

¹ Robert W. ROSNER, *Chemie in Österreich 1740–1914. Lehre – Forschung – Industrie*, Wien – Köln – Weimar 2004, s. 85–88 (Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte und Wissenschaftsforschung Bd. 5).

² Přehledně srovnej: Rudolf M. WLASCHEK, *Die Universität und die Juden. Das Beispiel Prag im 19. und 20. Jahrhundert*, in: Peter Wörster (Hg.), *Universitäten im östlichen Mitteleuropa. Zwischen Kirche, Staat und Nation – Sozialgeschichtliche und politische Entwicklungen*, München 2008, s. 227–233, zde s. 229n. Ze starší literatury lze připomenout: Bernhard BRESLAUER, *Die Zurücksetzung der Juden an den Universitäten Deutschlands*, Berlin 1911; Nathan GRÜN, *Beiträge zur Geschichte der Juden in Prag*, Prag 1914; Guido KISCH, *Die Prager Universität und die Juden 1388–1848*, Amsterdam 1940.

³ Shulamit VOLKOV, *Soziale Ursachen des Erfolgs in der Wissenschaft. Juden im Kaiserreich*, *Historische Zeitschrift* 245, 1987, s. 315–342, zde s. 317. Při propočítání podílu „německých“ židovských a evangelických nositelů Nobelovy ceny na 1 milion obyvatel, vychází pro Německo pro židovské vědce index 20, pro německé evangelíky (katolíci nejsou ani uváděni) jen 0,7, tedy třicetkrát nižší.

nadaných židovských intelektuálů hrála velkou motivační roli jejich (židovskými elitami jasně reflektovaná) společenská a kariérní diskriminace: „Židé se v řadě generací naučili spoléhat na taktiku vynikajících výkonů jako na prostředek dosažení společenského uznání“. Volkov formulovala dokonce názor, že: „Diskriminace židů, kteří byli vytlačováni z centra pozornosti a ze špičkových pozic, se nepředpokládaně obracela v jejich výhodu. Působila nejen jako subjektivní, psychologická pobídka, ale přinášela nadto také institucionální, bezmála ‚objektivní‘ výhodné kontexty, které pak židé uměli využít s mimořádnou šikovností“.⁴ Po deseti letech se však Volkov k tématu vrátila s velkou dávkou skepse a na základě komparativního výzkumu, kde porovnávala (původem) židovské a nežidovské špičkově úspěšné přírodovědce, došla k závěru, že takto lze sice velmi dobře vysvětlit židovské úsilí o integraci do německé většinové společnosti, huře však sám mimořádný vědecký úspěch židovských přírodovědců.⁵

Je smutné, že chemie, která – na rozdíl od fyziky, jež se stala erbovní vědou 20. století – stála od počátku své moderní fáze širokému spektru praktických oborů podstatně blíže než většina ostatních přírodních věd, zůstává dnes coby obor (a s ním i její čelní reprezentanti) jaksi ve stínu zájmu širší veřejnosti o „vítězný pochod“ moderní vědy 20. století. Fyzika či genetika si (zejména při zpětném pohledu z počátku 21. století) vybojovaly daleko větší porci mediální pozornosti. Většina velkých chemiků konce 19. a počátku 20. století vymizela poměrně záhy – zejména po strukturální revoluci oboru, proběhnuvší od 60. let – z povědomí nejen veřejnosti, ale i vlastní odborné obce. A přece tito mužové, tehdy jen zcela výjimečně i dámy, podstatným způsobem přispěli k modernizaci světové vědy oné doby, udělili mnoha praktickým oborům řadu významných podnětů a nadto ve své výzkumné i pedagogické práci vytvářeli most mezi pokroky oborů matematicko-fyzikálních, resp. mezi vědami o neživé přírodě, mezi obory živé přírody a medicínou.

Jednou z relevantních možností, jak nahlédnout vývoj akademického oboru v tom či onom období, je zpracovat biografii jeho klíčových osobností a pokusit se posoudit, jak dalece i jakým směrem a způsobem ovlivnily rozvoj a utváření svého pracoviště i své disciplíny a ovšem také do jaké míry jejich působišťe zpětně určovalo směry a cesty jejich vlastního vědeckého i osobního vývoje. Jako vděčný objekt výzkumného zájmu se tu nabízí pražská Německá univerzita, vědecky v řadě oborů excelentní vědecké centrum, až do roku 1918 mnoha osobními pouty i badatelským „zasíťováním“ spojené s vídeňskou univerzitou. Německá univerzita byla přítom – s ohledem na mimořádnou kumulaci vynikajících osobností, náležejících židovskému prostředí nebo pocházejících z těchto kruhů a stejně tak s ohledem na zcela výjimečně vysoký podíl studentů definujících se jako židé – až do poloviny 30. let snad nejvýznačnějším centrem „židovské“ vědy, ale i „židov-

⁴ Tamtéž, s. 332n.

⁵ Srovnej: Shulamit VOLKOV, *Juden als wissenschaftliche ‚Mandarine‘ im Kaiserreich und in der Weimarer Republik. Neue Überlegungen zu sozialen Ursachen des Erfolgs jüdischer Naturwissenschaftler*, Archiv für Sozialgeschichte 37, 1997, s. 1–18. Volkov v této studii – s oporou v knize Jonathan HARWOOD, *Styles and Scientific Thought. The German Genetics Community 1900–1933*, Chicago 1993 – dokonce dospívá k názoru, že úspěch židovských přírodovědců byl založen na vlastně méně „moderních“ konceptech vědy, než jaké lze identifikovat u nežidovských vědců. Židovští badatelé byli ve srovnání s jejich „křesťanskými“ konkurenty většinou méně pragmatičtí (comprehensiv) ve smyslu úzké, vůči dosavadní vědě radikálně kritické soustředěnosti na jedno významné a slibné dílčí badatelské pole. Byli to naopak „univerzalisté“ s ohromným všestranným přehledem a s výzkumnými zájmy v širokém horizontu svého oboru, mj. lidé s velkou a aktivní kulturní až uměleckou kompetencí. Podle autorky jim tedy v rámci moderní přírodovědy již „nepatřila budoucnost“. Srovnej tamtéž, s. 17n.

ského“ studia v celé střední Evropě.⁶ Pražská Německá univerzita vznikla jako samostatná, jazykově německá nástupkyně Karlo-Ferdinandovy univerzity, rozdělené roku 1882 ve dvě jazykově odlišné části, a působila samostatně pod mírně se proměňujícími názvy až do roku 1945. Přes svoji nespornou excelenci v řadě oborů Německá univerzita trvale bojovala s nepříznivými důsledky nacionální izolovanosti, a to jak v pražském prostředí, tak v kontextu českých zemí.⁷

Jedním z důsledků trvalého působení Německé univerzity jakoby „v obleženě pevnosti“ či na německém ostrovu uprostřed stále výše se vzdouvajícího národně českého moře a nadto v trvalé konkurenci s rychle expandující „sesterskou“ Českou univerzitou byla i nevelká ochota většiny německých, vědecky vynikajících profesorů absolvovat v Praze celou vědeckou kariéru. Významné a vědecky produktivní akademiky, kteří v Praze dosáhli, rozvinuli nebo potvrdili svůj věhlas, to většinou záhy táhlo do Vídně, případně na významné říšskoněmecké univerzity.⁸ Toto volání Sirén nejvýznamnějších a nejprestižnějších vědeckých center bylo o to silnější, že většina pražských německých profesorů prošla na své kariérní cestě jak Vídní, tak namnoze i dalšími – především německými – středisky vědy a měla v nich řadu přátel i odborných konexí. Důsledkem těchto okolností bylo u podstatné části profesorstva Německé univerzity vlastně jen nedlouhé pražské působení. Praha pro ně byla významným ale pouze odrazovým můstkem k získání nejprestižnějších profesorských stolic řady oborů.⁹

Existovaly ovšem výjimky, které potvrzovaly pravidlo. Nikoliv zřídka patřili ti, kdo v Praze strávili celou akademickou kariéru, ke dvěma specifickým skupinám. Jednak mezi nimi nalezneme řadu osobností narozených v českých zemích nebo vázaných k Praze a Čechám sítí osobních, badatelských a kariérních vazeb. Druhou skupinu pak tvoří židovští (v širokém a časem se proměňujícím výměru tohoto pojmu) učenci, kteří svým způsobem profitovali z mimořádně intenzivního a svým charakterem ojedinělého propojení německé a židovské pražské komunity.¹⁰ Obě skupiny se ovšem prolínaly. Pražské

⁶ Srovnej: Jiří PEŠEK – Blanka ZILYNSKÁ, *Židovští studenti pražské české a německé univerzity okolo roku 1900*, in: Miloš Pojar (ed.), *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999*, Praha 1999, s. 108–112 a Jiří PEŠEK, *Jüdische Studenten an den Prager Universitäten 1882–1939*, in: Marek Nekula (Hg.), *Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit*, München 2006, s. 211–225.

⁷ Jiří PEŠEK – Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Alena MÍŠKOVÁ, *The German University 1882–1918*, in: František Kavka – Josef Petrů (edd.), *A History of Charles University, II*, Prague 2001, s. 163–174; Jiří PEŠEK – Alena MÍŠKOVÁ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ – Jan JANKO, *The German University of Prague 1918–1939*, in: František Kavka – Josef Petrů (edd.), *A History of Charles University, II*, Prague 2001, s. 245–256. K rozdělení pražské univerzity srovnej: tematické číslo časopisu *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 22/1, 1982, zde zejména Václav VANĚČEK, *V Praze budou dvě univerzity*, s. 7–14 a sborníky mnichovského Collegia Carolina: Ferdinand SEIBT (Hg.), *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmisches Ländern*, München 1984; Hans LEMBERG (Hg.), *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*, München 2003.

⁸ Srovnej Jiří PEŠEK – Alena MÍŠKOVÁ, *Pražská Německá univerzita a Společnost pro podporu německé vědy, literatury a umění v Čechách jako dvojí kulturně politické centrum německo-české společnosti*, in: Dušan Kováč – Michaela Marek – Jiří Pešek – Roman Prahl (edd.), *Kultura jako nositel a oponenta politických záměrů. Německo-české a německo-slovenské kulturní styky od poloviny 19. století do současnosti*, Ústí nad Labem 2009, s. 187–204, zde s. 193n.

⁹ Jiří PEŠEK, *Die Prager Universitäten im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts: Versuch eines Vergleichs*, in: Hans Lemberg (Hg.), *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*, München 2003, s. 145–166.

¹⁰ K této tematice srovnej nejnoveji: Kateřina ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha–Litomyšl 2005; Gary B. COHEN, *Němci v Praze 1861–1914*, Praha 2000, s. 87; Robert LUFT, *Nationale Utraquisten in Böhmen. Zur Problematik „nationaler Zwischenstellungen“ am Ende des 19. Jahrhunderts*, in: M. Godé – J. Le Ridder – F. Mayer (edd.), *Allemands, Juifs et Tchéques a Prague, Actes du colloque international de Montpellier 1994*, Montpellier 1996, s. 37–40 a ovšem Marek NEKULA, „... v jednom poschodí vnitřní babylonské věže ...“ *Jazyky Franze Kafky*, Praha 2003, zejména s. 50, 433.

prostředí bylo ve zkoumaném období jistě vysoce česky i německy nacionalizované a nechyběl tu ani dobově celoevropsky typický antisemitismus. Ve srovnání s vypjatě antisemitskou císařskou Vídní, se Štýrským Hradcem nebo s některými říšskoněmeckými centry tu však byl antisemitismus překrýván nacionálními kontroverzemi a přinejmenším ze strany německého prostředí nehrozily židovským akademikům tak ostré útoky jako v jiných univerzitních městech podunajské monarchie.¹¹

Mezi pražská pozitiva je možno zahrnout i skutečnost, že se tu – zejména ve srovnání s Vídní – v německém prostředí až podstatně později projevilo zmasovění univerzitní výuky, které (spolu s některými prestižními, ale časově náročnými mimouniverzitními funkcemi) v hlavním městě monarchie prakticky zcela odvedlo řadu profesorů, klíčových vědeckých osobností Rakouska-Uherska, od badatelské a publikační aktivity. Pražská Německá univerzita byla – mj. s ohledem na politickou potřebu vytvářet protiváhu české akademické konkurenci – až do konce starého mocnářství dobře financována a vybavována. Československé meziválečné období bylo finančně již daleko střidmější, přesto lze při realistickém, dobovou nacionálně politickou rétorikou nezkaleném a přes hranice státu opatrně srovnávajícím pohledu říci, že tu nadále panovaly slušné podmínky pro moderní vědecké i učitelské působení.

Položme si otázku, zda lze na pražském příkladu – pražskou německou přírodovědu a její čelné reprezentanty zatím známe méně než málo – ověřit výše zmíněné obecnější teorie o mimořádné motivaci a způsobilosti, ale také vědecké orientaci židovských přírodovědců. Jako skvělý studijní příklad nám v tomto ohledu může posloužit dnes prakticky zapomenutý a přitom v dobovém kontextu světově vynikající, v Praze přes čtyřicet let působící chemik Hans Meyer.

Biografie velkého přírodovědce jako historiografické téma

Vědeckou osobností, která po čtyři desetiletí provázela a ve čtvrtstoletí 1911–1936 z pozice ordináře a ředitele ústavu rozhodujícím způsobem dirigovala rozvoj i kvalitativní vzestup pražské německé univerzitní především organické chemie, byl vídeňský rodák, v Praze však skutečně zdomácnělý badatel evropského formátu, prof. dr. Hans Leopold Meyer. Jemu, resp. jeho životní pouti, profesorské kariéře i ohromnému badatelskému a publikačnímu dílu je věnována tato studie. Vznikla jako součást širšího výzkumného projektu, věnovaného komparativnímu zhodnocení vývoje oboru chemie na Německé univerzitě v Praze, na vídeňské a na lipské univerzitě od 80. let 19. století do roku 1945.¹² V tomto rámci jsme prováděli výzkum a tedy také nacházeli prameny k Hansi Meyerovi v řadě fondů Archivu Univerzity Karlovy v Praze, pražského Národního archivu, Státního

¹¹ K postavení židovského obyvatelstva Prahy, k otázkám antisemitismu a k důvodům rozhodnutí významné většiny židovských studentů absolvovat svá studia právě v Praze srovnej: Jan HAVRÁNEK, *Structure sociale des Allemands, des Tchèques, des chrétiens et des juifs à Prague, à la lumière des statistiques des années 1890–1930*, in: M. Godé – J. Le Ridder – F. Mayer (edd.), *Allemands, Juifs et Tchèques à Prague*, s. 71–81, resp. české vydání téže studie: *Sociální struktura pražských Němců a Čechů, křesťanů a Židů ve světle statistik z let 1890–1930*, Český časopis historický (dále ČČH) 93, 1995, s. 470–479; Wilma IGGERS, *Juden zwischen Tschechen und Deutschen*, Zeitschrift für Ostforschung 37, 1988, s. 428–441; Kateřina ČAPKOVÁ, *Jewish Elites in the 19th and 20th Centuries. The Bnai B'rith Order in Central Europe*, *Judaica Bohemiae* 36, 2000, s. 119–142; Trude MAURER, *Juden im Prager deutschen Bürgertum*, *Judaica* 58, 2002, s. 172–187.

¹² Projekt GAAP: IAA 801040703.

oblastního archivu Praha, Archivu hlavního města Prahy, v Archiv der Universität Wien a v Österreichisches Staatsarchiv Wien. Bibliografii Meyerových dílčích, časopisecky publikovaných studií jsme zpracovávali na základě rešerší ve vídeňské Österreichische Nationalbibliothek a v pražské knihovně Ústavu organické chemie a biochemie v. v. i. Akademie věd České republiky. Cenné materiály k tragickému závěru Meyerova života nám ze svých sbírek poskytla pražská Iniciativa Terezín.¹³

Přehlížíme-li shromážděný materiál k Meyerově biografii, uvědomíme si ovšem jednu podstatnou mezeru: prakticky nemáme k dispozici prameny vypovídající o jeho lidské osobnosti. Vše, co jsme dosud našli, se týká jeho kariérního postupu, jeho vědecké především pak publikační činnosti, jeho učitelského působení. K osobnosti, rodině, mezilidským vztahům se váží jen nemnohé – opět úřední – v podstatě evidenční prameny. Nemáme osobní korespondenci, deníky, vzpomínky jeho blízkých. Je až konsternující, jak málo o něm napsali jeho vrstevníci, jak málo lidí si na prof. Meyera vzpomnělo po jeho smrti. Soustavný, široce založený výzkum vedený naznačeným směrem by se však, bohužel, vymykal rámci stávajícího výzkumného projektu a přesáhl by i jinak naše možnosti. Naznačenou omezenost materiálu vztahujícího se k osobnostním aspektům Hanse Meyera ještě podtrhuje skutečnost, že k dispozici máme vlastně jen dvě jeho fotografie – jednu z prvních let 20. století, druhou z počátku 20. let. Poslední dvacetiletí jeho života tak zůstává v šeru jisté neosobnosti. Doufáme proto, že by se publikování naší studie mohlo stát i podnětem k novým nálezům nebo k informování o nám neznámých materiálech k této mimořádné osobnosti.

Biografie dlouho patřivala ke klíčovým typům dějepisného spisovatelství, dokud ji jako nevědeckou („konzervativní“ žánr, rezistentní vůči novým teoriím a metodám) nezkusila vymazat strukturální a sociální, ovšem též anonymizovaná či vylidněná, kvantifikující historiografie 70.–80. let. Leč biografie – samozřejmě v daleko širším socioprofesioním výměru než dříve, kdy bývala více či méně omezena na „velké muže“ a méně již ženy – se po lingvistickém obratu v rámci nástupu dějin každodennosti, historické antropologie a mikrohistorie obrodila a ukázala se být životnou dějepisickou formou s velkým syntetizujícím potenciálem.¹⁴ Biografie totiž dovoluje soustředěním ke konkrétně (mikrosociálně) prozkoumaným životním osudům, ke specifikům kariérního běhu a ovšem k psychologickým liniím a kontextům vývoje životního díla (to u tvůrčích osobností a zejména u vědců), nabízí osu výkladu o tak komplexním jevu, jakým je člověk v horizontu svého života a aktivní činnosti.¹⁵ V centru pozornosti takto pojímané biografie přitom již nestojí „výjimečná“ osobnost, nýbrž osobnost v tom či onom právě zmíněném kontextu „zajímavá“, a to i kdyby šlo jen o radničního sluhu nebo univerzitního pedela. Stane-li se však tématem biografického zkoumání přední evropský vědec, platí to tím více.¹⁶

¹³ Ve zmíněných archivech a knihovnách jsme se většinou setkali s velkou vstřícností, náš mimořádně srdečný dík patří však zaměstnancům obou zmíněných univerzitních archivů a především pak paní Vlastě Měšťánkové, vševedoucí chůvě snad všech badatelů, kteří prošli studovnou pražského NA.

¹⁴ Srovnej: Ernst ENGELBERG – Hans SCHLEIER, *Zu Geschichte und Theorie der historischen Biographie*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 38, 1990, s. 195–217.

¹⁵ Jak říká Margit SZÖLLÖSI-JANZE, *Biographie*, in: Stefan Jordan (Hg.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002, s. 47: „Sie hat historiographischen Ballast abgeworfen, akzeptiert Frauen und ‚kleine Leute‘ in ihrer Alltagswelt als Akteure und fragt nach gesellschaftlichen, kulturellen und psychologischen Koordinaten menschlichen Handelns“.

¹⁶ Margit SZÖLLÖSI-JANZE, *Lebens-Geschichte – Wissenschafts-Geschichte. Vom Nutzen der Biographie für Geschichtswissenschaft und Wissenschaftsgeschichte*, *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 23, 2000, s. 17–35.

Na počátku životní pouti

Hans Leopold Meyer (v pramenech i v záhlaví svých publikací bývá většinou zapsán pouze křestním jménem Hans, ovšem objevuje se i „Johann“ nebo „Johann Leopold“, v úředních materiálech československého státu pak v počeštěné formě „Jan“) se narodil 31. března 1871 ve Vídni v rodině, patřící k váženému vídeňskému tzv. „Bildungsbürgertum“, čili akademicky vzdělanému měšťanstvu.¹⁷ Jeho otec, dr. Gotthelf K. Meyer, se objevuje v synových univerzitních dokumentech s charakteristikou povolání: „generální konzul“. Otec, právník ze staré vídeňské rodiny, působil nejprve v dolnorakouském Hornu, poté ve Vídni.¹⁸ Zatímco o jeho konzulární činnosti ve službách Guatemaly nevíme nic bližšího, literatura připomíná jeho působení ve funkci ředitele nakladatelství a knihkupectví, jakož i jeho literární aktivity.

Meyerova matka se jmenovala Clara, rozená Goldschmidt. Pocházela ze židovské mohučské rodiny. Její bratr, Victor Mordechai Goldschmidt, byl evropsky významný mineralog a krystalograf, honorární profesor heidelberské univerzity, později též člen Heidelberské akademie a dvorní rada.¹⁹ Z biografických paralel jeho vzdělávací dráhy a studijní cesty mladého Hanse Meyera je zřejmé, že o osmnáct let starší strýc měl na zaměření budoucího velkého chemika asi značný vliv. Hans Meyer měl o rok mladšího bratra Stefana, později slavného fyzika a badatele v oblasti výzkumu radioaktivity, jakož i dvě sestry, Annu a Hertu.

Záznam o složení rigoróza v protokolu vídeňské filozofické fakulty nás zpětně informuje, že mladý Meyer absolvoval nižší gymnázium ve Vídni na c. k. státním gymnáziu v IX. obvodě, do kvinty však přešel z Vídne na reálné a vyšší gymnázium v Hornu, kde 3. července 1888 ve věku sedmnácti a čtvrt roku složil maturitu s vyznamenáním.²⁰ Jaké zázemí měla Meyerova rodina v Hornu v době, kdy tam Hans přešel z Vídne a kdy tam patrně celá studia absolvoval Stefan Meyer, nevíme. V pozdních 80. letech 19. století, kdy se Meyer zapsal do nacionálu vídeňské filozofické fakulty, bydleli už jeho rodiče v prestižním vídeňském Vnitřním městě v Reichsratstraße č. 5. Středoškolská studia Meyer v každém případě zakončil rychle a úspěšně. Bezprostředně poté nastoupil na vídeňskou univerzitu.

Jak svědčí list „Nationale“, který Meyer vyplnil 11. 10. 1888 při zápisu do prvního semestru studia na vídeňské filozofické fakultě, sedmnáctiletý adept filozofie se na počátku svého studia ještě neprofiloval jako zájemce o přírodní vědy obecně a o chemii zvláště. Naopak, zapsal si čtyřhodinový kurs profesora Alfonse Hubera o dějinách období

¹⁷ K pojmům srovnej: Ulrich ENGELHARDT, *Bildungsbürgertum. Begriffs- und Dogmengeschichte eines Etikets*, Stuttgart 1986; Jürgen KOCKA, *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert*, in: TYŽ (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, I, München 1988, s. 11–76 a souhrnně Jiří PEŠEK, *Německá diskuse let 1985–1992 o tématu: Bürgertum – Bildungsbürgertum konce 18. až počátku 20. století*, ČČH 92, 1994, s. 104–121.

¹⁸ Bližší informace o Meyerově rodině čerpáme z knihy Friedrich STADLER (ed.), *Vertriebene Vernunft. Emigration und Exil österreichischer Wissenschaft 1930–1940*, Wien 1987–1988, citováno dle druhého vydání Münster 2004, s. 711. Zde je o rodině pojednáno v kontextu kapitoly o mladším bratru Hanse Meyera, Stefanovi, slavném fyzikovi, zakladateli a v letech 1910–1938, 1945–1947 řediteli vídeňského Institut für Radiumforschung.

¹⁹ K osobnosti a působení V. M. Goldschmiedta srovnej nejnověji brožuru: Hans Jürgen RÖSLER, *Der Kristallograph Victor Goldschmidt 1853–1933: Seine Jugendjahre und seine Beziehungen zu Berlin und Freiberg*, Freiberg 2004.

²⁰ Srovnej Archiv der Universität Wien (dále AUW), Phil. Rig. Akt. Meyer Hans Nr. 838, kde je k žádosti o připuštění k rigoróznímu řízení přiložen stručný, 6. 4. 1894 datovaný, životopis obsahující informaci o maturitě s vyznamenáním. Přiložené maturitní vysvědčení se ve spisu, bohužel, nedochovalo.

francouzské revoluce, dvojhodinové Dějiny Evropy v létech 1814–1830 prof. Maxe Büdingera, tříhodinovku, v níž prof. Brühl pojednával Darwinovu teorii a konečně výběrovou přednášku o hnutí Sturm und Drang, nabízenou soukromým docentem Alexandrem R. von Weilen. Nad přírodními vědami zatím, snad díky vlivu otcovského příkladu, vítězil zájem humanitní, literární. Ostatně literární zájmy měla i Hansova sestra Anna, která později překládala a publikovala ruské lidové pohádky.

Zápisný list „nacionálu“ nás informuje ještě o dvou zajímavých skutečnostech: zaprvé mladý Meyer po návratu z gymnasijských studií nebydlel hned u rodičů, nýbrž jako svoji adresu zapsal Hauptstrasse 155 ve III. vídeňském okrese. A za druhé Meyer do rubriky „Religion, welchen Ritus oder Confession“ vyplnil „Confessionslos“. Něco podobného nebylo v 80. letech ještě vůbec běžné. Zatímco bydliště mladého posluchače filozofie již v příštím letním semestru splynulo s rodičovským, jeho bezkonfesijnost byla dalším zápisem potvrzena. Snad se tu odrazil střet katolického vyznání otcova a hebrejské víry matčiny. Do jaké míry byla konfesijní problematika pro mladého muže významná, nevíme. Později – snad v souvislosti se sňatkem – vstoupil do evangelické církve.

Letní semestr 1889 již ukazuje přesun těžiště Meyerova zájmu od humanitních věd k oborům přírodním: student sice nadále navštěvoval Huberův dějepisný kurs – tentokrát to byla čtyřhodinovka Dějiny Evropy za osvobozovacích válek – zároveň si ale zapsal i dvouhodinový kurs docenta Gottlieba Adlera „Teorie proudění tepla a elektrického proudu“, dále „Fysikální chemii“ docenta Jamese Mosera a především přednášku tehdy ještě mimořádného profesora Quido Goldschmiedta „O alkaloidech“. Po dvou semestrech absolvovaných ve Vídni Meyer metropoli monarchie opustil a dva semestry akademického roku 1889/90 strávil na univerzitě v Heidelbergu, tehdy a dodnes významném centru německé chemie a navíc působišti strýce Victora. Odtud se Hans Meyer vrátil na tři nebo čtyři semestry do Vídne, pak ale opět hledal širší zkušenost a na asi tři semestry (jistě rok 1892/93) přešel na báňskou akademii v saském Freibergu. I tady kráčel ve strýcových stopách: Victor M. Goldschmiedt tu studoval počátkem 70. let a roku 1874 zde dosáhl titulu hutního inženýra.

Z Freibergu se Meyer vrátil opět do Vídne, kde v laboratoři prof. Hugo Weidela v krátkém čase (rok 1893/94) zpracoval disertační práci z organické chemie „Ueber einige Derivate der Picolinsäure und die Ueberführung derselben alfa Amido-Pyridin“.²¹ Práce, podaná k posouzení 7. dubna 1894, byla profesory chemie Hugo Weidelem a Adolfem Liebenem aprobována 17. dubna jako vyhovující podmínkám rigorózního řízení.²² Dne

²¹ Srovnej AUV, Phil. Rig. Akt. Meyer Hans Nr. 838, se žádostí o připuštění k rigorózu, kde je i seznam bohužel nezachovaných příloh dokládajících Meyerova gymnasijská, jakož i univerzitní studia ve Vídni, Heidelbergu a Freibergu. Studie byla následně publikována v Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Mathematisch Naturwissenschaftliche Klasse (dále jen v Sitzungsberichte), Abteilung IIb, Bd. 103, Wien 1894, s. 128–146 (s poděkováním prof. Weidelovi v závěru studie).

²² Srovnej *Verzeichnis über die seit dem Jahre 1872 an der philosophischen Fakultät der Universität in Wien eingereichten und approbierten Dissertationen*, I–III, Wien s.d. (1953), s. 106, č. 960. V aktovém protokolu rigorózního řízení (AUV, Phil. Rig. Akt. Meyer Hans Nr. 838, fol. 3^{rv}) je zachován Weidelův a Liebenův dvostránkový posudek datovaný 12. 4. 1894: „Bericht über die von Herrn stud. phil. Hans Meyer als Doctor-dissertation eingereichte Abhandlung“. Zde je stručně popsán průběh jím provedených kroků a následuje hodnocení slovy: „Die vorliegende sehr exact durchgeführte Arbeit des Herrn Hans Meyer hat demnach wertvolle Resultate ergeben und kann daher als vollkommen genügend bezeichnet werden um daraufhin den Petenten zu den strengen Prüfungen zuzulassen.“ Práce je zanesena jako podaná v rukopisném vyhotovení. I to naznačuje jistý spěch: statistický rozbor soupisu vídeňských disertací ukazuje, že více než třetina (39%) disertací z oboru chemie, obhájených do roku 1900, byla předložena v tištěné podobě: až na několik výjimek, vydaných nákladem vlastním, šlo o otisky ze Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

19. dubna pak Meyer složil třídílné hlavní rigorózum – vedle profesorů chemie Weidela a Liebena ho třetí odbornou zkoušku zkoušel prof. Lang. Všechny tři části rigoróza složil adept na výbornou (ausgezeichnet), celkově tedy též výborně. Vedlejší rigorózum z filozofie a pedagogiky složil Meyer 25. dubna s výsledkem v obou částech dostatečně (genügend) a mohl být 12. května roku 1894 s vyznamenáním promován doktorem filozofie.²³

Vídeňský profesionální start

Uvažujeme-li o důvodech Meyerova poměrně výrazného spěchu s ukončením studia, nabízí se souvislost s jeho velmi brzkým získáním asistentského místa na vídeňské Technische Hochschule. Byl tam ustanoven k 1. červnu 1894, tedy již dva týdny po své doktorské promoci.²⁴ Meyer tak ve věku třiačtyřiceti let přešel „na druhou stranu katedry“. Tím, resp. vysoce úspěšným a hned několikanásobným publikačním nástupem již od roku 1894, započal jeho bezmála dvě desetiletí trvající kariérní pochod chemickými ústavy celkem tří vysokých škol ve Vídni a v Praze, vzestup korunovaný v roce 1911 ordinariátem na pražské Německé univerzitě.

Od zimního semestru 1894/95 tedy Hans Meyer působil na katedře obecné a analytické, resp. po rozdělení katedry pak pouze analytické, chemie vídeňské techniky u profesora Rudolfa Benedicta.²⁵ F. Böck, autor jediného po válce vydaného Meyerova nekrologu,²⁶ vzpomíná na svá tehdejší (v prvním Meyerově učitelském roce byl studentem prvního ročníku) setkání s mladým asistentem: „Pamatuji se dosud velmi dobře na stále přátelský, trpělivý způsob, s nímž se nám Meyer snažil pomoci překonat problémy v laboratoři analytické chemie. Trvale se mi do paměti zapsal dojem z jedné přednášky tohoto pro své učitelské povolání nadšeného muže: musel neočekávaně zaskočit za svého šéfa a překvapil nás omluvným vysvětlením, že nechce rušit běh páně profesorových výkladů, takže nám, mladíčkům, přednášel o čtyřvázném uhlíku, což byla novinka, která nás bezmála porazila.“²⁷

Již od samého počátku svého univerzitního působení Meyer pilně vědecky pracoval a publikoval, zejména na poli chemie přírodních látek, případně organické analýzy. V letech 1894 až 1898 se s ním (až na samostatně publikovanou studii o anemoninu z roku 1896)²⁸ setkáme především jako s „mladším partnerem“ o generaci staršího docenta, resp. mimořádného profesora na Weidelově institutu, Josefa Herziga.²⁹ Již jedna

²³ Jeden ze zkoušejících vedlejšího rigoróza byl profesor pedagogiky Theodor Vogt, jméno druhého zkoušejícího se nepodařilo identifikovat.

²⁴ Vycházíme tu z údajů Meyerova nedatovaného osobního dotazníku – patrně zhruba z poloviny 20. let – uloženého v Archivu UK ve fondu Německé univerzity v Praze. Zde položka „Berufstätigkeit vor Erlangung der Professur“. Za laskavou pomoc děkujeme dr. Janě Ratajové.

²⁵ Srovnej Národní archiv v Praze (NÁ Praha), fond Ministerstvo kultury a vyučování MKV/R, sign. 7 Prag Profesori „M“, k. 255, kde jsou akta k Meyerovu jmenování profesorem pražské německé techniky roku 1908, podání – jmenovacímu návrhu – ministra Josefa rytíře Kaněry císaři z 17. 11. 1908.

²⁶ F. BÖCK, *Prof. Dr. phil. + Hans Meyer*, Österreichische Chemiker-Zeitung 43, 1947, s. 212.

²⁷ Böck v textu hovoří o „čtyřmocném kyslíku“, což je ale chemicky nemožné a jednalo se tedy pravděpodobně o uhlík.

²⁸ HANS MEYER, *Über Anemonin (I. Mittheilung)*, Sitzungsberichte 105, 1896, s. 244–260.

²⁹ Josef Herzig (1853–1923), židovský chemik, jehož kariéru systematicky brzdili vídeňští akademičtí antisemité se teprve roku 1897 dočkal prof. Hugo Weidelem dlouho již mu navrhované mimořádné profesury. V letech 1899–1902, tedy až do Wegscheiderova nástupu, pak provizorně řídil I. Chemický institut, jako žid však ve Vídni Luegerovy doby neměl šanci na definitivní pověření. Srovnej: R. W. ROSNER, *Chemie in Österreich*, s. 232n.

z prvních studií, kterou Meyer roku 1894 publikoval právě spolu s Herzigem a která byla věnována jodometrickému určování N-alkylových skupin přírodních látek, zůstává dodnes aktuální.³⁰

V Praze

V roce 1897, tedy po třech letech vídeňského působení, povolal Meyera ordinář chemie na pražské Německé univerzitě, prof. Guido Goldschmiedt, na svůj ústav do funkce adjunkta, tedy v podstatě svého zástupce.³¹ Goldschmiedt se zřejmě dobře orientoval v pokrocích Meyerova vědeckého konání. Mladý muž se u něj habilitoval již v prvním semestru po příchodu do Prahy.³² V době, kdy se stěhoval z Vídně do Prahy, měl tedy již svoji habilitační práci de facto hotovou.

I když byl Meyer zdatný a produktivní experimentátor, který průběžně publikoval řadu příspěvků k otázkám struktury některých organických látek a k chemickým metodám, jako habilitační spis nepodal některou ze svých speciálních studií, nýbrž prvou verzi knihy, která ho prakticky hned po vyjití roku 1897 učinila světoznámým: „Anleitung zur quantitativen Bestimmung der organischen Atomgruppen“.³³ Již o dva roky později vyšel v New Yorku a Londýně překlad tohoto „Úvodu do kvantitativního určování organických funkčních skupin“ do angličtiny (do roku 1908 tu – vždy v nově přepracovaném a podstatně rozšířeném vydání – vyšel ještě dvakrát).³⁴ Dodnes v kolejních knihovnách uchovávané exempláře ovšem dokládají, že zejména na britských univerzitách se kniha šířila především v německé verzi – v jejím prvním i ve druhém, rozšířeném vydání, které vyšlo v Berlíně roku 1904 (srovnej bibliografii Meyerových knižních titulů v příloze této studie). V roce 1906 následovalo italské a posléze i ruské vydání této práce.³⁵

To se však již Meyer dávno zabýval také a především jinými tématy – vědeckými i osobními. Rok po příchodu do Prahy se totiž mimo jiné oženil. Jeho nevěstou se 10. září 1898 stala Otilie Pribram, dcera pražského židovského právníka JUDr. Otto Pribrama a Leonory, rozené Popperové, starší sestra v té době ještě studujícího práv, posléze však významného vídeňského univerzitního profesora a ministerského rady

³⁰ Josef HERZIG – Hans MEYER, *Idiometrise N-Alkylgruppenbestimmung*, Monatshefte für Chemie (dále jen Monatshefte) 15, 1894, s. 613.

³¹ Záznam na rubu konškrpčního listu v Archivu hlavního města Prahy (dále AHMP) praví, že Hans Meyer byl „dle jmenovacího dekretu ministerstva kultu a vyučování čj. 19943 z 8. srpna 1897 jmenován adjunktem na chemickém laboratoriu německé university v Praze“.

³² V ministerském návrhu na jmenování profesorem z roku 1908 se hovoří o habilitaci „v průběhu zimního semestru 1897/98“, v osobním listu z personálního spisu Německé univerzity z 20. let je zapsáno, že Meyerova habilitace byla potvrzena 13. 4. 1898 pod číslem Zl. 8741.

³³ Springer Verlag Berlin 1897, VII + 115 str.

³⁴ Hans MEYER, *Determination of Radicles in Carbon Compounds*, New York – London 1899 (autorizovaný překlad J. B. Tingle), další vydání 1903, 1908, vždy v inovované a rozšířené podobě. Z původních 133 stran se americko-britské vydání knihy, v katalozích řazené do rubriky „laboratorní manuál organické kvantitativní analýzy“, postupně rozšířilo na 162, resp. 218 str.

³⁵ Hans MEYER, *Guida pratica alla ricerca quantitativa dei complessi atomici esistenti nelle molecole dei corpi organici, traduzione italiana sulla 2. ed. tedesca ampliata e corretta* [di] Luigi Mascarelli con prefazione [di] Giacomo Ciamician, Torino 1906, XV + 198 str. Ruské vydání z doby před I. světovou válkou se dosud nepodařilo identifikovat. Podchyceno je pouze druhé, pozoruhodně pozdní vydání: Gans MAJER, *Analiz i opredelenije organičeskich sojediněnij*, Leningrad 1937. Vyloučeno není ani to, že kniha vyšla v meziválečné době i v ukrajinském překladu. Za pomoc při hledání ruského vydání děkujeme dr. Karlu Svobodovi.

Karla Příbrama.³⁶ Meyer se tak dostal do velmi prestižních a movitých kruhů pražských německo-židovských elit.³⁷ Je zajímavé, že ač se mladý chemik coby student deklaroval jako bez vyznání a jeho nastávající pocházela z židovské rodiny, sňatek uzavřeli jako dva evangelíci augšpurské konfese a toto náboženství pak sdílely i jejich děti.

Meyer nejprve bydlel v samém srdci Starého Města, pravděpodobně v Kischově domě.³⁸ Záhy se však přestěhoval do blízkosti univerzitního chemického ústavu do klidné novoměstské Salmovské ulice č. 1 a s rodinou se pak v téže ulici přesunul do domu č. 6. Rodina byla požehnána dítky: po synu Kurtovi (narozen 10. 12. 1901) přišel 11. 6. 1905 Gerhard a 3. února roku 1902 se Meyerovým dokonce narodila dvojčata: Herbert a Hertha. Majetkové zázemí mladé rodiny sice asi nebylo ohromující, i když si však odmyslíme věno a případnou podporu nevěstinyh rodičů, habilitovaný adjunkt chemického ústavu byl placen zhruba jako středoškolský profesor a v oné době tedy patřil k vyšším společenským vrstvám. Zcela mimořádné vědecké úspěchy, pedagogická zdatnost a zjevně i dobré vztahy se šéfem, prof. Goldschmiedtem však Meyerovi pomohly k rychlé kariéře. Již k 8. lednu 1904, tedy ve věku 33 let, byl jmenován placeným mimořádným profesorem chemie na Německé univerzitě. Víc ani nebylo možno dosáhnout, všechny ordinariáty chemie v Rakousku byly v té chvíli obsazeny.

Evropský úspěch

Meyer byl v té době již evropsky či dokonce celosvětově známou osobností. Ihned po vyjití jeho „Úvodu do kvantitativního určování organických funkčních skupin“ ho – ještě ani ne třicetiletého – za svého člena zvolila rakouská Kaiserliche Leopoldinisch-Karolinische Akademie a poté i Société chimique de Paris, po roce 1900 následovala Chemical Society of London.³⁹

Již roku 1903 Meyer publikoval druhou závažnou knihu, s níž se opakoval či spíše ještě umocnil mezinárodní úspěch jeho prvního díla. Rozsáhlá publikace zasvěcená „Analýze a výzkumu struktur organických vazeb“ vyšla opět v prestižním berlínském nakladatelství Julia Springera.⁴⁰ Již v prvním vydání více než sedmisetstránková kniha obsaho-

³⁶ Srovnej AHMP, Konskripční list na jméno Jan Meyer. Otilie Příbram byla narozena 7. 8. 1876 v Praze. Její mladší bratr Karel, narozen 2. 12. 1877, vystudoval v Praze práva na Německé univerzitě, získal r. 1900 doktorát a po krátké praxi odešel na další studium sociálních věd a ekonomie do Berlína a Vídne. Roku 1907 se na vídeňské univerzitě habilitoval v oboru politické ekonomie a vedle soukromé docentury (od roku 1914 titulární profesury) získané tamtéž pracoval v letech 1909–1921 v ministerské Statistische Zentralkommission a získal titul ministerského rady. V letech 1919–1921 vedl legislativní odbor rakouského ministerstva sociálních věcí, poté přešel na místo šéfa statistické sekce Mezinárodního úřadu práce v Ženevě. V letech 1933 byl profesorem univerzity ve Frankfurtu nad Mohanem, poté emigroval do USA, kde působil ve státních službách a byl profesorem American University Washington D.C. Od 20. let patřil mezi mimořádně významné teoretiky sociální politiky, sociální ekonomie a ekonomického myšlení. Srovnej <http://library.albany.edu/speccoll/findaids/ger005.htm> (10. 12. 2009).

³⁷ Stojí za připomenutí, že i manželka Meyerova bratra Stefana, Emilie, rozená Maahs byla sice narozena v Berlíně, měla však pražské kořeny, po matce pocházela z bohaté rodiny Porgess von Portheim. Srovnej F. STADLER, *Vertriebene Vernunft*, s. 711.

³⁸ Tzv. „stará konskripce“ v AHMP uvádí, že byl od 17. 10. 1897 přihlášen v domě čp. 478/I, tedy v rohovém domě mezi Staroměstským náměstím a Melantrichovou ulicí. Za „konskripční podporu“ a cenné a rady děkujeme dr. Olze Fejtové.

³⁹ *Personalstand der k. k. Deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag zu Anfang des Studienjahres 1902/03*, Prag 1902, s. 34.

⁴⁰ Hans MEYER, *Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen*, Berlin 1903, XXXV + 700 str. + ilustrace.

vala vedle textu také na dvě stovky náčrtů organických molekul, jejich atomárních vazeb, ale i nově vyvinutých přístrojů. Následovalo ještě pět přepracovaných, textově i obrazově rozšířených a vždy znovu modernizovaných německých vydání let 1909–1938 a k tomu jedno americké, vydané roku 1931 v anglickém překladu opět u Meyerovi dobře známé firmy J. Wiley and Sons.⁴¹ Kniha ostatně roku 1925 vyšla v překladu Albina Michela i francouzsky.⁴² I když je dnes Meyerova práce technickým pokrokem druhé poloviny 20. století antikvovaná, knihovní katalogy dokládají, že nadále zdobí fondy biblioték desítek prestižních pracovišť po celé Evropě i v USA. Její výtisky jsou mj. dokladem skutečnosti, že až do druhé světové války byla dominantním (nebo přinejmenším rovnocenným vůdčím) jazykem chemické vědy němčina, kterou – přinejmenším pasivně – ovládali jak např. Italové, tak i badatelé anglosaského světa.

Uvažujeme-li o dobovém významu a příčinách úspěchu tohoto Meyerova díla, je třeba si uvědomit, že na rozdíl od současnosti byly na počátku 20. století možnosti chemické strukturní analýzy organických sloučenin krajně omezené. Obecné principy některých dnes rutinně používaných analytických technik byly sice objeveny již v druhé polovině 19. století (Bunsenův a Kirchhoffův objev analytické využitelnosti světelného spektra látky při jejím hoření v chemickém kahanu)⁴³ nebo právě v době publikování Meyerova díla (např. infračervená spektroskopie, pro niž prvé základy položil Meyerův americký vrstevník W. W. Coblenz),⁴⁴ jejich dovedení do skutečné chemické praxe je však třeba datovat až do 40. až 50. let 20. století.⁴⁵

Jedinými v organické chemii prakticky využitelnými analytickými technikami tak v prvé čtvrtině 20. století zůstávala elementární analýza a zjišťování bodu tání. V prvním případě byl vzorek hmoty spálen a vážení produktů umožňovalo stanovit alespoň počet jeho uhlíků, vodíků, dusíků a kyslíků. Obsah většiny dalších frekventovaných prvků v organických molekulách už byl stanovován velmi obtížně, případně to nebylo možné vůbec určit. Odhlédneme-li od nízké citlivosti tehdy známých a používaných technik, chemici byli odkázáni na chemickou korelaci či specifické chemické reakce, případně retrosyntézy. Při těchto přístupech se neznámá látka podrobovala chemickým reakcím, které byly specifické pro přítomnost nějaké funkční skupiny nebo se látka řadou reakčních kroků převáděla na látku známou, přičemž identita se známou látkou byla prokazována senzoricky a bodem tání či varu. Syntetické postupy jsou však poměrně často „mas-

⁴¹ Hans MEYER, *Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen*, New York, 1931 (anglický titul knihy se nepodařilo zjistit).

⁴² Hans MEYER, *Analyse et détermination de la constitution des composés organiques*, Paris s.d.

⁴³ Obecné principy spektroskopie objevili Gustav Kirchhoff a Robert W. Bunsen již v roce 1859. Převést je do chemické praxe trvalo však řadu desetiletí. První aplikaci hmotové spektroskopie uplatnil až roku 1958 Carl-Olve ANDERSSON, *Mass Spectrometric Studies on Amino Acid and Peptide Derivatives*, Acta Chemica Scandinavica 12, 1958, s. 1353. Atomovou absorbní spektroskopii etabloval jako použitelnou výzkumnou metodu jen o něco dříve Alan WALSH, *A general-purpose source unit for the spectrographic analysis of metals and alloys*, Bulletin of the British Non-ferrous Metals Research Association 201, 1946, s. 60–80 a TYŽ, *The application of atomic absorption spectra to chemical analysis*, Spectrochimica Acta 7, 1955, s. 108–117. Srovnaj přehledně: John B. DAWSON – W. John PRICE, *Alan Walsh – hist influence on the development of atomic spectroscopy in the UK*, Spectrochimica Acta Part B 54, 1999, s. 2011–2015.

⁴⁴ William Weber COBLENTZ, *Investigation of the infra-red spectra*, Washington D.C. 1905.

⁴⁵ Podobně tomu bylo i s dalšími analytickými metodami. Principy nukleární magnetické rezonance (NMR) byly identifikovány roku 1925, výsledky prvních fyzikálních pokusů o změření spekter publikovali však američtí fyzikové Jerrold R. ZACHARIAS – Jerome M. B. KÉLLOG – Isidor Isaac RABI, *The gyromagnetic properties of the hydrogens*, Physical Review 50, 1936, s. 472 až krátce před počátkem války (srovnaj též: *Physikalische Chemie* 56, 1939, s. 728). Srovnaj: John S. RIGDEN, *Rabi, scientist and citizen*, Harvard 2000, s. 92. Polarografii vyvinul Jaroslav Heyrovský sice „již“ roku 1922, do stadia praktického uplatnění ji však dovedl až za války ve službách pražské Německé univerzity.

kovány“ variabilitou látkové struktury, která způsobuje odlišný průběh reakcí, vedoucích pak ke zcela jiným produktům (eventuelně reakce neprobíhá).

Meyrův přínos tak zjevně byl veliký a chemiky jeho doby po právu oceňovaný. Spočíval jednak v sumarizaci již známých postupů a reakcí, vedle toho ale byl autor schopen i potřebného zobecnění postupů s cenným důrazem na výjimky a rizika omylu. Meyer aktivně přispíval rozvoji oboru i tím, že pro určité reakce často navrhoval zcela nové aparatury a postupy. Optikou dnešní doby se některé z nich zdají být možná naivní, ale ve světle tehdejších možností byly jeho koncepty velmi moderní a hlavně nesmírně přínosné pro potřeby každodenní chemické praxe: dával kolegům do ruky „kuchařku“ umožňující nalézt postup, jak prokázat v produktu syntézy či v izolované látce konkrétní funkční skupinu (případně stojící v koexistenci s jinou funkční skupinou), a nadto nabízel možnosti, jak určit počet takových skupin.

V roce 1905 Meyer obdržel od Císařské akademie věd ve Vídni vysoce prestižní Cenu Ignáce Liebena, někdy nazývanou „rakouskou Nobelovou cenou“ pro přírodovědce. Od roku 1865 ji každé tři roky, posléze každoročně, dostával autor nejvýznamnějšího objevu, střídavě ve fyzice, chemii a od roku 1900 i fyziologii.⁴⁶ Cena v úctyhodné výši 900 zlatých (zhruba dvě pětiny profesorského ročního platu) nebyla přístupná členům akademie věd a v podstatě byla určena „odrostlejšímu vědeckému dorostu“. Meyer získal cenu za využití thionylchloridu při přípravě chloridů organických kyselin.⁴⁷ Tento dnes standardní postup představoval významný krok ve vývoji organické syntézy. Chloridy kyselin – výchozí substance pro přípravu esterů, amidů a dalších derivátů organických kyselin – jsou totiž výrazně reaktivnější než původní kyseliny.

Meyer cenu nezískal sám – dělil se o ni s o dvanáct let starším vídeňským ordinářem, přednostou fyzikálně chemického ústavu Rudolfem Wegscheiderem (1859–1935), snad největším či alespoň nejuznávanějším rakouským chemikem prvé třetiny 20. století.⁴⁸ Wegscheider, již v té době slavný formulací zákonů chemické kinetiky, byl vyznamenán za přípravu piperonalu – heliotropinu. Již sám fakt, že mladý pražský chemik byl postaven na Wegscheiderovu úroveň, říká mnohé o tom, jak významná byla v očích poroty jeho práce aplikující thionylchlorid v oblasti organické syntézy. Na porotu jistě působila také skutečnost, že Meyer a Wegscheider v oněch letech patřili k nejpilněji publikujícím akademickým chemikům v Rakousku. Jen pro názornost: Meyer publikoval v roce 1904 šest, v roce 1905 pak pět odborných pojednání. Přitom nešlo jen o rozsahem drobné deskripce chemických objevů, nýbrž velmi často také o obsáhlejší, jeho experimentální výzkumy zobecňující, studie. Takřka všechny jeho práce této doby vycházely nejprve v *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* a vzápětí (nejdéle do roka) byly přetiskovány i ve vídeňských *Monatshefte für Chemie*, které byly mezi chemickou obcí rozšířenější.⁴⁹

⁴⁶ Ignaz Lieben-Preis byla udělována v letech 1865–1937 z iniciativy fundátorova syna, slavného chemika, prof. Adolfa Liebena a z nadačního odkazu jeho rodiny. Po anšlusu Rakouska nacisté nadační majetek „arizovali“ coby židovský a cena zanikla, resp. byla na novém základě obnovena až roku 2004. Srovnej <http://www.zbp.univie.ac.at/ilg/preis.html> (12. 12. 2009).

⁴⁷ V originálu za objev: „Säurechlorid-Herstellung“: $R-COOH + SOCl_2 \rightarrow R-COCl + HCl + SO_2$. Srovnej Hans MEYER, *Neue Beobachtungen über Chloridbildungen mittels Thionylchlorid*, *Sitzungsberichte* 110, 1901, s. 682–706, přetištěno v *Monatshefte* 22, 1901, s. 777–802.

⁴⁸ K Wegscheiderovi srovnej: R. W. ROSNER, *Chemie in Österreich*, s. 234, především však Emil ABEL, *Rudolf Wegscheider. Zu seinem siebzigsten Geburtstag*, in: *Festschrift Rudolf Wegscheider zum siebzigsten Geburtstag dargebracht*, *Monatshefte* 53–54, 1929, s. VIII–XIII.

⁴⁹ V záslužné práci R. W. ROSNER, *Chemie in Österreich*, s. 280–287 je časopisu *Monatshefte für Chemie und verwandte Wissenschaften* věnována poměrně obsáhlá, na rozboru přehledných desetiletých rejstříků spočívající, bohužel však jen ilustrativní pozornost. Je tu (s. 280) vysvětleno, že s ohledem na skutečnost, že v *Sit-*

Meyer ovšem také učil. V seznamech přednášek ho nalezneme až od druhého roku (1898/99) jeho pražského působení. Při přechodu z Vídně do Prahy nebylo buď zvládnuto včasné zanesení jeho osoby a přednášek do tištěných seznamů nebo Goldschmiedt v prvním akademickém roce po Meyerovi výuku nežádal a tento ji pak nahradil zvýšeným penzem v příštím roce.⁵⁰ Meyerova výuka běžela v rozsahu obvykle jediné výběrové přednášky týdně. Na rakouských univerzitách bylo zvykem, že ordinář chemie vyučoval pravidelně se opakující přehledné kurzy a vedl cvičení, spíše výjimečně však měl přednášky ke speciálním tématům. To bylo pole jeho asistentů a externích soukromých docentů. Zejména mladí pracovníci tak dostávali možnost seznámit se v rámci přípravy a prezentace kurzů s pestroutou paletou témat a ukázat jak svoji všestrannost, tak vyprofilovat výuku podle svých badatelských zájmů. Vezmeme-li v úvahu kooperaci spřízněných ordinářů, k níž v Praze konkrétně docházelo mezi prof. Goldschmiedtem a prof. Wilhelmem Friedrichem Gintelem z k. k. Deutsche technische Hochschule in Prag (dále DTH), který u něj pravidelně externě vyučoval i přes své jinak ohromné „domácí“ penzum, pochopíme, že tento systém umožňoval také cílenou přípravu nadějných osobností pro nově plánované nebo ke generačnímu přeobsazení směřující katedry.

Meyer nabídl svým posluchačům v letech 1898–1905/06 pestroutou paletu především organických a analytických témat, včetně aktuálních otázek výzkumu chemie, problematiky alkaloidů, organických chemických barviv, stereochemie a mikrochemie, ale i o chemických výpočtech. Jedinou výjimkou z tohoto v podstatě organicko-analytického repertoáru představovala v zimním semestru 1900/01 přednáška o kovech. Po jmenování mimořádným profesorem začal Meyer od letního semestru 1904 soustavně přednášet farmaceutickou chemii a k ní si posléze přibral i chemii potravinářskou. Jako by po publikování dvou obecně zaměřených knih, dokládajících jeho ohromnou kompetenci v analytických a teoretických problémech a otázkách, chtěl ještě navíc dokázat, že je plně způsobilý i v praktičtějších oborech chemie. To samozřejmě neznamenalo, že by v oblastech, o nichž přednášel, také nebadal. Svědčí o tom jeho sedmistránkový, v USA otištěný, článek o teorii narkózy.⁵¹ Jeho existence nadto dokládá, že Meyer nebyl vůči anglosaskému světu v pasivní pozici zajímavého evropského pouze prostřednictvím nakladatelství recipovaného autora, nýbrž že s americkými chemiky, farmaceuty nebo lékařskými chemiky udržoval aktivní kontakt.

Od roku 1906 se Meyerovo přednáškové penzum začalo podstatně rozšiřovat. V zimním semestru 1906/07 přednášel farmacii jako čtyřhodinovku, o semestr později si obvyklou přednášku potravinářské chemie rozšířil na dvojhodinovou a přidal k ní tříhodinová cvičení chemického barvení a tisku. Na podzim 1907/08 vypsál potravinářskou tříhodinovku a k ní ještě přednášku o zjišťování „tajných látek a specialit“.⁵² Ta dobře navazo-

zungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften představovaly chemické studie jen malou část publikací, rozhodli se roku 1880 profesori von Barth a Lieben přetiskovat chemické studie ještě v tematicky úzce zaměřené, výhradně chemické revui. Rosner tu však již opomněl sdělit, že od 90. let bylo v Sitzungsberichte chemii vyhrazeno speciální oddělení II.b, vycházející pak jako de facto samostatná chemická řada. Její – trvale rostoucí – rozsah značně kolísal, poslední ročníky před I. světovou válkou však překročily objem 1500 stran (+ nestránkované bibliografické přílohy) ročně. Objem Monatshefte překročil v téže době rozsah 2000 stran ročně. Srovnej Gerhard W. POHL – Werner SOUKUP, *125 Years Monatshefte für Chemie – Chemical Monthly*, Monatshefte 125, 2005, s. 5–14.

⁵⁰ Srovnej v Archivu Univerzity Karlovy sérii semestrálních seznamů přednášek *Vorlesungsverzeichnisse der k. k. Deutschen Karl-Ferdinand-Universität in Prag*.

⁵¹ Hans MEYER, *The theory of narcosis*, The Journal of the American Medical Association 46/3, 1906, s. 167–169.

⁵² „Untersuchung der Geheimmittel und Spezialitäten“.

vala na pravidelně vypisovanou Gintlovu přednášku o soudní chemii. V letním semestru pak Meyer držel dokonce pětihodinovku farmaceutické chemie. V té době se již jednalo o jeho možném přechodu na nově plánovanou katedru organické chemie na DTH, která měla vzniknout vyčleněním z Gintlova úvazku. Nepřekvapí tedy, že si Meyer v zimním semestru vypsál vedle potravinářské tříhodinovky i „technickou analýzu organických látek“ v rozsahu tří hodin.

Profesorem Německé techniky

V roce 1908 však Wilhelm Friedrich Gintl, profesor všeobecné a analytické chemie na pražské DTH, neočekávaně zemřel. Byl jednou z klíčových osobností nejen své vysoké školy, kde se podílel na řadě tematických i strukturálních modernizací výuky, ale také jedním z profilových mužů rakouské průmyslové chemie a jako člen českého zemského sněmu a později panské sněmovny též dominantní postavou rakouské průmyslové politiky.⁵³ Již o rok dříve (25. 11. 1907) však Gintl, který ve svých rukou nuceně spojoval výuku jak všeobecné experimentální anorganické chemie (dobovou terminologií „chemie minerálních látek“), tak obecné a analytické „chemie uhlíkových vazeb“, a nadto suploval i výuku chemické technologie anorganických látek, navrhl na zasedání profesorského kolegia DTH rozdělení oborů na tři samostatné profesury. Vycházel přitom zřejmě z předpokladu, že jako mocný muž s vynikajícími pražskými i vídeňskými konexemi dokáže politicky prosadit posílení DTH, která by obdržela novou budovu, a mohla diferencovat jednotlivá pracoviště, případně také posílit personální stav svého chemického „oddělení“ (de facto fakulty).⁵⁴

Gintlova náhlá smrt zhatila tyto plány. Již v jeho návrhu z roku 1907 i v následných usneseních profesorského kolegia DTH z 20. 1. a 29. 4. 1908 se však počítalo s Hansem Meyerem jako s ordinářem pro všeobecnou experimentální chemii organických látek.⁵⁵ Situace, komplikovaná ještě úmrtím titulárního profesora DTH Otto Grasse, nesnesla odkladu, a to přesto, že na rozdělení katedry a postavení nové budovy nebylo za nastalých podmínek možno pomyslet. Meyer, dotázán DTH, předběžně odpověděl, že je ochoten převzít celý Gintlův úvazek, požádal pouze o posílení stavu pomocných sil a o lepší hmotnou výbavu katedry. Tomu mohlo být vyhověno, a tak na ministerský návrh císař 3. prosince 1908 podepsal Meyerovo jmenování řádným profesorem DTH s platností od 1. ledna 1909. Řádná profesura nepřinesla Meyerovi jen podstatně zvýšené penzum práce, ale také vyšší plat: obnášel 6400 korun ročně, a navíc příplatek za aktivní službu ve výši 1472 korun, dohromady tedy 7872 korun ročně. V době, kdy si vysoce kvalifikovaný dělník

⁵³ K této markantní osobnosti srovnej R. W. ROSNER, *Chemie in Österreich*, s. 269–271, především ale Franz STARK – Wilhelm GINTL – Anton GRÜNWARD (Hgg.), *Die k. k. Deutsche technische Hochschule in Prag 1806–1906*, Prag 1906, s. 379, 421n.

⁵⁴ Ke struktuře DTH srovnej Magdalena TILEROVÁ a kol., *Česká technika*, Praha 2004, kapitola Vývoj pražské německé techniky 1863–1869–1945, s. 73–105, zde s. 80–83 o vnitřním členění rektorem vedené školy na oddělení s vlastními děkany.

⁵⁵ Jako možné alternativy k Meyerovi fakulta, resp. pověřená komise, vedená prof. Wilhelmem Gintlem jr., navrhovala secundo loco mimořádného profesora chemie na NU Alfréda Kirpala a tertio loco soukromého docenta chemie na štyrskohradecké univerzitě Franze von Hemmelmayr. Srovnej NA Praha, MKV/R sign. 7 Prag Profesori M, přepis rektora a profesorského kolegia DTH ministerstvu pro kult a vyučování z 23. 7. 1908, resp. podání ministra pro kultus a vyučování Josefa rytíře von Kaněra císaři v té věci ze 17. 11. 1908. tamtéž.

přišel zhruba na 900 korun a nádeník, pracující až 12 hodin denně, si na stavbě za rok vydělal asi 300 korun, to byla suma nesporně fascinující.

Uvažujeme-li o Meyerově povolání na DTH, je možno se tázat, jak to, že ho tamní chemici z DTH tak dobře znali a že si přáli právě jeho na exponované místo profesorského sboru. Jistě tu hrála velkou roli Liebenova cena a Meyerovy skvělé publikační úspěchy. Je ale třeba připomenout, že od konce 80. let byla řada chemiků z DTH habilitována na – společensky prestižnější a laboratorně lépe vybavené – filozofické fakultě Německé univerzity a pravidelně tam v rámci své *venia legendi* vyučovala speciální předměty. O kvalitách a vědecké produkci mladého kolegy věděl tedy nejen zesnulý prof. Gintl, ale i jeho kolegové poměrně hodně a navíc si od něj také vyžádali náležité podklady. Za celou strategii stál nepochybně prof. Goldschmiedt.

Čteme-li ministrovo podání císaři, které – jak můžeme předpokládat podle obvyklého běhu profesorských řízení – vycházelo z dnes nedochovaného návrhu komise DTH jmenované k obsazení nástupnictví po Gintlovi, dozvíme se, že Meyer: „publikoval 60 pojednání vědecko-experimentálního obsahu. Tyto práce většinou vyšly v Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften a vyznačují se tím, že jejich preparativní část je takřka vždy zaměřena na nějakou mimořádně zajímavou otázku. Z části se tyto studie věnují řešení konstrukčních otázek (tj. molekul, pozn. JP – DŠ), z části jde o vypracování nových metod. Velké Meyerovy vědomosti na poli organické chemie našly výraz ve dvou objemných dílech, která vyšla pod názvem ‚Anleitung zur quantitativen Bestimmung organischer Atomgruppen‘, resp. ‚Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen‘. Vysoká cena, která je přičítána zejména prvému jmenovanému dílu, se ukáže i v tom kontextu, že tato kniha byla přeložena do řady jazyků a vyšla již ve druhém vydání. Také druhé dílo se připravuje ve druhém vydání. Meyer toho času patří k nejvýznamnějším představitelům Rakouska v oblasti organické chemie“.⁵⁶

Zpráva dále zmiňuje udělení Liebenovy ceny, volbu za člena Císařské Leopoldovsko-Karolinské akademie a nadto – v jiných dnes dochovaných materiálech neuváděnou – nabídku na suplování řádné profesury chemie na univerzitě v Černovicích, kterou Meyer dostal roku 1906. Je zajímavé, že tu nejsou zmíněna obě – jistě prestižní – členství v pařížské a v londýnské chemické společnosti, o nichž víme z Meyerových biogramů v „Personalstandech“ Německé univerzity z přelomu století. Meyer sám již ale od roku 1903/04 tato členství nepřipomínal. Asi šlo podle jeho názoru pouze o jednorázovou poctu, na níž nenavázala skutečná aktivní účast. (Kupříkladu čeští profesori na UK si ale taková čestná členství v té době do svých biogramů v univerzitním „Stavu osob“ psávali.)

Meyer tak opustil Goldschmiedtův ústav, podobně jako ostatní jeho kolegové z DTH si však na něm ponechal soukromou docenturu. Jen v letním semestru 1909 nic nevypsal: byla to dramatická doba odchodu z univerzity, přejímání katedry a výuky na DTH, a k tomu se ještě Meyerovým 3. února narodila dvojčata. V dalších semestrech Hans Meyer pak na univerzitě učil opět témata jeho srdci nejbližší: alkaloidy, aktuální otázky chemického výzkumu a koloidní chemii.

⁵⁶ Podotkněme, že *Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen* se v druhém vydání z r. 1909 rozrostlo na XXXII + 1003 str., tedy o polovinu původního rozsahu. Autorova poněkud menší publikační aktivita let 1907–1909 je tak zjevně vysvětlitelná soustředěním na toto dílo.

Zpět na Německé univerzitě

Velmi brzy se ale ukázalo, že profesura na DTH – v akademickém roce 1909/10 tu Meyer vykonával funkci děkana chemicko-technologického oddělení – zůstane jen epizodou v životní dráze úspěšného chemika.⁵⁷ Prof. Goldschmiedt byl totiž po nenadálé smrti prof. Zdenko H. Skraupa (1910) povolán na jeho stoličku na vídeňské univerzitě. Jeho přechod do Vídně a nalezení nástupce pro pražskou Německou univerzitu si – již jen z formálních důvodů – vyžádalo jistý čas. V seznamech přednášek je Goldschmiedtova katedra ještě pro zimní semestr 1911/12 deklarována jako neobsazená. Tou dobou však již bylo rozhodnuto: Meyerův osobní list z filozofické fakulty Německé univerzity dokládá, že na základě nejvyššího rozhodnutí z 12. srpna 1911 prof. Meyer 4. října 1911 převzal nástupnictví po svém učiteli a stal se řádným profesorem chemie na filozofické fakultě Německé univerzity.⁵⁸ Jeho profesuru na DTH převzal jako mimořádný profesor Otto Hönigschmid, dosavadní adjunkt a soukromý docent analytické chemie na Goldschmiedtově chemickém institutu na Německé univerzitě.⁵⁹

Necelé tři roky, strávené na DTH, byly – přes rozsah a tematickou šíři pedagogických i organizačních úkolů, které tu byly na Meyera naloženy – obdobím jeho velkých badatelských výkonů. Roku 1909 mj. publikoval dvě dodnes citované studie,⁶⁰ v nichž jako první na světě popsal jev zvaný „termochromie“ krystalických organických látek, tedy proměnu jejich stavu molekulárních vazeb při zahřátí, které se projevuje (při následném ochlazení reversibilní) změnou zbarvení látky.⁶¹ Velká část výzkumné činnosti těchto let se ovšem naplno uplatnila v publikacích v odborném tisku vlastně až po konci jeho působení na technice. Spolu se svými žáky jako spoluautory jednotlivých příspěvků publikoval pak Meyer v pro něj vrcholně plodných letech 1911–1914 na dva tucty studií. Věnoval se v nich nejen svým dosud obvyklým tématům z organické chemie a chemie přírodních látek, ale setkáme se tu i s řadou příspěvků na témata, která byla evidentně „doma“ na technice: zkoumal olej a vosk kávových zrn, olej z „datura stramonion“, candelilový vosk, kyselinu lignocerionovou, chemickou strukturu uhlí atd.

⁵⁷ Srovnej *Program der k. k. Deutschen technischen Hochschule in Prag für das Studienjahr 1909–1910*, Prag 1909, s. 74.

⁵⁸ Srovnej Archiv UK, Sbirka osobních listů ze zrušených personálních spisů. Za zprostředkování děkujeme dr. Janě Ratajové.

⁵⁹ Hönigschmid, roku 1908 Goldschmiedtem habilitovaný pro anorganickou a analytickou chemii a již v druhé dekádě 20. století významný badatel na poli atomární chemie a výzkumu radia (1911 mimořádný, od roku 1915 řádný profesor DTH), se od roku 1918 stal jedním z nejvýznamnějších profesorů chemie univerzity v Mnichově. Srovnej: E. ZINTL, *Otto Hönigschmid zum 60. Geburtstag*, Zeitschrift für Anorganische und allgemeine Chemie 236/1, 1938, s. 3–11; Lothar BIRKENBACH, *Otto Hönigschmid 1878–1945*, Chemische Berichte 82, 1949, s. XI–LXV; H. WIELAND, *Otto Hönigschmid zum Gedächtnis*, Zeitschrift für Angewandte Chemie 62, 1950, s. 1–4. Je krajně pozoruhodné, jak minimalizováno a bagatelizováno je ve zmíněných textech Hönigschmidovo pražské působení. Hönigschmid, který až do odchodu do Mnichova (tedy i jako Meyerův nástupce na DTH) přednášel opět paralelně na univerzitě analytickou chemii, publikoval roku 1905, ještě před habilitací, jako Meyerův spoluautor článek Hans MEYER – Otto HÖNIGSCHMID, *Über Caryophyllin*, Sitzungsberichte 114, 1905, s. 9–19, resp. Monatshefte 26, 1905, s. 379–389.

⁶⁰ Hans MEYER, *Über neue Reduktionsprodukte der Antrachinone*, Berichte der Deutschen Chemischen Gesellschaft 42, 1909, s. 143–145; TÝŽ, *Über neue Derivate des Antrachinons (erste Mitteilung über Zweikernchinone)*, Monatshefte 30, 1909, s. 165–177.

⁶¹ Srovnej: G. KORTÜM, *Thermochromie, Piezochromie, Photochromie und Photomagnetismus*, Angewandte Chemie 70, 1958, s. 14–20, zde s. 14; Wilhelm ZOLLER, *Untersuchungen zur Thermochromie und Photochromie des Dehydrianthrons, Xanthylenanthrons und des Dixanthylens*, Tübingen 1969, s. 1; Takanori SUZUKI – Takanori FUKUSHIMA – Tsutoma MIYASHI – Takashi TSUJI, *Synthese und Strukturen des gefalteten und des verdrehten Konformers von Bis(4H,8H-4-(dicynamethylen)benzo)1,2-c:4,5-c')bis(1,2,5)thiadiazol-8-yliden)*, einem sterisch überladenen Ethylen mit hoher Elektroaffinität, Angewandte Chemie 109, 1997, s. 2607–2609, zde s. 2609.

Meyerova dlouhodobě nejvýznamnější studie období bezprostředně po návratu na univerzitu – napsal ji spolu se svým asistentem Josefem Mallym – patřila ale hydrazidům karboxylových kyselin.⁶² Jednoduchý a snadno dostupný hydrazid kyseliny isonikotinové, připravený Meyerem a Mallym, se s odstupem čtyřiceti let ukázal být v USA i v SRN neobyčejně účinným prostředkem boje proti původci tuberkulózy, mykobakteriu tuberkulosi.⁶³

Sledujeme-li Meyerovu publikační činnost po příchodu do Prahy, vidíme, že až do roku 1905 publikoval výhradně sám, poté se jeho jméno začalo stále častěji objevovat s doprovodem mladších spoluautorů (a spoluautorek) – asistentů, ale i studentů, resp. čerstvých absolventů. Roku 1905 tak zaznamenáme spolupráci s o několik let mladším, roku 1901 u Goldschmiedta promováným dr. Otto Höningschmidem. Roku 1907 a 1909 se za Meyerovým jménem jako spoluautor dvakrát objevil nedávno (v roce 1904/05 opět u Goldschmiedta) promováný dr. Richard Turnau, v té době pomocný asistent na Goldschmiedtově institutu.

Od roku 1910 pak Meyer publikoval již většinu svých studií s mladšími spoluautory. Roku 1910 a 1912 a roku 1918 se tak s ním na stránkách odborného tisku objevil jeho asistent na DTH a posléze po Meyerově návratu na Německou univerzitu v roce 1913 jako jeho adjunkt dr. Alfred Eckert, v letech 1913–1914 opakovaně jeho asistent ing. Karel Steiner, roku 1913 dvakrát asistent dr. Leo Brod, roku 1914 hned třikrát ing. dr. Johann Tropsch,⁶⁴ v letech 1912–1913 asistent a později docent na DTH a významný badatel v oblasti zpracování uhelných dehtů. Vedle jmenovaných publikovali s Hansem Meyerem v předválečných letech jeho žáci z DTH i z Německé univerzity: Alfred Hub, Richard Bondy, Robert Beer, Margarethe Lasch, Karl Schlegl, Walther Soyka a Friedrich Staffen. Je zajímavé a v oné době krajně neobvyklé, že u studie o aromatických ketoesterech se roku 1911 Meyerovo jméno zcela výjimečně objevuje až na druhé posici za jeho žačkou, ještě nepromovanou (!) Grethe Egerer.⁶⁵ Ve válečných letech Meyer spolupracoval s Wolfgangem Ritterem, Erichem rytířem von Beck a od roku 1916 především se svojí vynikající žačkou Alicí Hofmann. Samostatně v této době připravil do tisku především aktualizované jen mírně však rozšířené třetí vydání své více než tisícistránkové *Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen*, v roce 1916 opět vydané v Berlíně u Springeru.

⁶² Hans MEYER – Josef MALLY, *Über Hydrazinderivate der Pyridincarbonsäuren*, Sitzungsberichte 120, 1911, s. 103–124, resp. Monatshefte 33, 1912, s. 393–414.

⁶³ F. PETRŮ – J. POKORNÝ, *Hans Meyer, k stému výročí narození*, Chemické listy 67, 1973, s. 1007n. Kyselelina melitová bývala někdy označována i jako „grafitová kyselina“, její správný název zní podle dnešních platných pravidel benzene hexacarboxylic acid nebo benzene-1,2,3,4,5,6-hexacarboxylic acid. Byla objevena již roku 1799 M. H. Klaprothem v minerálu mellitu. Vzhledem k tomu, že její molekula je maximálně symetrická, bylo dostupnými prostředky té doby obtížné stanovit její strukturu. Meyer se jí určitě opakovaně zabýval hlavně z tohoto důvodu. Jeho přínos spočívá především v tom, že byl jako první schopen správně určit přesnou strukturu jejího anhydridu a z jeho struktury zpětně potvrdit strukturu původní kyseliny. Tato látka je unikátní, neboť je složena pouze z atomů uhlíků a kyslíků – je taky často označována jako „exotický oxid uhlíku“ – a přitom má zcela jinou povahu, tj. jedná se o látku se strukturálním vzorcem C₁₂O₉, ale v její molekule je zachován aromatický kruh. Srovnej Hans MEYER – Karl STEINER, *Über die Mellithsäure*, Sitzungsberichte 122, 1913, s. 1703–1746, resp. Monatshefte 35, 1914, s. 457–518; Hans MEYER – Harry RAUDNITZ, *Über die Mellithsäure und ihre Derivate*, Berichte der Deutschen chemischen Gesellschaft 63, 1930, s. 2010–2013.

⁶⁴ K Tropschovi srovnej Alfred BIRK, *Die Deutsche technische Hochschule in Prag 1906–1931*, Prag 1931, s. 122.

⁶⁵ Grete EGERER – Hans MEYER, *Zur Kenntnis der aromatischen Ketonsäureester*, Sitzungsberichte 120, 1911, s. 1103–1127, resp. Monatshefte 34, 1913, s. 69–93. G. Egerer (narozená 11. 3. 1887 v Praze) promovala k tomuto tématu u Meyera až v akademickém roce 1912/13. Srovnej: Milena VYBORNÁ – Jan HAVRÁNEK – Karel KUČERA, *Disertace pražské university 1882–1945*, II (Německá univerzita), Praha 1965, s. 35, č. 12. G. Egerer se poté vystěhovala do USA, kde (jak nasvědčují její publikace v amerických chemických časopisech) rozvinula zajímavou a publikačně bohatou vědeckou kariéru.

Problémy s Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen

Po Goldschmiedtově odchodu z vedení pražského chemického institutu do Vídně se v Praze uvolnila ještě jedna prestižní pozice, na kterou byl vzápětí navržen Hans Meyer: členství v Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (dále „Společnost“).⁶⁶ Jeho univerzitní kolegové, profesori a členové Společnosti Lampa, Pick, Lundenfeld, Rothmund a Pelikan společně navrhli dopisem z 11. ledna 1912, aby byl Meyer přijat za člena a své podání zdůvodnili jednak potřebou kompetentního specialisty pro obor organické chemie, který by pomohl zvládat rostoucí nával různých žádostí a návrhů, jež Společnost dostává z oboru chemie i ze sousedních přírodních věd, jednak mimořádnou Meyerovou vědeckou erudicí. Zdůrazňována byla jeho „velká všestrannost, s níž si ve mnohých, navzájem velmi odlehlých oblastech organické chemie získal největší úspěchy“ a dále jeho hluboká obeznámenost s chemickou literaturou, která se odráží zejména v jeho tisícistránkovém díle „Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen“. Návrh byl na zasedání vědeckého oddělení společnosti 26. ledna 1912 schválen hlasy šestnácti ze sedmadvaceti přítomných členů, neprošel však v hlasování pléna Společnosti. Proč, to bohužel nevíme.

Meyerovi univerzitní kolegové se s výsledkem ovšem nesmířili a – s výslovným odvoláním na podnět předsedy Společnosti, profesora geologie Gustava Laubeho – podali 12. prosince 1913 nový, ještě důkladněji zdůvodněný návrh na přijetí Hanse Meyera za člena Společnosti. Stojí za to obšírněji ocitovat zdůvodnění Meyerovy kompetence obsažené v tomto návrhu: „S ohledem na odborně mu bližším i vzdálenějším příslušníkům oboru obecně známý Meyerův vědecký význam a na skutečnost, že jeho vědecké výkony byly vysoce hodnoceny již při návrhu na jeho povolání za profesora na Německou univerzitu v profesorském kolegiu filozofické fakulty, a tudíž jsou známy velkému počtu členů Společnosti, je tu možno odhlédnouti od – do jednotlivostí jdoucího – komentáře jeho vědeckých prací. Budiž jen podotknuto, že jeho práce, které byly povětšinou otištěny v Sitzungsberichte der Wiener Akademie a jejichž počet překročil číslo 80, se vztahují k nejrůznějším oblastem organické chemie. Z nich je zvláště třeba jmenovat: výzkumy kataridů, anemonin a další rostlinné látky, konstituce fenolftaleinů, o chloridech kyselin pyridinkarbonových, o jejichž zobrazení bylo dříve opakovaně a marně usilováno za pomoci fosforpentachloridu a Meyerovi se zdařilo za pomoci thionylchloridu, který byl následně jím i dalšími úspěšně použit pro analogické případy, o kyselině melitové, o konstituci uhlí atd. Od jmenování přednostou institutu Meyer vyškolil velké množství žáků, kteří pod jeho vedením podali vynikající výkony.“ A opět je zmiňována „Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen“, připravovaná v berlínském Springerově nakladatelství k již třetímu vydání a Meyerova mimořádná obeznámenost v chemické literatuře. Tentokrát, při zasedání 30. ledna 1913, dostal ve vědecké

⁶⁶ Srovnej v této věci dochovanou korespondenci, resp. v hlavním textu citovaná podání zachovaná v členské pozůstalosti Hanse Meyera ve fondu Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v Archivu AV ČR, konkrétně viz Alena MÍŠKOVÁ – Michael NEUMÜLLER, *Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Německá akademie věd v Praze) 1891–1945*, Praha 1994, s. 267. Za pomoc děkujeme doc. dr. Aleně Míškové. Ke Společnosti přehledně, byť mírně zastarale, též Josef HEMMERLE, *Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, in: Ferdinand Seibt (Hg.), *Verweinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*, München 1986, s. 231–247.

seksi Meyer třiatřicet z čtyřiceti hlasů, návazně zřejmě již prošel v plénu Společnosti a byl pak dopisem předsedy společnosti Laubeho z 12. února 1914 informován o svém zvolení.

Pro Meyera tato pocta zřejmě znamenala poměrně hodně. Až do konce svých univerzitních let si členství ve Společnosti nechával uvádět ve svém biogramu v Seznamech osob univerzity. Společnost byla prestižním zemským „klubem“, kde se setkávala především většina pražské německé akademické elity, kde se rozhodovalo o stipendiích a dohadovala se řada otázek podstatně přesahujících úzký obor a obzor jednotlivých pracovišť. (V tomto kontextu je třeba si uvědomit i skutečnost, že na rozdíl od jazykově českého prostředí, „německá“ chemie neměla v Čechách vlastní specializovanou chemickou, zemsky spolkově institucionalizovanou bázi.⁶⁷) Právě v tomto kontextu je zajímavé, že vědecky tak excelentní osobnost, jakou Meyer nesporně byl, napoprvé nezískala podporu uměleckého a literárního členstva Společnosti. Zarazí ale i sám fakt, že dokonce též ve vědecké sekci chybělo Meyerovi poprvé 41 %, podruhé 28 % hlasů. Komu vadil, koho a čím tehdy iritoval ten usměvavý, obtloustlý muž, sympaticky na svět pohlížející zpod krátce sestřižených, vlnitých vlasů a vybavený širokým, byť i ne právě průbojně vyhlížejícím knirkem, jak jeho obličej známe z fotografie z doby udělení Liebenovy ceny?⁶⁸

Univerzitní výuka

Meyerovi se během několika málo semestrů podařilo obor, oslabený odchodem velké, inspirativní, po dvacet let chemický institut Německé univerzity úspěšně rozvíjející Goldschmiedtovy osobnosti (a s ním i několika jeho asistentů a významnějších žáků) do Vídně, znovu konsolidovat. Ve výuce převzal obecný model, tedy vyučoval základní velké – pětihodinové – přehledné kurzy organické a anorganické chemie a vedl k nim chemická cvičení, resp. paralelně též chemická cvičení pro mediky. K základní výuce měl Meyer v seznamu přednášek trvale vypsán kurz: „Úvod do vědeckého bádání pro pokročilé. Po všechny dny týdne od 8 do 12 a od 2 do sedmi. Bezplatně. Odpovídá patnáctihodinovému kolegiu. Jen na základě předchozího nahlášení se.“ Bylo to v podstatě vedení doktorandů a kandidátů státní zkoušky, budoucích středoškolských profesorů, tj. pokročilých studentů, kteří pod jeho vedením relativně samostatně bádali nad zadaným tématem a potřebovali „jen“ konzultovat, nebo se na profesora obraceli s aktuálními problémy, případně pod jeho vedením sumarizovali a interpretovali výsledky svých experimentů pro odborný tisk. Zatím jen občas vypisoval Meyer i „cvičení k provádění výukových experimentů“, určená pro kandidáty středoškolské profesury – praktický ohlas jednoho z důsledků reforem středních škol počátku 20. století. Od roku 1914/15 se Meyer také stal členem zkušební komise pro farmaceuty.

Ostatní výuková nabídka zůstala ovšem zprvu poněkud omezená. Meyer se na vlastním institutu (paralelně s ním pracoval na filozofické fakultě Německé univerzity ještě malý fyzikálně-chemický institut pod vedením prof. Victora Rothmunda) mohl opřít jen

⁶⁷ Srovnej: Anita KILDEBAEK – Soňa ŠTRBÁŇOVÁ (ed.) *Creating Networks in Chemistry. The Founding and Early History of Chemical Societies in Europe*, Cambridge 2008, s. 43–74.

⁶⁸ <http://www.zbp.univie.ac.at/ilg/preistraegerbild20.htm> (1. 12. 2009). Mimochodem právě roku 1913 tuto cenu získal jeho mladší bratr Štefan Meyer, zakladatel slavného vídeňského Ústavu pro výzkum radia. Tamtéž, obr. 28.

o mimořádného profesora Alfreda Kirpala, který byl (v důsledku studijní reformy z roku 1908) pověřen držením střídavě přednášek z farmaceutické chemie a přednášek o chemickém průmyslu. Jako soukromý docent působil na institutu až do svého odchodu do Mnichova roku 1918 také Meyerův nástupce na DTH prof. Otto Hönigschmid, který tu přednášel (v různých tematických obměnách) analytickou chemii. Věrný zůstal institutu i docent Německé univerzity i DTH Paul Fortner, praktik ze státního Ústavu pro zkoumání potravin, který po desetiletí vyučoval chemii potravin.

Meyer, vědom si nutnosti tematicky rozšířit nabídku výuky, šel opět především cestou kooperace s DTH. Seznamy přednášek ukazují, že se mu od roku 1913 pro obor biochemie podařilo získat jako soukromého docenta profesora DTH Olivera Herzoga, o rok později se k němu s dalšími biochemickými přednáškami připojil i titulární mimořádný profesor DTH Wilhelm Sigmund. K nim roku 1913 přibyl s různorodou nabídkou z oblasti chemie rostlinných látek i mladý, u Meyera právě habilitovaný docent Otto Morgenstern. Vzhledem k tomu, že se roku 1913 na fyzikálně chemickém institutu habilitoval Karl Ludwig Wagner, byla v předvečer války, ale vlastně i po většinu jejího trvání pražská univerzitní chemie opět v plné formě.

I. světová válka

Meyerovi, kterému v prvním válečném roce 1914/15 ke všemu ještě připadl náročný úřad děkana filozofické fakulty Německé univerzity, se bezmála do konce války podařilo udržet i relativně vysoký počet obhájených disertací. Jestliže bylo v první dekádě 20. století na pražském chemickém institutu obhájeno 26 disertací, v druhé dekádě – navzdory válce a odchodu velké části studentstva na frontu – stoupl počet obhajob na 30.⁶⁹ Tematický zájem doktorandů zůstal jako v Goldschmiedtově éře soustředěn především na organickou chemii, nově se objevily práce věnované metodologickým otázkám. Udržet až do předposledního roku války dosavadní frekvenci disertací a rychle ji obnovit v poválečné době bylo samozřejmě možno jen díky tomu, že mužské studenty v podstatné míře v přednáškových sálech a laboratořích nahradily dívky, které se také následně probíjaly do stabilního týmu institutů jako asistentky, demonstrátorky, stipendistky.⁷⁰

V akademickém roce 1914/15 se tak ve stavu chemického institutu (Meyerovým adjunktem byl od roku 1913 až do počátku poválečné epochy dr. Alfred Eckert) objevila jako státní stipendistka Alice Hofmann, aby v témže roce završila studium úspěšně obhájenou disertací, a na fyzikálně chemickém institutu jako demonstrátorka Gertrud Kornfeld (též těsně před úspěšným závěrem studia).⁷¹ O rok později pak Alice Hofmann již jako doktorka filozofie postoupila na místo jednoho z Meyerových asistentů. V zimním semes-

⁶⁹ Vycházíme tu z rešerše M. VÝBORNÁ – J. HAVRÁNEK – K. KUČERA, *Disertace*, II. K vypovídací hodnotě tohoto pramene: Jiří PEŠEK, *Die Geschichtswissenschaft im Lichte der Dissertationen der Prager tschechischen Universität 1882–1939*, in: Hans Lemberg et al. (Hgg.), *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa*. Festschrift für Jan Havránek, Wien–München 1988, s. 57–70.

⁷⁰ K tématu pražských disertací Meyerovy doby srovnej Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, *Mitteleuropäische Forschungslandschaft im Vergleich: Die Prager (deutsche) und die Wiener Chemie im Lichte ihrer Dissertationen aus den Jahren 1882 bis 1945*, Acta Universitatis Carolinae – Studia Territorialis 9/3, 2009, s. 47–78.

⁷¹ *Vorlesungsverzeichnis der philosophischen Fakultät der k. k. Deutschen Karls-Universität in Prag für das Studienjahr 1914–1915*, Prag 1914, s. 63.

tru 1916/17 se na institutu objevila jako pomocná vědecká síla Erika Reiniger, o semestr později ji vystřídala Helene Braun, která se dokonce v roce 1917/18 (ještě před doktorátem) dostala vedle Hofmannové mezi asistenty. Seznam přednášek dokládá, že pomocnou silou se místo ní stala Trude Weil, takže na institutu v posledním válečném roce působily hned tři ženy – zřejmě v té době na Německé univerzitě nejvyšší dosažený stupeň feminizace univerzitního pracoviště.

Již jsme zmínili, že od roku 1911 Meyer přibíral své doktorandky i za spoluautorky svých publikací. Řešení personálních problémů institutů „nasazením“ zdatných žen bylo jistě obecnějším jevem válečné doby, Meyer však začal se „zrovnoprávněním“ žen již před válkou a to v míře, která – dobře je to vidět právě u jeho publikací – daleko překročila tehdy obvyklou úroveň. Jeho vlastně nejrozsáhlejším experimentálním dílem válečné doby je trojdílná studie „O pyrokondensacích v aromatické řadě“, kterou zpracoval spolu se svou čerstvě promovanou žačkou Alicí Hofmann a publikoval v letech 1915–1917 na tři pokračování v *Sitzungsberichte*, resp. následně v *Monatshefte*.⁷² Tato práce měla celkem 75 stran – na tu dobu v chemické literatuře opus přímo ohromný! A o rok později následovala další větší – tentokrát vysloveně teoretická – práce s toutéž spoluautorkou, a to „O disociaci jako všeobecném jevu uhlovodíků“.⁷³

Doba války byla existenčně obtížná i pro dobře situovaného univerzitního profesora. Zásobovací a topivová nouze dopadala na všechny, tím více na rodinu se čtyřmi dílem ještě malými dětmi. Meyer tehdy již dávno nebydlel v bytě na Novém Městě jako v počátcích své pražské kariéry. Někdy před rokem 1900 se s rodinou odstěhoval na Vinohrady do čp. 494 a záhy poté údajně do Holešovic, snad ale již do Bubenče, kde zakoupil polovinu domu ve Svatojiřské ulici čp. 70 (od roku 1925 se název ulice změnil na Pelléova, uliční číslo 20).⁷⁴ Častá stěhování podle proměňujících se rodinných a finančních podmínek či proměn bytových nároků byla tehdy obvyklá. Jen stěží proto dohledáváme stopy těchto přesunů v úředních aktech vedených k jiným záležitostem. Bubeněč byla tehdy moderní, nově zastavovaná čtvrť, oblíbená akademickou inteligencí.

Meyer na pražské Německé univerzitě i obecněji v městě nad Vltavou velmi zdomácněl a po všech stránkách se tu dobře etabloval. Rozhodně se tu necítil být „odsunut do provincie“. Jasně to naznačuje jeho – mimořádně sebevědomý – postoj k nabídce, aby byl zařazen do tera možných kandidátů na vedení II. chemického institutu vídeňské univerzity uvolněné roku 1915 Goldschmiedtovou smrtí. Na dotaz zpravodaje výběrové komise, přednosy I. chemického institutu prof. Wegscheidera, zda je ochoten ucházet se o tento vysoce prestižní institut pro organickou chemii, Meyer písemně odpověděl, že tak učiní pouze v případě, když bude v komisním návrhu uváděn jako – po možných významných říšsko-německých konkurentech – nejvhodnější rakouský kandidát. Z Rakušanů více než sebe sama Meyer v tomto dopise kladl pouze (svého učitele a staršího přítele) prof. Herziga.

Vídeňskou komisi, která si v závěrečné zprávě nejprve posteskla, že vědecky nejkřiklavější možní kandidáti: berlínský E. Fischer, lipský A. Hantzsch, curišský A. Werner a heidelberský Th. Curtius nejsou pro Vídeň reálně dosažitelní, a je tedy nutno hledat uchaze-

⁷² Hans MEYER – Alice HOFMANN, *Über Pyrokondensationen in der aromatischen Reihe*, I–III, *Monatshefte* 37, 1916, s. 681–722; 38, 1917, s. 141–157, 343–358.

⁷³ Hans MEYER – Alice HOFMANN, *Über Dissoziation als allgemeine Erscheinung bei Kohlenwasserstoff*, *Monatshefte* 39, 1918, s. 107–128.

⁷⁴ Marek LAŠŤOVKA, *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*, II, Praha 1998, s. 54.

če v o něco méně hvězdné, byť i nadále prvotřídní a hlavně pak přechodu do Vídně reálně pohnutelné garnituře, Meyer svým, příznějme, že značně arogantním, postojem zřejmě iritoval: Wegscheider, který výběru předsedal a stylizoval i obsáhlou pětistránkovou závěrečnou zprávu komise, v níž podotkl, že komise – byť uznává Meyerovy vědecké zásluhy a jeho mimořádnou pracovní výkonnost – přece jen výše cení štýrskohradecského profesora Rolanda Scholla a že tedy Meyera ze svého rozhodování vyřadila. Místo, na něž byli komisí *primo loco* navrženi Scholl a greifswaldský ordinář Otto Dimroth, tak nakonec obdržel třetí kandidát, mimořádný profesor univerzity v Jeně Wilhelm Schlenk.⁷⁵

Komplikovaný mír – československým občanem

Konec světové války, rozpad Rakousko-Uherska, vyhlášení republiky a politické diskuse o postavení (a financování) Německé univerzity v novém státě, to vše byly pro Meyera i jeho institut nesmírně závažné momenty, které zásadním způsobem změnily jeho vědecký i soukromý svět. Meyerova rodná Vídeň, kde žila většina členů jeho rodiny a kde na univerzitě, k níž ho pojilo množství osobních i profesionálních pout, působil jeho mladší bratr, kde také vycházela absolutní většina jeho časopiseckých studií, to vše se náhle stalo „cizinou“. Když tam teď chtěl Meyer zajet, musel si – coby již nikoliv rakousko-uherský, ale československý občan – nechat vystavit pas a získat rakouské vstupní vízum. Vídeň, trpící náporům španělské chřipky, hladem a zimou ještě více než Praha, byla nadto v této době zmítána politickými boji. Praha – byť jako hlavní město nové republiky ještě čestější než dosud – nabízela Meyerovi ostatně větší sociální stabilitu. Když se tedy Německá univerzita po měsících úvah a vyjednávání propracovala k poznání, že uznání nového státu je jedinou pragmatickou volbou a deklarovala loyaltitu Republice československé, složil jí 28. dubna 1919 přísahu i Hans Meyer.⁷⁶ Stalo se tak v době pro Meyera i jinak mimořádně těžké: toho roku zemřela jeho manželka Otylie, s níž byl 21 let ženat a po níž mu zůstaly čtyři děti ve věku deset až osmnáct let.⁷⁷

Alice Hofmann

Hans Meyer vyřešil svoji nelehkou osobní situaci tím, že se po dvou letech vdovectví znovu oženil. Za manželku si vzal o generaci mladší ženu, svoji žačku a dlouholetou asistentku Dr. Alici Hofmannovou, badatelku v oboru organické chemie a zřejmě vynikající

⁷⁵ Srovnej A UW, personální spis prof. Wilhelm Schlenk, pětistránkový strojopisný Kommissionsbericht betreffend die Wiederbesetzung der nach Hofrath Prof. Goldschmiedt erledigten chemischen Lehrkanzel, Wien 2. 3. 1916, s. 1: „Im übrigen stand die Auswahl zwischen einer beträchtlichen Anzahl sehr tüchtiger Chemiker offen, welche ihrer Arbeitsrichtung nach geeignet sind, so ragen durch umfassende und erfolgreiche Tätigkeit die Professoren Herzig in Wien, Scholl in Graz und H. Meyer in Prag vor den übrigen hervor. Indes lag die Erklärung Prof. Herzig's vor, dass er wegen seines Alters nicht wünsche, die erledigte Lehrkanzel zu übernehmen. Auch H. Meyer konnte die Kommission zu ihrem Bedauern nicht in den Vorschlag aufnehmen. Bei aller Anerkennung seiner verdienstvollen wissenschaftlichen Tätigkeit und seiner ungewöhnlichen Arbeitskraft konnte sich die Kommission doch der Erkenntnis nicht verschliessen, dass Prof. Scholl höher einzuschätzen sei. Es lag aber die bestimmte Erklärung Prof. Meyer's vor, dass er nicht in den Voranschlag aufgenommen zu werden wünsche, falls irgend ein Inländer ausser Prof. Herzig vor ihm genannt würde.“

⁷⁶ Srovnej záznam v rubrice „odůvodnění příslušnosti“ na jeho domovském listu Hlavního města Prahy v AHMP.

⁷⁷ Srovnej údaj Meyerova domovského listu, který uvádí jen roční datum úmrtí Otylie Meyerové a informaci, že zemřela v Bubenči.

reprezentantku prvé generace přírodovědkyň, vyškolených na filozofické fakultě Německé univerzity. Svatba se konala 3. března 1921 na evangelické faře v Praze u sv. Michala v Opatovicích.⁷⁸ Tato žena – studentka, asistentka, manželka a spolupracovnice – hrála v Meyerově životě po tři desetiletí významnou roli. Věnujme jí tedy bližší pozornost.

Charakterizujme „paní Meyerovou“ na základě údajů, které vepsala do univerzitního nacionálu a s oporou v jejím rigorózním protokolu:⁷⁹ Alice Hofmann se narodila 5. 12. 1891 v rodině židovského majitele realit a obchodníka Josefa Hofmanna a Pavlíny, rozené Zeckendorf. Rodiče žili v době dceřiných vysokoškolských studií v Praze II. Vávrova 6. Alice maturovala 13. července 1911 na německém dívčím gymnáziu v Praze a hned od zimního semestru se zapsala na pražskou německou filozofickou fakultu. V nacionálu uvedla, že je izraelského náboženství, německé mateřské řeči a bydlí u rodičů. Desetikorunovou taxu, korunový knihovní příspěvek i poplatek za kolegium zaplatila, o zproštění nežádala – patřila tedy (jako většina tehdejších studentek poměrně nákladného oboru chemie) jednoznačně k pražským středostavovským vrstvám.

Jestliže Hans Meyer na počátku svého filozofického studia tematicky poněkud tápal, Alice zřejmě od počátku věděla, co ji zajímá: vedle nutného čtyřhodinového kursu praktické filozofie u prof. Ehrenfelse si zapsala jen chemii a experimentální fyziku: pětihodinové kompendium anorganické chemie, chemická experimentální cvičení a obecná chemická cvičení, vše u prof. Meyera. Viděla ho tedy v prvním semestru na fakultě celkem 15 hodin týdně. Doplnila to tříhodinovou Höning Schmidovy kvalitativní a kvantitativní chemické analýzy a pětihodinovým kursem experimentální fyziky u prof. Lampy. Naložila si hodně a činila tak i v dalších semestrech.

Po skončení sedmého semestru si Alice podala žádost, aby mohla složit rigorózum již během 8. semestru studia. Dne 6. května jí profesorské kolegium vyhovělo, načež Alice Hofmann podala disertaci „Zur Kenntnis der substituierten Benzoylbenzolsäuren“, kterou kladně posoudili profesori Meyer i Kirpal. Návazně pak Alice složila rigorózum ze všeobecné chemie a experimentální fyziky všemi hlasy na výbornou a malé rigorózum z filozofie u profesorů Ehrenfelse a Krause u obou dostatečně (tento poměr výsledků přísných zkoušek rigorózních byl i u výtečných přírodovědců obvyklým standardem), takže mohla 10. června 1915 odpromovat za účasti rektora Swobody, děkana filozofické fakulty Meyera a promotora, prof. Lampy. Stala se tak celkem šestou doktorkou v oboru chemie, která dosáhla této kvalifikace na pražské Německé univerzitě.⁸⁰ Její disertace byla 1. července předložena v zasedání Vídeňské akademie věd, přijata k otištění a ještě téhož roku publikována v *Sitzungsberichte*.⁸¹ Svůj publikační křest si ovšem Alice odbyla v témže periodiku již o několik měsíců dříve, kdy tu – coby státní stipendistka chemického institutu a spoluautorka Meyerova adjunkta Alfreda Eckerta – otiskla příspěvek „Zur Kenntnis des Dianthryls. Dritte Mitteilung über Zweikernchinone“.⁸² Po disertaci postoupila Alice Hofmann v chemickém institutu na asistentké místo, kde působila až do sňatku se „šéfem“. Na institutu pod Meyerovým vedením zřejmě ve válečných letech rozvíjela

⁷⁸ Srovnej údaje Meyerova konskripčního listu v AHMP.

⁷⁹ Archiv UK, fond Německá univerzita, Nationale – Philosophen WS 1911/12, A–L a Rigorózní protokol filozofické fakulty NU pro období 30. 11. 1912 – 5. 12. 1929.

⁸⁰ Srovnej M. VÝBORNÁ – J. HAVRÁNEK – K. KUČERA, *Disertace*, II, s. 40, č. 88. Prvý doktorát chemie tu získala Charlotte Weil roku 1908 ještě u prof. Goldschmiedta (tamtéž, s. 23, č. 318).

⁸¹ Alice HOFMANN, *Zur Kenntnis der substituierten Benzoylbenzolsäuren*, *Sitzungsberichte* 124, 1915, s. 413–432.

⁸² Tamtéž, s. 125–131.

zajímavou výzkumnou činnost. Publikovala spolu s ním jednak v letech 1916–1917 výše zmíněnou rozsáhlou studii o pyrokondenzacích v aromatické řadě, resp. o rok později studii o disociaci jako obecném jevu uhlovodíků.⁸³

Můžeme tedy předpokládat, že si padesátiletý profesor nebral za manželku „ženu k dětem“, nýbrž svoji odborně respektovanou kolegyni, s níž si po léta dobře rozuměl. A přece možná chybělo jen málo a cesty prof. Meyera a jeho nejúspěšnější žáčky se mohly předčasně rozejít. V Národním archivu v Praze je ve fondu Policejní ředitelství Praha dochován cestovní pas Alice Hofmann, vystavený dne 17. března 1918, který – jak vyplývá z přípisu na první stránce: „provdaná Meyer“ – sloužil Alici i po uzavření sňatku.⁸⁴ Pas, vystavený „pro Rakousko-uherskou monarchii a pro Německo“, uvádí jako účel cesty, pro niž byl vystaven: „K představení se v souvislosti s nástupem služby“. Vízum na straně 7, vystavené německým konzulem v Praze dne 19. března 1918 pro jednorázovou cestu do Německa a zpět ve dnech 21. 3. – 6. 4. 1918, uvádí jako účel: „Představení se u pana dvorního rady Wildstättera za účelem nastoupení místa jako asistentka“. Mínen byl zřejmě nositel Nobelovy ceny (1915) za určení chemické struktury chlorofylu, od roku 1916 profesor organické chemie na mnichovské univerzitě, Richard Willstätter.⁸⁵

Narychlo zorganizovaná cesta však k přechodu nadané badatelky z Prahy ke slavnému židovskému badateli do Mnichova nakonec nevedla. Důvody neznáme. Pas ani nedokládá, zda se cesta nakonec skutečně realizovala. A jestli ano, mohlo představení skončit neúspěšně, nebo snad dojednaný nástup k počátku podzimního semestru 1918 odpadl v důsledku zhroucení dopravy i státních struktur v posledních týdnech války. Jedno je však (s ohledem na dobové poměry, zvyky a představy) téměř jisté: kontakt k velkému židovskému chemikovi si Alice s nejvyšší pravděpodobností nevyhledala sama, tady muselo hrát velkou roli doporučení z pera jejího učitele Hanse Meyera.

Díky osobním údajům pasu víme o Alici Hofmannové něco více: „postava: střední, obličej: oválný, vlasy: tmavohnědé, oči: hnědé, ústa a nos: pravidelné“. A obdobně formulář, vztahující se k pasu vydanému návazně 14. září 1921 s odkazem na pas Meyerovy manželky „Dr. Janu Meyerovi, universitnímu profesoru německé university“ k cestě za účelem „studijním a návštěvě příbuzných“, charakterizuje jeho majitele následujícím způsobem: „postava: prostřední, vlasy: prošedivělé hnědé, ústa: souměrná, vousy: hnědé kaštanové, obličej: oblý, oči: hnědé, nos: přímý, brada: oblá, zvláštní znamení: žádné“. Připojena je fotografie spokojeně pyknického, nakrátko ostříhaného padesátníka, muže „v nejlepších letech“.

Tentýž pas platil i pro manželku „Dr. Alici Hofmann-Meyer“. Je připojen její ne příliš kvalitní snímek v širokém klobouku s řídce tkaným závojem, splývajícím přes obličej: hledí z něj vážná, klidná, spíše přísná tvář třicetileté ženy, zcela jistě výrazné osobnosti, která si umí vážít sebe sama. Proto také po sňatku neodložila své dívčí jméno, ale zůstala „Alice Hofmann-Meyer“. Sňatek s Hansem Meyerem (v dobovém pojetí to jistě byla

⁸³ Hans MEYER – Alice HOFMANN, *Über die Dissoziation als allgmeine Erscheinung bei Kohlenwasserstoff*, Monatshefte 39, 1918, s. 107–128.

⁸⁴ NÁ Praha, fond Policejní ředitelství (dále PŘ) 1931–1940. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1931–1940, k. 8601, sign. M 315/4 Mayer Jan prof. 1871. Zde průvodní doklady, pas Dr. Alice Hofmann a pas prof. Hanse Meyera.

⁸⁵ Srovnej http://nobelprize.org/nobel_prizes/chemistry/laureates/1915/willstatter-bio.html (13. 1. 2010). Willstätter, kdysi řádný profesor univerzity v Curychu a poté jedna z nejvýznamnějších postav prominentního berlínského Kaiser Wilhelm Institut, se ovšem na univerzitě ve vyhraněném antisemitském Mnichově již brzy po válce cítil do té míry izolován, že roku 1924 rezignoval na svoji katedru a další akademickou dráhu. Srovnej: S. VOLKOV, *Juden*, s. 11.

„skvělá partie“ a navíc s mužem, kterého zřejmě velmi ctíla, respektovala a jemuž i vděčila za skvělý nástup kariéry) znamenal ovšem pro Alici také okamžitý konec její vědecké dráhy. Dobové konvence neumožňovaly zaměstnávat provdané ženy ve státním školství a už vůbec ne na institutu nebo v laboratoři vedené manželem. Posledním jejím – zatím podchyceným – publikačním produktem tak byla (zatím ještě pod dívčím jménem, takže ještě před svatbou) spolu s Hansem Meyerem roku 1921 otištěná studie o pyrokondenzacích v pyridinových řadách.⁸⁶ Můžeme tedy předpokládat, že poté se Alice musela omezit na rešerše a pomoc či – tiché – partnerství při práci na Meyerově velkolepé knižní syntéze šestisvazkové „Učebnice metodiky organické chemie“, resp. při úpravách a korekturách zahraničních překladů manželových děl.

Změny meziválečné doby

Počátek meziválečné doby se jako jednoznačná cézura ovšem výrazně odrazil nejen v soukromé sféře, nýbrž i v univerzitním působení Hanse Meyera. Podstatné změny ve výuce přinesl již poslední válečný semestr. Přejchod prof. Hönigschmida na mnichovskou univerzitu na jaře 1918 přinesl nejen nutnost přeobsadit jeho katedru na DTH, ale zbavil skvělého učitele analytické chemie též Meyerův institut. Po jistou dobu se zdálo, že výuku trvale převezme vynikající Hönigschmidův asistent Friedrich Paneth,⁸⁷ ten však získal již koncem roku 1919 profesuru v Německu, z Prahy odešel a problém se opakoval. Bez profesora analytické chemie zůstala počátkem 20. let dokonce i DTH, kam mj. z univerzitního týmu jako mimořádný profesor odešel dlouholetý Meyerův adjunkt Alfred Eckert.⁸⁸ Meyer musel nakonec sáhnout k dosud bezprecedentnímu kroku: od podzimu 1920 po řadu let přednášel analytickou chemii jeho nehabilitovaný (!) adjunkt Ottokar Halla.

Byl a je to věčný problém všech univerzitních týmů v klasických systémech vědecké kariérní cirkulace: vynikající mladé badatelské a učitelské osobnosti je dříve nebo později opouštějí, aby se etablovaly na profesorských nebo alespoň profesuru slibujících místech. Základní tým je třeba opakovaně doplňovat lidmi ochotnými podstoupit břemeno habilitačního výzkumu a vedle něj zvládat i nároky denního provozu.

A právě běžný učitelský provoz, který Meyer musel jako ordinář zvládnout učitelsky i organizačně, v poválečné době exponenciálně rostl, neřkuli rovnou explodoval. Velmi názorně je to vidět na grafu počtu disertací obhájených každý akademický rok pod Meyerovým vedením (ordinář byl automaticky vedoucím práce, resp. psal na ni první posudek, což jistě neznamená, že by doktorand nemohl intenzivně konzultovat i s jinými docenty

⁸⁶ Hans MEYER – Alice HOFMANN, *Über Pyrokondensationen in der pyridinen Reihe*, Journal für Praktische Chemie 102, 1921, s. 287–294.

⁸⁷ K tomuto vynikajícímu židovskému chemikovi, který po roce 1933 trvale zakotvil ve Velké Británii, srovnej H. J. EMELÉUS, *Friedrich Adolf Paneth. 1887–1958*, Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society 6, 1960, s. 227–246, použita elektronická verze: <http://www.jstor.org/stable/769343> (18. 1. 2010). K jeho klíčovému objevu proměny vodíku v helium srovnej Fritz PANETH – Kurt PETERS, *Über die Verwandlung von Wasserstoff in Helium*, Naturwissenschaften 14/43, 1926, s. 956–962.

⁸⁸ Informaci o personálních DTH je pro meziválečnou dobu k dispozici bohužel jen minimum. Z interpelace skupiny senátorů pod vedením Dr. Ledebura Wichelna na ministra školství a národní osvěty RČS z 1. 7. 1925 však víme, že tehdy již byl Eckert po několik let mimořádným profesorem DTH. Srovnaj senátní tisk 2191/8: Interpelace senátora dr. Ledebur-Wichelna a soudruhů na pana ministra školství a národní osvěty o tom, že se neobsazují systemisovaná místa profesorů na německé vysoké škole technické v Praze. http://www.senat.cz/zajímavosti/tisky/1vo/tisky/T2191_03.htm (18. 1. 2010)

ústavu). Jestliže se počet u něj obhájených disertací v letech 1911/12 až 1919/20 pohyboval od jedné do výjimečně šesti, s průměrem 2,5 disertace ročně, na konci následující dekády 1920/21 – 1929/30 se roční maximum vyšplhalo na 46 disertací a průměr vzrostl přes 20 ročně. Konečně na konci Meyerova univerzitního působení ve 30. letech (1930/31 – 1935/36) dosáhlo roční maximum v akademickém roce 1931/32 až na 58 disertací. Jim všem Meyer určil témata a psal pak na ně i hlavní posudek a zkoušel jejich autora při rigorózu. Průměr ročního výkonu tak ve 30. letech vystoupil na 27 disertací ročně. Meyera dostihl osud zakladatelů oboru Josefa Redtenbachera a především Friedricha Rochledera, kteří po přechodu z „malé Prahy“ do „velké Vídně“ ztratili v konfrontaci s masou studentstva reálnou možnost provádět takřka jakýkoliv výzkum a veškerou energii i čas museli věnovat výuce, resp. funkcím spojeným s posicí držitele katedry.⁸⁹ Vídeňské ústavy bojovaly ve 20. letech s podobným, vlastně v absolutních číslech ještě podstatně větším problémem – jejich vedoucí osobnosti ovšem „zachraňovalo“ podstatně lepší personální vybavení chemických pracovišť.

Ani popsané krajně náročné podmínky však plně nevysvětlují skutečnost, že se Meyer od poloviny roku 1918 na více než dva roky publikačně zcela odmlčel. A ještě méně lze vysvětlit skutečnost, že jeho pražské centrum od roku 1918 prakticky zcela ukončilo spolupráci s vídeňskými odbornými periodiky, ačkoliv Meyer – jak dosvědčuje jeho pas – nadále do Vídně zajížděl. Po roce 1918 ze Sitzungsberichte der Wiener Akademie (a tím i z Monatshefte f. Chemie) pražské příspěvky beze stopy mizí, a jsou tu neočekávaně „kompenzovány“ studii z okruhu brněnské německé techniky, s nímž Sitzungsberichte dosud nespolupracovaly. Proč nastala taková změna? Zatím nelze říci.

Inventura první poloviny Meyerovy tvůrčí dráhy

Ohlédneme-li se za Meyerovým „experimentálním obdobím“ můžeme masu jeho publikovaných studií rozřadit zhruba do pěti hlavních tematických skupin. První se pevně váže jak k obecnější tradici rakouské a zejména pak vídeňské chemie, jak ji tu od závěru 19. století až do II. světové války praktikovali všichni velcí profesori organiky – určování chemických struktur přírodních látek.⁹⁰ K tomu se vztahovalo bezmála třicet jeho studií z let 1896–1914. Ve čtyřech studiích z roku 1900 se nadto Meyer zabýval přípravou a studiem derivátů přírodních látek. Také druhá skupina patřila k tradičnímu repertoáru: syntéza organických sloučenin nerostlinného charakteru. K tomuto okruhu se váže přes dvacet jeho studií z let 1894–1918.

Paralelně k tomu se Meyer jako spolupracovník Josefa Herziga v šesti studiích z let 1894–1897 a v jedné práci, otištěné roku 1914 spolu s Karlem Steinerem, zabýval výzkumem určení a důkazu přítomnosti alkylů na dusíku. Tyto práce pojednávají o obecném principu jak stanovit povahu a počet alkylových skupin vázaných na dusík v organické molekule. Herzig-Meyerova metoda je založena na termickém štěpení kvarterní amoniové soli vzniklé z příslušného aminu působením jodovodíku. Metoda byla rutinně používána až do konce 50. let

⁸⁹ R. W. ROSNER, *Chemie in Österreich*, s. 161.

⁹⁰ Srovnaj zejména výkony Meyerova vídeňského protějšku, prof. Ernsta Spätha: Jiří PEŠEK, *Ernst Späth: z moravské kovárny do čela vídeňské university a Rakouské akademie věd*, in: Hana Ambrožová – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpr (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi ... k šedesátinám*, Brno 2009, s. 165–177.

20. století.⁹¹ Meyer předchozí postup výrazně vylepšil jednak tím, že jeho metoda měla kvantitativní charakter, jednak tím, že umožňovala stanovení alkylu vedle alkoxyly.

Na tyto výzkumy do jisté míry tematicky navazuje skupina prací obírajících se fyzikálně chemickými vlastnostmi organických molekul (např. otázky acidity organických kyselín). Pro tuto oblast nalezneme osm studií z let 1900–1907. Velmi atypická a přitom k Meyerovým knižním publikacím jednoznačně směřující byla pak ohromná skupina prací systematicky se obírajících studiem reakcí v organické chemii – jediný výzkum, který měl významnější přesah přes rok 1918. Napočítali jsme celkem na 71 studií publikovaných v letech 1899–1918 a dalších pět otištěných v letech 1923–1930. Těžiště těchto výzkumů leželo v letech 1901–1909, přičemž – nejen dobově – velmi významnou tematikou uvnitř této skupiny byl výzkum reagenčních účinků thionylchloridu (Meyer se touto problematikou obíral zejména v letech 1901–1904).

Období knižních syntéz

Od počátku 20. let se Hans Meyer ve své vědecké práci jednoznačně soustředil především na knižní publikace. Dílčí experimentální studie, které dosud až marnotratně chrlil a v nichž exceloval, omezil oproti tomu na minimum – až na výjimky to byly kooperace s jeho významnějšími žáky. V roce 1922 pak poprvé vyšlo čtvrté (přepřacované a na celkem 1237 stran rozšířené) vydání jeho práce o analýze a určení struktury organických vazeb jako první díl jeho – posléze třídílné, přes 4500 stránek objímající, práce „Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik“ čili učebnice (a příručky) metodiky organické chemie. Tato práce, která v průběhu 20. a zejména 30. let postupně rostla ve stále přepřacovávaných nových a nových vydáních jednotlivých svazků do „definitivního“ tvaru, se stala jeho nejrozsáhlejším a také celosvětově nejšíře recipovaným dílem. Jí také Meyer věnoval většinu své energie, času a nadto zřejmě i nemalé prostředky, nutné na opatřování rozsáhlé, v Praze ne vždy dostupné, aktuální chemické literatury.

Je smutné, že se při úvahách o dostupnosti světové chemické literatury v Praze prvé třetiny nebo poloviny 20. století, resp. o stavu přírodovědného univerzitního knihovnictví – zejména pak, položíme-li důraz na Německou univerzitu – nemáme o co opírat. Zbytky knihovního fondu německé přírodovědné fakulty dodnes nebyly uspořádány, a pokud známo, nedochovaly se ani její dobové katalogové pomůcky. Dějiny německých fakultních knihoven dosud nebyly zpracovány. Ale ani obecněji si český výzkum moderních dějin vědy v pražském univerzitním centru prvé poloviny 20. století zatím prakticky neklade otázky po dobové dostupnosti aktuálních odborných informací, po stavu vědecké komunikace nebo transferu inovací. Pouze *per analogiam* (v tomto případě uvažujeme veškeré akademické odborné knihovny, české i německé) musíme vycházet z toho, že veřejné knihovní fondy zkoumané doby pražským badatelům skýtaly jen omezenou oporu a že významní profesori vynakládali nemalou část svých příjmů na vytvoření soukromého knihovního a časopiseckého zázemí, které jejich obory postrádaly.

Pro chemii takovou situaci naznačují zjištění provedená v pozůstalosti Meyerova kolegy a vrstevníka, přednosta fyzikálně chemického institutu na německé přírodovědecké

⁹¹ J. B. NIEDERL – V. NIEDERL, *Micromethods of Quantitative Organic Analysis*, New York 1946, s. 244 a H. ROTH, *Quantitative organische Microanalyse*, Wien 1958, s. 287.

fakultě, prof. dr. Victora Rothmunda. Když roku 1927 nenadále zemřel, bylo odbornou inventarizací jeho soukromého majetku, provedenou jak v jeho kanceláři na institutu, tak v jeho obydlí, zjištěno mj. celkem 17 řad odborných chemických a fyzikálních časopisů německé a francouzské jazykové oblasti. Odhadní cena těchto Rothmundových vědeckých časopiseckých pokladů (vedle toho měl i velkou odbornou a beletristickou knihovnu, kterou tu nezapočítáváme) činila famózních 47 510 korun.⁹² A to byl Rothmund ve srovnání s Meyerem velmi málo publikačně činný. Lze předpokládat, že kdyby měl na univerzitě k dispozici veřejnou knihovnu s odbornými knihami a časopisy, které potřeboval k badatelské práci a výuce, omezil by se při soukromých nákupech na minimum.

Uvažujeme-li o vědeckých kontaktech pražských chemiků se zahraniční vědou, nabízí se pochopitelně otázka nejen četby a publikací, ale i osobního setkávání se s kolegy z oboru. Alespoň naznačit nám v tom směru něco může již zmíněný dochovaný cestovní pas manželů Meyerových, vystavený 14. září 1921 a ve své platnosti postupně prodlužovaný až do roku 1928, kdy se zcela zaplnil vízy a razítka pohraničních kontrol. Jeho platnost, původně omezená jen na Rakousko, se postupně rozšiřovala i na Německo, Itálii a posléze celou Evropu s výjimkou Maďarska a Ruska. Pokud čitelnost razítek umožňuje rekonstruovat cesty, pak se zdá, že Meyerovi (kupodivu nikoliv v roce 1922) zejména v letech 1923–25 každoročně třikrát až pětkrát cestovali do Rakouska, a to především přes Břeclav do Vídně. Tam šlo nejspíše o setkání s Meyerovou rodinou, ale možná i o kontakty s kolegy z univerzity a o návštěvu knihoven. Cesta, při níž Meyerovi 12. 1. 1922 překročili hranici v Podmoklech, je zřejmě vedla do Drážďan, Lipska nebo Berlína. Přes Dolní Dvořiště 29. září 1924, tedy krátce před počátkem semestru, směřovali Meyerovi na Linec a přes něj snad dále na Salzburg. Některé cesty ovšem byly patrně rekreační povahy (paki nebyly spojeny s nějakým kongresem). Tak v dubnu 1924 vyjeli Meyerovi do jihoslovanské Lublaně a na Bled, téhož roku v srpnu jim státně evidovaný příděl 2000 lir umožnil vydat se v září do Benátek. Tolik jejich pas.

Dvacátá léta byla pro Hanse Meyera dobou v řadě ohledů pracovně i osobně „novou“, přitom zjevně převážně šťastnou a úspěšnou, zkalenou ovšem úmrtím nejstaršího syna, chemika Dr. Kurta Meyera počátkem roku 1926.⁹³ Obrat velkého badatele od dominantně experimentálního výzkumu k rozpracování dosavadních, velmi úspěšných knih směrem k vytvoření velké, výukové i prakticky v oboru velmi potřebné syntézy, měl jistě svoji vnitřní logiku, ale snad k němu mohlo přispět právě to, že sňatkem proměněné profesionální postavení Alice Hofmann-Meyer nedávalo této vysoce kompetentní odbornici do budoucna jinou profesionální možnost než podílet se na manželově mimouniverzitní vědecké práci.

Badatel o dějinách porcelánu

Náš názor, že pro Hanse Meyera byla první polovina 20. let obdobím jisté uvolněnosti a pohody, vychází pak ze skutečnosti, že si tehdy tento jinak pracovně velmi vytížený

⁹² Srovnej AHMP, fond Okresní soud civilní pro vnitřní Prahu, spis D X. 361/27, fol. 29, 52, 65.

⁹³ Kurt Meyer promoval na pražské přírodovědné fakultě NU pod vedením fyzikálního chemika prof. Victora Rothmunda v roce 1923/24 na téma *Über Oxydationen in der Naphthalinreihe mit Metalloxyden*. Srovnej M. VÝBORNÁ – J. HAVRÁNEK – K. KUČERA, *Disertace*, II, s. 147, č. 183. K jeho úmrtí záznam pražské konspirční karty na jméno Mayer Jan, rubrika syn: „něm. evangelická fara 18. 1. 1926“.

vědec udělal čas na publikační završení své soukromé, sběratelské vášně: byl velkým a svrchovaně kompetentním sběratelem českého porcelánu a kameniny 18. a 19. století. Roku 1927 vyšla v lipském nakladatelství Hiersemann Meyerova kniha „Böhmisches Porzellan und Steingut“ (Český porcelán a kamenina). Autor v ní podrobně a na svoji dobu velmi plasticky podal panorama vzniku, vývoje, produkce a umělecké výzdoby dílenského a manufakturního porcelánu v celých Čechách – v německém pohraničí stejně jako v Praze.

Text Meyerovy velké a elegantně provedené, celkem 45 tabulemi bohatě ilustračně dokumentované a v příloze obsáhlým soupisem, resp. tabulí 105 překreslených firemních značek vybavené knihy byl vnitřně přehledně členěn podle center výroby. Práce na 336 stranách přinášela dějiny jednotlivých dílen, bohatě dokládané rozsáhlými citacemi z archivních pramenů, ze vzpomínek protagonistů či údajů prodejních katalogů. Meyer říká v úvodu knihy, že k počátkům své problematiky bohatě čerpal z knížky historika sociálních a hospodářských dějin, profesora německé filozofické fakulty Ottokara Webera⁹⁴ o dějinách německého průmyslu v Čechách.⁹⁵ Pro pozdější období se opíral o studie Gustava E. Pazaurka a též on sám se zřejmě musel pustit do archivního výzkumu nebo přinejmenším úzce spolupracovat s archiváři a regionálními badateli. Co je pro poznání Hanse Meyera jako sběratele a historika umění cenné a zajímavé, je zmínka v úvodu, v níž říká, že impulsem se mu stala Pazaurkem uspořádaná liberecká výstava keramiky roku 1902–03 a též, že si vysoce cení výstavy českého porcelánu ze soukromých sbírek otevřené prací Karla Chytila a F. X. Jiřika v pražském Umělecko-historickém muzeu koncem roku 1907. Je vysoce pravděpodobné, že Meyerovy výzkumy dějin porcelánu byly těmito českými historiky umění s porozuměním sledovány a podporovány.

Meyer sám starý porcelán a kameninu intenzivně sbíral – ostatně obdobně jako jeho bratr Stefan, který se ale tolik nevázal na původem český porcelán. V knize jsou přesto otištěny dvě fotografie exponátů pocházejících z jeho sbírky.⁹⁶ Meyer pro knihu použil fotografií (jejich autorem byl Dr. Otto Croy, asistent Meyerova chemického ústavu) exponátů celé řady soukromých, ale i veřejných sbírek rakouských i českých (např. Umělecko-historické muzeum nebo pražské Národní muzeum). Známy sběratel a nadto univerzitní profesor měl dveře všude otevřené. On sám vybudoval velkou a odborně i finančně cennou sbírku, jejíž jádro – ovšem známe stav až z počátku II. světové války – čítalo 230 exemplářů porcelánu a 26 kusů kameniny.⁹⁷

Meyerova kniha – ostatně dodnes slavná a sběrateli i historiky umění vysoce oceňovaná publikace – je nám schopna říci mnohé nejen o českém porcelánu, ale i o svém autorovi.⁹⁸ Na jedné straně tu v sobě Meyer nezapřel chemika, úvod knihy je napsán

⁹⁴ K dosud historiograficky vlastně nezpracované osobnosti O. Webera (1860–1927) srovnej alespoň nekrolog z pera Wilhelma WOSTRY, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 65, 1927, s. 3–9.

⁹⁵ Ottokar WEBER, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen*, III, *Die Entstehung der Porzellan- und Steingutindustrie in Böhmen*, Prag 1894. Publikace, vydaná ve Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen, čítala jen 128 osmerkových stránek hustého textu.

⁹⁶ Srovnej *Verzeichnis der Privatsammlungen und Museen* v Hans MEYER, *Böhmisches Porzellan und Steingut*, Leipzig 1927, s. 332.

⁹⁷ Srovnej Kateřina BASLOVÁ, Částečná rekonstrukce sbírky Hanse Meyera, www.centrum.usd.cas.cz/files/Meyer.pdf (5. 1. 2010).

⁹⁸ Kniha vyšla v nákladem omezené reedici v nakladatelství Scherer ještě roku 1992, tedy 65 let po prvním vydání, a původní exempláře z roku 1927 docilují na antikvárním trhu až šokujících cen.

s opravdovým civilizačním nadšením. Porcelán a kamenina jsou tu kupodivu vylíčeny ne snad jako umělecké téma, nýbrž – v souladu s názory spisovatelů i státních komisařů prvé třetiny 19. století – jako nástroje zdravotního pokroku v oblasti stravování.⁹⁹ V hlavním textu ovšem autor již hleděl na svoji problematiku i s čistě umělecko-historickým přístupem a při jednotlivých dílnách popisoval jejich spolupráci s malíři a kreslíři, s porozuměním vykládal aplikaci motivů grafiky na porcelánové předměty, kompetentně hledal předlohy v umění 18. a 19. století a jednu kapitolu (s. 293–304) věnoval dokonce i problému „Haus- und Winkelmaler“ v oblasti porcelánu. Je tedy zřejmé, že náš slavný organický chemik se tu dominantně prezentoval jako hluboce poučený znalec, milovník i nadaný vykladač umění 18. a 19. století, nadto s darem mimořádného porozumění pro industriální, ekonomické i civilizační aspekty „porcelánového“ tématu.

Meyerova kniha o českém porcelánu nám svého autora ukázala jako – možná s ohledem na charakter rodiny, z níž vyšel i na vrstvu, k níž společensky patřil – vzdělaného a kulturně aktivního „Bildungsbürgera“, ovšem nejen v kultivovaně přijemecké pozici movitého milovníka a sběratele umění, nýbrž i ve svrchované úspěšné autorské roli.

Univerzitní „provoz“ meziválečné doby

Všední den univerzitního profesora ovšem patřil přednáškovým síním, laboratoři a studentům. Shoda okolností nám přihrála do rukou přehled počtů posluchačů Meyerovy výuky od zimního semestru 1926/27 až do jeho penzionování v zimním semestru 1935/36. Meyer vypisoval po léta v podstatě stabilní repertoár. Od střídání organické a anorganické chemie přešel ve 20. létech k dvojsemestrálnímu, vždy pětihodinovému kursu experimentální chemie, společně navštěvovanému chemiky, farmaceuty a masou mediků. Přednášku, na níž se scházelo mezi 420 a 630 posluchači (ty bylo pak také nutno vyzkoušet), doplňovala pět dní v týdnu trvale od osmi ráno do šesti hodin večer běžící chemická cvičení (celodenní cvičení se rovnalo patnáctihodinovému kolokviu, půldenní osmihodinovému) pro 50–60 přírodovědců v každém semestru (spíše výjimečně se k nim připojil i některý farmaceut). Souběžně s nimi běžela chemická cvičení pro mediky (občas se na ně zapisovalo i několik přírodovědců). V zimním semestru se na ně hlásilo vždy jen několik zájemců, zato v letním se dostavovalo hned několik stovek adeptů (maximum bylo dosaženo v letním semestru roku 1928 s 373 účastníky).

K tomu ještě paralelně v laboratoři (po individuální dohodě zájemců s profesorem) probíhal „úvod do vědecké práce“, čili příprava disertace. V rámci tohoto kursu tu studenti opět pracovali od osmi ráno, tentokrát až do sedmi večer a samostatně se potýkali

⁹⁹ Srovnej H. MEYER, *Böhmisches Porzellan*, s. V–VI: „Uvažme, že z oněch často na venkově ještě používaných cínových talířů, které jsou nezřídka vlastně olovené a jen pocínované, se nožem a vidličkou stále odebírají malá množství olovem poznamenaného cínu a že v důsledku takto vzniklého elektrogalvanického procesu trvale dochází k chemickému rozkladu pokrmů, čímž povstává jejich typicky nepříjemná kovová chuť. A vezměme v úvahu, že dokonce ani ušlechtilé kovy zlato a stříbro nejsou způsobitelné pro výrobu nádobí, že sklo je křehké a běžné keramické zboží má s výjimkou pravé, porcelánu blízké kameniny, olovenou či oxidozinečnou glazúru, která při výrobě zpravidla nebyla důkladně uvedena do tekutého stavu a je tedy snadno narušitelná kyselinami i louhy a tedy snadno odpadá od hliněné matérie. Tedy za těchto okolností je třeba vyřknout nejnějnější přání, aby se technice zdařilo učiniti porcelán všeobecným konsumním zbožím, vyráběným za co možná nejnepatrnější ceny.“

s Meyerem jim zadanými výzkumnými úkoly, samozřejmě s možností konzultovat s profesorem, který sledoval a pomáhal řešit (až do roku 1918 často zřejmě i s vlastním pracovním a tedy návazně publikačním podílem) jejich pokroky a problémy.

Od poloviny 20. let Meyer začal opět vypisovat i tříhodinová seminární cvičení pro kandidáty středoškolské profesury. A výjimečně – v zimním i letním semestru akademického roku 1924/25 – nás seznam přednášek poučuje, že Meyer vypsal ještě přednášku o dějinách chemie. Držel ji v sobotu od deseti do dvanácti dopoledne. Na to později již opravdu neměl čas ani energii.

Svůj pětidenní, od rána do večera trvající, výukový maratón v – zejména během letních semestrů neustále a kriticky přeplněné – laboratoři mohl Meyer zvládat jen díky tomu, že vedení rutinních cvičení přejímalo pět jeho asistentů. Každý student si musel zakoupit hektografovaný sešit s Meyerem zformulovanými úvodními informacemi, návody a formuláři a pak se pod vedením asistenta relativně samostatně pouštěl do standardních cvičení. Více a individuálně se za těchto podmínek Meyer mohl věnovat jen vlastním studentům chemie – počty osob, řádně i mimořádně imatrikulovaných na německé přírodovědné fakultě a reálně zapsaných na Meyerovy přednášky a cvičení kolísaly mezi zhruba 70 a 110. Hlavní pozornost samozřejmě věnoval svým doktorandům. Ovšem i jejich počty od poloviny 20. let závratně rostly. O celkových počtech jeho posluchačů a praktikujících studentů nás informují následující tabulky:

Celkové počty studentů (přírodovědci, medicí, farmaceuti) na kurzech Hanse Meyera od ZS 1926/27 po ZS 1935/36

rok	přednáška	cvičení	cvičení med.	doktorandi
1926/27	445	52	3	29
1927	447	50	305	33
1927/28	561	56	3	28
1928	557	64	373	26
1928/29	571	64	4	33
1929	610	57	330	40
1929/30	559	63	6	29
1930	529	69	223	18
1930/31	530	60	1	24
1931	554	65	199	22
1931/32	595	56	1	17
1932	608	50	109	18
1932/33	574	52	3	21
1933	539	47	153	22
1933/34	626	52	7	21
1934	581	60	165	17
1934/35	509	64	1	26
1935	495	53	208	25

Počty studentů přírodovědné fakulty NU (řádní i mimořádní posluchači)
na kurzech Hanse Meyera od ZS 1926/27 po ZS 1935/36

rok	řádní studenti	mimořádní studenti
1926/27	75	10
1927	73	10
1927/28	69	12
1928	78	6
1928/29	86	16
1929	56	23
1929/30	84	13
1930	56	12
1930/31	71	16
1931	47	12
1931/32	64	26
1932	43	21
1932/33	48	22
1933	32	15
1933/34	70	38
1934	39	38
1934/35	38	32
1935	36	29

Vedení fakulty si bylo problémů, spojených s dramatickým růstem počtu studentů dobře vědomo. Roku 1930, tedy rok po uličních „kraválech“, které v listopadu 1929 v Praze i Brně vyvolala česká i německá studentská pravice s hesly o nutnosti zabránit neúnosnému přeplnění československých vysokých škol zavedením numeru clausu pro zahraniční, židovské a pro chudé studenty,¹⁰⁰ sepsal děkan německé přírodovědné fakulty botanik Fritz Knoll memorandum „Návrhy k zamezení škodlivým účinkům silného přílivu studujících na přírodovědnou fakultu“.¹⁰¹ Vedle obecných úvah o kvalitě nových studentů a vedle nářku na nedostatek peněz tu děkan vypočítává konkrétní problémy fakultních pracovišť. O chemických pracovištích tu (s. 3) říká: „V budově chemických ústavů (laboratoř prof. Meyera a prof. Kirpala) je studijní provoz v důsledku velkého počtu studujících (medici, farmaceuté, chemici) již nyní velmi stěsnán. Jakmile vstoupí v platnost nový studijní řád pro farmaceuty, bude nutně třeba zvýšit budovu o jedno patro, aby mohly být zřízeny nové laboratoře.“ V době, kdy o prostory zoufale a marně bojoval i děkanát přírodovědné fakulty, resp. obecněji všechny – přeplněné – fakulty NU a obdobně i její rektorát, bylo toto volání ovšem málo nadějně. Lépe na tom ostatně

¹⁰⁰ Jan HAVRÁNEK, *Anti-Semitism at Prague Universities in November 1929*, *Judaica Bohemica* 37, 2001, s. 145–150.

¹⁰¹ NA Praha, fond Ministerstvo školství a národní osvěty, k. 1075, 4 II. A. Vorschläge zur Vermeidung der schädlichen Wirkungen des starken Zustroms von Studierenden zur naturwissenschaftlichen Fakultät der deutschen Universität in Prag. Takováto dobrozdání byla podána patrně za všechny fakulty Německé univerzity, pod čj. 166052/30 je přiložen i text zpracovaný děkanem filozofické fakulty Grohmannem a opatřený datačním razítkem 10. 11. 1930.

nebyla ani – v době světové hospodářské krize ještě rychleji než německá konkurentka rostoucí – česká univerzita.

Hans Meyer byl do těchto praktických a přitom těžko řešitelných problémů zasvěcen jako málokdo. V letech 1925/26 až 1929/30 zasedal v akademickém senátu univerzity. Další informace přinášeli a tlak na řešení palčivých problémů vykonávali v akademických úřadech i jeho bezprostřední kolegové, chemici Victor Rothmund (děkan přírodovědné fakulty NU 1924/25, proděkan v následujícím roce) a Alfred Kirpal (děkan 1927/28 a opět dle zvyku proděkan o rok později).¹⁰² Pro Meyera jako ředitele ústavu bylo nejpodstatnějším úkolem oživit a rozšířit stagnující nabídku přednášek a přenést alespoň část práce s neustále přibývajícím a tematicky do řady výzkumných oblastí se diferencujícími doktorandy na další vyučující. Vedle základních kursů se na ústavu ve 20. letech pravidelně konaly pouze přednášky externích soukromých docentů: Wilhelma Sigmunda (při odchodu do penze na konci zimního semestru 1930/31 jednadsmesátiletého titulárního profesora DTH), který přednášel biochemii a o deset let mladšího ředitele Ústavu pro zkoumání potravin, Paula Fortnera, který přednášel potravinářskou chemii. S mladší generací DTH již Meyer dříve tak srdečné a produktivní pracovní vztahy nenavázal. Podpořit přitom potřebovalo i prof. Kirpalem (roku 1927 překročil šedesátku) vedené farmaceutické oddělení jeho ústavu.

Radikální změna k lepšímu na ústavu nastala roku 1929, kdy se u Meyera habilitovali dva mladí nadaní chemici: Konrad Bernhauer a Hans John. Od zimního semestru 1929/30 pak vypsali přednášky, první o biochemii, druhý o syntézách léků a o alkaloidech. Oba také ihned otevřeli svá specializovaná oddělení doktorandských seminářů. Koncem roku 1930 se habilitovali další dva z Meyerových asistentů, Kurt Heller a Harry Raudnitz, a ihned vypsali své nové kursy. Meyer za těchto personálně příznivých podmínek rozdělil chemický ústav na speciálně zaměřená oddělení a postupně svěřoval jejich vedení jednotlivým svým habilitovaným žákům. Bernhauer tak převzal zodpovědnost za biochemii a vybudoval jí s Meyerovou pomocí na ústavu příslušné zázemí.¹⁰³ Heller, zaujatý mikrochemií, se ujal anorganiky, Raudnitz se zaměřil na strukturální chemii organických látek. Ministerstvo školství využilo Hellerovy habilitace a v rámci jejího potvrzení ho pověřilo, aby ihned převzal výuku analytické chemie, dosud nesystémově vyučované nehabilitovaným Ottokarem Hallou.¹⁰⁴

V roce 1932 se na ústavu habilitovali další dva chemici: Hans Truttwin převzal přednášky z technologie organické chemie, Hans Waldmann se věnoval metodice organické chemie. Lze říci, že Meyer na přelomu 20. a 30. let svůj ústav po všech stránkách kvalitně personálně zajistil a dal mu koncepčně široce založenou perspektivu.¹⁰⁵ Chemický ústav

¹⁰² Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, 1918–1990, Praha 1998, s. 588.

¹⁰³ Srovnej R. BRUNNER, *In Memoriam Konrad Bernhauer*, Mitteilungen der Versuchsstation für das Gärungsgewerbe in Wien 2, 1976, s. 22–28, zde s. 22. Oslavně laděný nekrolog obsahuje ovšem celou řadu věcných chyb, o vynecháváních podstatných aspektů Bernhauerova politického působení v období nacionálního socialismu nemluvě.

¹⁰⁴ Zde je jistá disonance mezi seznamy přednášek a personálními spisy K. Hellera. Jestliže je v Hellerově životopisu „Lebenslauf seit der Habilitation“ z 30. 9. 1935 uvedeno (NA Praha, fond MŠK II 4 A číslo 157695/35), že K. Heller byl ministerstvem pověřen přednáškami analytické chemie výnosem 181641–IV/3 1930 a realizoval je od letního semestru 1931, seznam přednášek Německé univerzity pro letní semestr 1931 (zřejmě v tisku již v podzimních měsících 1930) uvádí ještě Hallu.

¹⁰⁵ Snad stojí za zmínku, že zatímco v prvním desetiletí Meyerova ředitelského působení, tj. v druhé dekádě 20. století, pocházela patrně většina jeho asistentů a studentských vědeckých sil z židovských rodin, od konce 20. let již židovské chemiky mezi mladou generací ústavu nacházíme jen zřídka. Těžko tuto změnu připisovat Meyerovu záměru, daleko spíše byla důsledkem radikální proměny atmosféry na Německé univerzitě.

byl – personálním vybavením, frekvencí studentů i produkcí disertací – s odstupem největším z osmnácti ústavů fakulty. S jedním řádným a jedním mimořádným profesorem a pěti (záhy již habilitovanými) asistenty neměl sobě v roce 1930 na fakultě rovného. Vnímáme-li pak chemii (včetně ústavu pro fyzikální chemii) jako jeden celek, představovala zhruba pětinu fakulty. A Hans Meyer tomuto oborovému celku jednoznačně dominoval.

Počátek 30. let byl přitom i dobou jeho významných publikačních úspěchů. Nechme nyní stranou nezměněná vydání (dotisky) jeho dosavadních knih, překlady jeho prací (i když i ty autor zřejmě vždy znova upravoval) či jejich opakovaná vydání v zahraničí. Stranou je možno ponechat i poměrně nečetné časopisecké studie, k nimž se Meyer většinou spojoval se svými žáky.¹⁰⁶ Nejpodstatnější ze všeho však byl postup jeho prací na velké syntéze „Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik“, vydávané ve Springrově berlínském, od roku 1933 vídeňském, nakladatelství. V roce 1931 Meyer připravil páté, tentokrát podstatně přepracované (svazek byl prokrácen z 1200 na 700 stran), celkem 180 vyobrazení doprovázené vydání prvního svazku syntézy, čili své dosavadní knihy „Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen“. V roce 1933 následoval druhý díl syntézy, jako nová kniha „Nachweis und Bestimmung organischer Verbindungen“ (Důkaz a určování organických vazeb), kam autor přemístil, přepracoval a doplnil druhou část látky dřívějšího díla. A v téže roce vyšla i první verze mamutího, do dvou částí po dvou svazcích rozděleného a celkem přes 3000 stran čítajícího třetího dílu učebnice „Synthese der Kohlenstoffverbindungen“ (Syntéza uhlovodíkových vazeb). První dvojsvazek byl věnován otevřeným řetězcům a isocyklům, druhý dvojsvazek heterocyklům. Kniha, plná (ručně kreslených) vyobrazení organických vazeb, molekul a ovšem popisů možností jejich syntéz, byla nabitá (z valné části komentovanými) odkazy na aktuální světovou chemickou literaturu a představovala ohromný, bez nadsázky světový úspěch. Byla i zrcadlem mimořádného autorského výkonu, pracné systemizace, ověřování a ohodnocování badatelských výsledků soudobé světové produkce v oboru organické chemie.

Katastrofa I., rok 1936

A právě nyní, krátce po okamžicích vědeckého triumfu i uspokojení ze stabilizace ústavu, na jehož rozvoji po čtvrtstoletí pracoval, dostihla roku 1936 Meyera drtivá rána osudu, vymykající se zřejmě rámci jeho představ. Přerušíme však nyní tok výkladu a zastavme se u významu katastrof pro historiky. Drtivá neštěstí, fatální krize všeho druhu, zničení lidských sídlišť, osudů i perspektiv, všechno lidské neštěstí ... je pro historika v případě, že po katastrofě zůstanou pramenné stopy, pravým požehnáním. Krize, obtížné a ne vždy úspěšné překonávání důsledků katastrof jejich oběťmi a písemné i „hmotné“ prameny, které při tom vznikají, většinou nabízejí historikovi nesrovnatelně hlubší vhled do každodennosti a životního provozu zkoumaných osob či komunit než

¹⁰⁶ Tak za spoluautorství Konrada Bernhauera přispěl roku 1929 do vídeňského svazku k počtě prof. Rudolfa Wegscheidera: Hans MEYER – Konrad BERNHAUER, *Ueber die Alkylierung aromatischer Verbindungen*, Monatshefte 53/54 (Festschrift Rudolf Wegscheider zum siebzigsten Geburtstag dargebracht), 1929, s. 721–752, s Harry Raudnitzem se vrátil k tématu kyseliny melitové (Hans MEYER – Harry RAUDNITZ, *Mellithsäure und ihre Derivate*, Berichte der deutschen Chemiker Gesellschaft 63, 1930, s. 2010–2018) a Hans MEYER – Roderich GRAF, *The condensation of pyridine- and quinolinecarboxylic acids with amino acids*, Biochemische Zeitschrift 229, 1930, s. 154–163.

jejich dobrý, klidný a úspěšný život a působení.¹⁰⁷ Je to svým způsobem zvrácené, ale je tomu ověřitelně tak. Budeme-li se tedy nyní podrobně zabývat katastrofou, která – jen nepřímou zaviněně – postihla Hanse Meyera roku 1936, je to především proto, že prameny v tomto rámci vzniklé nám umožňují mnohé objasnit o situaci jeho ústavu, oboru, fakulty a konec konců i české ministerské exekutivy a justice 30. let. Ale nezapomínejme, že to byla také a především Meyerova životní tragédie – ani to nesmí sklouznout mimo optiku výkladu.

Katastrofa byla osudově spojena s výkonovou expanzí Meyerova ústavu na přelomu 20. a 30. let: Z malého pracoviště, přesahujícího ostatní „jen“ rozsáhlou výukou pro lékařskou fakultu a vzděláváním jaksi „okrajové“ (vlastně neakademické) skupiny farmaceutů, se – právě v době úderu světové hospodářské krize – chemický ústav vypracoval na velké, produktivní, rozsáhlou skupinu „vlastních“ studentů fakulty, tedy přírodovědců (hlavním nebo vedlejším oborem profesionálních chemiků) vzdělávající pracoviště, činné v celé řadě vědeckých směrů a čínorodě udržující kontakt s vývojem světové vědy. To – a samozřejmě Meyerova vlastní vědecká práce či odborné vedení početných doktorských a habilitačních projektů jeho žáků – od stárnoucího profesora vyžadovalo velký intelektuální i pracovní výkon, odváděný nadto ve výše vyličeném každodenním kolotoči ohromného penza rutinních výukových povinností. Měl-li to „šéf“ vše zvládnout, musel rozdělovat práci mezi členy svého týmu. A jako Meyer přidělil jednotlivé úseky chemie pro ně příslušným asistentům, přidělil také provozní správu chemického ústavu svému starému žáku, asistentu a od počátku 20. let adjunktovi, resp. od roku 1928 dokonce „vrchnímu komisaři vědeckých ústavů“, dr. Ottokaru Hallovi.

Studium chemie nebylo levné. Studenti – jestliže nepožádali o zproštění platby ze sociálních důvodů a nebylo-li jim to úředně uznáno – platili poměrně vysoké poplatky, laboratorní taxy za všechny kursy. A ex post se ukázalo, že dr. Halla tyto poplatky „tvůrčím způsobem“ dále zvyšoval s odůvodněním, že tím musí být pokryta cena spotřebovaných chemikálií a laboratorního skla. Neoficiální finanční praxe se od počátku 20. let, kdy byl Halla pověřen vedením hospodaření ústavu, ustálila na tom základě, že se ústav musel sám finančně udržet. Z přírůžek k úředním poplatkům, odváděným univerzitní kvestuře a ve výsledku nakonec státu, byly financovány pro provoz ústavu, resp. pro cvičení a zejména pro disertační projekty nutné, relativně rozsáhlé nákupy chemikálií a zařízení, na které nezůstávaly prostředky z hubené státní dotace.

Šetření, vedené děkanem fakulty roku 1936, ovšem ukázalo, že Halla vybíral – zejména od doktorandů – dvoj- až trojnásobek obvyklé taxy: 1000–1600 Kč, přičemž výši určoval individuálně odhadem podle množství a ceny použitých chemikálií a byl dokonce ochoten s doktorandy smlouvat o výši jejich plateb.¹⁰⁸ Kupodivu pak na tyto přemrštěné a fakultě nezúčtované sumy studentům vystavoval i kvitance. Svě „hospodaření“ Halla kryl Meyerovou autoritou. Profitoval z toho, že mu ředitel ústavu zřejmě bezmezně důvěřoval, přenechával mu k vyřizování celou finanční agendu – až na občasné podpisování větších objednávek materiálu – a nikdy nekontroloval vedení účetních knih. Meyer pouze každý rok rutinně podepsal – vždy stejné – výroční vyúčtování dotace a odvodů poplatků z tax pro ministerstvo.

¹⁰⁷ Jiří PEŠEK, *Katastrofa jako dějepisné téma*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (edd.), *Ponižení a odstrčení. Města versus katastrofy*, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 133–139.

¹⁰⁸ Národní archiv Praha, Zemský úřad (dále ZU): Z 274 /1936 odd. 11. s. 22–44.

Vedle lidově řečeno „cinknutého“ hospodaření s taxami (vyšetřování nadto později doložilo případy, kdy Halla z knihy příjmů tax zjevně některé položky vymazal) měl však „vrchní komisař vědeckých ústavů“ ve specifickém nepořádku i knihy účtů za materiál ústavu, resp. některé účty za nakoupený materiál a laboratorní vybavení zřejmě vůbec nezaplátil, na jiné, proplacené, si neuschoval stvrzenky nebo je nezanesl do knih. Kvalita Hallova účetnictví (a zřejmě i ohromná míra jeho zpronevěr) se od počátku 30. let, tj. od doby, kdy přestal přednášet, zřejmě progresivně zhoršovala. Halla se přitom patrně neomezoval na de facto vydírání studentů, ale čerpal pro sebe i přímo z poplatků, určených k odvodu státu. Tomu byl po léta odevzdáván vlastně jen stabilní paušál – a to i v době, kdy počty zapsaných studentů dramaticky stoupaly. Těžko říci, zda Meyer tyto – mírně řečeno – „nepořádky“ neviděl, nechtěl vidět nebo prostě nevěděl, jak situaci se svým žákem a dlouholetým spolupracovníkem, po léta zřejmě požívajícím jeho neomezené důvěry, vlastně řešit. Roku 1935 již ale byly finanční poměry na ústavu i Meyerovi asi přece jen příliš podezřelé a část agendy Hallovi odebral.¹⁰⁹

Na konci roku 1935 pronikly nějaké informace o Hallově účetnictví k děkanovi přírodovědné fakulty a také na ministerstvo školství. Výnosem MŠaNO byla pak na leden příštího roku ohlášena ministerská kontrola hospodaření ústavu.¹¹⁰ Ministerstvo dokonce s předstihem pověřilo děkana fakulty, prof. dr. Leo W. Pollaka, osmačtyřicetiletého čino-rodého geofyzika, meteorologa a prakticky orientovaného matematika,¹¹¹ aby se začal aktivně zajímat o situaci na největším a nejbohatším ústavu jeho fakulty a případně převzal vedení jeho hospodářské správy. V lednu 1936 se tedy Pollak jal přešetřovat situaci v chemickém ústavu. S dotazy o stavu finanční agendy se obrátil přímo na příslušného úředníka, tedy na Hallu. A ten se začal hroutit. Jak prof. Pollak později vypověděl do protokolu, měl mu 25. ledna Halla zhruba popsat způsob svého hospodaření a zároveň sdělit, že se v případě kontroly zabije. To se mu děkan snažil vymluvit, jak se však ukázalo, nikoliv úspěšně.

Krátce před příchodem komise: „Dne 27. 1. 36 nalezen byl Dr. Janem Waldmannem v pracovně německého chemického ústavu německé university vrchní komisař vědeckých ústavů Dr. Otakar Halla na pohovce ležící bez známek života, v místnosti nalezena lahvička s kyanidem dusičnatým, jímž se, jak plyne ze zanechaných dopisů, Dr. Halla otrávil. Jde o sebevraždu, zavinění třetí osoby nedá se prokázat.“ Tolik vyšetřovatel státního zastupitelství, dr. Prokeš.¹¹² Zanechané dopisy ani výtahy z nich se ve spisech, bohužel, nedochovaly. Podotkněme rovnou, že se nedochovaly ani žádné úřední spisy o Hallových majetkových poměrech, resp. informace o tom, s jakým konkrétním cílem prováděl své machinace.¹¹³ Je pouze zřejmé, že Halla nezanechal žádný majetek, z něhož by bylo

¹⁰⁹ Srovnej protokol s Meyerovou výpovědí z 27. 1. 1936: Státní oblastní archiv Praha, Krajský soud trestní v Praze Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 24–25 (dále citováno jen: Tk XIV. 4281/36).

¹¹⁰ Srovnej Národní archiv Praha, výnos MŠaNO ze dne 27. prosince 1935 č. j. 573/35–IV/1.

¹¹¹ K jeho osobě srovnej: Friedrich W. KISTERMANN, *Leo Wenzel Pollak (1888–1964): Czechoslovakian Pioneer in Scientific Data Processing*, IEEE Annals of the History of Computing 21/4, 1999, s. 62–68.

¹¹² Srovnej Státní oblastní archiv Praha, fond Krajský soud trestní v Praze, k. 898, spis Tk XIV. 4281/36, zde vložen protokol státního zastupitelství v Praze St 1301/36 „Deník v trestní věci proti neznámému pachateli“ obsahující jednak k 28. 1. 1936 záznam Okresního policejního komisařství v Praze II. pro Horní Nové Město č. j. 1844/II. „Dr. Otakar Halla – sebevražda otravou“, jednak výše citovaný záznam dr. Prokeše z 5. 2. 1936, zanesený pod značkou Tk XIV. 816/36.

¹¹³ Pozůstalost Otakara Hally († 27. 1. 1936, bytem Praha XII., Lublaňská 47) projednával Okresní soud civilní pro Prahu-jih pod spisovou značkou D III 126/36. V souvislosti se správní reformou z roku 1960 byly pozůstalostní spisy OS Praha jih, založené do roku 1940 z 99 % zlikvidovány. Bohužel tento drastický skartační akt nepřežil ani spis O. Hally. Za dobrozdání děkujeme Mgr. Janu Rybovi z AHMP.

po jeho smrti možno uhradit peněžní sumy, o které připravil státní pokladnu, o „odškodnění“ postižených studentů nemluvě.

Vyšetřováním případu byl pověřen rada politické správy Eduard Werner. Jemu byly také ihned téhož dne prof. Meyerem předány veškeré, k revizi již připravené, účetní knihy, pomůcky a pokladna. „Ještě před revizí byl z nařízení MŠO prof. Mayer (sic!) zproštěn vedení chemického ústavu, pokud jde o hospodářskou administrativu, jejímž vedením, jakož i dalším šetřením v této věci pověřen děkan přírodovědné fakulty německé university.“¹¹⁴ Prof. Meyer za těchto okolností zjevně krajně oťresen a zároveň asi i uražen svou, ministerstvem ve chvíli zjištění Hallovy sebevraždy prostřednictvím děkana fakulty definitivně nařízenou degradací, požádal ještě téhož dne o penzionování ze zdravotních důvodů.¹¹⁵ Srovnáme-li jeho starší, energické podpisy s naprosto rozťreseným, k nečitelnosti rozpadlým podpisem na protokolech z tohoto dne, vidíme i bez grafologické analýzy, že pisatel byl v důsledku událostí a vyšetřování nejspíše v těžkém psychickém šoku.¹¹⁶

Prozatímním vedením ústavu byl posléze pověřen ředitel ústavu fyzikální chemie, prof. Johann Böhm.¹¹⁷ Hallovo místo vrchního komisaře zaujal od zimního semestru 1936/37 jiný Meyerův žák dr. Walter Knobloch.¹¹⁸ Posledním, vlastně již v penzi vykonaným, aktem univerzitního působení Hanse Meyera se stal doktorát Rudolfa Kretsche, který pod jeho vedením a s jeho posudkem odpromoval 28. 3. 1936 na téma: „2,3-Benzotrachinon – 1 – Carbonsäure“.¹¹⁹

Děkan Pollak po čtyřech měsících shrnul ve čtyřřadvacetistránkové strojepisné zprávě podané Zemskému úřadu nejen výsledky svého podrobného a důkladného, mj. o písemné zprávy jednotlivých docentů opředeného vyšetřování o provozní praxi ústavu i o Hallových machinacích, ale také tabelárně sumarizoval informace o výkonech učitelů ústavu v posledních deseti letech.¹²⁰ Ze zprávy vyplývá, že spořádaně rigidní, zpětně uplatňo-

¹¹⁴ Svědectví E. Wenera z 3. června 1936, viz Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 22. K ústním (tj. pravděpodobně telefonickým) zásahům MŠaNO, provedeným prostřednictvím děkana Pollaka zřejmě ihned po ohlášení Hallovy smrti a ještě před příchodem E. Wenera srovnej „Protokol sepsaný dne 27. ledna 1936 v místnosti chemického ústavu přírodovědecké fakulty německé university v Praze II., u Nemocnice č. 5 za přítomnosti podepsaných“. Tamtéž, fol. 3.

¹¹⁵ Meyerova žádost o penzionování, podaná děkanátu 27. ledna 1936 zní: „Der Unterzeichnete ersucht wegen seines vorgeschrittenen Alters und wegen Kränklichkeit um Uebnahme in den dauernden Ruhestand.“ Děkan žádost o den později podepsal a odeslal na MŠaNO. Srovnej: NA Praha, ZÚ Praha „Spis o záležitostech zvláštních“ pod značkou Z 274/1936 odd. 11, nestránkováno. Žádost byla ministerstvem vyřízena 27. února 1936 a Meyerovi bylo s platností od 1. března 1936 přiznáno řádné roční výslužné ve výši 66 000 Kč (tamtéž).

¹¹⁶ Sporadická dosavadní literatura tuto dramatickou situaci vůbec nerefletovala. Srovnej: *Allgemeine deutsche Biographie – Neue deutsche Biographie*, XVII, Berlin 1994, s. 321 uvádí, že Meyer „roku 1936 ze zdravotních důvodů odešel do penze“.

¹¹⁷ K němu srovnej Dieter HOFFMANN, *Johann (Jan) Böhm (1895–1952) Chemiker. Gelehrter in drei Regimenten*, in: Monika Glettler – Alena Míšková (Hgg.), *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik. (Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa Bd. 17)*, Essen 2001, s. 525–541.

¹¹⁸ M. VÝBORNÁ – J. HAVRÁNEK – K. KUČERA, *Disertace*, II, s. 161, č. 371. Knobloch, narozený roku 1906 v Chornicích, promoval u Meyera v letním semestru 1929 na téma Beständigkeitskonstanten vom Komplexen in wässriger Lösung.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 184, č. 687. Oponentem byl prof. A. Kirpal.

¹²⁰ Národní archiv Praha, ZÚ, Z 274 /1936 odd. 11, s. 22–44, nedatováno, pravděpodobně červen 1936. Cenný pohled na poměry v ústavu vrhá paragraf zprávy (s. 30n.), věnovaný doktorandům: „Vedle již jmenované laboratorní taxy ve výši 500 Kč, kterou vybíral dr. Halla, platili doktorandi ještě další obnos, různý podle jednotlivých docentů, a to do „disertační pokladny“. Z ní byly pro kolektiv doktorandů toho kterého učitele opatřovány potřebné výchozí materiály, laboratorní sklo, reagentie, hadice, opravy, pomocné práce, speciální literatura atd. Výše tohoto příspěvku se pohybovala mezi 120 a 600 Kč za semestr, a to podle nákladnosti pracovního zaměření, vztahů toho kterého vedoucího disertace k průmyslu a jeho osobní schopnosti získat odpovídající peněžní i materiálové příspěvky od příznivců vědy. Pokladna, ale i objednávky, byly spravovány studenty, resp. volenými studentskými zástupci pod dozorem učitelů a se studenty, resp. dodavately řádně

vané představy byrokratů Zemského úřadu nebo ministerstva školství o práci chemického ústavu byly na hony vzdáleny jeho každodenní praxi výukové a výzkumné činnosti. Ústav prosperoval i za krize mj. právě proto, že po stránce peněžně materiálové fungoval velmi „neformálně“, i s pomocí doktorandských „samosprávných pokladen“, do jisté míry ovšem navázaných na nelegální, Hallou spravovaný finanční systém. Děkan přitom ostatním učitelům ve zprávě atestoval peněžní korektnost. Zároveň ale bylo zjevné, že ústavní flexibilita a otevřenost, na důvěře založená, předností ústavu nekontrolovaná (a v detailu asi těžko kontrolovatelná) struktura skýtala podvodníkovi Hallova typu mimořádné možnosti.

Vyšetřování ovšem neprobíhalo jen po univerzitní, nýbrž také a především po státní linii. Účetní adjunkt zemského úřadu Václav Muk shrnul již 31. ledna 1936 svá zjištění z revize Hallovy účetní pozůstalosti následujícími slovy: „Značná výše nezaplacených účtů, po provedené důkladné prohlídce chemického ústavu byla patrně vyvolána v první řadě tím, že nebylo vedeno správné účetnictví, jehož při tak dosti velkém ústavu jest nezbytně zapotřebí. Nejen, že nebyly nalezeny záznamy o příjmech ústavu, ale nebyl veden ani řádný záznam o došlých účtech, takže během několika let ztratil se naprostý přehled o tom, které účty, resp. objednávky byly učiněny a zda příjmy ústavu jsou dostatečné na činné objednávky. Tím, že nebyl veden protokol a kniha účtů došlých, stalo se, že účty byly pouze hromaděny, ba v některých případech vůbec neotevřené odloženy na psací stůl. V první řadě však nikdy nebylo patrně zjišťováno, lze-li tu nebo onu objednávku učiniti a bude-li na ní úhrada. Celé toto vedení však nutně předpokládalo řádně kvalifikovanou sílu účetní, již ústav postrádal. Jediné, co se dalo zjistiti, jest záznam o příjmu a výdajích řádné dotace a záloh poskytovaných Zemským úřadem v Praze a tyto však byly – jak jest z přehledu patrné – vždy a včas vyúčtovány. Z předložených vyúčtování bylo pak předpokládáno účtárnou Zemského úřadu, že ústav jest, pokud jde o hospodářskou stránku, v naprostém pořádku. Že ústav činí objednávky nad povolené dotace, resp. příjmy ústavní, nebylo zde nic známo, ježto zodpovědnost v první řadě za objednávky má přednost každého ústavu, který o nákup mimořádných potřeb má zažádati k ministerstvu školství a národní osvěty prostřednictvím Zemského úřadu a teprve po daném souhlasu přikročiti k jejich nákupu. Postup tento nebyl však v tomto případě zachován. Konečně připomínám, že poslední revize ústavu byla Zemským úřadem konána v roce 1932, kdy bylo vše shledáno v pořádku, kdežto větší nákupy děly se teprve od roku 1933, jak tomu nasvědčují nezaplacené účty.“¹²¹

Mukovo shrnutí hned také naznačuje, co zemské revizory nejvíce popudilo: ústav po léta pružně hospodařil ve své režii. Státní byrokracie by si sice zpětně teoreticky přála, aby každý jednotlivý nákup chemikálií, provedený nad úroveň miniaturní státní dotace,

vyúčtovány. ... Podepsaným dotázání, mimo chemický ústav působící odborníci ujišťují, že se u jednotlivých docentů skutečně pracuje s velmi vzácnými výchozími materiály a že pro tyto vědecky mimořádně cenné výzkumy je možno použít peněžní sumy považovat za přiměřené. ... V těchto docentových zprávách bylo názorně vyličen, jak došlo k založení zmíněných doktorandských pokladen a dále že výše příspěvků byla od konce roku 1934 v některých případech určována podle sociálních kritérií. Není dále bez zajímavosti, že dle sdělení dvou docentů byla z těchto peněz placena prádla, poplatky za telefon a mnohdy byla přes dr. Hallu převáděna i jistá taxa pro některé chudé doktorandy.“

¹²¹ Srovnej: Tk XIV. 4281/36, fol. 12. Poslední věta protokolu jasně naznačuje, že hlavním zájmem revizora bylo za každou cenu očistit kontrolory Zemského úřadu, kteří ani při revizi roku 1932, ani později až do udání z konce roku 1935 nepřišli při kontrolách účtů na žádné nesrovnalosti a vystavovali ústavu absolutorium. Sama skutečnost, že řada nezaplacených účtů sahala do roku 1933, přece ještě nic neříkala o tom, jaká obecná praxe vládla v ústavu před tím. Již trestní oznámení, podané 7. 5. 1936, zcela samozřejmě počítalo s podstatně delší dobou provozování neřádného finančního hospodaření.

byl projednáván až na ministerské úrovni, ale dokud nedošlo ke skandálnímu odhalení Hallových zpronevěr, byla tatáž byrokracie v podstatě ráda, že tento ohromný, neproduktivní, výuku i výzkum brzdicí a v jádře zbytečný koloběh žádostí a povolenek nemusí provozovat a (podobně jako prof. Meyer) zavírala nad situací velkoryse oči. Nyní zřejmě padla na všechny zúčastněné univerzitní i zemské instance hrůza, komu připadne jaký díl právní i finanční zodpovědnosti.

Výsledkem revizního šetření bylo trestní oznámení na neznámého pachatele pro zpronevěru, podané 7. května 1936 Zemským úřadem v Praze Státnímu zastupitelství v Praze. Podstatou podání bylo, že při revizi, provedené děkanem Pollakem se ukázalo, že „příjem z laboratorních tax činil v posledních 5 letech ročně průměrně 120 000 Kč,¹²² ale dle vyúčtování, jež přednosta tohoto ústavu ročně zemskému úřadu předkládal, jest vykázán a vyúčtován příjem laboratorních tax pouze 14 000 Kč ročně. Podle přiloženého přehledného sestavení příjmů a vydání ústavu v letech 1931/32 až 1935/zimní běh činí výše nevyúčtovaných přijatých laboratorních tax částku 471 030 Kč, resp. vzhledem k nalezeným zaplaceným účtům per 86 707 Kč 60 h částku 384 322 Kč 40 h.“¹²³ „Za hospodářství jakož i za celé vedení v chemickém ústavu byl zodpovědným prof. Mayer (sic!). Kdo zpronevěry v ústavě páchal, revisí zjištěno nebylo, neboť prof Mayer (sic!) říkal, že o věci nic neví, že vše vedl dr. Halla a ten je mrtev.“¹²⁴

Vyšetřování vedené ve věci Hallovy smrti bylo záhy zastaveno, vyšetřování zpronevěry probíhalo až do léta 1936 a ve spisu krajského soudu v Praze ho máme dokumentováno řadou protokolů a sérií podrobných zpětných analýz učebních a laboratorních výkonů a tedy i příjmů a vydání ústavu za období deset let zpět. Protokoly byly vedeny česky a jen zcela výjimečně zjistíme náznaky, že výsledky byly původně vedeny v němčině a následně překládány do češtiny, resp. že protokolované výpovědi byly rovnou zaznamenávány v češtině, a to i v případech, kdy pak byly protokoly podepisovány osobami, češtiny zřejmě neznalými (Meyer, Pollak).¹²⁵

Prof. Meyer trval na tom, že hospodářskou správu chemické laboratoře vedl reálně Halla, zároveň ale opakovaně vyjádřil loyální přesvědčení, že Halla nic nezpronevěřil, tedy (ovšem nevyřčeně), že ohromné diference v účtech jsou výsledkem jen po léta na ústavu panujícího fatálního finančního nepořádku, nikoliv však úmyslného trestného činu.¹²⁶ To ovšem padalo na jeho ředitelskou zodpovědnost. Meyer však také opakovaně vysvětloval, že reálně lze dohledat výši skutečných – podstatně vyšších než vyšetřováním jen na bázi nezaplacených účtů dosud určených – výdajů, oprávněně učiněných ve prospěch ústavu. Při protokolárním výslechu 4. května 1936 tak prof. Meyer na otázku „Jak

¹²² Pollak sám odhadoval roční příjmy ústavu v dílčích protokolech na něco více než 100 000 Kč.

¹²³ Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 2. Suma nezaplacených, z rozpočtu MŠaNO v letech 1937 a 1938 vyrovnaných pohledávek dodavatelů ústavu činila 122 295 Kč. Do jaké míry byly tyto pohledávky započteny do zmíněného vyúčtování nelze z dochovaného materiálu přesně určit. Srovnej vyjádření Nejvyššího účetního kontrolního úřadu Republiky československé z 28. března 1939 v této věci v rámci odvolacích řízení Hanse Meyera – ZÚ 274/6, fol. 70.

¹²⁴ Výslech E. Wernera 3. června 1936, in: Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 19.

¹²⁵ Výjimku tvoří dvojjazyčný protokol ze 4. května 1936 s Meyerovými výpověďmi, paralelně zapsanými česky a německy. Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 13–14.

¹²⁶ Tak v protokolu z 27. června 1936 (spis Tk XIV. 4281/36, fol. 27, 28) Meyer uvedl: „Od roku 1912 byl jsem až do ledna 1936 přednostou chemické laboratoře přírodovědecké fakulty německé university a vedl i správu hospodářskou. Pro skutečné vedení byl zaměstnán Dr. Halla, a to asi od převratu. On též vybíral taxy laboratorní a z nich pak platil účty na potřeby laboratoře. Některé objednávky, pokud mi je ovšem překládal, jsem podepisoval já, účty však platil jen Halla. Od něho jsem nikdy žádné peníze nedostal. ... jsem přesvědčen, že nic nezpronevěřil.“

bylo použito ročního rozdílu vypočteného úctárnou zemského úřadu,¹²⁷ tj. 86 000 Kč přibližně“ sdělil: „Tohoto rozdílu bylo použito na potřeby ústavu, posluchačů a asistentů a psací síly. Posledně uvedená obdržela měsíčně Kč 500,–.¹²⁸ Dotace obnášela dříve 60 000 Kč a pro praktikum lékařské 15 000 Kč a obnáší nyní od 1934 30 000 Kč a 5000 Kč ročně. ... Podle mého příkazu měl dr. Halla vybraných tax použití k okamžitému zaplacení došlých účtů a nevyúčtoval je se mnou. A jen když mu zbyla větší peněžitá částka, uložil tuto přechodně do pokladny ústavu. Pokladní klíč měl pouze dr. Halla.“¹²⁹

I když byl případ 12. května 1936 předložen státnímu zastupitelství (další šetření běželo až do léta 1936), nedošlo zřejmě k jeho soudnímu projednávání. Pachatel – Ottokar Halla – byl mrtev. Zodpovědný přednosta ústavu evidentně nebyl zapleten do jeho zprohnutí a byl „pouze“ coby státní úředník zodpovědný za nedostatečně vykonávaný dozor nad výběrem a odevzdáváním vybraných tax státu. Proti němu bylo tedy Zemským úřadem v Praze zahájeno administrativně disciplinární řízení za náhradu škody. Ta byla – s oporou v předběžném dobrozdání komisařů E. Wernera a V. Muka – s jistou „velkorysostí“ určena na 384 322,40 Kč jako rozdíl maximální možné (dle počtu zapsaných studentů určené) výše vybraných tax za poslední čtyři akademické roky a mezi výší vydání, doloženou dochovanými zaplacenými účty. Vyšetřování, úvahy nad možnostmi řešení případu i objasňování odlišných stanovisek zainteresovaných institucí (mj. disciplinární komise pro vysokoškolské profesory Německé univerzity, později za okupace zastupovaná profesorem právnické fakulty Franzem Laufke) ovšem případ protahovaly. Akta případu putovala (a ztrácela se) mezi nimi: dnes máme k dispozici vlastně jen sbírku opisů a výpisů, které se dochovaly v ZÚ.¹³⁰

Ministerstvo školství rozhodlo již 14. března 1937 a uložilo ZÚ v Praze, aby proti prof. Meyerovi s ohledem na „státní správě vzniklou škodu opominutím povinné péče“ vydal podle dekretů dvorské kanceláře z let 1834 a 1841 „administrativní nález na náhradu přesně a nesporně zjištěné škody“. Srážky z Meyerovy penze měly být stanoveny ve výši exekučně zabavitelné kvóty.¹³¹ Tuto kvótu téhož dne (telefonicky) pro účely ZÚ

¹²⁷ Z kontextu vyplývá, že úctárna Zemského úřadu vzala za základ zhruba 100 000 Kč příjmů z tax ročně a od nich odpočetla 14 000 Kč odvodu státu. Tim vznikla položka 86 000 Kč, o jejíž objasnění nyní šlo.

¹²⁸ Připomeňme, že touto „psací silou“ byla Dr. Hermine Mathiowetz, narozená 13. 4. 1907 ve Štodu, která u Meyera v roce 1930/31 obhájila disertaci *Über 4-Bromphthalsäure und Derivate und über Halogen-Chininzarine* a která tímto způsobem – v době vrcholící hospodářské krize – získala alespoň malé „postdoktorandské stipendium“. Srovnej M. VÝBORNÁ – J. HAVRÁNEK – K. KUČERA, *Disertace*, II, s. 166.

¹²⁹ Spis Tk XIV. 4281/36, fol. 13.

¹³⁰ Podací protokol rektorátu Německé univerzity z roku 1938, uložený v Archivu UK, obsahuje následující záznam: pod číslem 557: „7. 4. Prof. dr. Hans Meyer – Disziplinarangelegenheit. 13. 5. Landesbehörde in Prag 10. 5. 38: 3 – 2084/1 ai 38 Administrativverkenntnis, womit Prof. Meyer zum Ersatz des Schadens von Kč 384.322,40 durch vollkommene Einstellung der Pension verurteilt wird. 17. 6. Kreisstrafgericht Pankrác von 1.6.38 te Pd XXXIII – 1839/2 ai 36 ersucht um Zusendung des Aktes Pk XIV – 4281/36.“ A pod číslem 977/39: „10. II. Polizeidirektion Prag von 2. II. 39 te 162.233 Mitteilung, daß sich die Akte bei der Staatsanwaltschaft befinden.“ Ve Státním oblastním archivu Praha, kam zmíněné soudní či prokuratorsní fondy přislušejí, nebyla v roce 2009 zmíněná akta nalezena.

¹³¹ ZÚ v Praze vzal 30. 3. 1937 pod číslem 274/6, odd. 11 na vědomí administrativní nález ministerstva školství: „Ministerstvo školství a národní osvěty svým výnosem ze dne 14. března 1937 č.j. 30369/37–IV/1 sdělilo, poněvadž dosavadní zdejší šetření a protokolární výpověď profesora Dra. Meyera ze dne 4. května 1936 přinejmenším prokázaly, že profesora (!) Dr. Meyer jako zodpovědný přednosta ústavu hospodářství ústavu, pokud šlo o laboratorní taxy, vůbec nevedl a ani nekontroloval, zavínil profesor Meyer státní správě vzniklou škodu opomenutím povinné péče. Proto se ukládá tamnímu úřadu, aby proti jmenovanému vydal podle dekretu dv. kanceláře z 1. prosince 1834 Sb. z. s. čís. 2675 vydaného na základě cis. rozhodnutí ze dne 8. srpna 1834 a dv. dekretu ze dne 16. srpna 1841 Sb. z. s. čís. 555 vydaného na základě cis. rozhodnutí ze dne 10. srpna 1841 administrativní nález na náhradu přesně a nesporně zjištěné škody. Srážky z odpočívání platů jmenovaného jest stanoviti ve výši exekučně zabavitelné kvóty těchto. O učiněném opatření jest svého času podati mšanu zpravu.“

definoval tajemník zemského finančního ředitelství Boček na jednu třetinu výše Meyerovy penze, tedy 1833 korun měsíčně.¹³² Tento výměr ovšem nenalezl souhlas na účetním oddělení ZÚ, které iniciovalo rozhodnutí ZÚ z 10. května 1938,¹³³ které prof. Meyerovi s platností od 1. června 1938 odebíralo celý jeho „odpočivný plat“ ve výši 4345 Kč měsíčně.¹³⁴ Hans Meyer, který nikdy nezpochybnil svoji zodpovědnost za finanční katastrofu ústavu a nikdy se nepokusil zprostit se své zodpovědnosti, se ovšem v této situaci důrazně ohradil úředně věcným rozbořem, podaným u ZÚ, proti děkanátem německé přírodovědné fakulty spočtené a vykázané ideální výši tax, resp. poplatků, které měly být v jeho posledních ředitelských letech přijaty a převedeny státu. Následně se obrátil o pomoc na advokáta (byl jím novoměstský JUDr. Ewald Stein) a odvolal se proti svému „úplnému ozebračení“: „Jest přece nezákonné škrtnutí celého odpočivného platu, protože by bylo nejvýše možno učiniti poměrnou srážku tak, abych mohl poskytovat sobě i své rodině rádnou výživu“.¹³⁵

Pro Hanse Meyera to byla po všech stránkách zoufalá doba. Je třeba reálně vycházet z toho, že zdůvodnění jeho žádosti o penzionování mj. špatným zdravotním stavem nebylo jen formálním obratem a že byl opravdu nemocen. Z dokumentů závěru jeho života je zřejmé, že dlouhodobě trpěl cukrovkou, kterou šoky roku 1936 a 1937 jistě významně zhoršily. Prof. Meyer ale mohl mít i další zdravotní problémy. Když procházíme přehled jeho studií, vidíme, že po léta pracoval s látkami, které byly velmi nebezpečné, především silně karcinogenní. Dobové bezpečnostně hygienické předpisy, resp. technická opatření v laboratoři nemohly experimentálního chemika před jejich působením dostatečně ochránit. Věk přes pětadesát let patil nadto ve 30. letech za již velmi pokročilý.¹³⁶

Meyer jistě nebyl tak optimistický, že by zabezpečení sebe i své rodiny ponechal jen na výplatě státní penze. Svě úspory ukládal do cenných papírů německých chemických a strojních firem, které měl deponovány ve frankfurtské bance Deutsche Effekten – und Wechsel-Bank. Jejich nominální cena činila v červnu 1938 celkem 11 937 říšských marek.¹³⁷ Potíž spočívala v tom, že za aktuálních politických poměrů tyto cenné papíry Meyerovi nepřinášely žádný zisk a zřejmě je nebylo ani možno prodat. Z dalšího majetku Meyer přiznával jen podíl ve výši 3,5 % na vile v Pelléově ulici (roku 1917 byla její hodnota odhadnuta na 117 000 korun), přičemž údaje se různí (Meyerovo vlastní prohlášení versus zpráva policejního ředitelství), získával-li z něj roku 1938 celkem 300 nebo 890 korun ročního výnosu. Může jít i o to, že majiteli dalších podílů na domu mohli být příslušníci Meyerovy rodiny a že tedy šlo o celkový výnos, v každém případě příliš nízký na to, aby z něj bylo možno vyžít.

Můžeme jen spekulovat o tom, zda a jaké příjmy měl Hans Meyer z prodeje svých vysoce úspěšných knih. Víme sice, že šlo o publikace značně drahé (kupříkladu třetí, dvojsvazkový díl jeho Učebnice organicko-chemické metodiky z roku 1940 stál 177 říšských marek v brožované a 182 ve vázané podobě), akademickými odborníky, fakultními

¹³² ZÚ 274/6, fol. 18.

¹³³ ZÚ čj. 2084/1 z r. 1938 oddělení 11.

¹³⁴ Jak a kdy došlo k jeho snížení z původních 5500 Kč, nelze ze spisů zjistit.

¹³⁵ ZÚ 274/6, fol. 49–53. České, Meyerem na ZÚ osobně podané odvolání z 28. května 1938.

¹³⁶ Ve 30. letech činila „naděje na dožití“ dítěte, které zdárně překonalo období tehdy fatálně nebezpečných kojenčkových a dětských nemocí a dosáhlo věku pěti let, průměrně 61 dalších roků života, tedy až do věku 66 let. Když se Hans Meyer narodil, tedy v roce 1871 mělo pětileté dítě naději dožít se jen věku 55 let. Osob starších 69 let žila ve 30. letech v českých zemích jen 4 % populace – především to byly ženy. Srovnej Ludmila FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 396, 399.

¹³⁷ Srovnej jeho dopis ZÚ v Praze ze dne 16. června 1938, ZÚ 274/6, fol. 56.

a univerzitními knihovnami celého euroamerického světa kupované a žádané i chemickými laboratořemi. Co, kolik a kterými cestami na honorářích nebo tantiémách přišlo Hansi Meyerovi, ovšem nevíme.

Je též na místě položit si otázku, proč ZÚ tak sveřepě trval na exemplárním potrestání, resp. existenčním zničení významného a respektovaného vědce, a proč prof. Meyer nikde nenašel – nikoliv exkulpující, nýbrž trest na únosnou míru zmírňující – přímluvu, a to v případě, který ani nedospěl k soudnímu projednání. Roli tu jistě na všech úrovních hrála především skutečnost, že Hallou zpronevěřená, či Meyerovou nedbalostí státu (údajně nebo z větší či menší části reálně) ušlá suma byla tak ohromná. A neméně pohoršení vyvolávala skutečnost, že se v době, kdy v důsledku krize všichni museli zoufale šetřit, na chemickém ústavu „rozhazovalo“, i když šlo „jen“ o byrokraticky nebrzděný nákup materiálu, potřebného pro výuku a výzkum.

Německá univerzita se přitom samozřejmě mohla obávat, že státní orgány shledají vinnou a finančně zodpovědnou také její kvesturu nebo ústavu a fakultě nadřízené orgány univerzitní samosprávy, které samozřejmě více či méně věděly o uvolněných formách finančního úřadování na chemickém ústavu a přesto nezasahovaly. Německá univerzita byla v té době již výrazně protičesky zpolitizovaná, svižně tu probíhala nacifikace studentů i učitelů, právě v těchto letech byla z jejích fakult vtlačována většina židovských studentů.¹³⁸ Německá univerzita hrála v Praze roli intelektuálního nacionálně německého, protirepublikového centra, byla tak (jako celek i v podobě jejích reprezentantů) veřejností vnímána a stávala se i vděčným cílem iritovaného zájmu československých státních orgánů. Finanční skandál byl přesně tím, co její vedení v té chvíli opravdu nepotřebovalo. Posunout veškerou zodpovědnost na mimo univerzitu již stojícího profesora Meyera proto nejspíše vyhovovalo všem zainteresovaným univerzitním kruhům. Chybí jakékoliv náznaky, že by penzionovaného profesora Meyera nějak solidárně podpořili alespoň jeho žáci, bývalí asistenti, resp. kolegové z ústavu. Ti ostatně již většinou cílevědomě kráčeli vstříc nacistické epoše a věděli, že zdůrazňovat nějak své vazby s profesorem, jehož židovský původ a přátelský okruh zřejmě nebyl tajemstvím, by jim v příští kariéře neprospělo.

Závist nebo přinejmenším absence solidarity zřejmě panovala i uvnitř fakulty. Důvod si uvědomíme, když vezmeme do rukou žádost, kterou nově nastoupivší děkan přírodovědné fakulty Pollak v září 1936 adresoval ministerstvu školství ve věci naléhavé potřeby nového psacího stroje pro děkanát. Podrobný popis stavu 16 let starého, „vymláčeného“ a celkově opotřebovaného stroje, na kterém již nebylo možno psát předlohy pro rozmnožování ani vyhotovovat pro úřad potřebné počty průklepů, je spojen s prosbou, aby – až ministerstvo fakultě přidělí nový stroj – mohl poté i onen starý zůstat fakultě a děkanát tak napříště disponoval hned dvěma těmito technicko byrokratickými vzácnostmi.¹³⁹ Ministerstvo poté, co hospodářská správa vysokých škol v Praze prozkoumala podáním

¹³⁸ K nacifikaci, resp. arisaci starobylé, převážně židovské Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag v této době srovnej: Josef ČERMÁK, *Das Kultur- und Vereinsleben der Prager Studenten. Die Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag, brücken*. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei, Neue Folge 9–10, 2001–2002, s. 107–190, zde s. 171n. K vymizení většiny židovských studentů z Německé univerzity již před krizí roku 1938 srovnej: Jiří PEŠEK, *Prager jüdische Studenten am Ende der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Juristen 1937/38*, in: Marek Nekula – Walter Koschmal (Hgg.), *Juden zwischen Deutschen und Tschechen. Sprachliche und kulturelle Identitäten in Böhmen 1800–1945*, München 2006, s. 65–72.

¹³⁹ NA Praha, MŠaNO, sig. 4 II 5 B 1, čj. 126 584/1936, nestránkováno.

tematizovanou problematiku a úředně ohledala stav psacího stroje, resp. potvrdila správnost děkanova posudku, rozhodlo kladně. Byla provedena poptávka, v níž s ohledem na vládní nařízení z r. 1920 o preferenci domácích výrobců proti cizím zvítězil stroj „Remington-16Zet“ Čsl. Zbrojovky Brno v ceně 3100 korun proti o 300 Kč. levnějšímu stroji „Wag“ v Praze usledlé německé firmy Haman. K 15. březnu 1937, tedy půl roku od podání žádosti, pak mohl být děkanátu nový psací stroj opravdu dodán. Všichni, kdo trvale zažívali tuto byrokratickou každodennost, museli zmírat závistí vůči chemikům, požívajícím výsad flexibility...

Je třeba položit si otázku, zda a do jaké míry nečekaný Meyerův odchod do penze ovlivnil práci jeho ústavu. Srovnáme-li frekvenci doktorandů ústavu za posledních pět let Meyerovy éry s následnými třemi roky do počátku 2. světové války, pak vidíme pokles z ročního průměru 30 disertací na 18, přičemž úbytek byl patrný zejména na poli organické a analytické chemie, případně metodologie. Nezměněna zůstala vlastně jen výkonnost Konrádem Bernhauerem vedeného oddělení biochemie. Meyerův odchod, až po dvou, reálně po třech letech kompenzovaný povoláním prof. Ernsta Waldschmidt-Leitze z DTH do čela chemického ústavu, vyvolal též – ovšem krátkodobé – výkyvy ve výuce chemie pro lékaře. Těžko říci, jak se jeho odchod dlouhodoběji odrazil ve vědecké produktivitě pracovníků ústavu a v kvalitě jejich prací. Zde jistě působila i nemalá setrvačnost práce Meyerova dobře založeného a tematicky diferencovaného týmu. To, co mohlo docentům i doktorandům trpce chybět, bylo poradenství eminentního starého znalce široké organické problematiky, a možná (uvážíme-li paralely se stavem vybavení ústavu fyzikální chemie), náhle chyběla i jeho soukromá knihovna. O tom však nemáme bližších informací.

Střední Evropa se hroutila pod tlakem nacistického Německa, Československo zoufale a marně bojovalo o svoji existenci, ale ani Hans Meyer se roku 1938 nevzdával. Nabídl státu své frankfurtské cenné papíry jako zástavu (československé finanční orgány odhadovaly jejich cenu na asi 120 000 Kč, sám Meyer byl skeptičtější a podle kolísajícího kursu odhadoval jejich cenu na 50 000–90 000 Kč), bude-li mu vypláceno alespoň existenční minimum jeho penze. Operace, k níž se zřejmě někteří úředníci ZÚ stavěli pozitivně, však v létě 1938 již nestačila proběhnout nebo ji zablokovaly říšskoněmecké státní orgány. Do jaké míry byla v této chvíli Meyerova sociální situace skutečně fatální, nelze ovšem říci jednoznačně. Zkušeni advokáti oné doby samozřejmě dokázali klientům poradit, jak zatajit část majetku. A dali si to samozřejmě zaplatit – Meyer roku 1938 již úředně vykazoval ohromné dluhy. Symptomatické je ale i to, že přitom v dochovaných dokumentech není nikde zmínka o pokusu státních orgánů získat alespoň část dané sumy exekucí na movitosti nebo nemovitosti. Meyer byl přitom známý sběratel umění... Nejspíše tu hrála podstatnou roli skutečnost, že celý případ neprocházel před soudními instancemi, nýbrž byl pečlivě udržován v rámci disciplinárního řízení a administrativních opatření MŠaNO a ZÚ.

Od 1. června 1938 nebo snad definitivně od konce října onoho roku přestala být prof. Meyerovi vyplácena (již dříve na 4200 Kč měsíčně zkrácená) penze.¹⁴⁰ Hans Meyer proto počátkem roku 1939 požádal ZÚ o udělení příspěvku na výživu s tím, že „jest ženat a otcem tří dospělých dětí, které mají vlastní domácnosti a rodiny a rodiče plně podporo-

¹⁴⁰ Srovnej rozpor mezi přípisem Policejního ředitelství Praha z 27. ledna 1939, adresovaného ZÚ Praha ohledně výnosu 2084/6 z r. 1938 odd. II (NA Praha, PR Praha II – všeobecná spisovna 1931–1940, k. 8601, M 315/4 Mayer Jan prof. 1871, fol 34.) a dopisu Zemského finančního ředitelství v Praze č. j. VII 17804/1939 ze 30. září 1939 (NA Praha, MŠaNO, sig. 4 II 5).

vati nemohou.¹⁴¹ Žadatel žije z půjček u příbuzných, poněvadž hotového kapitálu nemá a jeho dluhy dostoupily výše 30 000 Kč.¹⁴² Znamená to pravděpodobně, že Hanse Meyera v této době přes své nucené pensionování na vídeňské univerzitě v roce 1938 a přes odchod z vedení ústavu pro výzkum radia i vystěhování z rodné Vídně do ústraní v Bad Ischl podporoval bratr Stefan.

Hroutil se svět, zaniklo Československo, Meyerova argumentace měla však za těchto okolností u – nyní již protektorátních – úřadů přece jen jistý úspěch. 9. června 1939 účetní oddělení ZÚ, s ohledem na výnos MŠaNO a na protokol sepsaný na ministerstvu s Meyerem 13. dubna 1939, akceptovalo jeho verzi propočtu příjmů z tax a snížilo dosavadní dlužnou sumu ze 471 030 na 248 400 Kč, tedy o více než 222 000 Kč. Zároveň ZÚ konečně uznal (od prvního dne vyšetřování Meyerem připomínanou) skutečnost, že ze státu neodvedených tax byla mj. od její promoce až do počátku roku 1936, tedy po 9 semestrů, placena ústavní písařka, dr. Mathiowetz, které bylo vyplaceno celkem 27 000 Kč. Celková suma, která po těchto operacích připadala na vrub nebohého prof. Meyera se tak snížila na 134 692,40 protektorátních korun, tedy na méně než na třetinu původního obnosu.¹⁴³ Hans Meyer již měl z této sumy ve chvíli citovaného rozhodnutí splaceno 21 725 korun, takže vlastně zbývalo doplatit sumu menší, než byl dvojnásobek jeho původně určené roční profesorské penze. Čistě teoreticky měl tedy Hans Meyer být na jaře 1941 prost všech závazků vůči státu a mohl opět začít klidný život penzisty.

Katastrofa II.

Dějiny však nečekaly. Již pomnichovský podzim 1938 přinesl antisemitské čistky, nucená penzionování neárijských (nebo s židovským partnerem sezdáných!) státních zaměstnanců, podzim 1939 pak i zastavení výplaty penzí osobám zařazeným do norimberskými zákony definované kategorie „židovského původu“. Manželé Meyerovi (a s nimi patrně i Meyerův syn Gerhard, který po studiích nějakou dobu pracoval u firmy Baťa ve Zlíně a návazně v Brně, aby se ale roku 1931 vrátil do otcovského domu) bydleli v prvních letech protektorátu v Pelléově ulici. Kdy přesně gestapo zabavilo Meyerovy sbírky, nelze říci. Nejpozději v červenci 1941 se ale Meyerovi museli ze svého atraktivního obydlí v nacisty preferované vilové čtvrti stěhovat jako podnájemníci k Alici Beck do novoměstské Žitné ulice 1633/47, tedy na roh Mezibranské ulice, vlastně jen kousek od místa, kde Meyer před více než čtyřmi desetiletími začínal s malými dětmi rodinný život.¹⁴⁴

Odtud také byli Meyerovi 20. června (odhlášení z bytu až 21. srpna) 1942 posláni transportem AAe do ghetta Terezín.¹⁴⁵ Zde byl Hans Meyer umístěn do objektu I. 126,

¹⁴¹ Vedle synů Gerharda a Herberta přicházela v úvahu ještě dcera Herta, soukromá úřednice, roku 1936 vdaná za Ing. Arnošta Tumsenga, příslušného do Opavy. Srovnej údaj pražské konskripce obyvatelstva, karta na jméno Mayer Jan, rubrika „dcera“.

¹⁴² Srovnej přípis Policejního ředitelství Praha, viz pozn. 139.

¹⁴³ Asi je na místě položit si otázku, čím to bylo dáno, že české – nyní protektorátní – úřady najednou projevily tolik pochopení ve věcech, vůči nimž po tři léta zůstávaly svezepě hluché? Uvědomil si snad někdo, že ten starý nemocný muž, který bojuje o zbytek svého sociálního zajištění, není exemplární reprezentant protičeské Německé univerzity, ale židovská oběť nacistických předpisů? Anebo naopak nyní, po okupaci, převážila česká úřednická opatnost vůči „Němci z vyšších kruhů“? Těžko soudit.

¹⁴⁴ Evidenční karta v dokumentaci Terezínských iniciativy ke jménu Dr. Meyer Johann, kde je záznam o nahlášení změny bydliště k 29. 7. 1941.

¹⁴⁵ Srovnej Miroslav KARNÝ a kol., *Terezínská pamětní kniha*, I, Praha 1995, s. 631, kde je Hans Meyer evidován jako: „Meyer Hanuš Dr. (31. 3. 1871 – 28. 11. 1942)“.

místnost č. 3 a kupodivu evidován jako „lékař a universitní profesor“.¹⁴⁶ Jednasedmdesátiletý vědec, zápasící již s pokročilým diabetem, byl v té době asi v zoufalém stavu. V listopadu mu v terezínské nemocnici dr. Erich Springer musel amputovat nohu, vysoko zachvácenou gangrénou. 28. listopadu pak Hans Meyer zemřel na srdeční slabost. Patrně se již nedozvěděl, že jeho mladší syn, třiatřicetiletý, ženatý botanik dr. Herbert Meyer, odeslaný 26. října 1941 s transportem C z Prahy do Lodže, zemřel tamtéž o šest neděl dříve než jeho otec, 16. října 1942.¹⁴⁷ Alice Meyerová utrpení ghetta přežila a dočkala se v Terezíně osvobození.¹⁴⁸ Co ji očekávalo po návratu jako osobu národnosti německé, zatím našim výzkumem nebylo možno zjistit.¹⁴⁹

Ličení pro Hanse Meyera a jeho rodinu krajně traumatických událostí let 1936–1942 nás odvedlo od chemie. Je fascinující, že v době tak existenčně těžké a psychicky zatěžující prof. Meyer nerezignoval na vědeckou činnost.¹⁵⁰ Naopak, bylo to snad právě vědecké úsilí coby nutná kompenzace „světských ústrků“, co snad Hanse Meyera i jeho manželku drželo v této době zániku srozumitelného světa při životě. Meyer připravil (nebo snad společně s manželkou připravili) do tisku definitivní – šesté – vydání „Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik“. Dílo vyšlo v šesti svazcích v letech 1938–1940 ve vídeňském Springerově nakladatelství. Jako poslední byly vydány dva tlusté svazky třetího dílu věnované syntézám heterocyklů.

Dne 5. září 1941 (to už byli Meyerovi nacisty vysídleni z bubenečské vily do podnájmu v Žitné) se pak ve vídeňských „Österreichische Chemiker-Zeitung“ na tuto knihu objevila zdrženlivá, ale věcná a v jádře kladná recenze z pera profesora organické chemie na vídeňské univerzitě, Friedricha Wessely von Karnegg. Je vysoce nepravděpodobné, že by Wessely nevěděl, že slavný a bezmála až do konce 30. let často do Vídně na návštěvy zajíždějící chemik, nadto bratr recenzentova kolegy, nedávno z rasových důvodů penzionovaného vídeňského profesora Stefana Meyera, je dle aktuálně platných norimberských zákonů „žid“ (resp. „židovský míšenec prvního stupně“) a že by se tedy o jeho práci nemělo psát – a už zcela jistě ne kladně.¹⁵¹ Přesto Wessely zakončil recenzi slovy: „Vyčerpávající podchycení všech heterocyklických vazeb kniha nenabízí, a tak bude čtenář podle svého zaměření považovat některé zde obsažené vazby za přebytečné, zatímco jiné bude zase postrádat coby chybějící. O hodnotě knihy se ale je přesto třeba vyjádřit pozitivně. Umožní svému držiteli informovat se o možnostech zobrazení nejvýznamnějších heterocyklických vazeb.“¹⁵²

¹⁴⁶ Srovnej: Ghetto Theresienstadt. Der Ältestenrat. Todesfallanzeige 234. Sterbematr. 13 234. Dokumentace Terezínská iniciativa.

¹⁴⁷ Srovnej údaj pražské konskripce obyvatelstva, karta na jméno Mayer Jan, kde v rubrice „syn“ u Herbertova jména uvedeno: Prohlášen za mrtva dnem 26. IV. 1942 – okresní soud civilní pro vnitřní Prahu a M IV 2247/46, z 10. V. 1947 (IV. 11.11092/47). Srovnej též: M. KÁRNÝ a kol., *Terezínská pamětní kniha*, I, s. 111.

¹⁴⁸ Srovnej tamtéž, s. 637.

¹⁴⁹ Srovnej údaj pražské konskripce obyvatelstva, karta na jméno Mayer Jan, rubrika II, manželka: „Dr. Alice, rozená Hofmanová“ záznam: „Národnost německá“.

¹⁵⁰ F. PETRŮ – J. POKORNÝ, *Hans Meyer*, s. 1008, se mylně domnívají, že Hans Meyer dokončoval své dílo až v Terezíně: „Jeho uživatelé ani netušili, že mají v ruce svazky, které byly autorem připraveny k vydání už za jeho internace v táboře v Terezíně. ... Profesor Meyer na díle pracoval až do smrti. Jeho manželka se s nedokončeným rukopisem vrátila do Prahy v roce 1945.“ Z pouhé konfrontace dat vydání svazků a chronologie posledních let Meyerova života je zřejmé, že jde o nedorozumění. Nicméně je možné, že prof. Meyer, tak jako tisíce jiných, netušil, kam je nacisty odeslán, a vzal své – z povahy věci stále živé a v tomto smyslu nedokončené – životní dílo s sebou do Terezína v iluzi, že se jím tam bude moci dále zabývat.

¹⁵¹ Je možno klást si otázku, jak to, že zatímco prof. Stefan Meyer přežil válku v relativním klidu zátiší Bad Ischlu, jeho bratr a s ním přinejmenším některé jeho děti, padl za obětí holocaustu. Rozhodující roli při nacistickém posuzování Hanse Meyera zřejmě hrála skutečnost, že obě jeho manželky byly židovky.

¹⁵² Österreichische Chemiker-Zeitung 44, 1941, s. 211n.

Definitivní tečku za Meyerovou publikační činností, resp. svého druhu poklonu dílu starého chemika, pak rok po jeho smrti v terezínském ghettu učinilo nakladatelství Edwards Brothers v prominentním univerzitním městě Ann Arbor v americkém Michiganu. Vzhledem k tomu, že z nepřátelského, válčícího Německa již nebylo možno nakoupit Meyerovu „organickou metodiku“, vydalo roku 1943 její třetí, na tři tisíce stránek čítající, dvojsvazkový díl ve fototypicky reprodukované reedici.¹⁵³ Kniha vyšla německy – svým způsobem jako připomínka toho, že i ve válčící Americe chemici ještě uměli číst odbornou literaturu v jazyce chemické velmoci staré Evropy, v němčině.

Závěr

Prošli jsme životní pouť profesora Hanse Meyera, profesora pražské Německé univerzity, zajímavého střeoevropského intelektuála s židovským zázemím a v první polovině 20. století světově vynikajícího, v druhé polovině století však prakticky úplně zapomenutého organického chemika. Potvrzuje jeho biografie, která se nám stala tak trošku oknem do osudů pražské a vídeňské akademické chemie od konce 19. století až do nacistické okupace, teze Shulamith Volkov, zmíněné na počátku našeho textu? Spíše ne, rozhodně nikoliv v úplnosti. Hans Meyer patřil do různých (protichůdných?) kategorií: po čtvrt století působil jako uznávaný, v podstatě na poměrně úzký tematický segment oboru zaměřený, velmi úspěšný experimentální výzkumník, a přece světového věhlasu od počátku dosahoval právě jako široce vzdělaný a kulturně zainteresovaný „generalista“, metodik s dnes takřka nepředstavitelnou schopností obsáhnout, systematizovat a badatelské veřejnosti zpřístupnit celou jednu obrovskou oblast organické chemie. V pražském meziválečném prostředí přitom vlastně nic z toho nehrálo roli, když šlo do tuhého, byl prof. Meyer vnímán jen jako – neřádný – úředník. Měl by tedy v ideálním případě být zahrnut do panteonu velikánů chemické vědy hned dvakrát, ale není tam ani jednou.

Bývá zvykem zakončovat životopisy významných osobností připomenutím „druhého života“ jejich díla i osobní památky. U Hanse Meyera tento aspekt v podstatě odpadá, obě zmizelo v zapomnění! V roce 1947 vyšel ve vídeňských Österreichische Chemiker-Zeitung již výše citovaný, stručný, ale cenný a citlivý, Meyera vysoce hodnotící nekrolog z pera F. Böcka, který Meyera přirovnal k velikánům organické chemie Friedrichu Konradu Beilsteinovi a Ludwigu Gattermannovi a postavil Meyerův Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik na roveň jejich, ve světové organické chemii od poloviny 20. století za „bibli“ a „katechismus“ považovaným, základním dílům.¹⁵⁴

Tím se však nad památkou Hanse Meyera – až na také již zmíněnou, záslužnou byť i v detailu pohřichu nepřesnou připomínku v Chemických listech z roku 1973 – prakticky zavřely vody. Meyerovi nacismem okouzlení žáci, po válce osudem rozmeteni do všech

¹⁵³ Hans MEYER, *Synthese der Kohlenstoffverbindungen. Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik*, III/1 (Offene Ketten und Isocyclen), III/2 (Heterocyclen), Ann Arbor 1943 (foto-litografická reprodukce edice Wien 1938–1940).

¹⁵⁴ Friedrich Konrad BEILSTEIN (1838–1906) napsal *Handbuch der organischen Chemie*, Hamburg 1881. Jeho první vydání obsahovalo na 2200 stranách popis 1500 sloučenin, do roku 1999 se rozrostlo na 27 svazků a proměnilo se v Beilsteinovu databázi, spravovanou ústavem nesoucím jeho jméno. Ludwig GATTERMANN (1860–1920) publikoval roku 1894 *Die Praxis des Organischen Chemikers* – standardní příručku, jejíž nové edice dosáhly roku 1982 již 43. vydání.

koutů Německa, nepovažovali již za potřebné veřejně připomínat památku svého ghetoi-
zací zavražděného židovského učitele. Pro většinu Čechů pak to byl jen jakýsi „Němec“
z nacistické Německé univerzity, po právu zrušené prezidentským dekretem roku 1945.
Uvědomíme-li si, jak pozdě se začalo vzpomínat na pražské působení jiného „německého
profesora“ – Alberta Einsteina – nemůže nás udivit, že mezi masou vynikajících a přesto
zapomenutých německých nebo německo-židovských pražských učenců zůstal pozornos-
ti později narozených skryt i Hans Meyer.¹⁵⁵

Jeho osobnost je stručně zachycena ve velkých německých i rakouských biograficko-le-
xikálních dílech, na rozdíl od právě uvedených velikanů chemie však vymizela z obecného
povědomí oboru. Bylo to dáno asi především tím, že jeho monumentální příručka nenalezla
(pokud možno institucionálního) pokračovatele, který by ji trvale aktualizoval, hlavně však
tím, že se od nástupu elektroniky do chemických analýz na přelomu 50. a 60. let 20. století
zásadně změnil způsob práce v oboru. Meyerovo, do nedávna za „nepostradatelnou výzbroj
... vědců, praktických odborníků i každého výzkumného pracoviště“ považované kompen-
dium pracovních postupů organické chemie se poté stalo svým způsobem zbytečným.

Vedle Meyerových – pokrokem oboru antikvaných – knižních děl zůstalo v dlouho-
dobém povědomí oboru jen několik málo z jeho početných experimentálních prací, samo-
zřejmě utopených v rychle rostoucí mase chemicko organické výzkumné produkce. Hans
Meyer byl – v některých ohledech nejspíše od počátku své vědecké činnosti, v každém
případě však naplno od konce I. světové války – vědcem především reflektujícím, pokou-
šejícím se překročit onu „objevitelskou“ či „dešifrační“ úroveň práce badatele na poli
organické chemie směrem ke kritickému teoretizujícímu utřídění, systematizování
a „zpřístupnění“ rychle rostoucí masy objevů a informací svého oboru. Toto nesmírně
potřebné pojetí úkolu vědce jako svrchovaného kritického znalce, schopného hodnotit
a strukturovaně hierarchizovat výsledky mezinárodního výzkumu, ale není v paradigmatu
(post)moderní přírodovědy hodnoceno jako výkonově relevantní – nevyústí-li v nějakou
systémově převratnou teorii. Snad právě tento hodnotový redukcionismus dnešních pří-
rodních věd spoluurčil i posmrtný osud velkého chemika, Johanna Leopolda Meyera,
Videňáka rodem, Pražáka volbou i osudem.

Pro vymizení trvalého ohlasu Meyerových – typově bohatě diferencovaných – vynika-
jících vědeckých výsledků tedy hrála rozhodující (zničující) roli zásadní proměna celého
oboru organické chemie v pozdních 50. a 60. letech. Ta „pohřbila“ jeho dílo jako neaktu-
ální. Dějiny vědy však nelze naivně vnímat jen jako popis „vítězného tažení“ nezadržitelně
se kumulujících inovací, jako lineárně pokračující pochod pokroku. Otto Gerhard Oexle již
v polovině 90. let 20. století připomněl, že: „celá řada zásadních poznatků opakovaně
upadá v zapomnění, stále znova jsou tematizovány otázky, jejichž nabízející se potenciál
nebyl v minulosti vyčerpán. Dějiny vědy jsou vždy také dějinami ztrát poznání.“¹⁵⁶ A Joa-
chim Radkau formuloval tutéž skutečnost pro oblast dějin techniky slovy: „V posledních
staletích nepochybně existuje kontinuální nárůst technických znalostí a know-how – para-
lelně však, a to obvykle stranou pozornosti, běží procesy zapominání.“¹⁵⁷

¹⁵⁵ Srovnej Jiří BIČÁK (ed.), *Einstein a Praha. K stému výročí narození Alberta Einsteina*, Praha 1979; Jan HAVRÁNEK, *Materiály k Einsteinovu pražskému působení v Archivu Univerzity Karlovy*, AUC-HUCP 20/1, 1980, s. 109–134.

¹⁵⁶ Otto Gerhard OEXLE, *Geschichte als Historische Kulturwissenschaft*, in: Wolfgang Hardtwig – Hans-Ulrich Wehler (Hgg.), *Kulturgeschichte heute*, Göttingen 1996, s. 14–40, zde s. 21.

¹⁵⁷ Joachim RADKAU, *Technik in Deutschland. Vom 18. Jahrhundert bis heute*, Frankfurt a. M. – New York 2008, s. 14.

Bibliografie knižních publikací Hanse (Johanna Leopolda) Meyera

(Vzhledem k minimálnímu výskytu Meyerových neněmeckých knižních publikací v ČR, resp. střední Evropě, nebylo možno ověřit většinu údajů internetových katalogů empiricky. Pro položky č. 8, 10, 14, 17 proto nejsou k dispozici úplné citace.)

- 1) Anleitung zur quantitativen Bestimmung der organischen Atomgruppen, Springer Verlag Berlin 1897, VII + 115 str.
- 2) Determination of Radicles in Carbon Compounds (autorizovaný překlad John Bishop Tingle), New York – London, J. Wiley & Sons – Chapman & Hall, 1899, IX + 133 str.
- 3) Determination of Radicles in Carbon Compounds (autorizovaný překlad J. B. Tingle), second edition rewritten, New York – London, J. Wiley & Sons – Chapman & Hall, 1903, XII + 162 str.
- 4) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen (...mit 164 ...Figuren), Julius Springer Verlag Berlin 1903, XXXXV + 700 str.
- 5) Guida pratica alla ricerca quantitativa dei complessi atomici esistenti nelle molecole dei corpi organici; traduzione italiana sulla 2. ed. tedesca ampliata e corretta [di] Luigi Mascarelli; con prefazione [di] Giacomo Ciamician, Torino, Unione tipografico-editrice 1906, XV + 198 str.
- 6) Determination of Radicles in Carbon Compounds (autorizovaný překlad J.B. Tingle) third edition rewritten, New York – London, J. Wiley & Sons – Chapman & Hall, 1908, XIV + 218 str.
- 7) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen. Zweite vermehrte und umgearbeitete Auflage, Julius Springer Verlag Berlin 1909, XXXXII + 1003 str.
- 8) Analiz i opredelenije organičeskich sojediněnij, nakladatelství, místo a rok vydání neznámo (Rusko před 1914)
- 9) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen. Dritte vermehrte und umgearbeitete Auflage, Julius Springer Verlag Berlin 1916, XXXX + 1056 str.
- 10) Analyse et détermination de la constitution des composés organiques, Paris s.d. (1925) traduit per Albin Michel
- 11) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen. Vierte vermehrte und umgearbeitete Auflage, Julius Springer Verlag Berlin 1922, XXXVI + 1191 str.
- 12) Böhmisches Porzellan und Steingut, Karl W. Hirsemann, Leipzig 1927, VI + 336 str. + obrazové přílohy
- 13) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen. Fünfte umgearbeitete Auflage (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 1), Julius Springer Verlag Berlin 1931, XIX + 709 str.
- 14) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen, J. Wiley & Sons: New York, 1931. (anglický titul knihy se nepodařilo zjistit).
- 15) Nachweis und Bestimmung organischer Verbindungen (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 2), Julius Springer Verlag Berlin 1933, XII + 426 str. + 11 obr.
- 16) Synthese der Kohlenstoffverbindungen. (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 3), Teil 1, in zwei Hälften, Offene Ketten und Isocyklen, Julius Springer Verlag Wien 1933, XVI + 1484 str.
- 17) Analiz i opredelenije organičeskich sojediněnij, Leningrad, Chimtëoret, 1937

- 18) Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen. Sechste umgearbeitete Auflage (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 1), Julius Springer Verlag Wien 1938, XX + 886 str.
- 19) Synthese der Kohlenstoffverbindungen. (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 3), Teil 2 in zwei Hälften, Heterocyklen, Julius Springer Verlag Wien 1940, XXI + 1684 str.
- 20) Synthese der Kohlenstoffverbindungen. (Lehrbuch der organisch-chemischen Methodik Bd. 3), Edwards Brothers Inc. Ann Arbor 1943 (Photo-lithoprint reproduction of Edition: Julius Springer Verlag Wien 1938–1940), XVI + 1484 + XXI + 1684 str.

JIŘÍ PEŠEK – DAVID ŠAMAN

Hans Meyer – die wichtigste Persönlichkeit des Fachbereichs Chemie an der Prager Deutschen Universität im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz beschäftigt sich mit dem Leben und Werk des langjährigen Direktors des Chemischen Instituts an der Prager Philosophischen, später Naturwissenschaftlichen Fakultät der Deutschen Universität, Hans Meyer. Da bisher über die Prager deutsche akademische Chemie nur wenig publiziert wurde, versuchen die Verfasser, den großen und international anerkannten Forscher und akademischen Lehrer in einem breiteren Kontext der Entwicklung seines Faches bzw. Instituts vorzustellen. Dies ist schon darum sinnvoll, weil die Chemie in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts das größte und produktivste Fach unter den Naturwissenschaften in Prag war und eine beträchtliche Rolle auch bei der Ausbildung der Mediziner spielte.

Hans Meyer wurde 1871 in Wien in eine bildungsbürgerliche, halbjüdische Familie geboren, studierte an der Wiener Universität (mit Studienaufenthalten in Heidelberg und in Freiberg), wo er bei Hugo Weidel im Jahre 1894 im Bereich der organischen Chemie promovierte. Seine wissenschaftliche Laufbahn begann er als Assistent an der Wiener Technischen Hochschule. Bereits 1897 ging Meyer dann nach Prag an das Chemische Institut der Deutschen Universität als Adjunkt von Prof. Guido Goldschmiedt, wo er praktisch gleich habilitierte. Sein Buch „Anleitung zur quantitativen Bestimmung der organischen Atomgruppen“ von 1897 machte ihn international berühmt – bald schon erschienen eine amerikanische, eine italienische und eine russische Übersetzung, später folgten noch überarbeitete Neuauflagen in Berlin, New York und Leningrad.

Die wissenschaftlichen Erfolge Meyers, der 1904 außerordentlicher Professor wurde, lassen sich nicht nur an einer erstaunlich hohen Anzahl anerkannter, vor allem in den Wiener Zeitschriften publizierter Studien zu verschiedenen Feldern der Organik ablesen, sondern auch und vor allem an dem schon 1903 publizierten zweiten Buch: „Analyse und Konstitutionsermittlung organischer Verbindungen“. Dieses, auch in Frankreich und in den USA in Übersetzungen veröffentlichte Werk, wurde schließlich zu Meyers Lebenswerk: Insgesamt erschienen sechs, immer wieder grundsätzlich überarbeiteten und erweiterten Auflagen. Die sechste Auflage aus den Jahren 1938–40 hatte einen Umfang von insgesamt 4500 Seiten und gehörte für Jahrzehnte zu den wichtigsten Nachschlagewerken der euroamerikanischen Organik. Noch 1943 wurde das Buch in Ann Arbor phototypisch neu aufgelegt. Meyer war aber auch als Laborforscher sehr erfolgreich: Für seine Entdeckung der Säurechlorid-Herstellung erhielt er 1905 den Wiener Ignaz-Lieben-Preis, also den „österreichischen Nobel-Preis“. Im Jahre 1909 publizierte er als weltweit Erster über die Thermochromie der organischen Stoffe. Zu seinen weiteren berühmten Entdeckungen gehörte dann die Analyse der Mellitsäure oder seine Studie über die – später medizinisch enorm wichtigen – Hydrazide der Carboxylsäuren.

1908 wurde der fleißig und vielfältig dozierende Meyer schließlich zum Ordinarius an der Prager Deutschen Technischen Hochschule berufen; nach dem Abgang von Goldschmiedt nach Wien kehrte er aber schon 1911 zurück an die Universität und wurde Nachfolger seines einstigen Lehrers. Meyer baute die gute Basis, auf die Goldschmiedt die Prager deutsche Chemie in tatkräftiger Zusammenarbeit mit den Chemikern der Prager Deutschen TH gestellt hatte, weiter aus und dirigierte das Institut erfolgreich durch den Ersten Weltkrieg (1914/15 als Dekan der Fakultät). Zeitgleich publizierte er unaufhörlich zu einer breiten Palette von Themen, und zwar sehr oft gemeinsam mit seinen Mitarbeitern und Schülern. Es war für ihn typisch, dass er auch viel mit seinen

Schülerinnen veröffentlichte, was damals äußerst unüblich war. Die Begabteste unter ihnen, seine wissenschaftlich brillante Assistentin Alice Hofmann, heiratete er schließlich nach dem Tode seiner ersten Frau Otylie 1921. Er blieb also weiterhin durch Heirat im Prager deutsch-jüdischen Milieu verankert.

Das Kriegsende und die Gründung der Tschechoslowakei markieren einen tiefen Einschnitt in Meyers bisheriger Lebens- und Arbeitsweise: Nicht nur endete seine bisher florierende Zusammenarbeit mit der Wiener Universität abrupt, sondern er brauchte als nunmehr tschechoslowakischer Staatsbürger für die Reisen zu seinen Geschwistern nach Wien plötzlich einen Pass und eine staatliche Erlaubnis. Zudem veränderte sich offensichtlich auch die Prager wissenschaftliche Landschaft – hauptsächlich kam es gleich 1919 zu einem Ansturm der Studenten auf das Chemische Institut, was zu einer fast unvorstellbaren Arbeitsbelastung seines Direktors führte. Meyer minimalisierte unter diesen Umständen seine Laborforschung und konzentrierte sich auf eine systematische Weiterentwicklung seines Werkes über organische Verbindungen (wahrscheinlich mit der Hilfe seiner Frau, die das Chemische Institut den Gebräuchen der Zeit üblich nach der Heirat verlassen musste). Eine gute intellektuelle Kompensation für seinen Arbeitsstress fand er in der Sammlertätigkeit und Kunstgeschichtsforschung über das böhmische Porzellan und Steingut. Sein 1927 veröffentlichtes Buch über dieses Thema bleibt bis heute das Standardwerk auf diesem Felde.

Für das Institut und für das ganze Fach war es unheimlich wichtig, dass es Hans Meyer gelang, an der Schwelle der 1930er Jahre eine neue Gruppe seiner Schüler zu habilitieren und mit ihnen neue, spezialisierte Abteilungen im Institut zu besetzen. Nur so war es auch überhaupt möglich, die Masse der Naturwissenschaftler, Mediziner und Pharmazeuten, welche in Hunderten (!) jedes Semester Vorlesungen und Übungen bei Meyer absolvieren mussten, zu bewältigen und vor allem die in den Jahren der Weltwirtschaftskrise explodierende Menge an Doktoranden (in den 1930er Jahren durchschnittlich 27 Promotionen jährlich) zu betreuen. Es ist interessant, dass die Gruppe seiner Schüler, die sich um 1930 habilitierten, überwiegend aus „Nichtjuden“ bestand, während die meisten seiner früheren Assistenten jüdisch waren. Die Chemie wurde nämlich im 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts in Österreich als eine überwiegend „jüdische Wissenschaft“ betrachtet – in der Tat kann konstatiert werden, dass die meisten der großen akademischen Chemiker aus dem jüdischen Milieu stammten. Das änderte sich in der Zwischenkriegszeit beträchtlich: in Wien ebenso wie in Prag.

Die Krisenzeit brachte harte Sparmaßnahmen von Seiten des Bildungsministeriums mit sich. Um die wachsende Zahl der Studenten und Doktoranden trotzdem zu bewältigen, benutzte die Institutsleitung eigenwillig einen Teil der von den Studenten bezahlten Taxen für den Kauf von Chemikalien und die Ausstattung der Labore. Dies war eine der Bedingungen dafür, dass auch in dieser Zeit die wissenschaftliche Produktion des Instituts weiterhin beträchtlich blieb. Nachdem allerdings einer der Mitarbeiter einen Teil des Geldes veruntreut und bei der Entdeckung der Missstände Suizid verübt hatte, wurde diese Praxis Anfang des Jahres 1936 amtlich festgestellt und schließlich die gesamte Summe der dem Staat nicht ordentlich abgeführten Geldmittel dem – vorzeitig pensionierten und schwer zuckerkrank – Institutsvorstand Meyer zur Last gelegt. Zusätzlich verschärfte wurde diese Disziplinarmaßnahme 1938 durch die vollständige Beschlagnahme seiner Pension. Die großen akademischen und wissenschaftlichen Verdienste Meyers spielten bei der Behandlung dieses Falles offensichtlich keine mildernde Rolle.

Meyer, der zwar kein armer Mensch war, aber für die Hochschulbildung seiner vier Kinder ebenso wie für seine Forschungen, mindestens hinsichtlich der Literaturbeschaffung, hatte aufkommen müssen, befand sich also plötzlich in einer sozial katastrophalen Lage. Und die Zerschlagung der Tschechoslowakei durch die Nazis (einige seiner ehemaligen Assistenten gehörten zu den Protagonisten der Gleichschaltung der Deutschen Universität) brachte ihm weitere Probleme: Als Halbjude, zweimal nacheinander mit einer Jüdin verheiratet, wurde er Opfer der rassistischen Verfolgung. So musste er seine Wohnung verlassen, seine Sammlungen wurden durch die Gestapo konfisziert und vor allem wurde er mit seiner Frau im Jahre 1942 nach Theresienstadt deportiert. Das Ghetto erreichte er schon in einem kritischen gesundheitlichen Zustand – ein Bein musste ihm kurz nach der Ankunft amputiert werden, bald darauf starb er.

Es ist bemerkenswert, dass Hans Meyer sehr schnell in Vergessenheit geraten ist, abgesehen von einem kurzen Nachruf 1947 in der Österreichischen Chemiker-Zeitung, obwohl sein großes und vielfältiges Werk mindestens bis zum Ende der 1950er Jahre in Europa wie auch in Amerika weiterhin Gültigkeit behielt und erst durch die „elektronische Wende“ um 1960 antiquiert wurde. Offenbar war er für die Tschechen ein „deutscher Jude“, für die Deutschen ein „Österreicher“ und für seine in der Zeit der Not keineswegs hilfsbereiten Schüler das personalisierte „schlimme Gewissen“. Dabei gehörte er zu den besten, produktivsten und inspirierendsten Köpfen der mitteleuropäischen Wissenschaftslandschaft seiner Zeit.

Übersetzung Jiří Pešek

Materiály

VZÁJEMNÁ KORESPONDENCE JAROSLAVA BIDLA A STANISŁAWA ZAKRZEWSKÉHO¹

K VYDÁNÍ PŘIPRAVILI PIOTR BILIŃSKI A MAREK ĎURČANSKÝ

Ač byl Jaroslav Bidlo již za svého života poněkud ve stínu svých známějších kolegů a souputníků Josefa Pekaře, Josefa Šusty, Kamila Krofty a případně i dalších, co do šíře a soustavnosti kontaktů s významnými představiteli polské historiografie mu těžko který z nich mohl konkurovat. Bidlova zprostředkující role v této souvislosti není dodnes zcela doceněna – a přitom její význam možná není menší, než hodnota jeho prací o Jednotě bratrské v polském exilu. Dlužno rovněž podotknout, že síť jeho polských kontaktů nebyla zdaleka omezena na historiky reformace, ale zahrnovala představitele takřka celého chronologického a tematického spektra dobového diskurzu. Jedním z příkladů je i předkládaný soubor korespondence. Na rozdíl od Wacława Sobieského nebo Stanisława Kota, jehož korespondence s Bidlem byla zpřístupněna nedávno,² nepojil ho se Lvovským profesorem a medievistou Stanisławem Zakrzewským společný badatelský zájem – dějiny duchovních proudů reformace. Také Zakrzewského práce inspirovaly k obsírnějším polemickým textům spíše Bidlovy kolegy zabývající se staršími českými dějinami: Josefa Pekaře³ a jeho žáka Václava Chaloupeckého.⁴ Osobně Zakrzewskému ovšem Bidlo stál mnohem blíže.

Pro účely této edice není třeba osobnost jejího českého protagonisty blíže představovat, protože k němu už existuje poměrně obsáhlá literatura.⁵ Jinak je to ovšem se Zakrzewským, jemuž – nakolik je nám známo – byl coby poslední obsáhlejší text v češtině

¹ Ze strany M. Ďurčanského je tato studie součástí řešení Výzkumného záměru MSM 0021620827 České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes, blok V/d: Česká vysokoškolská vzdělanost.

² Piotr BILIŃSKI – Marek ĎURČANSKÝ (edd.), *Korespondencja Stanisława Kota z Jarosławem Bidlo*, in: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 52, 2008, s. 239–267.

³ Josef PEKAŘ (rec.), *Stanisław Zakrzewski, Czeski charakter Krakowa za Mieszka I. w świetle krytyki źródeł*, *Český časopis historický* (dále ČCH) 23, 1917, s. 449–453; TYŽ (rec.), *Stanisław Zakrzewski, Przywilej praski r. 1086 ze szczególnem uwzględnieniem Krakowa i granic wschodnich*, ČCH 23, 1917, s. 449–453.

⁴ Václav CHALOUPECKÝ (rec.), *Stanisław Zakrzewski, Bolesław Chrobry Wielki*, ČCH 32, 1926, s. 381–386.

⁵ Starší literaturu k Bidlově osobnosti shrnuje Marek ĎURČANSKÝ, *Jaroslav Bidlo a Gollova škola*, in: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, České Budějovice – Pelhřimov 2005, s. 439–449, zvl. pozn. 2, a P. BILIŃSKI – M. ĎURČANSKÝ (ed.), *Korespondencja Stanisława Kota z Jarosławem Bidlo*, s. 242–243. Z prací necitovaných ve výše zmíněné studii o Bidlově vztahu ke Gollově škole uvádíme alespoň Aleš HRABOVSKÝ, *Jaroslav Bidlo jako historik východních dějin*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Historie* 2003. Celostátní studentská vědecká konference, Pardubice 2004, s. 233–267; Daniela BRADLEROVÁ – Jan HÁLEK, *Osobní a profesní vztah Milady Paulové a Jaroslava Bidla na pozadí jejich vzájemné korespondence*, in: *Inter laurum et olivam. Z pomocných věd historických XVI*. (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1–2, 2002), Praha 2007, s. 553–569. Nejnověji k Bidlově osobnosti M. ĎURČANSKÝ, *Jaroslav Bidlo a jeho cesty do Polska*, in: Petr Kaleta – Lukáš Novosad (ed.), *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference* (Praha 6.–7. 9. 2007), Praha 2008, s. 143–151; TYŽ, *Jaroslav Bidlo jako osoba veřejná*, in: Dagmar Blümllová a kol. (edd.), *Čas optimismu a ctizádostivých nadějí. Prezentace a reprezentace české vědy a kultury v prvním desetiletí samostatného státu (1918–1929)* (Jihočeský sborník historický, Supplementum 1), České Budějovice 2009, s. 57–66.

věnován nekrolog z pera nikoho jiného než Jaroslava Bidla.⁶ Proto považujeme za nutné uvést alespoň ve stručnosti základní životní data a bibliografické údaje.

Stanisław Zakrzewski se narodil 13. prosince 1873 ve Varšavě.⁷ Dětství a mládí trávil v péči příbuzných, protože brzy osiřel. V letech 1883–1893 studoval na V. gymnáziu ve Varšavě. Po maturitě odjel do Krakova, kde se zapsal na Jagellonskou univerzitu; věnoval se nejprve matematice, později přestoupil na historii. V době studií navštěvoval přednášky předních krakovských historiků: Stanisława Smolky, Wincentyho Zakrzewského, Bolesława Ulanowského, Stanisława Tarnowského a Anatola Lewického. Již v prvním roce studií napsal pod Smolkovým vedením svou první vědeckou práci *O roczniku świętokrzyskim młodszym*. Byl vynikajícím studentem, silně angažovaným nejen v činnosti spolku Akademickie Koło Historyków Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, ale také socialistické studentské organizace Zjednoczenie.

V r. 1896 zorganizoval zároveň se svým nerozlučným přítelem Waclawem Sobieským slavnost 35. výročí úmrtí Joachima Lelewela, jež měla představovat svéráznou odpověď na slavnostní odhalení pamětní desky konzervativního historika Józefa Szujského. Nejenže se mladí organizátoři nezúčastnili zmíněné slavnosti, o vědeckou záštitu připomenutí Lelewelova výročí navíc nepožádali žádného z krakovských historiků, nýbrž s nimi zne přáteleného varšavského učenice Tadeusze Korzona. Varšavský historik pozvání přijal a poslal k rukám organizátorů příležitostnou přednášku, která byla později otištěna na stránkách časopisu *Kwartalnik Historyczny*. Záležitost s lelewelovskými slavnostmi vyvolala v konzervativním Krakově velké pobouření a udělala Zakrzewskému řadu nepřátel v čele se Smolkou, který vzpurného žáka zbavil vědeckého stipendia a vypudil jej z historického semináře. Zdá se ale, že i přes tak drastickou roztržku se Zakrzewski po třech letech se svým učitelem usmířil a vrátil se do jeho semináře, kde v r. 1900 absolvoval. Jeho doktorská dizertační práce nazvaná *Najdawniejsze dzieje klasztoru cystersów w Szczyrzycu (1238–1382). Przyczynek do dziejów osadnictwa na Podhalu* byla díky přimluvě právního historika Bolesława Ulanowského otištěna v předním vědeckém periodiku *Rozprawy Akademii Umiejętności*. Krátce po získání doktorátu odjel na stipendium do Říma, kde trávil takřka dva roky intenzivní heuristikou v Tajném vatikánském archivu. Pobyt ve Věčném městě jej inspiroval ke dvěma pracím: *Malowidla w podziemnej bazy-*

⁶ Jaroslav BIDLO, *Stanisław Zakrzewski *13. XII. 1873, † 15. III. 1936*, *Ročenka Slovanského ústavu* 9, 1936, s. 135–148.

⁷ Stanisław Zakrzewski se dodnes nedočkal biografie. Ze stávajících prací je třeba zmínit alespoň následující: Przemysław DĄBKOWSKI, *Profesor Stanisław Zakrzewski i jego praca w Towarzystwie Naukowym Lwowskim*, *Lwów* 1936; Józef FELDMAN, *Historyk i obywatel*, *Wiadomości Literackie* 13/42, 1936; Teofil Emil MODELSKI, *Działalność naukowa śp. Stanisława Zakrzewskiego*, *Kwartalnik Historyczny* 50/2, 1936, s. 193–221; Kazimierz TYMIENIECKI, *Stanisław Zakrzewski na tle prądów historiografii współczesnej*, *Marchoń* 3/1, 1936, s. 116–131; Kazimierz TYSZKOWSKI, *Stanisław Zakrzewski jako prezes PTH*, *Kwartalnik Historyczny* 50/2, 1936, s. 222–228; Bronisław WŁODARSKI, *Zarys biograficzny (Stanisława Zakrzewskiego)*, in: S. Zakrzewski, *Zagadnienia historyczne*, I, *Lwów* 1936, s. VII–XVI; Stanisław ZAJĄCZKOWSKI, *Działalność pedagogiczna Stanisława Zakrzewskiego*, *Kwartalnik Historyczny* 50/2, 1936, s. 229–234; TYŻ, *Stanisław Zakrzewski 1873–1936*, *Ateneum Wileńskie* 11, 1936, s. 905–944; Jan ADAMUS, *Stanisław Zakrzewski wobec problemu ideologii ustrojowej*, *Przewodnik Historyczno-Prawny* 7, 1937, s. 73–78; Marcełi HANDELSMAN, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)*, *Droga* 16/6, 1937, s. 420–430; Krystyna ŚRENIOWSKA, *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936*, *Łódź* 1956; Maria WIERZBICKA, *Zakrzewski Stanisław*, in: *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 571–572; Katarzyna BŁACHOWSKA, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)*, in: J. Maternicki – L. Zaskilniak (edd.), *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, Rzeszów 2007, s. 379–398; Jan TYSZKIEWICZ, *Uwagi o działalności politycznej Stanisława Zakrzewskiego*, in: J. Pisulińska, P. Sierzęga, L. Zaskilniak (edd.), *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego ukraińskiego XIX i XX wieku*, Rzeszów 2008, s. 459–470.

lice św. Klemensa w Rzymie a Opactwo benedyktyńskie św. Bonifacego i św. Aleksego na Awentynie w latach 977–1085.

Po návratu z Itálie začal pracovat na postu adjunkta v kancelári Akademie Umiejętności. V r. 1903 se na Jagellonské univerzitě habilitoval ze středověké historie. O rok později zanechal práce v Akademii a odjel bádát do římských archivů, kam se s přestávkami vracel až do r. 1910. Výsledkem jeho výzkumu bylo shromáždění cenného pramenného materiálu týkajícího se aktivit apoštolského nuncia Caligariho v Polsku. Pro konflikt s edičním ředitelem Akademie Wincentym Zakrzewským ale k tisku sebraného materiálu nedošlo. Stanisław Zakrzewski si uvědomoval obtíže, způsobené narůstajícími konflikty a nestálostí svého zaměstnání v Krakově. Odstěhoval se proto do Lvova, kde v r. 1907 obsadil katedru polských dějin na Univerzitě Františka I. Jeho překvapivá nominace nebyla způsobena intrikami ani protekcí vlivných osob z krakovského prostředí, nýbrž skutečností, že jeho protikandidátem byl historik židovského původu Szymon Askenazy, jenž byl zcela nepřijatelný pro konzervativní lvovské profesory, mj. pro Bronisława Dembińskiego. Přední znalec dějin 18. a 19. století Szymon Askenazy tak kvůli ostrakizmu haličských učenců nestal v čele katedry, kterou získal Zakrzewski.

Mladý historik po převzetí katedry radikálně změnil své politické názory a odvrhl socialismus, aby se beze zbytku oddal aktivitám v Národní straně (Stronniectwo Narodowe), již po mnoho let reprezentoval jako radní města Lvova. V době okupace města Rusy za I. světové války se věnoval vědě a redakci ústředního časopiseckého orgánu polských historiků (*Kwartalnik Historyczny*). Na post jeho redaktora rezignoval v r. 1917 v důsledku konfliktu s předsedou Historické společnosti (Towarzystwo Historyczne) Ludwikem Finkleem. Po znovuzískání nezávislosti Polska se angažoval v publicistické polemice ohledně hlavních tezí knihy Antoniho Chołoniewského *Duch dziejów Polski*, kdy se vedle Michała Bobrzyńskiego stal hlavním kritikem této práce. Ostrá polemika s Chołoniewským a jeho apologety Stanisławem Kutrzebou, Władysławem Konopczyńským a Franciszkiem Bujakem vedla k zásadnímu konfliktu s krakovskou vědeckou obcí.

Poté, co byl Ludwik Finkel v r. 1923 emeritován a odstoupil z funkce předsedy Polské historické společnosti (Polskie Towarzystwo Historyczne), se jeho nástupcem stal Zakrzewski, jenž navrhl rozšíření jejich aktivit na celé území Polska a vytvoření řady regionálních poboček. Díky podpoře varšavských historiků se tento program podařilo realizovat. V r. 1925 lvovský historik publikoval své nejdůležitější dílo věnované biografii krále Boleslava Chrabrého.⁸ Panovníkova osobnost získala v Zakrzewského pojetí monumentální rozměr, byl vykreslen jako nejvýznamnější monarcha středověké Evropy.

Po květnovém převratu r. 1926 se Zakrzewski hlásil ke straníkům maršálka Józefa Piłsudského a stal se jeho horlivým stoupencem.⁹ Svě politické názory publikoval na stránkách lvovských periodik (mj. *Gazeta Poranna*, *Gazeta Wieczorna*, *Kurier Lwowski*). Od samého počátku sanace přijal její metody vládnutí. V r. 1928 byl zvolen senátorem za Nestraničský blok spolupráce s vládou (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem). V senátu se zabýval různými záležitostmi týkajícími se reformy osvěty a vysokého školství, přičemž úzce spolupracoval s ministrem Januszem Jędrzejewiczem.

⁸ Stanisław ZAKRZEWSKI, *Bolesław Chrobry Wielki*, Lwów 1925, VII + 432 s. Srov. obsáhlou recenzi Václava Chaloupeckého v ČČH 32, 1926, s. 381–396.

⁹ Bidlo k tomu sám podotýkal, že Zakrzewski „náležel mezi horlivé příznivce Piłsudského, a to nepochybně hlavně proto, že více cenil příznivé následky převratu nežli nepříznivé“. J. BIDLO, *Stanisław Zakrzewski*, s. 148.

Po maršálkově smrti publikoval v r. 1935 panegyrik na jeho počest v časopise *Kwartalnik Historyczny*.

Vedle práce v parlamentu se aktivně podílel na oživení aktivit polských historiků organizací celopolských i mezinárodních sjezdů a konferencí. Řadu let přednášel o dějinách Polska na univerzitě ve Lvově a vedl seminář pro talentované studenty. Z jeho žáků patřili mezi nejvýznamnější Ludwik Bazylow, Olgierd Górka, Roman Lutman, Ewa Maleczyńska, Karol Maleczyński, Władysław Semkowicz, Bronisław Włodarski a Stanisław Zajaczkowski. Svým žákům většinou pomohl se začátky vědecké kariéry, otiskl jejich první díla v ediční řadě *Seminarium Historii Polski* a posloužil jim i radou a dobrým slovem ve složitých životních situacích.

Stanisław Zakrzewski zemřel náhle na infarkt 15. března 1935 ve Lvově. Jeho smrt vyvolala v historické obci značný ohlas; množství odborných časopisů otisklo nekrology a obsáhlé vzpomínky na zesnulého. Zakrzewski je dodnes uznáván jako příkladný pedagog a jeden z nejvýznamnějších polských historiků a jeho biografie Boleslava Chrabrého je stále znovu vydávána a citována. Jeho politická činnost byla oproti tomu nestálé povahy, třikrát v životě změnil stranu počínajíc socialisty, přes národovce, až po sanační tábor. Tato radikální evoluce v politických názorech mu díky podpoře aktuálně vládnoucích uskupení umožnila rychlý postup vědecké kariéry. Zvláštní význam měla jeho podpora politiky maršálka Józefa Piłsudského a reforem ministra Janusze Jędrzejewicze, za něž se postavilo jen minimum polských vědců.

* * *

Dopisy Jaroslava Bidla Stanisławu Zakrzewskému jsou uloženy ve Vratislavi: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział Rękopisów, sygn. 7343/II, Korespondencja Stanisława Zakrzewskiego z lat 1896–1935. Listy od různých osob. Lit. A–B. Dopisy Stanisława Zakrzewského Jaroslavu Bidlovi jsou uloženy v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd ČR v Praze (dále MÚA), AAV, osobní fond Jaroslava Bidla, kart. 8, inv. č. 737. Korespondence mezi oběma historiky není dochována v úplnosti, byť lze předpokládat, že předkládaná edice zpřístupňuje podstatnou část listů, které si mezi sebou vyměnili. Celkově se jedná o 21 položek, z toho většina (čtrnáct) směřovala od Zakrzewského Bidlovi. Při přípravě edice bylo přihlíženo k zásadám doporučeným v příručce Ivan Špoviček a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.

Chronologicky korespondence pokrývá takřka celé období kontaktů obou historiků – podle Bidlovy vlastní vzpomínky se seznámili v r. 1902 v Poznani, kde oba prováděli heuristiku pro své práce.¹⁰ Do konce I. světové války převládala v jejich korespondenci témata související bezprostředně s odbornými zájmy: výměna publikací, jejich recenzování, drobné rešerše. Zajímavým aspektem je obnovení písemných styků v r. 1918, které potvrzuje oživené kontakty mezi českými a polskými historiky v posledním válečném roce.¹¹ K dalšímu oživení kontaktů došlo snad v průběhu Bidlovy cesty po polských univerzitních centrech v r. 1923 a zcela jistě v r. 1926; korespondence z té doby obsahuje

¹⁰ J. BIDLO, *Stanisław Zakrzewski*, s. 148.

¹¹ Srov. Martin KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, Praha 2005, s. 243; další zajímavé doklady k tomuto tématu přinese edice Bidlovy korespondence s Janem Ptašnikem v současné době připravovaná do tisku.

zajímavé detaily týkající se IV. sjezdu polských historiků 6.–8. prosince 1925 v Poznani, k jehož organizátorům Zakrzewski náležel, a také k první fázi spolupráce českých a polských historiků v rámci Federace historických společností východní Evropy, jejímž předsedou se stal J. Bidlo po smrti Jana Bedřicha Nováka. V r. 1926 Bidlo inicioval návrh na Zakrzewského členství v Královské české společnosti nauk. Volba proběhla úspěšně a Zakrzewski se Bidlovi záhy odvděčil zajištěním jeho zvolení členem Lvovské vědecké společnosti (Towarzystwo Naukowe Lwowskie). Zakrzewski se také stal jedním z prvních zahraničních členů kulturního odboru Slovanského ústavu zvolených 3. května 1929.¹² V listech se také píše, byť nikoli detailně, o studijních cestách žáků obou historiků (J. Macúrek, B. Włodarski, W. Bandura). Zakrzewski také přispěl do sborníku k Bidlově šedesátce, a to studií rekapitulující otázku tzv. pražského privilegia, již se zabýval takřka od počátku své vědecké dráhy.¹³ Výjimečně se v korespondenci objevují i zcela osobní záležitosti, jako je Zakrzewského prosba o intervenci ve prospěch jeho zetě, zaměstnaného ve varšavské pobočce Škodových závodů – v tomto případě ale pravděpodobně přecenil vliv a reálné možnosti svého pražského kolegy. Výjimku představují také vyjádření k politickým záležitostem; v této souvislosti působí poněkud nečekaně Bidlovy sympatie k sanačnímu táboru artikulované v blahopřání ke zvolení Zakrzewského senátorem.

Bidlo, který Zakrzewského o několik let přežil, měl možnost v nekrologu formulovat svůj celkový pohled na osobnost polského medievisty. V jeho očích měl tedy především následující rysy: „*Můj osobní poměr k Zakrzewskému byl zcela přátelský. Seznámili jsme se r. 1902, když jsme oba dleli několik neděl v Poznani. V každodenním styku s ním poznal jsem v něm člověka velmi bystrého, stále přemýšlejícího o záhadách vědeckých a hledajícího nové cesty k jejich řešení – jak to také činil ve svých plodech literárních. Dopisovali jsme si dosti často o svých potřebách vědeckých a on nikdy neopomenul mi zaslati své publikace. Byl to člověk vážný a upřímný, s nímž bylo možno klidně diskutovati, třebaže se vytrvale držel svého přesvědčení, i když se opíraly o nesprávné nebo nejisté předpoklady. Mluvil a psal apodikticky, imperativně. Ač svým spisem dokázal, že jest obratným a velkorysým syntetikem, plýtvat přece svými silami a časem v nevděčné analýsi.*“¹⁴

1. Zakrzewski Bidlovi.

Lwów, 12. 12. 1906.

Szanowny Panie!

List Pański otrzymałem ze znacznem opóźnieniem a to z powodu, że był adresowany do Krakowa, tymczasem ja już drugi rok jestem we Lwowie.

Niezupełnie dobrze przypominam sobie o co chodzi. W każdym razie w rękopisie tym nie było mowy o braciach czeskich, tylko odnosiły się do historii reformacyi (czy synodów). Rękopis ten jest w Akademii i w tym względzie należy się zwrócić do prof. Ulanowskiego,¹⁵ obecnego sekretarza Jeneralnego Akademii.

¹² Ročenka Slovanského ústavu 2, 1929, s. 52; MÚA AV ČR, AAV, fond Slovanský ústav, kart. 15, i. č. 57.

¹³ Srov. starší recenzi J. Pekaře citovanou v pozn. 2.

¹⁴ J. BIDLO, *Stanislav Zakrzewski*, s. 148.

¹⁵ Bolesław ULANOWSKI (1860–1919), polský medievista a editor, profesor dějin polského a kanonického práva na Jagellonské univerzitě v Krakově. V l. 1901–1919 generální sekretář Polské Akademie Umiejętności. Autor mj. prací *O pokucie publicznej w Polsce* (1888), *O zalozeniu i uposazeniu klasztoru benedyktynek w Staniątkach* (1891).

Za wzmiankę w Czasopiśmie Historyckim¹⁶ najpiękniej dziękuję. Przepraszam, że nie mogę się odwzajemnić czeskim listem, ale za to po czesku rozumiem i czytanie czeskich listów nie sprawia mi trudności.

Łącząc serdeczne pozdrowienie i marząc o tem, żeby też raz Waszą piękną Pragę obejrzeć przesyłam koleżeński uścisk dłoni

St. Zakrzewski

2. Zakrzewski Bidlovi.

*Milano, 21. 9. 1908.*¹⁷

W[ielce] Szanowny Panie Kolego!

W tej chwili odebrałem Wasz list, od paru tygodni bawię we Włoszech i dopiero w listopadzie wracam do kraju. W moich Caligariam¹⁸ etc. materiału [...] do protestantów i jak tylko wrócę, nie omieszkam dać Wam jak najdokładniejszą informację.

Serdeczne pozdrowienia przesyła

St. Zakrzewski

3. Zakrzewski Bidlovi.

*Lwów, 4. 11. 1908.*¹⁹

Szanowny Panie Kolego!

Powróciwszy z podróży do Włoch, dowiedziałem się, że Wielce Szanowny Pan pisał do mnie list, który mi wysłano do Włoch (poste-restante), a którego ja nieodebrałem. Sądząc z tego, co mi moja Żona opowiadała, list ten zawierał określone życzenia Pańskie co do Caligarianów, których wydaniem jestem zajęty. Napisałem od razu list do poczty rzymskiej z reklamacją, ale wątpię, żeby to miało jaki skutek. Przeto udaję się do Szanownego Pana Kolegi z prośbą o objaśnienie mnie powtórne, a ja nieomieszkam w miarę możliwości, życzeniom Pańskim odpowiedzieć.

Korzystając z tej sposobności, o ile mi się zdaje ponownie proszę bardzo o współpracownictwo Pańskie w piśmie, którego jestem Redaktorem.²⁰ Jeżeli tego pisma jeszcze Szanowny Pan Kolega nie widział, gotów jestem przesłać zeszyt.

Przesyłając serdeczne pozdrowienie piszę się z wysokim poważaniem

St. Zakrzewski

4. Bidlo Zakrzewskému.

[Prah], 3. 10. 1912.

Szanowny panie kollego!

Serdeczne dzięki za wysłanie książek!

Wasz Bidlo

¹⁶ Nepodařilo se nám zjistit, kterou zmínku měl S. Zakrzewski na mysli.

¹⁷ Datum dle poštovního razítka.

¹⁸ Zakrzewski v Římě sbíral materiál k vydání zpráv papežského nuncia Caligariho, srov. úvod.

¹⁹ Hlavičkový papír „Redakcja miesięcznika „Ateneum Polskie““.

²⁰ Časopis *Ateneum Polskie* zanikl po roce pro nedostatek prostředků.

5. Zakrzewski Bidlovi.

Lwów, 20. 4. 1918.

Szanowny Panie Kolego!

Moja kartka była widocznie tak krótka, że padłem ofiarą nieporozumienia. Obecnie piszę obszerniej.

Ja ustąpiłem z redakcyi Kwartalnika²¹ 1/1 18 po 3 ½ letniem mordowaniu się wydawnictwem podczas wojny. Nie prosiłem więc Was o artykuł o granicy brzeskiej do Kwartalnika – tylko sam zaofiarowałem krótki artykuł o granicy brzeskiej na Wasze ręce do Czasopisu, czy innego naukowego czeskiego pisma.

Obecnie redakcyę Kwartalnika prowadzi Finkel²² z dwoma młodszymi, a to Drem Kipą²³ i Drem Modelskim²⁴. Oczywiście zakomunikuję Im Wasze życzenie, i o rezultacie nie omieszka donieść. Bardzo bym był obowiązany, gdybyście raczyli zwrócić uwagę na artykuł mój p. t. „Ideologia ustrojowa”²⁵, który ogłosiłem w 1 numerze tego rocznika (1918) z powodu rozpraw Balzera²⁶, Kutrzeby²⁷ i Chołoniewskiego²⁸.

Ja chciałem Wam koniecznie posłać to, co pisałem w Encyklopedyi.²⁹ Jednak jeżeli napiszecie kartkę do Ulanowskiego, to myślę, że Wam każe posłać egzemplarz.

Bardzo bym był obowiązany za napisanie mi co to jest historia (Czech?) Nowotnego³⁰ – czy to jest rzecz większej wartości.

Z serdecznem koleżeńskiem pozdrowieniem i uściskem ręki

St. Zakrzewski

²¹ Jedną se o Kwartalnik Historyczny, dodnes ústřední časopis polské historické obce.

²² Ludwik FINKEL (1858–1930), polský historik zaměřený na novověké dějiny, tvůrce bibliografie polské historie. V l. 1911–1912 rektor Lvovské univerzity. Autor mj. prací *Marcin Kromer, historik polski XVI wieku* (1883), *Elekcja Zygmunta I* (1910), *O sprawie udziału lenników w elekcjach jagiellońskich* (1913).

²³ Emil KIPA (1886–1958), polský historik zaměřený na dějiny 18. a 19. stol. Působil nejprve ve Lvově, poté v diplomatických službách, generální konzul v Hamburku; aktivní zednář, po II. světové válce profesor varšavské univerzity. Autor prací *Fryderyk Gentz a Polska* (1911), *Ks. Hugo Kollataj* (1912), *Austria a správa polska v roku 1809* (1952) aj.

²⁴ Teofil Emil MODELSKI (1881–1967), Lvovský medievista, profesor univerzity ve Vlně, Lvově a Bratislavě, vedoucí redaktor časopisu *Kwartalnik Historyczny*.

²⁵ Vyšlo také jako samostatná publikace: Stanisław ZAKRZEWSKI, *Ideologia ustrojowa*, Lwów 1918. Článek byl součástí diskuse o příčinách rozpadu polské státnosti v 18. století. Přinesl o ní nepodepsanou zprávu ČCH 24, 1918, s. 363–364, podle níž Zakrzewski hájil hledisko tzv. krakovské historické školy, tj. důraz na příčiny vnitřní a nikoli zahraničněpolitické povahy.

²⁶ Oswald BALZER (1858–1933), polský právní historik, rektor Lvovské univerzity, vedoucí redaktor časopisu *Kwartalnik Historyczny*, ředitel Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich ve Lvově. Často se angažoval ve veřejných otázkách, např. v polemikách s Teodorem Mommsenem ohledně Slovanů, v pohraničním sporu s Maďary o „Morské Oko“ nebo jako obránce autonomie vysokých škol před snahami sanančních vlád. Autor mj. prací *Geneza trybunalu koronnego* (1886), *Genealogia Piastów* (1895), *O następstwie tronu w Polsce* (1897), *Rewizja teorii o pierwotnym osadnictwie w Polsce* (1898), *Królestwo Polskie 1295–1370* (1919–1920).

²⁷ Stanisław KUTRZEBA (1876–1946), polský právní historik, archivář, rektor Jagellonské univerzity, generální sekretář a posléze předseda Polské Akademie Umiejętności. Autor mj. prací *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich* (1901–1902), *Męzobójstwo w prawie polskim XIV i XV wieku* (1907), *Historia ustroju Polski w zarysie*. *Korona* (1905), *Historia źródeł dawnego prawa polskiego* (1925–1926).

²⁸ Antoni CHOŁONIEWSKI (1872–1924), publicista, historiosof a šéfredaktor časopisů *Głos Narodu* a *Zmartwychwstanie*. Autor věhlasné knihy *Duch dziejów Polski* (1917) polemizující s názory krakovské historické školy.

²⁹ Miněna *Encyklopedya Polska*, vydávaná Akademií Umiejętności w Krakowie.

³⁰ Václav NOVOTNÝ (1869–1932), český historik, profesor českých dějin pražské univerzity. Patřil k tzv. Gollově škole, ale byl více ovlivněn realismem T. G. Masaryka. Autor mj. zásadních prací o Janu Husovi a čtyř svazků *Laichterovy řady Českých dějin*, I/1–4 (1912–1937).

6. Zakrzewski Bidlovi

[Lwów], 23. 4. 1918.

Szanowny Kolego!

Wreszcie udało mi się od jednoho z Uczniów wydostać můj artykuł w Encyklopedii³¹ – Posyłam go z ochotą, gdyż každemu jest przyjemnie, gdy wie, že w tych czasach Ktoś chce pracę Jego przeczytać. Bardzo będę obowiazany, gdy mi przyszlecie którą ze swych prac.

Co do mej roboty zawracam [?], že wydanie z cytatami w szerszym zakresie (može do r. 1241) ukaže się w osobnem wydaniu.

Z serdecznem pozdrowieniem

St. Zakrzewski

7. Bidlo Zakrzewskému

Warszawa, 7. 6. 1923.

Srdečný pozdrav a vzpomínku posílám Vám a uctivé poručení Vaši velectěné paní choti.³²
Váš

Bidlo

8. Bidlo Zakrzewskému

Praha, 9. 3. 1926.

Milý pane kolego!

Přijměte můj upřímny dík za Vaši knihu, kterou jsem před několika dny obdržel, a také za Vaši laskavou intervenci stran Pamětníku³³, který mě také šťastně došel. O Vaši knize napiši referát v Časopise Matice Moravské a o Pamětníku v Čas[opise] Česk[ého] Musea.

Obsah Pamětníku je velmi bohatý a rozmanitý, ale chybí mu takové celkové referáty, jaké byly v Pamětníku 3. sjezdu³⁴. Zajímavá jest veliká změna jmen. Z nových jmen jsou mi některá naprosto neznámá. Je mi nápadné, že tam nenalézám Kota³⁵,

³¹ Stanisław ZAKRZEWSKI – Fryderyk PAPÉE, *Encyklopedia polska. V/1 Historia polityczna Polski, cz. 1. Wieki średnie*, Kraków 1920.

³² Pohlednice jistě souvisí s Bidlovou cestou po polských univerzitních centrech v r. 1923, kdy byl pověřen zajištěním nákupu odborné literatury pro knihovnu historického semináře pražské univerzity i pro další knihovny. Při této příležitosti se jistě setkal i se Zakrzewským. Srov. M. DŮRČANSKÝ, *Jaroslav Bidlo a jeho cesty do Polska*, s. 150.

³³ *Pamětník IV powszechnego zjazdu historyków polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, Lwów 1925.

³⁴ *Pamětník III zjazdu historyków, urządzanego przez Towarzystwo historyczne lwowskie w dniach 4, 5 i 6 czerwca 1900, I–II*, Kraków 1900–1901.

³⁵ Stanisław KOT (1885–1975), polský historik kultury a vzdělání, vedoucí redaktor časopisu *Reformacja w Polsce*; jeho katedra na Jagellonské univerzitě byla stoupenci Piłsudského v r. 1933 zrušena. Působil také jako lidovecký politik, posléze ministr v exilové vládě generála Władysława Sikorského a polský velvyslanec v Moskvě a Římě. Autor mj. prací *Andrzej Frycz Modrzewski. Studium z dziejów kultury polskiej wieku XVI* (1919), *Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich zwanych arianami* (1932), *Polska Złotego Wieku wobec kultury zachodniej* (1930), *Historia wychowania* (1926), *Listy z Rosji do gen. Władysława Sikorskiego* (1955).

Handelsmana³⁶, Dembińskiego³⁷, Koneczného³⁸ a ještě jiné. Zajímalo by mě vědět, proč?

Vaši knihu jsem hned dal ke čtení jedné mé žákyni, která píše seminár[ní] práci. Až ona bude hotova, pustím se do ní já sám.

Kdybyste si přál nějakou naši publikaci, napište mi, já se postarám, abyste ji dostal. Máte Novotného, České dějiny? Vychází právě 2. svazek. 1. a 3. již vyšel.³⁹

S upřímným přátelským pozdravem

Váš oddaný

Bidlo

Četl jsem s velikou radostí, že Jste byl na schůzi Polsko-československého towarzystwa ve Lvově.

9. Zakrzewski Bidlovi

Lwów, 12. 3. 1926.

Kochany Panie Kolego!

Otrzymałem list z daty 9/III i za łaskawe słowa uprzejmie dziękuję. Dzieła Nowotnego rzeczywiście nie mam, choć znaczne partje jego czytałem. Bardzo będę wdzięczny, jeśli to dzieło otrzymam i napiszę wówczas o niem obszernie do „Kwartalnika”.

Gdy Pan już napisze do Čas[opisu] Maticy Morawské i do Čas[opisu] Českeho Musea – bardzo będę prosił o odbitki; nie mam dotąd niestety „Časopisa Maticy Morawské”. Chętnie bym kupił obydwa komplety „Časopisa Maticy” i Časopisu Historického, gdyby te komplety można było dostać za cenę zniżoną, o co zresztą będę się starał także przez tutejšzy Konsulat.

To, co Pan Kolega pisze o „Pamiętniku naszego IV Zjazdu”, jest słuszne, ale proszę uwzględnić przy łaskawem omawianiu następujące momenty, które dla nas miały znaczenie:

1. Nie chcieliśmy (i to na podstawie uchwały) powtarzać doświadczeń dawniejszych i umieszczać zbyt wielu programów.
2. Woleliśmy zebrać to wszystko w referatach Finkla i Konopczyńskiego, którzy zestawili habet, a zwłaszcza debet

³⁶ Marceľi HANDELSMAN (1882–1945), polský historik židovského původu, profesor obecných dějin na varšavské univerzitě. Ač politicky spojený se sanací, odsoudil Brestský proces a omezování autonomie vysokých škol. V době druhé světové války byl vydán do rukou gestapa a zemřel v koncentračním táboře. Autor mj. prací *Rezydenci napoleońscy w Warszawie* (1915), *Rozwój narodowości nowoczesnej* (1924), *Adam Czartoryski, I–III, (1948–1950), Historyka. Zasady metodologii i teorii poznania historycznego* (1921).

³⁷ Bronisław DEMBINSKI (1858–1939), polský historik novověkých dějin, profesor univerzity ve Lvově, Varšavě a Poznani; původem ze zemanské rodiny, poslanec vídeňského parlamentu. Autor mj. prací *Papierstwo wobec upadku Polski* (1893), *Leon XIII wobec prądów współczesnych* (1893), *Rosja a rewolucja francuska* (1896), *Stanisław August i książę Józef Poniatowski w świetle własnej korespondencji* (1904).

³⁸ Feliks KONECZNY (1862–1949), historik a historiosof, tvůrce teorie války civilizací, divadelní kritik. Pracovník Jagellovské knihovny a dlouholetý redaktor časopisu *Świat Słowiański*; posléze vedoucí katedry dějin Východní Evropy na Univerzitě Stefana Batoryho ve Vilně. Autor mj. prací *Dzieje Rosji* (1917), *Dzieje Polski* (1902), *O wielości cywilizacji* (1935), *Jagiello i Witold* (1893).

³⁹ Václav NOVOTNÝ, *České dějiny, I/1, Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912; TÝŽ, *České dějiny, I/2, Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913; TÝŽ, *České dějiny, I/3, Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928; TÝŽ, *České dějiny, I/4, Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, Praha 1937. Bidlo se patrně zmýlil v číslování svazků, zůstal ale konsekventní co do vysokého hodnocení Novotného díla, které označil za největší výkon „první české generace historické, vyšlé z první historické školy české univerzity, dílo, které jest ctí celé této školy“. Srov. Bidlovu recenzi prvních dvou svazků Českých dějin v Časopise českého muzea 88, 1914, s. 191–197.

3. i w tym celu za najważniejszą uchwałę Zjazdu uważamy wszyscy zorganizowanie Stałej Delegacji Zjazdu. Delegacja ta ma czuwać nad wykonaniem uchwał Zjazdu; ma się zbierać na sesję raz do roku, a nadto Delegacja ta ma także czuwać nad racjonalnym podziałem pracy między Główne Miasta. Pewne ważniejsze zadania naukowe już porozdzielano, a więc „Monum[enta] Poloniae Hist.” ma wydawać Kraków; Acta Tomicianiana – Poznań; Akta XIX–XX w. – Warszawa; Akta XVII w. – Lwów; Rzeczy Polsko-Litewskie – Wilno.

Skład Delegacji jest oparty o Główny Zarząd Polskiego Tow[arzystwa] Histor[ycznego] z udziałem Delegatów najważniejszych naukowych instytucji.

Prócz powyższego, gdy idzie o charakter książki, proszę jeszcze uwzględnić zasadniczy referat „rewindykacyjny” Kuntzego⁴⁰, który daje pogląd na przewrót w warunkach nowej pracy historycznej.

Następny Zjazd odbędzie się za lat 5, i będzie miał zadania ograniczone; obecnie zaś po 25 latach, które upłynęły od Zjazdu w r. 1900, nie chcieliśmy nikomu zamykać ust, natomiast pragnęlibyśmy zebrać jak najwięcej opinii, właśnie dlatego by stała Delegacja miała dość materiału. W Zjeździe wzięło czynny udział daleko więcej historyków niż w Zjazdach poprzednich. Dembiński był prezesem Zjazdu, z referatem się spóźnił, gdyż był przedtem w Ameryce. Prof. Kot miał referat na Zjeździe (Grotius i Polska), do książki się spóźnił. Handelsman ma w księdze dwa referaty, Konieczny – jeden. Naogół mogę powiedzieć, że na listę Zjazdu zapisali się wszyscy, był także i Askenazy⁴¹ – choroba Żony nie pozwoliła Mu przyjechać.

Ściskam serdecznie dłoń Pańską

St. Zakrzewski

10. Zakrzewski Bidłovi

Lwów, 26. 10. 1926.

Szanowny i Kochany Panie Kolego!

Kartkę z 24 b. m. otrzymałem dzisiaj, i zaraz na nią odpisuję, choć kilku (dwóch) wyrazów istotnych nie mogłem wyczytać, a nie chciałem nikogo prosić o pomoc. Wziąłem do ręki Wasze „Výroční zpráva“, ale i te nie pomogły mi do odcyfrowania Pańskiej paleografii.

Oto daty, zresztą bardzo skromne: Stanisław Zakrzewski, dr. filozofji, zwyczajny profesor historii Polski na Uniw. Lwowskim (od r. 1913), prezes Polskiego Towarzystwa Historycznego (od r. 1923); czynny członek Towarzystwa Naukowego we Lwowie (od r. 1921); w r. 1908 redagowałem „Ateneum Polskie”; redaktor Kwartalnika Historycznego (w latach 1914–1917); korespondent Polskiej Akademji (od r. 1919).

Ur[odzony] w Warszawie w r. 1873; habilitowany w Krakowie w r. 1903, we Lwowie od 1905, profesor nadzw[yczajny] od r. 1907.

⁴⁰ Edward KUNTZE (1880–1935), polský historik a knihovník, ředitel univerzitní knihovny v Poznani a Jagelonské knihovny v Krakově.

⁴¹ Szymon ASKENAZY (1865–1935), polský historik novověkých dějin, profesor lvovské univerzity, původem z bohaté židovské rodiny. Autor mj. prací *Przymierze polsko-pruskie* (1900), *Dwa stulecia XVIII i XIX* (1910), *Książę Józef Poniatowski 1763–1813* (1905), *Łukasiński* (1908), *Napoleon a Polska* (1919); wydawatel cenné odborné ediční řady *Monografie z zakresu Dziejów Nowożytnych*.

Daty bibliograficzne; rozprawy co ważniejsze

- I. 1–6. W rozprawach Wydziału Histor. Filozof. Akademii szereg rozpraw poświęconych czasom piastowskim: a) Najdawniejsze dzieje klasztoru cystersów w Szczyrzu (1238–1382); b) Studja nad bullą z r. 1136; c) Nadania na rzecz Chrystjana biskupa pruskiego 1217–1224; d) Opactwo św. Aleksego na Awentynie (983–1002); e) Ossjak i Wilten (Legenda o pochowaniu Bolesława II Śmiałego); f) *Analecta Cisterciensia* (Kalendarz Łądzki [?] z komentarzem)
- II. 7. *Zagadnienia Historyczne*. Lwów 1908. Jest to zbiór rozpraw – odczytów i wykładów. str. 222. Za pół roku wyjdzie drugie wydanie
- III. 8–15. Długi szereg rozpraw w *Kwartalniku Historycznym*, z których wymieniam najważniejsze, z historii polsko-czeskiej 8) „Piast-Przemysłida”; 9) „Czeski charakter Krakowa”; 10) „Śląsk i Morawy za Mieszka I”, a nadto 11) „Źródła podań tyniecko-wiślickich”, str. 138, nadto z historiografii: 12) Ideologia ustrojowa (wywołała ona dłuższe odpowiedzi Balzera i Bobrzyńskiego); 13) „Historjografia polska wobec wznowienia państwa”; 14) obszerna charakterystyka „Stanisława Smolki” a z osobna, nie w *Kwartalniku* także 15) bardzo obszerna charakterystyka działalności „Tadeusza Wojciechowskiego” w II wydaniu Jego „Szkieletów z XI w.”
- III. [!] w pracach Lwowskiego Towarzystwa Naukowego: 16) Opis grodów i terytoriów na północ od Dunaju; 17) Najdawniejsza bulla dla Polski (Dagome iudex); 18) Bolesław Szczodry (Śmiały) – próba portretu.
- IV. w *Encyklopedji Historji Politycznej Akademii*: 19) Dzieje Polski do r. 1194. str. 140
- V. w *Warszawskim Przeglądzie Historycznym*: 20) Nad Wieprzem i Bugiem, z historii osadnictwa; i 21) Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV w.
- VI. osobno 22) „Polacy i Rusini na Ziemi Czerwieńskiej w Przeszłości” (Lwów 1909); 23) „Mieszko I” jako budowniczy Polski. Warszawa 1921. str. 192; 24) „Bolesław Chrobry Wielki”, którego Wam posłał.

Nie wymieniam rozpraw mniejszych, recenzji i komunikatów przedstawionych Akademii i Towarzystwu Naukowemu, i Historycznemu; będzie tego z pół-setki, jeśli nie więcej. Jakoś nigdy nie mogę się zebrać, by to wszystko porządnie spisać.

Ogromnie jestem ciekawy, czy prace Zjazdu Poznańskiego wywołają w Waszych czasopisach ocenę. Ten Zjazd pożarł mi dobry rok czasu. Za pół roku wyjdzie z druku dyskusja na Zjeździe, wyda ją Tyszkowski⁴², jako sekretarz. Bardzo się ucieszyłem, czytając recenzję Chaloupeckiego w ostatnim zeszycie *Časopisu*⁴³. Czy Pan już dostał z Warszawy zaproszenie (zapytanie) na Konferencję historyków Wschodniej Europy i Słowian [?]

Serdecznie dziękuję za pamięć z mocnym uściskiem dłoni

St. Zakrzewski

⁴² Kazimierz TYSZKOWSKI (1894–1940), polský historik, kustod Biblioteky Ossolińských ve Lvově a redaktor časopisu *Kwartalnik Historyczny*. Zabýval se dějinami raného novověku, autor mj. prací *Poselstvo Lwa Sapiěhy z Moskwy z 1610 r.* (1927), *Wojna o Smoleńsk 1613–1615* (1932).

⁴³ Srov. pozn. 4.

11. Zakrzewski Bidlovi

Lwów, 30. I. 1927.

Wielce Szanowny Panie Profesorze!

Przed paru dniami otrzymałem z „Král[ovské] České Společnosti N[auk]” zawiadomienie o wyborze na członka zagranicznego.⁴⁴ Ceniąc sobie wysoko otrzymane odznaczenie, poczuwam się do obowiązku wyrażenia Panu Profesorowi, jako inicjatorowi, gorącej koleżeńskiej wdzięczności.

Z wysokiem poważaniem

St. Zakrzewski

12. Bidlo Zakrzewskému

Praha, 30. 3. 1927.

Milý pane kolego!

Před několika dny jsem obdržel zprávu od Towarzystwa Naukowego, že jsem byl zvolen za činného člena. Myslím, že se nemýlím, jestliže Vás pokládám za vlastního původce této pocty, které si velice vážím, a proto dovoluji, abych Vám za ni srdečně poděkoval.

Jsem Vám také velikými díky zavázán za pomoc a podporu, kterou Jste poskytoval mému žákovi Macůrkovi⁴⁵. Víím od něho, že Jste mu dal do Varšavy velmi pochlebné doporučení. Nemohu Vám dobře vyjádřit, jak mě těší Vaše laskavost a uznání. Z Vašich sympatií, které Jste mu projevil, soudím také, že se Macůrek choval tak, jak bylo v mých intencích. Mám naději, že v něm roste velice dobrý pěstitel vědeckých styků česko-polských. Mám-li já o to nějakou zásluhu, patří jistě i Vám z ní podíl veliký.

Poněvadž letos přednáším o dějinách polabských Slovanů, prostudoval jsem Vašeho Boleslava Chrabrého a našel jsem v něm mnoho poučení. Napíši o něm recenzi, jakmile dokončím své Dějiny Slovanstva⁴⁶, které teď pracuji. Prof. Weingart⁴⁷ [otiž] připravuje souborné dílo o Slovanstvu, kde moje práce bude tvořit 1. kapitolu – ovšem asi o 15 tiskových arších. Poněvadž musím se ohlížeti stále na svou nemoc, absorbují mě nyní tato práce úplně, a proto na článek, jaký bych chtěl věnovati Vaši práci, mi nezbyvá času ani sil.

Vydal Jste 2. vydání svých „Zagadnień“, můžete-li mi věnovati exemplář, tedy bych o něj prosil.

Až skončím své Dějiny Slovanstva, chci pokračovati v Dějinách Jednoty bratrské v Polsku.

S upřímným přátelským pozdravem

Váš

Bidlo

⁴⁴ Návrh na zvolení S. Zakrzewského zahraničním členem Královské české společnosti ze 3. listopadu 1926 je psán rukou J. Bidla a spolupodepsán Gustavem Friedrichem a Václavem Novotným. Zakrzewski za oznámení o zvolení poděkoval listem datovaným ve Lvově 30. ledna 1927. MÚA AV ČR, AAV, fond KČSN, kart. 26, i. č. 43.

⁴⁵ Josef MACŮREK (1901–1992), český historik, profesor brněnské univerzity, žák Jaroslava Bidla. Autor množství prací z dějin slovanských národů a zvláště Polska, mj. *Dozvuky polského bezkráloví z r. 1587* (1929), *Dějiny polského národa* (1948), redaktor syntézy *Češi a Poláci v minulosti*, I (1964).

⁴⁶ Jaroslav BIDLO, *Dějiny Slovanstva*, Praha 1927.

⁴⁷ Miloš WEINGART (1890–1939), český jazykovědec a slavista, profesor Univerzity Komenského a Univerzity Karlovy, autor mj. prací *Slovanská vzájemnost* (1926), *Rukověť jazyka staroslovanského*, I–II (1937).

13. Zakrzewski Bidlovi

Lwów, 23. 4. 1927.

Szanowny Panie Kolego!

Dziękuję za list ostatni. Ja sam ucieszyłem się bardzo, gdy nasze Tow[arzystwo] Naukowe powołało Pana w skład swych Członków. Towarzystwo Historyczne na Walnem Zgromadzeniu dnia 9 kwietnia zamianowało prof. Golla⁴⁸ członkiem honorowym. Z zagranicznych dotąd są tylko Lood [?] i obecnie Bourgeois⁴⁹. Od dra Mackeho⁵⁰ otrzymuję z Warszawy kartki, jest to b. sympatyczny młody człowiek. Mój Włodarski⁵¹ jest powolniejszy, ale swoje zrobi, choć pomalu.

Wiele pozdrowień i serdeczny uścisk dłoni przesyła

St. Zakrzewski

14. Zakrzewski Bidlovi

Lwów, 5. 7. 1927.

Kochany Kolego i Przyjacielu!

Z wielkim żalem odebrałem Wasz list przed 2 tygodniami z wyjaśnieniem, dlaczego nie możecie przyjechać do Warszawy. Obecnie, po konferencji, jeszcze bardziej żaluję, że Was nie było. Konferencja naprawdę się udała, co tem przyjemniej stwierdzić, że jej sukces zawdzięczamy zupełnemu braterstwu broni czeskiej i polskiej. Wszyscy się cieszymy, że prezesem nowego „Związku” został J. B. Novak⁵² i spodziewamy się, że pod Jego prezesurą „Związek” będzie się dobrze rozwijał. Generalnym Sekretarzem został na razie Rutkowski (Poznań); do Zarządu Związku weszli Novak, Šišič⁵³, Melich⁵⁴, Florowski⁵⁵,

⁴⁸ Jaroslav GOLL (1846–1929), český historik, básník a politik, profesor obecných dějin na pražské univerzitě. Jeho vůdčí role coby tvůrce moderní české historické školy je v posledních letech zpochybňována. Jeho polonofilství nalezlo svůj výraz mj. v monografii *Čechy a Prusy ve středověku* (1897); učitel Jaroslava Bidla.

⁴⁹ Émile BOURGEOIS (1857–1934), francouzský historik, profesor novověkých dějin na Sorbonně zaměřený na 17. století. Autor mj. prací *Manuel historique de politique étrangère, I–II* (1892–1898), *Le Grand siècle: Louis XIV, les arts, les idées* (1896), *Les sources de l'histoire de France: le XVIIe siècle (1610–1715)* (8 svazků, 1913–1935, společně s Louistem André).

⁵⁰ Patrně mině Josef Macůrek.

⁵¹ Bronisław WŁODARSKI (1895–1974), polský historik, po válce profesor toruňské univerzity. Autor mj. prací *Rywalizacja o ziemie pruskie w połowie XIII wieku* (1958), *Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego* (1971), redaktor monografie *Chronologia polska* (1957).

⁵² Jan Bedřich NOVÁK (1872–1933), český historik a archivář, 1916–1933 ředitel zemského archivu v Praze. Až do své smrti první předseda Federace historických společností východní Evropy. Podílel se na přípravě edičních řad *Monumenta vaticana res gestas bohemicas illustrantia* a *Sněmy české*, autor mj. monografie *Rudolf II., a jeho pád* (1935).

⁵³ Ferdo ŠIŠIČ (1869–1940), chorvatský historik a politik, profesor chorvatských dějin na univerzitě v Záhpřebu. Autor mj. monografií *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (1925), *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića 1102–1301* (1944).

⁵⁴ János MÉLICH (1872–1964), maďarský slavista, profesor budapešťské univerzity. Spoluvůrce etymologického slovníku maďarštiny, autor mj. práce o starém zeměpisném názvosloví Uherska *A honfoglaláskori Magyarország* (1929).

⁵⁵ Antonij Vasiljevič FLOROVSKIJ (1884–1968), ruský historik, od r. 1923 působící v Československu; profesor Ruské svobodné univerzity v Praze, po r. 1945 profesor Filozofické fakulty UK. Zabýval se sociálními a hospodářskými dějinami Ruska 18. století, později česko-východoslovanskými vztahy v raném novověku. Autor mj. *Iz istorii jekaterinskoj Zakonodatel'noj komisii 1767 g. Vopros o krepostnom prave* (1915), *Čechi i vostočnyje Slávjane, I–II* (1935–1947), *Česko-ruské obchodní styky v minulosti* (1954).

Korduba⁵⁶, ja i Rutkowski⁵⁷. Novak został wybrany jednomyślnie. 2 miejsca wolne jeszcze zarezerwowane dla Rosji Sowieckiej i Rumunji. Redaktorem został Handelsman, Redaktorem Słownika – Bujak⁵⁸.

Włodarski wrócił przed 2 dniami, bardzo sobie chwali pobyt w Pradze i Waszą dlań życzliwość. Zapoznał się dobrze z literaturą mało u nas dostępną i sądzę, że da wcale interesującą rozprawę dla stosunków Polski z Czechami, zwłaszcza w latach 1270–1296⁵⁹ mniej więcej. Dziękuję Wam serdecznie za ułatwienie Włodarskiemu pobytu i samo sty-pendjum. Życzę na trwałe powrotu do zdrowia.

Uścisk dłoni

St. Zakrzewski

15. Bidlo Zakrzewskému

Praha, 26. 3. 1928.

Milý příteli!

Přijměte ode mě upřímné blahopřání k Svému zvolení za senátora. Těší mě nejen, že Vy Jste byl zvolen, nýbrž i že zvítězil Piłsudski. Vaši realisté jsou mi důležitější, nežli strany pravé, ač tyto jsou snad trochu čechofilštější. Posílám Vám svoji knihu „Dějiny Slovanstva“. S pozdravem

Váš

Bidlo.

16. Bidlo Zakrzewskému

Praha, 20. 12. 1928.

Milý příteli!

Způsobil Jste mi velikou radost a pokládám to za veliké vyznamenání, že Jste mi projevil své přátelství blahopřáním k mým 60. narozeninám a zvláště pak svým zajímavým článkem, vydaným v mém „Sborníku“.⁶⁰ Přijměte za to mé vřelé díky a ujištění, že si toho velice vážím. Váš článek má velikou důležitost tím, že ukázal (nehledě k předešlým Vaším pracím sem hledícím) na nový, a to přirozenější způsob řešení problému, nežli jakého bylo užíváno u nás až dosud. Kdežto dřívější Vaše práce mohly na někoho [!] vzbuditi domněnku, že jednáte z pohnutek polsko-patriotických, teď je zcela jasné, že tu jde o jinou vědeckou koncepci – a tuto já pokládám za přirozenější nežli starší. Mně vždycky se nelíbil ten Styr a Bug tak daleko na východě. Krakov jsem připouštěl jako velmi pravdě podobný, ale

⁵⁶ Myron KORDUBA (1876–1947), ukrajinský historik a publicista, absolvent vídeňské univerzity. Po r. 1920 působil jako profesor gymnázia ve Lvově, od r. 1929 na varšavské a 1940 lvovské univerzitě. Autor mj. prací *Pivnično-zachidna Ukrajina* (1917), *La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte-rendu 1917–1931* (1938).

⁵⁷ Jan RUTKOWSKI (1886–1949), polský historik hospodářských dějin, profesor poznaňské univerzity, vedoucí redaktor časopisu *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. Autor mj. prací *Zarys gospodarczych dziejów Polski w czasach przedrozbiorowych* (1923), *Podział dochodów w żupach ruskich za panowania Zygmunta Augusta* (1927), *Wokół teorii ustroju feudalnego w Polsce* (1982).

⁵⁸ Franciszek BUJAK (1875–1953), polský historik hospodářských a sociálních dějin, knihovník a archivář. Docent Jagellonské univerzity a profesor lvovské univerzity. Autor mj. prací *Studia nad osadnictwem Małopolski* (1905), *Drogi postępu chłop polskiego* (1925), *Historia stosunków gospodarczych* (1906), *Studia społeczno-geograficzne* (1925). *Słownikiem* je míněn *Slovník slovanských starožitností* – jeden z prvních projektů Federace historických společností východní Evropy.

⁵⁹ Bronisław WŁODARSKI, *Polska i Czechy w II połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306)*, Lwów 1931.

⁶⁰ Stanisław ZAKRZEWSKI, *Východní hranice privilegia pražského z roku 1086*, in: Miloš Weingart – Josef Dobiáš – Milada Paulová (red.), *Z dějin východní Evropy a Slovanstva*. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesorů Karlovy univerzity, k šedesátým narozeninám, Praha 1928, s. 194–208.

Styr a Bug ne. Ted' jsem na cestě k Vám, t. j. k Vašemu názoru. Vy sám ovšem uznáváte, že všecko vyřešeno ještě není, ale Vy ještě při své veliké znalosti středověkých pramenů jistě ještě podáte nová vysvětlení. K tomu Vám přeji mnoho zdaru!

S vřelým pozdravem Váš

Bidlo

17. Zakrzewski Bidlovi

Lwów, 20. 9. 1933.

Wielce Szanowny i Kochany Kolego!

Pišu z Warszawy, ale wracam już do Lwowa. Przepraszam, że nudzę mą osobistą sprawą, ogromnie mi jednak zależy na niej.

Przypominam ją wkrótce: Zięc mój, inżynier Zimny Witold, pracuje w firmie „Polskie Zakłady Skody” – spółka akcyjna na Okęciu w Warszawie, przedtem zaś pracował w centralnym biurze „Polskie Towarzystwo Zakładów Skody”. Wogóle jest zatrudniony w tych przedsiębiorstwach w Polsce od marca r. 1928, w Czechach zaś w samej Pradze od stycznia 1925 r.

Prosiłem Was w Warszawie, o ile jest możliwe, o poparcie inżyniera Zimnego u dra Karola Loewensteina, generalnego dyrektora Zakładów Skody.

Inż. Zimny ma żonę i dziecko, warunki materjalne ma bardzo ograniczone; chodило by więc o polepszenie tych warunków, ewentualnie o uzyskanie dlań wyższego stanowiska, na co mojem zdaniem w pełni zasługuje. Jego naczelnym tutaj dyrektorem jest inżynier Tadeusz Heyne i właśnie idzie o to, by u dyr. Heynego wyjednać dla Zimnego poparcie.

Inż. Zimny jest wogóle z pracy 8-letniej w Zakładach Skody zadowolony, i zawsze tylko od Niego slychałem pochwały dla kierunku przedsiębiorstwa, któremu zawdzięcza wyrobienie fachowe i życiowe.

Nie chciałem również, byście źle zrozumieli moje wstawiennictwo: robię to jako Ojciec w stosunku do Was jako tyloletniego przyjaciela. Oczywiście gdyby to było dla Was trudnem – to tego nie róbcie, gdyż nie chciałbym by moja prośba była zrozumiana jako szukanie opieki zagranicą. Jednak dobrze będzie jeżeli Czech pomoże Polakowi w sprawie słusznej.

Raz jeszcze przepraszam za nudzenie i ściskam dłoń Waszą serdecznie

Stanisław Zakrzewski

18. Zakrewski Bidlovi

S. l., s. d.⁶¹ [říjen 1933?]

Zięc mój, inżynier Zimny Witold, pracuje w Warszawie w zakładach Skody na Okęciu.

Poniawaž opinję ma dobrą i pracuje już szereg lat, pozvalam sobie prosit' o zvrócenie na Niego uwagi gener. dyr. dra Loewensteina, idzie o polepszenie warunków i o mianowanie Go prokurentem. W Warszawie działają dyr. Baxant, dyr. Fiala⁶² i dyr. Hromatko⁶³.

⁶¹ Vizitka se Ivovskou a varšavskou adresou („Dom Poslów i Senatorów”) Zakrzewského.

⁶² Vladimír Fiala (1881?–po 1948), český průmyslník. V letech 1909–1948 ve službách Škodových závodů, 1925–1933 vrchní obchodní ředitel. Štrůjce miliardových obchodů především s malodohodovými státy. Za informaci vděčíme Mgr. Radku Diestlerovi.

⁶³ Vilém Hromádka (1881–1959), český technik a průmyslník. Od r. 1904 technický vedoucí různých firem v Polsku a v Rusku, po návratu v r. 1921 zaměstnán ve Škodových závodech; 1930–1934 technický ředitel, později generální ředitel a předseda správní rady.

19. Bidlo Zakrzewskému

Praha, 13. 11. 1933.

Milý příteli!

Podle Ročenky „Slovanského ústavu“ dosahujete dnes 60. roku svého plodného a záslužného života. Je mi velikým potěšením, že Vám mohu k tomu blahopřáti při Vašem dobrém zdraví a v pilné vědecké práci. Přeji Vám, abyste nyní na výši svého vědeckého rozvoje mohl dokonati svá stěžejní díla osvětlující dějiny polského národa, a také v soukromém životě vlastním i své rodiny klidil dobrou žeň.

Vzpomínaje dnes také s radostí našich dávných, přátelských styků, zvláště pak našeho společného pobytu a našich rozhovorů kdysi v Poznani, prosím Vás, abyste mi i pro budoucnost zachoval své vzácné přátelství.

Rmoutí mne ovšem, že Vám dosud nemohu podati zprávy o výsledku intervence u pana Löwensteina.⁶⁴

Přijměte můj srdečný pozdrav!

Váš

J. Bidlo

20. Zakrzewski Bidlovi

Lvov, 13. 12. 1933.

Wielce Szanowny Panie Kolego i Kochany Przyjacielu!

Bardzo serdecznie dziękuję Panu za dwa listy: jeden otrzymałem już blisko miesiąc temu, drugi dzisiaj. Nie odpowiadałem zaś odrazu na list pierwszy, gdyż w „Vyroční zpráva”⁶⁵ jest błąd w mej dacie urodzenia; nie w listopadzie, lecz dzisiaj ukończyłem lat 60; w ten sposób zrównałem się z Wami co do krzyżyka (w naszym języku krzyżyk – to dziesięciolecie). Czuję się na zdrowiu wogóle dość dobrze, ale mam i ja dolegliwości (wątroba i pęcherz i t. d.).

Bardzo, raz jeszcze, serdecznie dziękuję za pamięć o tej sześćdziesiątce, i przepraszam, że odpisuję z wytłumaczeniem powyżej opóźnieniem.

Tak, doświadczenia człowiek trochę zdobył, wiedzy to już mniej. Pocziwie robicie, że mnie zachęcacie do jakiejś większej syntetycznej pracy, ale to będzie, względnie byłaby trudna sprawa. Literatura bieżąca poświęcona początkom Polski ciągle wraca do mych studjów, bądź częściej je ganiąc, bądź chwając. Ja tymczasem odszedłem od tych czasów, i chociaż w rękopisach leżą duże jeszcze prace, jedna poświęcona samym początkom, druga z XII w., jednak nie położyłem na nich ostatniej redakcyjnej ręki i gotowe zostać niewykończone.

Zakład Narodowy Ossolińskich wyda, ale to dopiero za jakiś czas moje „Zagadnienia Historyczne” w II wydaniu.⁶⁶

Ja dużo pracowałem nad końcem XIV. w. i jak dotąd nic z tego nie wyszło.

Od ½ roku siedzę z całą energią nad Batorym i powiem, że bardzo mnie te czasy entuzjasmują, i o ile zdrowie starczy, może coś z tego wyjdzie.

⁶⁴ Karel Loevenstein (1885–1938), český právník a průmyslník, v l. 1927–1937 generální ředitel Škodových závodů v Plzni, od r. 1934 rovněž předseda správní rady. Srov. předchozí dopis.

⁶⁵ V poslední ročenke vydané před Zakrzewského úmrtím je opravdu mylně uvedeno jako datum narození „13. XI, 1873“. Ročenka Slovánského ústavu 3, 1930, s. 31.

⁶⁶ Stanisław ZAKRZEWSKI, *Zagadnienia historyczne*, Lwów 1936.

Uczeń mój, magister Władysław Bandura⁶⁷ jedzie do Pragi jako stypendysta Waszego Rządu. Kazałem Mu pracować w Pańskim Seminarjum, a także chodzić na wykłady i ćwiczenia Kolegi Macurka, któremu przy sposobności proszę się pięknie pokłonić. Polecam Wam bardzo p. Bandurę, jest to skromny i pilny człowiek. Jego temat to Zamojski i sprawy polsko-węgiersko-siedmiogrod[z]ko-mołdawskie w końcu XVI i na początku XVII w.

Zdaje mi się, że to stypendjum także się o Pana opierało; jeśli tak, proszę przyjąć piękne podziękowanie. Mnie bardzo zależy na tem, by p. Bandura czas w Pradze pożytecznie wyzyskał.

Dziękuję również bardzo serdecznie za starania w sprawie Inż. Zimnego; żałuję bardzo, że nic dla Niego nie można uzyskać, przecież to pół-czeskie dziecko, który parę lat życia spędził w Czechach. Ale trudno.

Z wysokiem poważaniem i serdecznym uściskiem ręki

St. Zakrzewski

21. Zakrzewski Bidlovi

Lvov, 8. 1. 1934.

Wielce Szanowny i Kochany Kolego!

Przesyłając najlepsze noworoczne życzenia „ad multos annos integerimamque salu-tem” polecam oddawcę niniejszego, mgra Władysława Bandurę, nie wątpiąc, że pod Pańskim kierunkiem wyrobi w sobie czeską systematyczność i energję pracy.

Z wysokiem poważaniem i serdecznem pozdrowieniem

St. Zakrzewski

PIOTR BILIŃSKI – MAREK ĐURČANSKÝ

Correspondence between Stanisław Zakrzewski and Jaroslav Bidlo

ABSTRACT

The edition provides access to correspondence between Polish historian Stanisław Zakrzewski (1873–1935) and his Czech colleague Jaroslav Bidlo (1869–1937) who were both prominent personalities of national historical schools.

While Zakrzewski was specialized in the medieval Polish history, most of the works of Bidlo were focused on the Unity of Czech Brethren in the 16th century and its Polish exile branch. The edition consists of 21 letters. The oldest one is dated 1906 – four years after both men met for the first time in the city of Posen. The initial part of the series, which was written before the World War I, deals mostly with the exchange of publications and their reviews in *Český Časopis Historický* (Czech Historical Review) and *Kwartalnik Historyczny* (Historical Quarterly).

After the war both scholars were engaged in the restoration of scientific contacts between the Czech and the Polish historiography. Zakrzewski and Bidlo also took part in setting up of a common platform for the East and Central European historians (Federation of the Historical Societies of Eastern Europe). The majority of letters from the turn of the 1920s and 1930s is still dealing with the subject of Federation, as well as with the academic peregrination between the universities in Lemberg and Prag.

Translation Marek Đurčanský

⁶⁷ Władysław Bandura (* 1908) studoval v letním semestru 1933/34 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy jako stipendistą polské vlády. Vedle Bidlových měl zapsány přednášky J. Pekaře, D. Dorošenka, A. L. Bema a J. Macúrka. Ústav dějin UK a Archiv UK, fond FF UK, katalogy posluchačů.

DIGITALIZACE LISTIN ARCHIVU UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE (BILANCE JEDNOHO PROJEKTU)

MICHAL SVATOŠ

Listiny Archivu Univerzity Karlovy (dále jen Archiv UK) patří mezi nejvýznamnější pramenné fondy středověkých institucí v českých zemích. Jsou srovnatelné, přinejmenším svým časovým rozsahem a historickým významem, s listinnými celky nejvýznamnějších úřadů českého státu, církve a měst. Těžiště tohoto souboru leží ve druhé polovině 14. století a v počátku následujícího století, kdy pražská univerzita hrála stěžejní roli v kulturních dějinách a dějinách vzdělanosti celé střední Evropy.¹

Od počátku 19. století byly listiny pražské univerzity předmětem intenzivního historického zájmu, takže se staly součástí historického obrazu našich zemí a některé (např. Karlova zakládací listina z roku 1348 nebo tzv. Dekret kutnohorský z roku 1409) vstoupily do nejširšího povědomí. I přes ztrátu dvou nejvýznamnějších písemností na konci druhé světové války (listiny papeže Klimenta z roku 1347 a krále Karla IV. z r. 1348, odvezené roku 1945 z Prahy, jsou dodnes neznámé), patří dochované písemnosti, mj. spojené s působením mistra Jana Husa a jeho následovníků, k prvořadým dokumentům naší minulosti.

Z pohledu historika a archiváře se listiny archivu pražské univerzity vyznačují několika pozoruhodnými skutečnostmi: samotný archivní fond univerzitních listin vznikl až v moderní době, protože do reformy univerzity let 1609–1612 se vlastně jednalo o několik písemných souborů do značné míry samostatných univerzitních korporací, spojených do jednoho obecného učení. Striktně vzato, jde o několik vydavatelských a přijímacích okruhů: listiny univerzity jako celku, listiny fakult, kolejí, univerzitních národů a kaplí. Nemluvě o tom, že značnou část listin, uložených v Archivu UK, tvoří písemnosti nejrůznějších vydavatelů vydané ve prospěch univerzitních korporací a členů pražské univerzity. Z vlastního univerzitního materiálu je zastoupen úřad rektora, který reprezentoval univerzitu jako celek. O kancelářích a archivech středověkých fakult a kolejí není žádných pochyb, existenci listin univerzitních národů nebo kaplí můžeme však pouze předpokládat, protože v Archivu UK nejsou v originále zastoupeny. Výjimečný soubor představují listiny počátku 15. století, vzniklé v souvislosti s univerzitní činností M. Jana Husa, které si vzal s sebou na cestu k církevnímu koncilu v Kostnici, a které se odtud dostaly s jeho doprovodem nazpět do pražského univerzitního archivu.²

¹ Základní informaci o listinném fondu Archivu UK, jeho vzniku a složení spolu s registry písemností podává publikace: Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Archiv Univerzity Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961, s. 81–99 (popisy fondů) a kapitola „Dějiny archivu“, s. 5–53.

² K tomu viz příspěvky autora zprávy: Michal SVATOŠ, *Rozsah a původní podoba listinného fondu pražské univerzity*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP)

Dochovaný listinný materiál pražské univerzity představuje reprezentativní vzorek původního univerzitního archivu. Přes četné ztráty husitského období, přes ochuzení archivu v první polovině 19. století předáním části písemností do archivu dnešního Národního muzea a nakonec i přes ztrátu dvou fundačních dokumentů z let 1347 a 1348 na konci II. světové války se univerzitní listinný archiv dochoval až v neuvěřitelné úplnosti.

Podstatná část původních univerzitních listin je v současnosti uložena ve fondu „Listiny“ Archivu Univerzity Karlovy, který obsahuje celkem 236 kusů písemností z let 1322 až 1997. Současné členění respektuje historicky vzniklý stav, vytvořený v 19. století, kdy byly univerzitní listiny rozděleny do dvou částí (řada I a II), z nichž první zůstala v Karolinu a druhá byla předána do pražského Národního muzea.³ Prvou řadu tvoří listiny panovníků, papežů, pražských arcibiskupů a jejich úředníků, fundační a donační listiny kolejí, kaplí, fakult a také skupina písemností spojených s činností mistra Jana Husa. Druhá listinná řada, jejímž základem je 82 písemností delimitovaných v r. 1943 z archivu Národního muzea v Praze zpět do Archivu UK, obsahuje většinou písemnosti soukromoprávní povahy. Nové přírůstky (např. univerzitní diplomy 18.–20. století) tvoří součást řady II.

Fundační privilegia papeže Klimenta VI. z r. 1347 a krále Karla IV. z r. 1348 (sign. I/1-2) patří ke ztrátám II. světové války.⁴ Nejstarším dokumentem pražského univerzitního archivu je listina z roku 1322 (sign. II/1), týkající se jedné z vesnic Karlovy koleje. Naopak nejmladším dokumentem je konfirmace papeže Jana Pavla II. z r. 1997 potvrzující listinu papeže Klimenta VI. z r. 1347. První dochovanou listinou univerzitní instituce jsou tzv. *Ordinationes Arnesti*, univerzitní statut z r. 1360, vydaný kancléřem pražské univerzity a pražským arcibiskupem Arnoštem z Pardubic. Ucelený soubor tvoří listiny Karlovy koleje, týkající se převážně majetkových záležitostí a soudních sporů kolejních poddaných. Listiny ostatních kolejí, s výjimkou fundačních privilegií, se zachovaly jen sporadicky. Rektorovy (tj. celouniverzitní) listiny, které měly ve 14. století převážně podobu notářských instrumentů sestavovaných univerzitním notářem, jsou specifikem středověkého listinného materiálu pražské univerzity.⁵ Nejtypičtější fakultní písemnosti, diplomy absolventů (bakalářů a mistrů), nejsou dochovány v originále, známe je pouze z „formulářových“ vzorů univerzitních úředních knih a z opisů.⁶ Z artistické fakulty pochází potvrzení o studiu nebo kvitance na zaplacení dluhu. Jednotlivými členy fakult byla vydávána ohlášení přednášek nebo disputací, obvyklé majetkové převody středověkých archivů jsou doloženy v jediném případě prodeje knihy.⁷

25/2, 1985, s. 15–33; TÝŽ, *Diplomatický rozbor listin k dějinám pražské univerzity*, AUC-HUCP 29/2, 1989, s. 71–95; TÝŽ, *Rukopis Privilegia universitatis Pragensis a jeho historická cena*, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 1, 1976, s. 37–49; TÝŽ, *Jan Reček a jeho písemná pozůstalost v archivu pražské univerzity*, AUC-HUCP 14/1–2, 1974, s. 121–160; TÝŽ, *Listiny k počátkům koleje Matyáše Louďy z Chlumčan*, AUC-HUCP 17/1, 1977, s. 71–96, které tvoří řadu Studií k diplomatarii pražské univerzity.

³ O převedení písemností univerzitního původu, u nichž jejich zpracovatel prof. M. Millauer nepoznal vztah k původnímu univerzitnímu archivu a předal 151 kusů písemností (většinou pergamenových listin) roku 1829 do nynějšího Národního muzea v Praze, viz K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv Univerzity*, s. 33–37, a Antonín HAAS, *Univerzitní listiny v archivu Národního muzea*, Časopis Národního muzea, odd. duchovědný, roč. 116, 1947, s. 58–75.

⁴ Podrobně v publikaci K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv Univerzity*, s. 48 a ve studii Václav VOJTÍŠEK, *O archivu Univerzity Karlovy a jeho ztrátách*, Archivní časopis 1, 1951, s. 86–93, zde s. 91.

⁵ Michal SVATOŠ, *Diplomatář pražské univerzity*, příloha IV: Listiny pražské univerzity, Praha 1980 (nepublikovaná kandidátská disertační práce Filozofické fakulty UK v Praze).

⁶ TÝŽ, *Středověká vysvědčení absolventů pražské univerzity* (Studie k univerzitnímu diplomatarii III), in: Miloslav Polívka – Michal Svatoš (edd.), *Historia docet*. Sborník prací k počtům šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Praha 1992, s. 463–474.

⁷ Viz K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv Univerzity*, s. 83–90 (řada I), s. 91–99 (řada II).

Historická jedinečnost listin pražské univerzity vedla k úvahám o jejich adekvátní archivaci a historickém popisu, ale i o odpovídajícím zpřístupnění pro badatelskou veřejnost. Obvyklé ediční (diplomatářové a registové) zpracování mělo doposud pro uživatele, ať už je to historik, jazykovědec nebo specialista na středověké písmo, listiny nebo pečeti, jednu základní nevýhodu. Badatel se musel spolehnout na odbornou zdatnost zpracovatele anebo se musel seznámit s listinným fondem vlastním studiem originálů nebo fotokopií. Věrné fotografické reprodukce nebo faksimilová náhrada jsou možné (z finančních důvodů) jen u jednotlivostí, takže v úvahu přicházela jediné reprodukce pomocí mikrofilmu, která však pro specialistu (paleografa, diplomatika, sfragistika) stejně vedla k nutnosti ověřit si výsledky bádání, získané pomocí reprodukce, srovnáním s originálem.

A to je druhý aspekt, který vedl Archiv UK k nutnosti hledat formy zpřístupnění historického materiálu, které by v míře co nejmenší vedly k dalšímu poškození archiválií již tak zasažených brizantním pražským ovzduším. Hledána byla tedy cesta, která by co nejvěrnější formou zpřístupnila historický materiál a zároveň chránila jeho fyzickou podstatu.

Oním řešením se nakonec ukázala digitální reprodukce a její zpřístupnění, zaručující kvalitu, která by nahradila originál. Digitalizace znamená v podstatě převedení jakéhokoliv „obrazu“ (písemného nebo obrazového dokumentu) do podoby číslicově zpracovaného souboru údajů, které jsou zpětně převedeny do obrazové podoby. Digitalizovaný dokument tak zaručuje maximální přesnost a věrnost reprodukce, snadný přenos a dnes i poměrně malé „technické“ nároky na reprodukci. Digitální záznam historického dokumentu navíc umožňuje sdílet digitalizovaný dokument značnému počtu uživatelů.

Při digitalizaci historických dokumentů je důležitá důkladná příprava, během níž si musí zpracovatel předem vyjasnit „metodiku práce“. Rozhodně platí, že čím důkladnější příprava, tím rychlejší a snadnější zpracování vlastního materiálu. Zpracovatel se musí v první řadě připravit na týmovou práci. Při dnešním stavu počítačové techniky (hardwaru i softwaru) je spíše výjimkou, aby historik zvládal i technickou stránku projektu, a rozhodně neznám případ počítačového odborníka, který by disponoval dostatečnými historickými znalostmi. Efektivní spolupráce historika, archiváře a počítačového odborníka je tedy první podmínkou úspěšné realizace jakéhokoliv „edičního“ zpracování historického materiálu formou digitalizace. Druhou nezbytnou podmínkou je odpovídající technické zázemí, v našem případě digitalizační pracoviště, vybavené kvalitní snímací a reprodukční technikou, potřebným softwarem (vyzkoušenými počítačovými programy) a odbornými silami, které by zajistily záznam historických dokumentů. Nezbytnou podmínkou je jistě i dostatek finančních prostředků na několikaletý projekt. V Archivu UK byla digitalizace listin (a dalších archiválií) hrazena z prostředků Rozvojového programu MŠMT a Výzkumného záměru MŠMT 0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Výsledek, který může být argumentem pro váhavé ekonomy i případné finanční podpůrce, kteří mají obavu z „astronomických“ částek za digitalizaci historického materiálu, je ovšem přesvědčivý: věrná náhrada originálu, možnost jeho reprodukce a zpřístupnění cenného historického materiálu. V neposlední řadě pak jeho ochrana a kvalitní odborné zpracování.

Buďme však konkrétní: na samém počátku se nabízela digitalizace listin Archivu UK buď vlastními silami nebo pomocí externí spolupráce. Z uvedených důvodů (profesionální oborový přístup) byl zvolen postup spočívající v jakémsi „stupňovitém“ zpracování,

rozděleném do tří na sebe navazujících fází. První zahrnovala historický, diplomatický, sfragistický a bibliografický popis každé listiny. Je pochopitelné, že tato fáze musí být v rukou historika a archiváře, kteří musí myslet nejen na co nejkvalitnější zpracování a popis samotného materiálu, ale musí brát v úvahu i nároky budoucího uživatele, aby popis všech dokumentů byl jednotný, zahrnoval všechny obvyklé údaje listinné edice (registáře) a zároveň nahrazoval běžné archivní pomůcky (inventář, katalog).

Popis listin byl svěřen externímu spolupracovníkovi digitalizační firmy Mgr. Michalu Dragounovi, školenému archiváři, který navíc disponuje technickými znalostmi, získanými spoluprací na projektu Memoria, který se zabývá digitalizací rukopisného materiálu českých zemí. Výsledný popis umožňuje badateli zkoumat samotné listiny.

„Bibliografický popis“ (používám termín digitalizačního pracoviště, i když jsem si vědom, že výraz má ve společenských vědách, v knihovnictví, v historii apod., odlišný význam) univerzitních listin se skládá z několika základních částí. Nejprve jsou uvedeny údaje o uložení dokumentu (země a lokalita), název instituce (knihovna, archiv ad.), sbírka (archivní fond) a signatura (inventární nebo katalogové číslo). Pod částí označenou „Záhlaví“ se nacházejí údaje o místě vzniku (místo vydání), jazyku a dataci listiny (formou denního, měsíčního a ročního údaje vyjádřeného číselně). „Rozpis obsahu“ zahrnuje záhlavní regist listiny, obvyklý v diplomatářových edicích. Registry obsahují údaje o osobách, místech a předmětu listinného pořízení, vynechávají však svědečné řady a naopak zahrnují všechny údaje o pečetích a jejich majitelích. Tato část popisu obsahuje také barevně zvýrazněné odkazy: „na averzu“, „na reverzu“, které umožňují prohlédnutí obrazu lící a rubní části pečetí. Regest zahrnuje i přepis dorzálních poznámek (kancelářských i archivních) – barevně zvýrazněný odkaz: „na dorzu“ odkazuje na detail rubní části listiny s dorzálními poznámkami. „Vnější popis“ zahrnuje údaje o vnějších znacích listiny – psací látce (pergamen, papír) a rozměrech listiny (šířka x výška, plika), uvedených v centimetrech. „Doplňkové informace“ obsahují záznamy o literatuře (přesněji o edicích a registářích), v nichž je listina edičně zpřístupněna klasickou formou. Jen výjimečně je zaznamenána odborná literatura, především v případech, že obsahuje edici, regist nebo zevrubný popis listiny.

V samostatné položce „technický popis“ jsou uvedeny technické údaje o vlastní digitalizaci listin – digitalizační centrum (Klementinum, National Library of the Czech Republic), zpracovatel (AiP Beroun s.r.o.), spolu s dalšími technickými detaily: kamera, skenovací stěna, objektiv, ovládací program skeneru, světla, clona, čas expozice, využití CCD, rozlišení obrazu – DPI, počet pixelů horizontálně a vertikálně, barevná kalibrace – program pro ICC profil, kalibrační tabulka pro ICC profil, obrazový soubor tabulky, datový soubor tabulky, ICC profil, tištěná referenční tabulka HEXACHROM – obraz tabulky, data tabulky, uložení tabulky, vyrovnání bílé a program pro zpracování obrazů. Další položky obsahují odkazy na soubory s fotografiemi lící a rubní strany listiny a líce a rubu pečetí (pečetí) a umožňují přímé prohlížení dokumentu ve zmenšených náhledech a plné velikosti. Poslední záložka umožňuje prohlížení zdrojového XML kódu dokumentu.

Vlastní digitalizaci (tj. snímání, zpracování obrazu a vytvoření záznamu) listin Archivu UK prováděla firma AiP Beroun na svém digitalizačním pracovišti v Klementinu. Předností zvoleného postupu byla vysoká kvalita záznamu, forma zpracování ověřená na historickém fondu Národní knihovny ČR (převážně na rukopisech) a metodická spolupráce digitalizačního pracoviště s oddělením rukopisů a starých tisků pražské Národní knihov-

ny. Součástí této fáze bylo spojení textové a obrazové části do jednoho celku, který je jakousi „vodící informací“ o každém dokumentu.

Archivu UK byly předány dvě řady CD disků (každý o dvou exemplářích), odlišující se kvalitou záznamu – tzv. „uživatelská kvalita“ (formát .jpg) pro studijní a badatelské účely a tzv. „vynikající kvalita“ (formát .tif) pro reprodukci (tisk) dokumentů. Jeden exemplář každého CD disku v uživatelské kvalitě je uložen ve studovně Archivu UK, která je vybavena počítačem pro studium digitalizovaného listinného materiálu. Ostatní exempláře (tzv. záložní) jsou uloženy v depozitáři Archivu UK. O zajištění trvalé čitelnosti se stará Ústav výpočetní techniky Univerzity Karlovy jednak uložením na svých serverech, jednak prostřednictvím tzv. migrace dat – CD by měla být každoročně znovu zkontrolována a zkopírována na další nosič.

Poslední fázi digitalizace listinného fondu představuje „umístění“ digitalizovaných listin na internetu. Listiny Archivu UK jsou v současnosti k dispozici na webových stránkách rakouského projektu „Monasterium“,⁸ na nichž je možno studovat prakticky úplný listinný fond Archivu UK. Listinný fond Archivu UK je přístupný také na webových stránkách Univerzity Karlovy v Praze,⁹ pro které je zpracoval Ústav výpočetní techniky Univerzity Karlovy. Pro webové zpřístupnění byla podoba „biografického popisu“ upravena podle standardů obou projektů.

Digitalizace univerzitních listin je součástí (první částí) širšího projektu digitalizace nestarších historických památek Univerzity Karlovy, vesměs uložených v Archivu UK. Digitalizace by měla zahrnout veškerý listinný materiál, univerzitní matriky, úřední knihy řady A a B a historické univerzitní insignie (medaile ad.). Doposud byla digitalizována část řady rukopisů A (úřední knihy kolejí, fakult a univerzity 16.–19. století)¹⁰ a část matrik 16.–19. století.¹¹

⁸ Viz <http://www.monasterium.net>. Postup odkazů: Zum MOM Collaborative Archive – Bestände – Länder – Česká republika (CZ) – Univerzita Karlova v Praze, Archiv Univerzita Karlova v Praze (AUKP).

⁹ Viz <http://digitoool.is.cuni.cz>. Postup odkazů: Historické dokumenty Archivu UK – listiny.

¹⁰ Rukopisy sign. A 13b, A 14a, A 14b, A 23, A 31-I, A 31-II, A 31-III, A 31-IV, A 32-I, A 32-II, A 32-III, A 32-IV, A 58-I, A 58-II, A 58-III, A 152.

¹¹ Matriky sign. M 4, M 6, M 7, M 8, M 9, M 12, M 15, M 19, M 22, M 34, M 39, M 57, M 63, M 64.

Kronika

Čestný doktorát pro francouzskou historičku Marii-Elizabeth Ducreux

Dne 18. února 2009 převzala ve Velké aule Karolina z rukou promotora prof. Mojžíra Horyny doktorát honoris causa Univerzity Karlovy francouzská historička a bohemistka Marie-Elizabeth Ducreux. Tento slavnostní akt byl nejen naprosto oprávněným oceněním vědeckých zásluh této badatelky, která sama si tohoto titulu nesmírně považuje, ale velmi potěšil i její četné české přátele a spolupracovníky. Do jejich okruhu se řadí i kolegové z Ústavu dějin Univerzity Karlovy – Archivu Univerzity Karlovy, s nimiž Marii-Elizabeth pojily vřelé vztahy bezmála už od počátku jejích studií v bývalém Československu. V četných diskusích jsme přechoasto probírali nejen problematiku českého baroka, ale samozřejmě i ožehavé problémy současnosti a získávali aktuální informace o novinkách ve francouzské historiografii, o francouzském vysokém školství etc. Nejen to, díky „sponzoringu“ Marie-Elizabeth získávala ústavní knihovna kupř. časopis *Annales*, paní Ducreux pak obohatila svým objevným příspěvkem o vztahu nekatolíků ke knihám i časopis *AUC-HUCP* (bohužel článek vyšel nakonec s velkým zpožděním oproti odevzdání do tisku – až v roce 1992).

Marie-Elizabeth Ducreux vystudovala historii a literaturu na Université de Paris III., k tomu připojila i studia slovanských jazyků, z nichž se potom stala její největší láskou čeština. Náklonnost k našemu jazyku i jeho obdivuhodnou znalost spolu se zájmem o dějiny především 17. a 18. století a intenzívním bádáním v českých archívech a knihovnách zúročila ve své doktorské disertaci z roku 1982 *Hymnologia Bohemica. Cationnaires Tchèques de la Contre-Réforme, 1588–1764* (pevně doufám, že tato práce v aktualizované verzi vyjde v blízké době v překladu v Nakladatelství Karolinum). V našich studovných jsme ji mohli potkávat i v průběhu osmdesátých let, kdy přijížděla jako významná vědecká pracovnice Centre National de la Recherche Scientifique.

Změna režimu v Československu její badatelskou práci poněkud narušila a Marie-Elizabeth se kromě ní začala věnovat i činnosti organizační, která výrazně posílila česko-francouzské kontakty v oblasti humanitních disciplín. Zasadila se v roce 1991 o vznik Centre Français de Recherche en Science Sociales (CEFRES) a stala se jeho první a nutno podotknout, že velmi agilní, ředitelkou. Položila základy instituci, která s velkým úspěchem působí podnes a stará se o široce koncipované kulturní styky, pečuje např. také o doktorandy z obou zemí. Marie-Elizabeth Ducreux je doslova neúnavnou buditelkou střeoevropské intelektuální integrace: kromě Čech pobývala v letech 1996–1997 v Budapešti (Collegium Budapest v rámci Institute for Advanced Study), účastní se historických projektů v Polsku i na Slovensku, v poslední době i v Německu. V zájmu o osudy střední Evropy ji bezesporu posiluje i rodinné zázemí. Marii-Elizabeth patří zásluhy o šíření povědomí o historii Střední Evropy ve Francii.

Úplný výčet aktivit Marie-Elizabeth Ducreux by byl až únavně obsáhlý – připomenu jen, že vyučuje v magisterském studiu na École des Hautes Études en Science Sociale, školí doktorandy v Praze i Paříži, píše a pravidelně publikuje odborné studie a knihy, je členkou

několika vědeckých rad a působila ve vedení Akreditační komise Ministerstva mládeže a tělovýchovy ČR, kde prokazovala větší znalost poměrů na českých vysokých školách než mnohý z domácích účastníků. Snad každý z českých historiků, literárních vědců, filologů, hudebních vědců atd. přijíždějících do Paříže ví, že se na ni může vždy s důvěrou obrátit a Marie-Elizabeth tuto důvěru nezklame i na úkor své vlastní práce. Její spontaneita, temperament i přímočaré vystupování jsou dary, které jí slouží ke cti neméně než vědecká erudice.

Při udělení čestného doktorátu pronesla v Karolinu upřímný, hluboce lidský proslov, plný pochopení pro české dějiny i pro nelehké podmínky k vědecké práci trápící její české kolegy (dříve i nyní). Zde uvádím alespoň kratší ukázkou:

... Moje „česká dráha“ začala prožitkem, ne pouhým intelektem. Prožitek z náhlého ukončení Pražského jara v době mého dospívání – ten vlastně rozhodl o tom, že já, v té době ještě mladá Francouzka bez tušení o tom, co je vlastně Československo, a bez rodinných zkušeností o Střední Evropě, jsem se začala o rok později učit českému jazyku v Paříži. Pak přišel prožitek z rozpolceného a chmurného období normalizace.

A je to právě během těchto ponurých let, na konci sedmdesátých a v letech osmdesátých, kdy jsem nabyla svého profesionálního vzdělání o českých dějinách: po archivech, knihovnách, přímými kontakty s prameny, diskusemi a výměnou názorů, spolu s intenzivním studiem starší a novější české historiografie. Pařížské univerzity tehdy nenabízely přednášky o českých dějinách – bylo nás, učitelů i studentů, vskutku poskrovnu. Začala jsem, dá se říci, od nuly. Protože jsem si byla vědoma svých nedostatků, trvalo mi několik měsíců, než jsem se odvážila jít na radu nebo konzultaci k českým historikům. Ať se to zdá jakkoliv podivné, začala jsem se věnovat bádání o starší minulosti – raném novověku – místo nejnovějším dějinám právě pod dojmem přítomnosti, která mne obklopovala. Na rozdíl od tehdejší situace ve Francii, kde naopak dějiny 17. století byly dějinami tzv. Velkého století, sakralizovaného národní historiografií a literární historií 19. století, a kde se, v době mých studií na univerzitě, prosadila škola mimořádně brilantních historiků, autorů strhujících a průkopnických knih, tady přežívala představa „temna“. Tím nechci říci, že neexistovala řada fundovaných studií o různých aspektech tohoto období, avšak dlouhý život výkladů o české národní identitě a národních dějinách vzniklých v 19. století a zažitých za první republiky, spolu s jejich zkornatěním a pokřivením komunistickým režimem, neumožnil veřejné vystoupení s kacířskými názory o této době údajného útisku národa a pracujícího lidu a hlavně zpomalil profesionální výzkum o kulturních, náboženských a politických aspektech doby. Dávala jsem do souvislosti nátlak přítomnosti s tabuizováním 17. století. To propojování přítomnosti a minulosti rozhodlo o mé další osobní vědecké a intelektuální dráze. Podotýkám, že takový přístup byl snadnější pro cizinku, užívající přece větší svobodu pohybu než její čeští kolegové a známí či známé.

A po 17. listopadu 1989, kdy tisíce a desetitisíce demonstrantů zaplňovaly celé dny, co říkám, celé týdny, vlastně celý měsíc, pražské ulice a náměstí, jsem přijela, jak jinak! – z Paříže a mohla jsem prožívat tyto úžasné, nenapodobitelné a neopakovatelné momenty historického přelomu časů ... takový vpád mimořádnosti se řadí mezi velké problémy, o které se zajímají všichni historici. Jenomže Češi, na rozdíl od Francouzů, byli Štěstěnou obzvláště obdařeni – vždyť v samotném 20. století zažili bezprostřední historické zlomy nejméně čtyřikrát. Vypořádat se s minulostí a s nedávnou přítomností ve 20. století není v takové dějinné situaci věc snadná...

Ivana Čornejová

Učíme ekonomii 90 let

Ve dnech 16.–18. září 2009 proběhla na Vysoké škole ekonomické v Praze konference s mezinárodní účastí na téma Učíme ekonomii 90 let. Připomněla, že na podzim roku 1919 byla v Praze otevřena Vysoká škola obchodní, tehdy jako součást České vysoké školy technické. Založila u nás tradici samostatného vysokoškolského vzdělávání ekonomů. Do té doby byla ekonomie jen součástí univerzitních a technických studií, tedy přednášena jen v rámci jiných oborů.

Iniciátorka a hlavní pořadatelka, Antonie Doležalová (Katedra institucionální ekonomie, Národohospodářská fakulta Vysoké školy ekonomické, dále VŠE), navrhla tři tematické okruhy, v jejichž rámci se pak konference odvíjela – Osobnosti spjaté s VŠE, Ekonomie v čase nesvobody a Jak se učila ekonomie.

Pracovní zasedání zahájil vynikající shrnující referát Catherine Albrecht (děkanka Getty College of Arts and Sciences, Ohio Northern University), která se dějinám ekonomického myšlení a konkrétně českému ekonomickému nacionalismu věnuje dlouhodobě a která strukturovaně a přehledně nastínila situaci a přednesla své teze o vývoji ekonomického myšlení u nás od 19. století.

V úvodním bloku ještě vystoupili Dušan Tříška (Katedra ekonomie, Národohospodářská fakulta VŠE) a Miroslav Ševčík (Katedra hospodářské a sociální politiky, Národohospodářská fakulta VŠE), kteří oba vzpomínali na dobu před rokem 1989 a hájili své principy výuky ekonomie a ekonomického myšlení. Posluchači těchto příspěvků měli možnost porovnat postoje zástupce předlistopadové Československé akademie věd a předlistopadové Vysoké školy ekonomické, institucí, které – jak ukázaly příspěvky – měly v podstatě podobné názory na výuku dějin ekonomie, nicméně spolu nespolupracovaly a takřka nevěděly o tom, co se aktuálně ve druhé z nich děje.

V podobném empirickém duchu se odvíjely i další interní příspěvky představitelů VŠE, z nichž dobrou metodickou přípravu a zodpovědnější přístup k historickému bádání prokázaly Jitka Koderová, Ilona Bažantová a Zuzana Džbáňková.

Další příspěvky a diskuse působily dojmem, že ani úsilí Vysoké školy ekonomické o etablování oboru hospodářských dějin na její půdě zprostředkované personálním propojením s Filozofickou fakultou, kde tento obor má tradičně dobrou úroveň, není jednoduché a metodicky bezproblémové. Dlouholeté odtržení školy od hlavního proudu české historiografie bude potřebovat ještě zřejmě delší dobu aklimatizace.

Dosvědčilo to právě vystoupení Františka Stellnera (Katedra hospodářských dějin, Národohospodářská fakulta VŠE a FF UK), odborníka na moderní obecné dějiny a na hospodářské dějiny, který se pokusil vylíčit personální poměry na své katedře a nastínit hlavní směry, jimiž by se tam vývoj měl dále ubírat.

Vzpomínky bývalého studenta Vysoké školy věd hospodářských z let 1948–1951 Václava Němce (Association of Geoscientists for International Development Praha) by zasluhovaly zachycení na audionosič i písemně, nejlépe tradiční formou oral history – řízeným rozhovorem.

Zvenčí zazněl vynikající referát Martina Poláška (Ústav politologie, FF UK Praha), rozebírající postoje národohospodáře Josefa Macka (1887–1972). Markéta Devátá (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR) podala přehled krátké historie Vysoké školy politických a hospodářských věd a pokusila se hlouběji zamyslet nad jejím významem pro studium

ekonomie. Milada Sekyrková (Národní technické muzeum) přiblížila na základě rozboru písemné pozůstalosti osobnost prvorepublikového ekonoma a ministra Rudolfa Hotowetze (1865–1945). Jiří Řezník (Katedra aplikované ekonomie, FF UP Olomouc) seznámil posluchače s činností Ústavu pro plánování při Filozofické fakultě Palackého univerzity v letech 1949–1953.

Během diskuse zazněly kompetentní a věcné dotazy a připomínky zejména z úst Michala Svatoše (Ústav dějin UK a Archiv UK).

Příspěvky Lidmily Němcové (Společnost pro etiku v ekonomice) o výuce družstevnictví a podnikatelské etiky na VŠE, Věry Škochové (CIKS VŠE), týkající se zdrojů současného ekonomického myšlení a Radky Peškové (SOŠ Liberec), rozebírající ekonomické vzdělání ředitelů škol v České republice už opět mířily více do současnosti.

Poslední blok celé konference byl opět spíše interní školní diskusí. Týkal se úvah na téma Jakou ekonomii učíme dnes? Zazněla v něm vystoupení Davida Lipky (Katedra ekonomie, Národohospodářská fakulta VŠE) na téma Proč učit ekonomii?, Jindřicha Soukupa (Katedra mikroekonomie, Fakulta podnikohospodářská VŠE) k výuce makroekonomie na podnikohospodářsky orientovaných fakultách a Dušana Třísky (Katedra ekonomie, Národohospodářská fakulta VŠE) k možnostem aplikovat ekonomickou teorii ve standardním zařazení absolventů VŠE. Konferenci podle programu uzavřel Tomáš Sedláček (ČSOB) vystoupením s názvem vyzývajícím k zamyšlení: Krize ekonomie?

Konference učinila důležitý krok k začlenění školy mezi renomovaná vysokoškolská pracoviště, seriózně se zabývající vlastní historií i obecněji studiem dějin vzdělanosti u nás, a to zejména díky iniciativě a nadhledu Antonie Doležalové.

Milada Sekyrková

Možnosti a meze výzkumu dějin vysokého školství po roce 1945

Na akademické půdě Univerzity v Hradci Králové (UHK) proběhlo ve dnech 14. až 15. 10. 2009 zasedání historiků zabývajících se dějinami poválečného vysokého školství. Cílem bylo zrekapitulovat současný stav výzkumu této problematiky a vytvořit platformu pro další spolupráci v tomto oboru. Na uspořádání konference měly podíl tři instituce – hostitelský Historický ústav Filozofické fakulty UHK, organizátor Archiv UHK, jehož jménem otevřela jednání Sylva Sklenářová, a Archiv Univerzity Palackého v Olomouci, zastoupený Renatou Pavelkovou a Pavlem Urbáškem. Posledně jmenovaný zahájil první tematický blok a připomněl, že to není první setkání věnované poválečné vědě a vysokému školství. Ocenil v tomto směru iniciační roli Ústavu dějin a archivu Univerzity Karlovy v Praze, který odstartoval zájem o dějiny vysokých škol po r. 1945.

Vstupní příspěvek teoretického charakteru přednesl Jan Mervart, který se zamyslel nad povahou komunistického režimu v porovnání s jinými totalitními a autoritativními režimy.

Na konferenci pak zazněly dvě desítky referátů, které se zaměřily na čtyři desetiletí poválečného vývoje vysokých škol. Byly sestaveny do několika věcných oddílů. První den se vztahoval celý k dějinám Univerzity Karlovy jako celku i jejich jednotlivých

fakult. Druhý den přišly na řadu ostatní vysoké školy a vysokoškolská pedagogové jako jednotlivci i jako specifická skupina.

Přehledové zprávy o stavu znalostí vývoje některých oblastí vysokého školství podali František Dohnal pro vojenské zdravotnické školství, Jaroslav Vaculík pro brněnskou pedagogickou fakultu a Alena Mikovcová pro Vysokou školu zemědělskou v Brně.

Na nejstarší období poválečného vývoje se soustředily tři příspěvky. Bohdan Zilynskij se věnoval rozboru skupiny ukrajinských studentů zapsaných na UK v Praze v letech 1945–1949. Michal Strobach seznámil posluchače s osudy letecké vojenské akademie, která působila krátce (1945–1951) v Hradci Králové, jejíž absolventi však nebyli jako letci využiti z obavy, že emigrují. Markéta Devátá představila dosavadní výsledky projektu realizovaného ve spolupráci s Doubravkou Olšákovou, zaměřeného na výzkum historie Vysoké školy politické a sociální a Vysoké školy politických a hospodářských věd po stránce strukturální, provozní i personální.

Další příspěvky zavedly posluchače do 50.–60. let. Petr Cajthaml zkoumal mechanismy politického řízení Univerzity Karlovy, především roli stranických (tj. komunistických) orgánů, zasahujících na různých úrovních do všech záležitostí školy. Michal Svatoš připomněl osudy a činnost Ústavu dějin Univerzity Karlovy od jeho zřízení v r. 1959 až po normalizační čistku v řadách jeho pracovníků v r. 1970. Právě narušení personální kontinuity ústavu vedlo k degradaci počáteční úspěšné mezinárodní spolupráce na poli dějin univerzit.

Marta Edith Holečková představila hlavní výsledky své práce věnované Univerzitě 17. listopadu, působící v letech 1961–1974. Naznačila její místo v dobovém kontextu vztahů ČSR se zeměmi „třetího světa“ a její postavení v rámci domácího prostředí, tehdejší pohledy na její studenty-cizince i význam školy pro jazykové vzdělávání domácích posluchačů.

Uzavřený a vnitřně provázaný blok představovaly tři referáty vycházející ze společného projektu studentů a doktorandů FF UK v Praze, věnovaného normalizačnímu období na této fakultě. Výsledky projektu již byly publikovány ve sborníku *Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989* (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2009). Při hradecké konferenci zazněly buď upravené či rozšířené pasáže sborníku nebo otázky s projektem související. Kateřina Volná představila působení Státní bezpečnosti na FF UK. Jakub Jareš analyzoval mechanismy přijímacího řízení na tutéž fakultu v 80. letech 20. stol. Matěj Spurný se zamyslel nad možnostmi prezentace výsledků výzkumu vysokoškolského prostředí totalitní éry. Upozornil na převládající dvojí způsob současné narace, v níž převládá buď institucionální opatrnictví (šedý popis vývoje institucí) nebo emocionální „aktualizující“ vidění vyhrocující černo-bílé tóny. Referent zdůraznil potřebu využití metod biografických, komparačních, textově analytických (analýzy dobových elaborátů) a oral-history, aby se dosáhlo vyváženého pohledu, který by vycházel jak ze znalosti fakt, tak ze snahy pochopit dobové mentality a pohnutky jednání.

Badatelskými a metodologickými problémy se zabývali i další referující. Jindra Biolková představila situaci ve výzkumu dějin Vysoké školy báňské po jejím přestěhování do Ostravy v r. 1946, které způsobilo změnu skladby písemné pozůstalosti školy. Petr Svobodný naznačil specifika lékařských fakult, jejich pozici na pomezí mezi školstvím a zdravotnictvím, početnost jejich pracovišť a z toho všeho plynoucí překážky pro bada-

tele, topící se v záplavě často jalového materiálu. Dotkl se i specifického postavení Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků, který kromě badatelské práce bývá zatahován do reorganizačních sporů jako potenciální dodavatel historické argumentace. Na závěr nanesl dvě otázky – jak studovat a prezentovat dějiny oborů a jak se zhostit reflexe role vzdělanců za totality.

K posledně jmenovanému tématu se vrátil také Pavel Urbášek. Načrtl vývoj „levicového intelektuála“ na pounorových vysokých školách, vyvíjejícího se z „pracujete v modré košili“ přes další peripetie až v „revizionistu“ postiženého normalizací, který byl vystřídán novou generací pragmatiků, pro něž byla stranická členská knížka jen knížkou pracovní. Konstatování těchto fakt vyvolává samozřejmě řadu otázek, především zda byla možná jiná cesta, a také zda naznačenou cestu zvolili všichni odborně zdatní jedinci. Ať bude odpověď jakákoli, je nesporným faktem, že polistopadový spád událostí na to nebral zřetel a těm „neangažovaným“ měřil při jejich dalším kariérním postupu stejným metrem a nabízel stejné podmínky, jako kritizovaným aktivistům.

Role intelektuálů v poválečném vývoji se zabývala také Blanka Soukupová, a to z pohledu dobové publicistiky a diskurzu tehdejších politických stran. Úvahy o nadprodukcii inteligence, regulaci přílivu posluchačů na vysoké školy, o jednotné škole atd. zaujímaly významné místo mezi diskutovanými tématy již v předúnorovém období. „Únor“ pak otevřel možnost provedení vizí komunistů a mnozí levicoví inteligenti se nestačili divit způsobu realizace starších teorií.

Studenti, kteří museli školy opustit, si nesli do života trauma ztracených životních šancí, stejně jako děti perzekvovaných rodičů, které se na školy ani nedostaly. Upozornila na to Jana Švehlová, zastupující Dcery 50. let (její text zprostředkovala Eva Vláhová). Poukázala na psychologické dopady zamlčování problémů takto postižených a vysvětlila, že organizace Dcer chce pomoci k překonání traumatu hledáním stejně postižených a sdílením jejich obdobných zkušeností.

Dva příspěvky představily též dva konkrétní osudy vysokoškolských pedagogů. Renata Pavelková naznačila životní dráhu bulharského historika Dimitra Krandžalova, působícího v letech 1950–1971 v Olomouci. Za toto dvacetiletí byl konfrontován s několika proměnami politického klimatu a postaven především při nástupu normalizace do eticky velmi choulostivé situace. Druhou prezentovanou osobou byl Adolf Zeman, plzeňský historik, jehož představila Naděžda Morávková. Jeho obraz se proměnil díky otevření jeho pozůstalosti, která umožní vysvětlit některé záhady jeho postojů a neúspěchů, např. problémy s habilitací.

Konference by měla být završena vydáním souboru přednesených referátů. Přinesla badatelské rekapitulace více i méně vydařené, upozornila na probíhající výzkumy i zjištěná dílčí fakta. Nejvíce inspirativní byly ukázky nových přístupů ke staronovým tématům a metodologické úvahy. Sebereflexi moderní historiografie nejnovějších dějin považují za nejdůležitější přínos. Je potřebné formulovat si, jaká možná úskalí přináší výzkum doby, která byla pro mnohé z přítomných ještě nedávno aktuální realitou. Je užitečné vyslechnout se navzájem: jak vnímá tuto etapu nejmladší badatelská generace a konfrontovat toto vidění s živou zkušeností „historiků-pamětníků“. Setkání v Hradci Králové bylo takovou příležitostí a doufejme, že nikoli poslední.

Blanka Zilynská

Další dar profesora Stanleyho B. Winterse Archivu Univerzity Karlovy

Není tomu tak dávno, kdy kolega Zdeněk Pousta referoval o větším souboru archiválií se vztahem k historiku Otakaru Odložilíkovi, které Archivu Univerzity Karlovy věnoval Odložilíkův americký žák a přítel, profesor Stanley B. Winters.¹ Jeho osobnost není třeba českým historikům širě představovat, bylo by to příslovečným nošením sov do Athén. Je ale třeba upozornit na další dva přírůstky z posledních let, jimiž profesor Winters obohatil archivní fond vznikající pod jeho jménem v pražském Karolinu.

V prvním případě se jedná o písemnosti vztahující se k profesoru Václavu Příhodovi (1889–1979), přední osobnosti české psychologie a pedagogiky 20. století, a jeho ženě Melisse. Jádrem složky je vzájemná korespondence V. Příhody a S. B. Winterse vedená od r. 1968 až téměř do Příhodovy smrti. Obsahuje zhruba dvě desítky dopisů a pohlednic a související materiál (vlastní životopis prof. Příhody z doby po r. 1950, novoročenky, vizitka, úmrtní oznámení...). Dvě objemnější složky dokladují, jakým způsobem bylo Příhodovo dílo za oceánem přijímáno – jde především o recenzi jeho monumentální Ontogeneze lidské psychiky z pera Josefa Brožka v East Central Europe včetně související korespondence a o přípravný materiál k realizaci kolektivního blahopřání k Příhodově devadesátce otištěného v tomtéž časopisu. Vedle nekrologu z pera prof. Winterse publikovaného v r. 1981 ve Slavic Review obsahuje složka ještě různé výstřižky a kopie související s V. Příhodou. Materiál bude pro budoucího biografa Václava Příhody představovat významný pramen tím spíše, že v českých archivech není uložen jeho samostatný osobní fond.

Druhým souborem archiválií, který byl profesorem Wintersem věnován do pražského univerzitního archivu, je složka písemností kardiologa Josefa V. Brumlíka (1897–1979), resp. písemností se vztahem k němu. Jejich hlavní část tvoří 108 dopisů a lístků z let 1963–1979, jež si mezi sebou oba muži vyměnili, dále pak jiný ilustrační materiál k Brumlíkově osobě (kopie jeho článků, nekrology). Je třeba podtrhnout, že i v tomto případě se jedná skutečně o korespondenci vzájemnou, neboť prof. Winters vedle Brumlíkových listů pečlivě archivoval také kopie svých dopisů. Korespondence plasticky dokládá šíři zájmů českého kardiologa a jeho rozhled mimo vlastní obor, zvláště v oblasti umění a novodobé české historie (Brumlík byl přítelem Otakara Odložilíka a Františka Dvorníka). Zároveň je i svědectvím o soustavném zájmu a rozsáhlých aktivitách, které americký historik rozvíjel při poznání dějin malé středoevropské země a pro jejich popularizaci za oceánem.

Oba soubory písemností jsou významným příspěvkem nejen pro budoucí biografie obou adresátů, jejichž jména jsou spojena s naší *alma mater*, ale také pro sledování česko-amerických vztahů v oblasti vědy a kultury. K srdečným díkům, které mohu profesoru Wintersovi jménem univerzitního archivu tlumočit, připojuji také přání, aby jeho působení na tomto poli bylo i nadále naplněno radostí a příležitostmi k intelektuálním dobrodružstvím.

Marek Ďurčanský

¹ Zdeněk POUSTA, *Jubilující profesor Stanley B. Winters a jeho dar Archivu Univerzity Karlovy*, AUC-HUCP 44, 2004, s. 11–15.

Recenze a zprávy

Znovu o pracích z dějin středověké vzdělanosti u leidsko-bostonského „Brilla“

Aktivity Brillova nakladatelství v kontextu studia středověkých dějin, resp. dějin středověké kultury a vzdělanosti v širokém slova smyslu, jsou v rámci několika prestižních edičních řad tohoto nakladatelství natolik široké, že jejich sledování je doslova nejen během na dlouhou trať, ale v podstatě během nikdy nekončícím. Onen pomyslný maratonec musí při tom některé rozsáhlé partie vynechat a zvolit zkratku prostě z toho důvodu, že by jinak cestou padl...

Tentokrát bude zastavení, která navazují na ta předchozí,¹ poněkud méně, půjde ale opět o texty profilované a v některých aspektech nepřímé, ba dokonce i přímo bohemikální, tak jako to bylo ostatně v referátech předchozích. Neznamená to však, že by vydavatelská energie nakladatelství ochabovala. Její rozmanitost je naopak patrná i z následujících čtyř, resp. šesti titulů, které budou představeny nebo alespoň (dva poslední) budou spíše jen připomenuty, byť z dobrých důvodů. Tematická škála je opět velmi široká, i když tomuto časopisu blízká. Hlavní pozornost z hlediska chronologického se pochopitelně váže zejména ke středověku pozdnímu, i když nezanedbatelné příspěvky postihují i období středověku raného a jsou i přesahy do raného novověku. Bibliografické odkazy se nalézají závěrem tohoto referátu.

Svým způsobem klíčovou prací je Christopherem Schabelem redigovaný soubor příspěvků o teologických kvodlibetech, údajně ze 14. století. Ten navazuje na obdobnou, i když zdaleka ne tak rozsáhlou publikaci o kvodlibetech 13. století, na kterou bylo v tomto časopisu rovněž upozorněno v recenzi citované úvodem. Je-li v předchozí větě slovo „údajně“, znamená to jen tolik, že porůznu, zejména pak v případě dominikánské problematiky, zabíhá předkládaná kniha i hluboko do druhé poloviny 13. století. Už úvodem je ale třeba důrazného upozornění, že termín kvodlibet, který máme díky intenzivnímu výzkumu, jež završila kniha Jiřího Kejře z r. 1971, velmi těsně spojen s univerzitní problematikou, zdaleka nemusí být na ni vždy vázán, protože jde o pojem, který má výrazně širší uplatnění. Na druhé straně je třeba si uvědomit, že předmětem referovaného sborníku nejsou kvodlibety jakékoli, nýbrž jen ty s teologickou náplní. Z hlediska doby šlo pochopitelně o výsostně téma, z hlediska možnosti širšího pohledu na tehdejší společnost jsou ale ty ostatní neméně důležité, ne-li zajímavější. Ovšem i zde se naskytá možnost nahlédnout za vytyčené hranice.

Knihu uvozuje soupis autorů statí s jejich stručnými charakteristikami. S výjimkou Ludwiga Hödla z Bochumu a L. O. Nielsena z Kodaně jde vesměs o autory (plus jedna autorka) z franko- resp. anglofonní oblasti. O redaktoru samotném si ale musíme přečíst stručnou informaci až na zadní desce knihy, i když je autorem jednoho příspěvku a nepo-

¹ Ivan Hlaváček, *Znovu o zahraničních pracích o dějinách středověké vzdělanosti, zejména u leidsko-bostonského „Brilla“*, AUC-HUCP 47/1–2, 2007, s. 277–303; Týž, *Dějiny středověkých univerzit u leidsko-bostonského „Brilla“*, AUC-HUCP 44/1–2, 2004, s. 232–238.

chybně i nepodepsaného úvodu. Ten podává základní informace především o průběhu pařížských kvodlibetů, přičemž zdůrazňuje, že se jich účastnili nejen mistři, kteří pocházeli ze světského kléru, ale také (jak uvidíme dále, bylo by skoro dobře říci, že leckdy zejména) představitelé řádového kléru, kteří přebírají vedoucí roli. Důležité je, jak Schabel, který působí na kyperské univerzitě, charakterizuje rozdíl mezi oběma kvodlibetními svazky. První označuje za sborník, který mohl v důsledku moderních edic děl protagonistů ze 13. století jít k podstatě obsahové, u svazku druhého jde podle něj – v důsledku daleko horších edičních výstupů a předpokladů – zejména o shromažďování látky, ať šlo o rukopisy a jejich tradici či o kladení otázek. Třeba ale říci, že situace tu není tak špatná, čili že tu nejde o mechanické shromažďování látky. Ostatně Schabel sám podává charakteristiku jednotlivých druhů příspěvků, z kterých je to patrné už na první pohled. Tak jako v předchozím svazku jsou tu studie zaměřené tematicky, dále pak o jednotlivcích či skupinách osob. Dodávám, že jde o skupiny, které byly spojeny příslušností k tomu či onomu řádu. Jako nový typ studií zmiňuje redaktor dvě stati „autorského týmu“, které vybočují z tohoto schématu a analyzují jeden jediný specializovaný rukopis různorodého obsahu.

Následně je třeba tyto typy stručně charakterizovat. Za obecně nejdůležitější považují úvodní a závěrečnou stať. V té první Martin Pickavé, odchovanec kolínského Thomas-Institutu a profesor filozofie a medievistiky na torontské univerzitě, podává panorama polemik o principech ozvláštňování v kvodlibetech sklonku 13. a počátku 14. století (*The Controversy over the Principle of Individuation in Quodlibeta (1277 – ca. 1320): A Forest Map*, s. 17–79). Východiskem mu je proslulý proces a odsouzení 219 bludných článků pařížským biskupem v r. 1277. Autor pak dále sleduje spory mezi „aristoteliky“ a „tomisty“. Pokud jde o kvodlibety jedinců, jsou na programu takové osobnosti jako Petr z Auvergne, Duns Scotus, ale i „řadoví“ filozofové či teologové jako byli Jean de Pouilly, Thomas Wilton či Petr Auriol. Pokud jde o charakteristiku jednotlivých řádových škol, dominují tu dominikáni v období cca 1260 až 1330, karmelitáni, desítka augustiniánů-eremitů z doby po Jiljím Římském (který patřil ke kmenovým osobnostem prvního svazku kvodlibetů), „kontinentální“ minorité (stať o anglických nebyla dodána). Přicházejí, i když společně v jedné stati, i řeholní kanovníci spolu s ostatními řádovými teology z řad benediktnů, cisterciáků či clunijského hnutí.

V doslovu W. J. Courtenay, který se na svazku i jinak významně podílel, podává stručnou historii doznívání kvodlibetní literatury v 15. století a při té příležitosti je zmíněn i kvodlibet Husův (ale nikoli výše zmíněná kniha Kejřova, jež pražské kvodlibetní disputace zařazuje do kontextu). Za mimořádně významný považují příspěvek Richarda Crosse z Oxfordu, který připravil důležitý, ale neobyčejně pracný analytický index teologických kvodlibetů podle tematických okruhů (s. 701–758). Jen pro základní představu: začíná se podle abecedy náhodou (*accident*) a to v její vazbě na podstatu (*hmotu*) a jiné vztahy až k univerzálnímu (aristotelskému) hylomorfismu.

Velmi lze přivítat, že takřka u všech příspěvků přicházejí v poznámkovém aparátu zevrubné citace příslušných pramenů, nezřídka přímo z rukopisných dochování. A protože na závěr jsou zařazeny příslušné rejstříky, zejména rukopisů (figurují tam, byť ojediněle, i rukopisy pražské Národní a kapitulní knihovny) a jmen, je zřetelné, na co je možno, případně třeba navázat.

Přední znalec kulturních a vzdělanostních poměrů pozdního středověku, zejména pokud jde o pařížskou univerzitu, už zmíněný William Courtenay (stačí upozornit

na předchozí „Brillovské“ referáty v tomto časopisu, zejména pak na edice o pařížské univerzitě, kde má Courtenay nezastupitelné místo, stejně jako na již popsanou publikaci) přichází tak v tomto referátu na dvou místech. Nejdříve jde o jeho velkou (quasi) monografii o významném politickém mysliteli 14. století Williamu Ockhamovi, jehož osud byl úzce spojen s dvorem Ludvíka Bavora a nepřímo tedy i s českým královstvím. Práce není ovšem zaměřena historicky, nicméně to její význam nezmenšuje, protože vnější Ockhamův životopis, který byl ostatně dramatičtější jen do doby, než našel útočiště na dvoře Ludvíka IV. Bavora, byl porůznu zpracován, takže by tu bez nálezu nových biografických dat nebylo možno nic podstatného přidat. Práce se – také v souvislosti s autorovou specializací – orientuje na Ockhamovo postavení v nominalistické filozofii pozdního středověku a je svým způsobem životním dílem autora, který věnoval mnoho energie nejen vlastní filozofické náplni Ockhamova učení, ale také, ba zejména, studiu rukopisů Ockhamových děl. Svědčí o tom závěrem připojený soupis použitých rukopisů. Jde o rovnou padesátku knihoven, počet rukopisů je ovšem několikanásobný. Že tu převažují rukopisy vatikánské a pařížské – poměrně velmi skromné je dost překvapivě účastenství rukopisů knihoven anglických – je svým způsobem pochopitelné. Zajímavý je ale omezený počet rukopisů mnichovských a k našemu nemilému překvapení úplná absence rukopisů knihoven českých. Je to do jisté míry zarážející, víme-li na jedné straně o silné nominalistické skupině na pražské univerzitě, zejména mezi německými mistry. Ale nesmíme se tu dát oklamat okolnostmi a největší chybou by bylo domnívat se, že Ockhamova díla u nás nebyla známa, víme-li o pražských kontaktech jak s pařížskou, tak s oxfordskou univerzitou. A opravdu se ukazuje, že díla Ockhamova v Praze byla, i když dnes lze po zběžné probírcce katalogů našich rukopisných knihoven konstatovat, že je tu pouze komentář jakéhosi Osberta proti článkům vybraným z Ockhamova díla (Knihovna pražské kapituly sign. C 105 z majetku původně Vojtěcha Raňkova z Ježova). Doklady pro to nalézáme v pramenech sice druhotných, nicméně době blízkých a přesvědčivých. Tak jde o indicie – třeba konstatovat, že poměrně slabé – v dílech autorů působících v Praze v době předhusitské. V naší literatuře nacházíme o této osobě v konkrétním kontextu zpravidla jen zmínky s tím, že s Vojtěchem Raňkovým povědomost o Ockhamovi v Čechách na dlouho končí. Nicméně myšlenkové souvislosti se objevují náznakově u Husa a posléze u Mikuláše Biskupce při hádání v Basileji.² U „realistů“ je proto pochopitelné, že u nich šlo zejména o zprostředkování Wyclifem (tak ani v dosud vydaných Husových dílech v rámci jeho Opera omnia nenacházíme pevnější záchytný bod). Pokud jde o nominalisty působivší alespoň přechodně v Praze, bude potřeba provést příslušnou rešerši. Ale máme jiné doklady, i když nepočetné. Jsou to staré soupisy knihoven, v nichž se leccos nachází. Tak v koleji Karlově na sklonku vlády tohoto panovníka nalézáme Ockhamovu Logiku, další doklady, i když spíše sporadické, nepochybně odhalí prohloubené budoucí studium.

Je ale třeba obrátit se k dílu Courteneyovu a výslovně konstatovat, že nejde o monografii ve vlastním smyslu toho slova, ale o soubor autorových rozprav (nejstarší je z r. 1982), které byly publikovány na nejrůznějších a z našeho hlediska zpravidla více než

² Stačí odkázat na biografii Jaroslav KADLEC, *Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Rankonis de Ericinio* (aus dem Nachlaß von Rudolf Holinka und Jan Vilikovsky), Münster 1971, s. 55n. (= Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters N. F. Bd. 1); na téhož autora in: Ivana ČORNEJOVÁ a kol., *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, 1347/48–1622, Praha 1995, s. 149, či na Františka ŠMAHELA, *Die Hussitische Revolution*, I, Hannover 2002, s. 552 (= Schriften der Monumenta Germaniae Historica 43/1).

zapadlých místech. Současně je třeba si uvědomit, že autor rezignoval na to, aby příslušné stati nějakým způsobem doplnil, i když dnešní odstup od jejich vydání není zpravidla takový, aby se muselo předpokládat, že tyto práce jsou už jen historickým svědectvím vývoje bádání. Jediná změna je v tom, že tam, kde se odkazovalo na publikace, které teprve měly vyjít, jsou tyto odkazy aktualizovány a je na to upozorněno. Postup není třeba autorovi nijak vyčítat už proto, že tyto rozpravy tvoří mimořádně kompaktní celek, takže s malou nadsázkou lze říci, že kdyby se k tomuto postupu autor v úvodu „nepřiznal“, leckdo by to ani nezpovozoval. Po uvedení do tématu včetně zhodnocení dvou století ockhamovských studií, sestává kniha ze čtyř částí, které se dále člení do jednotlivých kapitol. Že se někde výklady kříží, je skoro nevyhnutelné. Přechod mezi druhým a třetím oddílem to ukazuje snad až příliš zřetelně.

První část je věnována sv. Augustinovi a nominalismu, přičemž se vychází od autorů 12. století. Druhá pak je označena jako rozšíření Ockhamova myšlení v Angli a Paříži, i když jsou reflektována i Ockhamova léta v Avignonu a Mnichově. Zatímco u Anglie je kladen důraz na osobnosti, jež se s recepcí jeho myšlenek vypořádávaly, v partii o Paříži se autor soustřeďuje na recepci jeho učení na univerzitě jako takové. Tato část je zakončena rozsáhlou pasáží o Konrádovi z Megenbergu a jeho spisu *Contra scientiam Occamicam*.

Klíčovou stať tvoří sedm kapitol (rozprav), které jsou shrnuty pod názvem Krize ockhamismu v Paříži. Tu se autor dostává zřetelněji na pole vlastní historie, ba svým způsobem i diplomatiky. To první lze dokumentovat upozorněním na Courtenayovu zevrubnou interpretaci statut anglicko-německého národa z let 1339–1341, tu druhou pak tvoří rozbor úředních knih pařížské univerzity, zejména rektorské knihy a úředních knih jednotlivých univerzitních národů. Na to navazuje stať o tom, jak vznikaly na univerzitě listiny a jak se na nich podíleli jednotliví notáři. Tady je třeba konstatovat, že statuta, kterým Courtenay věnuje pozornost, měla velmi konkrétní zmínky o Ockhamovi resp. o jeho učení, takže svým způsobem byla odrazem tamních filozofických a teologických střetů, které ovšem mají i širokou literární žej. Proto tu převládá rekonstrukce těchto sporů, dokládána zevrubnými citacemi nejen z vydaných pramenů, ale i z rukopisů, které jsou analyzovány i z hlediska kodikologického (tu lze zejména upozornit na stať o Michalovi z Massy).

Konečně čtvrtá partie (*Aftermath*) je věnována situaci, která se vyvinula po Ockhamově smrti († 1343) a defilují tu autoři stejně tak španělští, jako italští a němečtí, zejména Johannes Hiltalingen z Basileje, jakož i Ockhamova reflexe v Kolíně nad Rýnem. Pak se autor vrací opět k Paříži a jejímu vyrovnávání se s Ockhamovým dílem a ockhamistickou tradicí v druhé polovině 14. století.

Rejstřík užitých rukopisů, jména antických a středověkých autorů na jedné a autorů moderní literatury na druhé straně knihu uzavírají.

V rámci zdánlivě dosti exoticky znějícího programu EUxIN (což není nic jiného než „EU zárodek či průsečík evropské identity“) byl francouzskými editory připraven svazek, který hledá styčné body mezi městskou komunitou a univerzitou, jež v ní působí. To ovšem znamená nejen soulad, ale rovněž i disonanci, k nimž mohlo, ba muselo docházet. Uvedeným okruhům (univerzitní topografie, vztah univerzity a městské vlády a posléze postavení univerzit v rámci městské společnosti) je věnováno vedle úvodu a závěru celkem 16 příspěvků autorů z pěti států. Ti soustředili pozornost na univerzity z celkem šesti zemí. Vedle dvou obecněji pojatých statí je nejčastěji na programu Itálie (5 příspěvků-

ků) a Španělsko (tři příspěvky), zatímco Francie, Česko, Rakousko, Německo, Portugalsko a Anglie přicházejí jako vlastní předmět zájmu jen jednou, i když se objevují i v několika obecněji nazvaných příspěvcích, kde dominuje zejména Paříž. Rámcově je obsah strukturován tak, že tři příspěvky se věnují prvnímu okruhu, tedy převážně univerzitní topografii uvnitř příslušného města, sedm výše naznačenému vztahu univerzity a městské vlády a šest vztahu k měšťanům. Někde jde jen o jakési nahození problému, jinde naopak o podrobné zpracování. Hloubkou záběru a také vztahem k českému fenoménu se budou řídit následující poznámky, což jinými slovy znamená, že ne všechny rozpravy mohou být jmenovitě uvedeny. Ostatně to ani není nutné.

První z vydavatelů, Patrick Gilli, konstatuje v úvodním slovu, že tomuto fenoménu, tedy město a univerzita, nebyla soustavněji věnována pozornost s jedinou výjimkou, jíž má být oxfordský sborník z r. 1988. Ten ovšem postihuje problematiku v její geografické i časové plnosti, tedy do současnosti, takže nemohl jít do větších podrobností. Situace však není tak špatná, protože z posledních let existují všeliké práce, jež se těmto otázkám věnují, i když v různě omezeném zadání.³ První stať sborníku (Ángel Vaca Lorenzo, *Le campus de l'Université de Salamanque au Moyen Age*, s. 9–53) je věnována „kampusu“ univerzity v Salamance, který byl úzce spojen s tamní katedrálou. Hledí se ale i na obsah přednášek a jejich rytmus v jednotlivých kolejích až hluboko do 16. století a přihlíží se i k otázkám hospodářského zabezpečení. Po stručném souhrnu problematiky pro středověký Oxford (Julian Munby) je pro nás závažný příspěvek Oliviera Marina, jehož důležitá kniha o počátcích české reformace byla před třemi lety i v tomto časopise referována (HUCP 46, 2006, s. 158–160). Ten pojednává se suverénní znalostí české literatury o pražské univerzitní topografii v době předhusitské (*Les lieux du savoir: contribution à la topographie universitaire pragoise [1348–1415]*, s. 63–94, včetně 4 mapek). Upozorňuje zejména na příhodnost jednotlivých budov u dálkových komunikací a na vazby univerzity na jednotlivé kláštery, zejména mendikantských řádů. Klíčové mu jsou budovy kolejí a bursy a pochopitelně i Betlémská kaple. Lze shrnout, že se tu dostává západnímu čtenáři spolehlivé informace o vnějších podmínkách rozvoje pražské univerzity.

I druhý oddíl je uvozen Salamankou (José L. Martin), kde se sledují vedle vztahu univerzity a města též vazby na církevní struktury. Navazuje stať o univerzitách v Aragonském království, totiž v Léridě, Huesce a Zaragoze (Carlos Heusch), Robert Gamsch dále sleduje poměry v nám blízkém Erfurtu (*Universität, städtische Politik und städtische Führungsgruppen in Erfurt, 1379/1392–1509*, s. 145–162). Jasnou specifikou tu je, že šlo o městské založení, kde tudíž byl každý student městu zavázán loajalitou. Ostatně s autorem jsme se již setkali, když bylo stručně upozorněno na jeho knihu o erfurtských juristech (HUCP 44, 2004, s. 232n.). A platí tu, že k plynulému „rozjezdu“ tamní univerzity přispěla řada dříve pražských profesorů. Vzhledem k nedostatku jiných pramenů klade se tu důraz na prosopografii (činí tak ostatně již ve výše citované knize), statisticky je vyhodnocována univerzitní frekvence a jsou vedeny některé paralely s mladšími založeními (Greifswald). Současně autor ukazuje, jak tu šlo především o poměrně lacinou šanci pro mladou generaci místního patriciátu (třeba si uvědomit, že Erfurt patřil k nejlidnatějším městům říše).

Následné dvě staťi patří univerzitě v Padově, a to jednak v jejím vztahu k místní církvi v první polovině 15. století (E. Martellozzo Forin, s. 163–179), na což navazuje stať

³ Upozorňuji alespoň na „Brepolsovský“ sborník Laurent CESALLI – Nadja GERMAN – Maarten J. F. M. HOENEN (eds.), *University, Council, City. Intellectual culture on the Rhine (1300–1550)*, Turnhout 2007.

o tamních studentech a městské společnosti ve 13. a 14. století (Sante Bortolami, s. 181–203). Carla Frova skicuje vztah města k univerzitě v Perugii (s. 205–215), Patrick Gilli pak probírá vazbu významných italských měst bez univerzit k blízkým univerzitám: Pavia–Milán, Padova–Benátky a Pisa – Florencie ve 14. a 15. století (s. 217–234).

Poslední oddíl uvozuje stať Jacquese Vergera, pokoušející se vytvořit typologii konfliktů mezi městem a univerzitou sídlící v jeho zdech (*Les conflits “town and gown” au Moyen Age: Essay de typologie*, s. 237–255). Ukazuje tak univerzitní komunitu z té horší, ne-li vůbec nejhorší stránky, jako někoho, kdo se dopouští – stejně tak student jako mistr – na městské populaci (rovněž vnitrouniverzitní střety přicházejí v úvahu) násilí a vice versa. Konflikty lze členit dle jejich povahy a ovšem též dle rozsahu, tedy podle počtu osob, které se těchto střetů účastnily. Vedle toho, že autor uznává i střety univerzitanů i v neuniverzitních městech, klade důraz na města univerzitní a zejména na Paříž, kde je poměrně dobrá pramenná základna. Tak mohl vydat svědectví o těchto politováníhodných aktivitách počínaje kravály, přes loupeže až k smrtelným koncům a posléze k uklidnění před event. dalšími excesy. Posléze podává charakteristiky příslušných aktérů z obou stran, a nakonec z toho vyvozuje případné obecnější závěry. Nepřehlédli jsem něco v poznámkách, chybí mi tu informace o příslušné legislativě, která hrála významnou roli. V rejstříku byla poněkud komicky bohème goliardesque (tedy vaganti) uvedená v textu zaměněna za Čechy (Bohême).

Na Vergera navazuje Nathalie Gorochow otázkou, zda pařížská univerzita výrazně nabírala místní studenty (*L’Université recrute-t-elle dans la ville? Le cas de Paris au XIIIe siècle*, s. 257–276) a zodpovídá ji v podstatě negativně. Dokládá to několika prosopografickými seznamy (s. 276–296) a upozorněním, že ve 13. století byl důležitý zejména příliv osob z neměstských prostředí, i když místní měšťanstvo patřilo k univerzitním benefaktorům.

Blízká je nám stať Karl Ubla o vztahu města Vídně k univerzitě (*Die Stellung der Stadt Wien zur Universität im 14. Jahrhundert*, s. 297–307), jež je místy doslova ilustrací ke staťi Vergerově. Jinde autor ukazuje na masivní materiální podporu města při honorování univerzitních mistrů a z toho vyplývající a uplatňované nároky na příslušnou míru vlivu. Následuje stať Maria Helena da Cruz Coelho o vztahu univerzity a města Coimbr (s. 309–326) a Patricka Gilliho o náplni výuky ve Florencii od konce 14. do poloviny 15. století (s. 327–340). Řadu rozprav uzavírá stať Jürgena Miethkeho *Nichtjuristische Karrieren von Universitätsbesuchern* (s. 341–355). Začíná mimořádně aktuálně citováním verše, jež lze parafrázovat asi takto: „Zbohatnout můžeš jako právník. Zatímco jako on získáš bohatou krmí, v jiných oblastech ti hrozí jen sláma.“ A o těch, kteří se mají co těšit ze slámy, je u Miethkeho řeč. Neplatilo to ovšem zdaleka vždy a často to byla právě města, která o to měla zásluhy. Miethke ponechává ovšem stranou také lékaře, a tak ukazuje, že vedle teologů, kteří dosáhli na církevní benefícia, měli i umělci v městech naději na slušný život v různých směrech.

V závěrečném shrnutí Jacques Verger konstatuje velkou různorodost univerzitních měst, a stejně tak i rozličný přístup městských orgánů, které měly různé kompetence, a sumarizuje, že dvojici univerzita a město lze také členit na velkou univerzitu ve velkém městě (Paříž), velkou univerzitu v malém městě (Oxford), malou univerzitu ve velkém městě (Florencie) a malou univerzitu v malém městě (Cahors). Nadto ještě akcentuje správní a právní postavení takového města. Všechny tyto faktory hrály svou roli při spo-

lečenském uplatnění příslušné univerzity, což lze v podstatě tlumočit v tom smyslu, že za současného stavu našeho vědění je třeba ke každé takové dvojici přistupovat zcela samostatně a bez předběžných klíše.

A tak lze závěrem k této knize shrnout výklad otázkou Jana XXII., položenou při jednání o založení univerzity v Parmě: *an civitas sit apta et idonea pro habendo studio generali* (s. 3), a odpovědět tak, že vhodnost ještě nebyla vždy rozhodujícím prvkem, což se ukáže v případě prezentace další knihy.

Mám na mysli knihu Davida L. Shefflera, která nám je blízká jednak teritoriem, jemuž se věnuje, jednak i tematikou. Jde totiž o Řezno a jeho školy, ale také o vzdělávání se jeho příslušníků (a ovšem i těch ze spádového okolí) v bližší či vzdálenější cizině. Data v podtitulku není třeba brát příliš rigidně, neboť ani rok 1250, ani 1500 nejsou nijak meritorně zdůvodněny a ve vlastní práci se autor dostává až do počátků reformace. Sheffler sám to vlastně relativizuje, protože po obecném úvodu se stručně vrací dokonce i do středověku raného. Je třeba v tomto kontextu konstatovat, že osoba Otloha od sv. Emmerama, který je Čechům dobře znám jako donátor několika rukopisů do Čech na počátku 11. století, je v knize díky jeho pedagogickým dílům několikrát jako živá součást řezenského pozdního středověku a jeho školství zmiňována. Vlastní jádro knihy tvoří pět kapitol, jež jsou ještě dále strukturovány a jež tvoří ovšem jen něco málo přes polovinu knihy.

Po obecném úvodu, označovaném jako první kapitola, v němž je probrána zejména historiografie tématu, se kapitola druhá zaměřuje na obecné předpoklady včetně církevní struktury města. Především ale podává na více než šedesáti stranách vnější osudy řezenského školství vyčtené doby, jež ukazují jeho značnou šíři i obsahovou hloubku. Týká se to především interních škol různých konventů a jiných církevních institucí, ale jde i o „dívčí školy“, kdy je připomínána dokonce *schulmeisterin* (s. 77), i když se autor kloní k tomu, že jde spíše o jméno než o profesi. Klade se důraz i na zohlednění vysílání studentů mimo Řezno, přičemž několikrát přichází jako cíl těchto cest i Praha, u níž se upozorňuje i na zájmy pražských profesorů na kontaktech s Řeznem a jeho ústavy (Mikuláš z Loun).

Další kapitola probírá zevrubně vnitřní život na řezenských školách. Také tu se začíná v době karolinské, která měla mimořádně profilované školství, z něhož je dochována ještě impozantní řada rukopisů. Není možno jít do detailů, stačí říci, že tu autor sleduje nejen vývoj církevního školství, ale podává i informace o školství židovském, zatímco školství městské jako by neexistovalo. Stejně tak využívá městských pramenů, zejména různých druhů účtů, k tomu, aby se porozhlédl i po osobách, které tvořily víceméně širší kulturní zázemí. Z nich bych chtěl upozornit zejména na katedrály (*stuhlschreiber*, s. 105, 250nn.), i když myslím, že je třeba oddělit je zřetelněji, než jak činí Sheffler, od písařů při jednotlivých městských úřadech a ovšem i veřejných notářů.

Čtvrtá kapitola se nazývá Řezno a univerzity. Tato partie nás zajímá nejvíce, protože se týká také, resp. v počátcích zejména, i Prahy, kde se podle Shefflera první Řezeňané objevují v r. 1375. Do Kutnohorského dekretu (1409) jich napočítal celkem 17, zejména z prostředí kléru řádového i světského. Toto číslo je ovšem nepochybně výrazně poddimenzované, vlna ale není na autorovi, nýbrž na pramenech. Už jen zběžné srovnání s J. Tríškovým biografickým univerzitním slovníkem (který nezná) ukazuje, že Sheffler má nejméně jednoho Řezeňana navíc. Je to Johannes Metempoli O.E.S.A. na základě atribuce v jednom mnichovském rukopisu (clm 8423, fol. 285). Škoda, že necituje přísluš-

né místo, které to prokazuje. Autor dále sleduje různé sociální, prosopografické i hospodářské aspekty těchto vazeb a naznačuje dynamiku procesu, v němž po r. 1409 Praha a ani Čechy už žádnou roli nehrají. Upozorňuje i na skutečnost, že Řezno samo získalo v r. 1487 papežský souhlas k založení univerzity, jíž se však dočkalo až po II. světové válce.

Stručné shrnutí komentuje výsledky práce v tom smyslu, že hodnotí obě linie školských institucí a jejich učitelské obsazení a zároveň naznačuje limity našeho poznání, ať už jde o kvantifikační či kvalifikační údaje. Tím ale kniha nekončí, neboť závěrem přicházejí biografické soupisy učitelského personálu i studentů podle jednotlivých církevních škol. Na ně navazuje soupis řezenských studentů na jednotlivých univerzitách, mezi nimiž jednoznačně převažuje Vídeň, následována Lipskem a Ingolstadtem, kde jen skutečnost, že univerzita vznikla až v 70. letech 15. století způsobila, že celkově není na prvním místě. Jen pro ilustraci: za poslední sledované půlstoletí zná Sheffler takřka 200 ingolstadtských studentů, zatímco vídeňských je o několik desítek méně.

Rozsáhlá bibliografie členěná na nevydané prameny (skoro vesměs jde o kodexy Bavorské státní knihovny), edice, katalogy a literaturu, zaplňuje 30 petitem tištěných stránek. Postrádám tu pro obecnější kontext snad jen práce Paula Lehmana.

Jako další je na řadě svazek s výborem drobnějších i větších časopiseckých a sborníkových prací dlouholetého správce rukopisné sbírky stuttgartské Zemské knihovny a současného profesora středověké latinské filologie na univerzitě ve Freiburgu im Breisgau, Felixe Heinzera. Hlavnímu zaměření této recenze se sice poněkud vymyká, protože s univerzitní problematikou bezprostředně nesouvisí, nicméně středověké knižní kultuře a zejména rukopisům liturgické povahy se tu dostává prostoru, jehož znalost není ani pro bezprostředně nezajímavé odborníky zbytečná. Hned úvodem je třeba konstatovat, že jde o rozpravy z let 1985–2008 (v jednom případě se dokonce praví, že příslušný sborník je teprve v tisku), z nichž ale většina pochází z doby po r. 2000. Podle předmluvy jsou stati tištěny beze změny, nepočítá-li se okolnost, že jsou opraveny překlepy a některá přehlédnutí a provedeno několik málo doplňků. To ani vzhledem k tomu, kdy uvedené rozpravy vycházely, není větší závadou.

Autor se hlásí k nepochybně správné tezi W. Wattenbacha, že totiž každý pokus o církevní reformu měl za následek zintenzívnění písařské aktivity v různých směrech, a pak ji v podstatě na řadě konkrétních případů demonstuje. Přitom ovšem nejde pouze, ba ani ne především, o dokládání této teze, nýbrž o to, aby v jejím duchu na rozsáhlém materiálu z řady desítek knihoven a několika stovek rukopisů rekonstruoval písařské, autorské a zejména také liturgické a vůbec muzické aktivity na teritoriu historického Švábska (Alemansko). Že v popředí stojí zejména fondy obou hlavních knihoven oblasti (Württembergische Landesbibliothek Stuttgart a Badische Landesbibliothek Karlsruhe) nepřekvapí tím spíše, že do nich vplynula v posledních letech většina rukopisů z bývalé knihovny donaueschingenských Fürstenberků. Aby látku zřehlednil, rozdělil ji Heinzer do čtyř okruhů. Z nich tři jsou zhruba chronologické a ten čtvrtý se zaměřuje na kulturu cisterckou v průběhu 12. až počínajícího 16. století. Projdeme stručně každou z nich.

První je věnován klášteru Reichenau v době jeho rozkvětu, tedy v době karolinské a otónské. Zahajuje ji stať o tamním knihovníku a písaři prvé půle 9. století Reginbertovi a o jeho písařských specialitách. Druhou stať tvoří liturgicko-historická analýza jednoho karolinského sakramentáře a třetí italské pojednání o kultu sv. Marka v tomto klášteře zejména v 9. století.

Zdaleka nejdůležitější a nejrozsáhlejší je oddíl o klášteře Hirsau a reformě 12. a počínajícího 13. věku, která z něho vycházela. Také pro nás je bezprostředně užitečná, protože některé její výhonky jsou patrné i v Čechách a několik našich rukopisů se tak dostalo do Heinzerovy zájmové sféry. Obecnějších tendencí se v souvislosti s českými kláštery před časem dotkla Zdeňka Hledíková, zde nás zajímají zejména vztahy se západočeskými benediktinskými Kladrubami, kterých se Heinzer, ovšem jen letmo, také dotkl. Proto je i pro nás důležitá jeho osmdesátistránková stat' o knižní a knihovní kultuře v tomto schwarzwaldském klášteře. Po rozpačitém začátku, způsobeném naprostým nedostatkem pramenů, mohl Heinzer v 11. a 12. století čerpat nejen z klášterních *Constitutiones*, jejichž některé pasáže dodnes znějí aktuálně. Např. *Libros absque licentia potest foris praestare, sed non sine vadimonio* či *nec in camera, ubi libri econduntur aliquem facit intrare* (s. 90). Ale i jiné doklady, jako např. informace o 12 paralelně pracujících písařích, svědčí o intenzitě intelektuálních aktivit, stejně jako mladší opis tamního knihovního katalogu z 12. věku. Tuto pasáž doprovází soupis hirsavských rukopisů a zlomků v řadě knihoven z téže doby, aby se pak Heinzer skokem přenesl do časů, kdy Hirsau sdílelo bursfeldskou reformu, aby posléze naskicoval osudy klášteří knihovny po reformaci. V další rozpravě se opět vrací k původní hirsavské reformě 11. a 12. století z pohledu proměn liturgie, jež je sledována z jiných úhlů i v dalších studiích, zejména v práci o tzv. Bertholdově sakramentáři. V jedné z nich pak jsou využity některé pasáže z kodexu pražské kapituly A 57-1, proslulého Kodexu ostrovského, jehož provenienci označuje jen jako možnou (*möglicherweise*, s. 246). V té souvislosti cituje i některé svatojiřské rukopisy, žel vše bez přihlídnutí k české literatuře. V oddílu třetím je sledována cistercká knižní kultura: od Maulbronnu 12. a 13. století až k písařským aktivitám v klášteře Herrenalb na konci věku patnáctého. Konečně ve čtvrtém oddílu jsou reflektovány církevní reformní snahy v předvečer reformace, zejména pak v prostředí ženských klášterů, jejichž písařskou produkci sleduje na příkladu kláštera klarisek ve Pfullingen. Seznam rukopisů a literatury s nezbytným rejstříkem knihu uzavírají.

Stručnou informaci o úvodu knihy jsem nechal na konec z toho důvodu, že ho můžeme považovat za jakýsi, byť ovšem jen obrysový pokus o shrnutí toho, co za ním následuje a co podávají konkrétní analytické sondy. V něm jsou naopak akcentovány obecné zlomové situace a jejich odraz v monastických strukturách důležité kulturní oblasti, která vyzařovala výrazně za své hranice, i když i v těch detailních studiích je patrná snaha po vřazení toho či onoho aspektu do obecných souvislostí.

Už jen na sám závěr mohu s jistým zadostiučiněním konstatovat, že v tomto opravdu prestižním světovém nakladatelství se v poslední době uplatnil nejen František Šmahel (o jeho knize byla informace v předchozím referátu), ale i další dva čeští badatelé mladší generace, Pavel Blažek a Lenka Jiroušková, působící nyní v bádenském Freiburgu im Breisgau. Jejich knihy nepatří do užšího záběru tohoto referátu, nicméně si zaslouží z uvedeného důvodu alespoň zmínku tím spíše, že olbřímí edici Lenky Jirouškové znale posoudil Pavel Spunar v *Listech filologických* 131, 2008, s. 313–316. Blažkově dílu se dostalo zatím – pokud vím – pozornosti v denním tisku, nepochybuji ale, že dojde ohlasu i na mezinárodním poli, neboť jeho téma není vůbec bohemikální (což je u nás velická vzácnost) a naopak oslovuje svou aktualností nejen badatele v oblasti dějin filozofie, případně středověkého aristotelismu.

Abecední seznam výše zmiňované literatury:

- Blažek Pavel, Die mittelalterliche Rezeption der aristotelischen Philosophie der Ehe. Von Robert Grosseteste bis Bartholomäus von Brügge (1246/1247–1309), Boston – Leiden 2006. (= Studies in Medieval and Reformation and Reformation Traditions 117) ISBN 978-90-04-15413-1, XIV + 442 s.
- Courtenay William J., Ockham and Ockhamism. Studies in the Dissemination and Impact of his Thought, Boston – Leiden 2008. (= Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters 99) ISBN 978-90-04-16830-5, XVI + 420 s.
- Heinzer Felix, Klosterreform und mittelalterliche Buchkultur im deutschen Südwesten, Boston–Leiden 2008. (= Mittellateinische Studien und Texte 39) ISBN 978-90-04-16668-4, XII + 618 s., 4 vyobr.
- Jiroušková Lenka, Die Visio Pauli. Wege und Wandlungen einer orientalischen Apokryphe im lateinischen Mittelalter unter Einschluß der alttschechischen und deutschsprachigen Textzeugen, Boston – Leiden 2008. (= Mittellateinische Studien und Texte 34) ISBN 978-90-04-15055-3, XVI + 1040 s.
- Sheffler David L., Schools and Schooling in Late Medieval Germany. Regensburg 1250–1500, Boston–Leiden 2008. (= Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 33) ISBN 978-90-04-16664-6, XV + 417 s.
- Les universités et la ville au Moyen Âge. Cohabitation et tension, édité par Patrick Gilli, Jacques Verger et Daniel Le Blévec, Boston – Leiden 2007. (= Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 30) ISBN 978-90-04-15876-4, VII + 371 s. s řadou plánek a tabulek v textu.

Ivan Hlaváček

Kritická edice Husových spisů pokračuje

Jiří Kejř (ed.), Magistri Iohannis Hus Questiones, Turnhout, Brepols Publishers 2004, 19 + 200 s. ISBN 2-503-05059-X (Magistri Iohannis Hus Opera omnia, Tomus XIXA, Corpus Christianorum – Continuatio Mediaevalis 205)

Bohumil Ryba (ed.), Magistri Iohannis Hus Quodlibet, Turnhout, Brepols Publishers 2006, 40 + 310 s. ISBN 2-503-05111-1 (Magistri Iohannis Hus Opera omnia, Tomus XX, Corpus Christianorum – Continuatio Mediaevalis 211)

Od tragické smrti jedné z největších postav našich národních dějin, M. Jana Husa, na kostnické hranici uplyne již za pět let přesně šest století. Je nesporné, že Hus svým životem, působením a dílem nemálo poznamenal celou epochu českých dějin po něm pojmenovanou. Husitství pak zanechalo svou výraznou stopu i v dějinách evropských. Husovo morálně-filosofické i teologické úsilí o nápravu společenských pořádků a církve jeho doby jej řadí nejen mezi vynikající kazatele a nejslavnější mistry, kteří vyšli z pražské univerzity, ale i mezi pozoruhodné reformátory církve.¹ Husovi samot-

¹ Takto Husa ocenila hlava katolické církve, papež Jan Pavel II., v roce 1999, hlava téže církve, která na všeobecném církevním sněmu v Kostnici v roce 1415 Husa odsoudila jako arcikacíře a nechala upálit. Papež zároveň na prahu třetího tisíciletí vyjádřil „hlubokou lítost nad krutou smrtí, na kterou byl Jan Hus vydán, a nad následnou ranou, zdrojem konfliktů a rozdělení, která se tímto způsobem rozevřela v srdcích a myslích českého lidu“. *Projev papeže Jana Pavla II. k účastníkům římského symposia o M. Janu Husovi 17. 12. 1999*, in: M. Drda – F. J. Holeček – Z. Vybíral (edd.), Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní poradě o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia, Papežská lateránská univerzita Řím, Tábor 2001, (Husitský Tábor, Supplementum 1), s. 685.

nému byla také od samého začátku jeho působení, ale i v průběhu následujících desetiletí a staletí věnována nemalá pozornost, jak v zemi, kde žil a působil, tedy v Čechách, tak i v Evropě. V českém království udržovalo jeho odkaz husitské hnutí a utrakvistická církev, v evropském kontextu byl nejprve považován v katolickém prostředí za kacíře, pak však na některé jeho myšlenky navázala jak německá reformace a protestantská tradice, tak, počínaje 18. stoletím, i liberálnější orientované proudy v katolicismu samém.² Samozřejmě byla Husovi a jeho osudům i jeho dědictví věnována soustředěná a soustavná pozornost i v historickém bádání a stal se – v souvislosti s ideovým zaměřením autorů, kteří se jím zabývali, i předmětem nemalých kontroverzí a sporů.

Po vynálezu knihtisku vedl zájem o Husovu osobnost k vydání dvousvazkových *Monumenta et opera* Flacia Illyrica v Norimberku z roku 1558, která odrážejí nejen zájem německé reformace o Husovo dílo, jehož základní spis *O církvi* kdysi v rukopisné podobě příjemně překvapil příbuzností zastávaných názorů Martina Luthera, ale stala se nadlouho i jediným autentickým zdrojem vědomostí o literárním odkazu Husově, jak svědčí i pozdní reedice tohoto norimberského vydání ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1715. Přestože od 19. století byla vydávání Husových spisů věnována značná pozornost i ve vlasti tohoto reformátora, tedy v českých zemích (zejména zásluhou Václava Flajšhane a Jana Sedláka), stále jsou některá díla dostupná jen v norimberském vydání ze 16. století nebo nejsou dokonce vydána tiskem dodnes.³

Přítom na základě soupisu Husových spisů, vydaného v roce 1948 Františkem Michálkem Bartošem,⁴ bylo již v polovině minulého století rozhodnuto o vydání kritické edice Husových sebraných spisů (*Magistri Iohannis Hus Opera omnia*), která byla na základě návrhu Amedea Molnára rozvrhnuta do 25 svazků. Edici v Nakladatelství Československé akademie věd však velmi dlouho provázela politicky motivovaná nepřízeň doby k celému podniku, které dal výraz po vydání prvního svazku řady tehdejší předseda Akademie Zdeněk Nejedlý. V některých případech se do prací promítlo i politické pronásledování vydavatelů některých svazků. Prof. Bohumil Ryba byl dokonce z politických důvodů několik let vězněn a ani po jeho propuštění nemohlo být jeho jméno editora uvedeno u svazků, které k vydání připravil. Po vydání sedmého svazku řady *Opera omnia* (dále jen OO) obsahujícího Husovy *Sermones de tempore qui Collecta dicuntur*, který vyšel jako první péčí Anežky Schmidtové-Vidmanové v roce 1959, došlo k dlouhému přerušení série a teprve v roce 1966 mohl vyjít další svazek, obsahující Husovy polemicke spisy, které připravil Jaroslav Eršil (OO XXII, *Polemica*).

Politické uvolnění konce let šedesátých a ovšem politická změna, kterou přinesl rok 1989, vytvořily lepší podmínky pro pokračování v tomto projektu, přesto však ani na konci 20. století, nepočítáme-li čtyři svazky Husových spisů českých, vydaných mezi lety 1975–1995 prof. Jiřím Daňhelkou (OO I–IV, ve dvou případech také bez uvedení jména editora!), nebylo v této kritické edici k dispozici více než 5 svazků latinských spisů Huso-

² Viz k tomu nejnověji Zdeněk V. DAVID, *Finding the Middle Way. The Utraquists' Liberal Challenge to Rome and Luther*, Baltimore – London 2003, 579 s. (Autor připravuje českou verzi této knihy.)

³ Anežka VIDMANOVÁ, *Základní vydání spisů M. Jana Husa*, in: Jan Hus na přelomu tisíciletí, s. 267–276.

⁴ František Michálek BARTOŠ, *Literární činnost M. J. Husi*, Praha 1948, 138 s. Z této práce vyšel Pavel Spunár při zpracování soupisu pramenů k literární činnosti Husově a Jeronýma Pražského: František Michálek BARTOŠ – Pavel SPUNAR, *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1965, 369 s.

vých z 21 plánovaných.⁵ Edici ostatně provázal i malý zájem a malá propagace se strany nakladatelství Academia.

Proto je třeba velmi ocenit zájem, který o kritickou edici latinských Husových spisů projevilo renomované belgické nakladatelství Brepols Publishers (Turnhout). Po dohodě s Akademií věd ČR se zavázalo převzít vydávání Husových *Opera omnia* včetně reedice již vydaných svazků. Přípravu této edice řídí a koordinuje Komise pro vydávání Husových spisů při AV ČR, jejíž první předsedkyní byla PhDr. Jana Zachová, CSc., potom stanula v jejím čele prof. PhDr. Jana Nechutová, CSc. a od února roku 2010 doc. PhDr. Helena Krmíčková, CSc. Tajemníkem této komise je Dr. Gabriel Silagi a jejími členy kromě uvedených ještě doc. JUDr. Jiří Kejř, DrSc., PhDr. Zuzana Silagiová, CSc., prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., PhDr. Anežka Vidmanová, CSc., PhDr. Jan Kalivoda a PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D. V současnosti již můžeme přivítat první dva svazky tohoto kritického vydání Husových děl, které byly zařazeny do prestižní ediční řady *Corpus Christianorum – Continuatio mediaevalis* (dále jen CC–CM). Brepols přitom zachoval i původní rozvrh a číslování edice OO, rozšířené již dříve z 25 na 26 svazků, a chystá se tedy vydat tomus V–XXVI.

První dva svazky tohoto kritického vydání, oba shodou okolností dokumentující úzký vztah M. Jana Husa k pražské univerzitě, jsou nyní již k dispozici. Prvním z nich je svazek XIXA OO, zahrnující Husovy *Quaestiones* (CC–CM 205), vydaný v roce 2004. Ke vzornému vydání jej připravil doc. PhDr. Jiří Kejř, DrSc., a svazek vyšel samostatně jako první část plánovaného XIX. svazku edice *Opera omnia*.⁶ Obsahuje kritickou edici těchto 10 Husových univerzitních kvestií z let 1408–1412:

1. *De testimonio fidei christianae,*
2. *De lege divina,*
3. *De effectu indesinibili,*
4. *De vera felicitate,*
5. *De ira et passionibus,*
6. *De credere,*
7. *De indulgentiis (de cruciata),*
8. *De materia prima,*
9. *De supremo rectore,*
10. *De Moyse legislatore.*

Zahrnuty jsou tedy všechny známé Husovy kvestie pronesené na univerzitní půdě při různých příležitostech s výjimkou těch, které tvoří součást Husova většího díla nebo celku, jako je tomu v případě kvestií obsažených v Husově rozsáhlém Komentáři k Sentencím nebo jeho principiální kvestie v jím řízené kvodlibetní disputaci z roku 1411. Ty budou vydány v příslušných svazcích edice *Opera omnia*. Sám Jiří Kejř je přitom vynikajícím znalcem problematiky kvestiové literatury na naší univerzitě vůbec i zvláště kvestií Husových, o nichž publikoval několik studií.⁷

⁵ Kromě zmíněných svazků vyšly ještě OO VIII: *Passio Domini nostri Iesu Cristi*, ed. Anežka VIDMANOVÁ, 1972; OO IX: *Leccionarium bipartitum, Pars hiemalis*, ed. Anežka VIDMANOVÁ, 1988; OO XIII: *Postilla adumbrata*, ed. Bohumil RYBA (bez uvedení jména), 1975.

⁶ Další podsvazek OO XIXB bude obsahovat Husovy *Recommendationes, positiones et sermones academici* a připravuje jej k vydání na základě své starší edice, jež vyšla ještě mimo řadu OO, Anežka Vidmanová.

⁷ Jiří KEJŘ, *Kvodlibetní disputace na pražské univerzitě*, Praha 1971; Jiří KEJŘ, *Husovy kvestie*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitství – reformace – renesance*. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 299–316.

Edice byla připravena na základě všech známých dochovaných středověkých rukopisů uvedených děl, jejichž pečlivý soupis se podává v úvodu, a s přihlédnutím k dosavadním edicím. Význam Kejřova edičního počínu však vyplývá i ze skutečnosti, že jedna z uveřejněných kvestií (2.) nebyla dosud vydána tiskem vůbec (!), a dvě z nich byly zatím přístupné jen v norimberském vydání z roku 1558, samozřejmě v mnoha ohledech nedokonalém (6. a 7.). Také zbývajících sedm textů bylo dosud přístupno jen v ne zcela dokonalých edicích z počátku nebo poloviny minulého století, nadto někdy již těžko dostupných.⁸

Přítom nově zpřístupněné Husovy kvestie jsou nejen jedinečným svědectvím o univerzitním působení jejich autora a jeho učení, ale nadto, alespoň některé z nich, byly ve své době velmi populární, jak svědčí větší počet dodnes dochovaných středověkých rukopisů, nebo zazněly ve významných historických momentech českých dějin a vývoje univerzity a přinášejí nám důležité informace o Husových postojích. „*Forma kvestie, snad nejrozšířenějšího literárního útvaru středověké učené tvorby,*“ řečeno Kejřovými slovy, totiž „*umožňovala na poměrně malé ploše... řešit velmi složité otázky ze všech druhů zájmů univerzitního učence.*“ To je pro bližší poznání Husova působení např. při slavném Knínově kvodlibetu v lednu 1409 těsně před vydáním Dekretu kutnohorského (kvestie 4) nebo za protiodpuštěkových bouří v Praze v roce 1412 (kvestie 7) velmi zajímavé.

Všechny vydané kvestie mají obvyklou formu otázky, uvozenou slůvkem *Utrum*. Názvy, pod kterými kvestie vydal J. Kejř, jsou však zcela výstižné a nahrazují dlouhé a často nepřehledné incipity kvestií, které bývají v moderním bádání nahrazovány z praktických důvodů počátečními písmeny prvních čtyř slov textu (např. u první vydané kvestie s incipitem *Utrum omne testimonium fidei cristiane est verum et credibile* by tato zkratka byla UOTF).⁹

Také formální uspořádání kvestií sleduje u Husa obvyklý model a většinou, samozřejmě v souladu s rozsahem kvestie, upřesňuje, na co se kvestie táže, uvádí argumenty *pro* a *contra*, popř. vysvětlující *notanda*, přičemž *correlaria* a *conclusiones* podávají řešení vytýčené otázky. Kejřova edice je v tomto směru vzorně a přehledně uspořádána, což bohužel nelze někdy říci o některých jiných, i moderních edicích středověké kvestiové literatury.

Přítomná edice tak umožňuje badatelům hlouběji studovat a poznávat Husovy filosofické, teologické i politické názory, které hlásal a pražské univerzitě, a jež dosud někdy

⁸ Dvě z nich (9. a 10.) vyšly v přílohách monografie Jan SEDLÁK, *M. Jan Hus*, Praha 1915; jedna (4.) byla vydána V. Flajšhansem ve Výroční zprávě soukromé střední školy dívčí spolku Minerva v roce 1899, a jen čtyři (1., 2., 3. a 5.) v modernější ale také hůře dostupné edici někdejšího pražského žáka V. Novotného, S. H. Thomsona, vydané v časopise *Mediaevalia et humanistica* v roce 1952.

⁹ Uvádíme zde pro možnost srovnání i incipity dalších devíti kvestií:

2. *Utrum aliquid lege divina prohibitum possit in aliquo casu homini esse licitum;*
3. *Utrum possibile est produci effectum indesinibilem, ad cuius productionem concurret causa de per se contingens ad utrumlibet;*
4. *Utrum vera felicitas creature rationalis sit status omnium bonorum agregacione perfectus;*
5. *Utrum possunt ira et passiones celere inexistere sapienti;*
6. *Utrum credendum est in sanctam ecclesiam et in sanctos alios a Deo;*
7. *Utrum secundum legem Iesu Christi licet et expedit pro honore Dei, salute populi et pro comodo regni bullas pape de erectione crucis contra Ladislaum et suos complices Cristi fidelibus approbare;*
8. *Utrum materia prima nunc sub una forma substantiali et nunc sub alia existens, sit informis;*
9. *Utrum supremus rector universi secundum optimas leges possibles regulat universum;*
10. *Utrum Moyses legislator fuit sacerdos.*

unikaly bližší pozornosti.¹⁰ Našemu přednímu znalci husovské problematiky Jiřímu Kejřovi lze k tomuto edičnímu počínu jen blahopřát. Belgické nakladatelství Brepols Publishers nemohlo zahájit svou ediční řadu Husových spisů lépe.

Také druhý zatím u Brepolse vydaný svazek Husových *Opera omnia* je velmi významným svědectvím o Husově univerzitním působení a o jeho nauce. Obsahuje rozšířenou a emendovanou reedici Husova Kvodlibetu, tedy jeho přípravy na jím řízenou slavnostní univerzitní kvodlibetní disputaci v lednu 1411, kterou k šestistému jubileu Karlovy univerzity v roce 1948 vydal profesor Bohumil Ryba. Tehdejší edice byla vynikající v každém ohledu a sloužila dlouho jako vzor editorům podobných textů. Přesto je nutné jednoznačně uvítat její reedici i zařazení do Brepolsovské řady Husových spisů. Je tomu tak především pro význam tohoto Husova díla, které svědčí o Husově cílevědomé snaze udržet po odchodu cizích studentů a profesorů z Prahy v důsledku Dekretu kutnohorského vědeckou úroveň výuky na pražské artistické fakultě. Proto převzal Hus náročný úkol kvodlibetáře a neobyčejně pečlivě se na něj předem i připravil. Zpracoval podrobnou a rozsáhlou příručku, v níž nejprve sám vypracoval a zapsal důkladnou úvodní principiální kvestii, k níž podle zvyklostí měli disputovat všichni přítomní mistři. Potom ve své příručce určil všem jednotlivým mistrům k řešení další kvestie (nepochybně po předběžné konzultaci s nimi), jejichž prodisputování a zodpovězení jim bude na chystaném „turnaji rytířů ducha“ uloženo. Většinou připravil i návrhy možných řešení daných otázek *pro et contra*. Většinou mistrů, kteří budou takto vyzváni k pojednání svých otázek nadto stručně charakterizoval tím, že je ve svém úvodu k jejich vystoupení přirovnal k některému anticlému či středověkému učenci, o němž předpokládal, že v jeho intencích budou daný problém řešit. (Aby namáhavou několikadenní vědeckou disputaci odlehčil, připravil pro diskutující nadto ještě žertovné otázky, uvedené slůvkem *Quare*.) Dochovaný text, který kdysi v 17. století měl v ruce v Českém Krumlově již Bohuslav Balbín a považoval jej (aniž poznal Husovo autorství) za „velmi učený“, resp. „nejučenější“ (*doctissimus, pereruditus*),¹¹ opravdu dokládá nejen mimořádnou svědomitost Husovu, ale i jeho široký rozhled a vhled do mnoha disciplín, traktovaných tehdy na artistických fakultách středověkých univerzit v rámci sedmera svobodných umění, především ovšem logiky a filosofie, ale i teologie. V tomto směru se jedná stále o Husův text ne zcela doceněný.

Nová edice v rámci Brepolsovy řady křesťanských středověkých autorů na první pohled nevykazuje mnoho změn oproti Rybově edici, pořízené před šedesáti lety. Pietně

¹⁰ Přinášejí někdy opravdu zajímavé svědectví o filozofických postojích Husových a v poslední době upoutaly i pozornost zahraničních badatelů. Na základě starší Thomsonovy edice se např. první veřejněnou kvestií podrobně zabýval francouzský badatel polského původu Zenon KALUZA, *La création des universaux selon Jean Hus. A propos de la question Utrum omne testimonium fidei*, in: J. K. Kroupa (ed.), *Septuaginta Paulo Spunar oblata*, Praha 2000, s. 367–375, který podnětně upozornil na zdroje Husovy nauky o všeobecninách u Augustina, Wyclifa a Stanislava ze Znojma. Třetí uveřejněná kvestie zase svědčí o Husově poměrně vyhraněném antiaristotelismu v souvislosti s podporou platónské nauky o ideách. Rovněž na základě starší edice této kvestie S. H. Thomsonem jsem na to alespoň rámcově upozornil ve stati: Vilém HEROLD, *Die Philosophie an der Prager Universität der vorhussitischen Zeit. Schola Aristotelis oder Platonis divinissimi?*, in: J. Aertsen – A. Speer (Hgg.), *Was ist Philosophie im Mittelalter*, Berlin 1998, s. 321–329 (*Miscellanea mediaevalia*, Bd. 26). Je tedy velice dobře, že tyto významné texty jsou nyní dostupné v moderní kritické edici!

¹¹ Již v roce 1905 objevil Husovu principiální kvestii v rukopisu vídeňské ÖNB 4673 Jan SEDLÁK a se správným určením autorství ji i vydal in: *Studie a texty k náboženským dějinám českým* I, 1905, s. 8–21. Ostatně i Sedlák oceňuje, že Husovo „vypracování jest neobyčejně pečlivé, přímo vzorné dle názorů tehdejších. Formou i obsahem. Mluví tu čelný mistr fakulty... Každý posluchač to musel cítiti. Zvláště imponoval asi učený ráz zpracování tematu...“ Celý Husův Kvodlibet a někdejší rukopis „Balbínův“ a snad tak i opis ztraceného rukopisu Koleje národa českého N 10 znovu objevil v roce 1938 v rukopisu Národního muzea V C 42 (kde je jediné zapsána kompletní Husova kvodlibetní příručka) Václav Flajšhans. Viz ČČH, 44, 1938, s. 267n.

je zařazena i původní Rybova latinská předmluva, datovaná v březnu 1948. Přesto nebo právě proto je však třeba ocenit její přínos, který je až příliš skromně skryt ve slovech: *impressio aucta et emendata*, aniž se na titulním listu nebo v impressu dozvídáme, kdo k tomuto rozšíření a vylepšení přispěl. Dr. Gabriel Silagi je uveden „jen“ jako tajemník Komise pro vydávání Spisů Jana Husa při Akademii věd ČR v krátké úvodní poznámce a je třeba téměř detektivního úsilí k tomu, abychom jméno tohoto vynikajícího klasického filologa vztáhli k obětavé práci na samotné reedici. Ta se zdaleka neomezila jen na využití nových elektronických databází, které v Rybově době nebyly k dispozici, při určování Husem uváděných autorit resp. doplnění poznámkového aparátu. Podle našeho názoru by bylo bývalo možno při vší úctě k Bohumilu Rybovi, kterou recenzent jako jeho někdejší žák rovněž plně sdílí, přeci jen na titulním listě uvést kromě údaje: *Edidit BOHUMIL RYBA †* např. i takovýto údaj: *impressionem auctam et emendatam curavit GABRIEL SILAGI*. Skvělý ediční počin!

Lze doufat, že edice Husových spisů u Brepolse bude v dalších letech úspěšně a rychle pokračovat. Určitý optimismus v tomto směru přineslo setkání editorů, uspořádané pod názvem *Vydávání latinských textů rané fáze české reformace* z iniciativy prof. dr. Jany Nechutové a doc. dr. Heleny Krmíčkové a Výzkumného střediska pro dějiny střední Evropy na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně 18. a 19. 11. 2008. Tam naznačené plány se postupně začínají naplňovat a realizovat. V první polovině roku 2010 bude odevzdán do nakladatelství text kritické edice dosud nevydaných *Dicta de tempore* (OO XIV), který připravila na základě materiálu zanechaného Bohumilem Rybou Jana Zachová. V tomto případě se patrně nejedná o autentické dílo Husovo, ale některého z jeho přívrženců. Zmíněné Husovy *Positiones, recommendationes, sermones*, jejichž reedici připravila Anežka Vidmanová, a které budou doplněny o Husova synodní kázání *State succinti* a *Diliges Dominum* (OO XIXB), je třeba přepsat do počítače podle požadavků nakladatelství, rozpracováno je touže editorkou i Husovo *Lectionarium bipartitum, Pars aestivalis* (OO X). Dokončení v letošním roce lze předpokládat pro svazek *Enarratio Psalmorum* (OO XVII), připravovaný skupinou mladých editorů pod vedením Jany Nechutové. Bude doplněn o menší Husovy výklady *Super Pater noster, Super Credo* a *De quadruplici sensu Scripturae* a mohl by tak být předán do nakladatelství v roce 2011.

Do roku Husova jubilea 1415 se podaří asi vydat ještě *Constantiensia* (OO XXIV). Z podkladů, které kdysi shromáždil Amedeo Molnár, se přípravě edice bude věnovat uvedená brněnská skupina po dokončení práce na *Enarratio Psalmorum*. Zatím nejasná je situace u těch svazků, které připravoval pro nakladatelství Brepols zesnulý Jaroslav Eršil (zemřel právě v době konání zmíněného brněnského sympozia). Jedná se o již dříve v nakladatelství Academia Eršilem vydaná *Polemica* (OO XXII) a o *Tractatus annorum 1408–1412* (OO XXI), jejichž texty (některé dosud nevydané) byly z Eršilových podkladů přepsány brněnskou skupinou do počítače.

Navzdory potěšitelnému rozvoji obtížné a časově i vědecky velmi náročné ediční činnosti, spojené s vydáváním Husova literárního odkazu, je bohužel třeba konstatovat, že zřejmě ani do roku Husova šestistého jubilea nebudeme mít k dispozici nejen kompletní kritické vydání všech Husových latinských děl, ale budeme nadále postrádat i kritickou edici některých jeho spisů naprosto základních. To se týká např. Husova *Komentáře k Sentencím Petra Lombarda*, shrnujícího jeho názory teologické, nebo jeho vrcholného

spisu *O církvi*, v němž formuloval své názory eklesiologické, za něž byl pak souzen a odsouzen v Kostnici. Vzhledem k rozsahu těchto děl nebo počtu zachovaných rukopisů jde samozřejmě o ediční úkol nadmíru obtížný a je tak pochopitelné, že zatím nebyli nalezeni nárokům odpovídající editoři. Určitě bychom se s tím neměli spokojit a zamyslet se především nad lepším a trvalejším institucionálním zabezpečením tohoto a podobných dlouhodobých úkolů, které před naší humanitní vědou stojí.

K tomu, aby bylo možno zakončit tuto recenzi poněkud optimističtěji, přispěla významně pozoruhodná edice, která vyšla zcela nedávno, na začátku roku 2010. Je to kritické vydání všech zachovaných latinských spisů Husova přítele M. Jeronýma Pražského, publikované v jednom rozsáhlém svazku péčí Františka Šmahela a Gabriela Silagiho.¹² Tato vzorná edice opatřená skvělým úvodem si zaslouží samostatnou podrobnou recenzi a zde ji uvádíme kvůli úplnosti zejména proto, že byla – plným právem – zařazena jako *supplementum* do ediční řady Husových *Opera omnia*. Literární odkaz Jeronýmův nyní doprovází literární odkaz Husův tak, jako někdy Jeroným, postižený v Kostnici stejným osudem, zde doprovázel svého přítele a Mistra.

Vilém Herold

Mirek Čejka a Helena Krmíčková, *Dvě staročeská utrakvistická díla Jakoubka ze Stříbra*

Masarykova Univerzita, Brno 2009, 139 s., ISBN 978-80-210-4843-0

Husitká teologie stála na dvou základních pilířích – mistrech pražské univerzity: Janu Husovi a Jakoubkovi ze Stříbra. Velkým dluhem české historiografie je skutečnost, že díla obou významných učenců nebyla plně zpřístupněna novodobým odborným ani laickým čtenářům. Platí to zvláště o Jakoubkovi,¹ z jehož literární pozůstalosti je známo více jak sto děl, editována je ovšem stěží polovina kusů, ale nikoli těch největších a nejvýznamnějších. Moderní edice pak představují jen nepatrný zlomek z tohoto celku.² Mezi tu šťastnější část jeho spisů se zařadila dvě staročesky psaná díla utrakvistického zaměření – traktát *O Boží krvi* a méně rozsáhlá *Zpráva, jak Sněm konstanský o svátosti večeře Kristovy nařídil*.³ Obě jsou dochována vždy jen v jednom rukopise (Knihovna Národního muzea sign. III B 11, resp. Národní knihovna Praha sign. XI D 9) a byla připravena do tisku péčí pracovníků FF MU v Brně Mírka Čejky a Heleny Krmíčkové. Velmi vkusně upravená publikace je dalším příspěvkem k poznání počátků laického kalicha, který se stal hlavním symbolem husitství.

¹² František ŠMAHEL – Gabriel SILAGI (edd.), *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistulae*, Turnhout, Brepols Publisher 2010, 163 + 308 s. (*Magistri Iohannis Hus Opera omnia*, Tomus XXVIIA, Supplementum I, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 222).

¹ Zájem o jeho dílo však přece v poslední době stoupá, jak dosvědčuje sborník Ota HALAMA – Pavel SOUTKUP (edd.), *Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení*, Praha 2006; ke konferenci, z níž vychází, viz referát Pavliny CERMANOVÉ v AUC-HUCP 44/1–2, 2004, s. 215–216.

² Pavel SPUNAR, *Repertorium auctorum Bohemorum provecum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, Studia Copernicana 25, Wratislaviae etc. 1985, s. 214–250, č. 562–694; František Michálek BARTOŠ, *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*, Praha 1925.

³ *Dvě staročeská utrakvistická díla Jakoubka ze Stříbra*, k vydání připravili Mirek ČEJKA a Helena KRMÍČKOVÁ, Masarykova univerzita, Brno 2009 (*Opera Universitatis Masarykianae Brunensis, Facultas philosophica*, nr. 379).

Úvodní výklad před samotnou edicí podala H. Krmíčková jako současná největší znal-
kyně traktátové literatury věnované odůvodnění a obraně laického kalicha. V něm řeší
autorství a dataci obou děl. Zařazuje je do chronologie událostí let 1414–1415, kdy se
objevila myšlenka návratu k podávání svátosti oltární laikům pod způsobou chleba i vína
a od jejího teoretického propracování se přešlo k praktickému provádění i polemickému
střetu mezi obránci a odpůrci této liturgické novinky.

H. Krmíčková se hlásí na řadě míst k víceméně intuitivním tvrzením F. M. Bartoše
ohledně atribuce traktátů a jejich časového zařazení a daří se jí přesvědčujícími argumen-
ty tyto názory potvrdit. Jakoubkovo autorství je ověřeno rozsáhlou shodou staročeských
textů s jeho latinskými díly, která přeložil nebo přepracoval do spisů určených laické
veřejnosti. K ní se obrací v lidové řeči, aby vysvětlil nejprve samotnou liturgickou inova-
ci a posléze vyzbrojil argumentačně i laiky proti koncilnímu zákazu kalicha.

Složitějším úkolem editorky bylo datování Jakoubkových spisů. Jednou z klíčových
otázek roku 1414 je, zda podávání z kalicha laikům začalo již před odjezdem Husa
do Kostnice, nebo bylo zahájeno až za jeho pobytu v koncilním městě. Tento zdánlivě
podřadný detail mění jak vyznění a výklad určitých Husových výroků, tak smysl někte-
rých událostí. Autorka se kloní stále více k představě, že první pokusy o zavedení laické-
ho kalicha se objevily dříve, než Hus opustil Čechy.

Traktát o Boží krvi interpretuje Krmíčková jako zásobárnu argumentů, která byla sesta-
vena podle podrobnějšího výkladu v Jakoubkově traktátu *Responsio* a poskytla samotným
laikům vysvětlení smyslu a významu kalicha v lidové řeči, „*aby věrná obec křesťanská
poznala ten dar nevymluvný sobě daný*“.⁴ Vznik díla klade editorka do první poloviny
března 1415.

Druhé dílko spadá do doby po vydání koncilního zákazu laického kalicha dekretem
z 15. 6. 1415, který Zpráva vyvrací bod po bodu. Navazuje na obranu kalicha od Mikulá-
še z Drážďan (*Apologia*) a Jakoubkovu obrannou kvestii proti Hildessenovi. Zpráva je
editorkou datována do léta nebo začínajícího podzimu 1415. V souvislosti s její interpre-
tací probírá Krmíčková možné podněty pro vydání dekretu, reakce na něj počínaje Husem
a všímá si i reakcí domácích oficiálních církevních kruhů na utrakvistické snahy. Dotkla
se proto i datace synodálního zákazu kalicha, jehož vyhlášení předpokládá spíše v říjnu
1414, zatímco v červnu téhož roku statuta diecézní synody pouze zastřeně hrozí těm, kdo
smýšlí nesprávně o svátostech. Adresné vystoupení pražského arcibiskupa proti kalichu
v r. 1414, tedy dříve než zareagoval koncil, je dosvědčeno jen nepřímo, zmínkou v jed-
nom z Jakoubkových spisů.

Vzorně zpracovaná edice dvou staročeských utrakvistických děl zpřístupňuje Jakoub-
kovy texty širší veřejnosti, podobně jako Jakoubek dal ve své době do ruky věřících
materiál k jejich vlastnímu přemýšlení a diskutování. Kniha je pro lepší pochopení textu
vybavena i slovníčkem staročeských výrazů.

Jakoubkova postava zazářila především v letech 1414–1415 v souvislosti se zavedením
kalicha, ale také v následujících letech při kritice přebujelé výzdoby kostelů a diskusích
o přípustnosti vedení válek. V průběhu následujícího neklidného období se však zprávy
o jeho osobě noří do stále hustší mlhy, až se závěr jeho života stane jistou historiografic-
kou záhadou. Před časem jsem se pokusila shromáždit skutečnosti, které by dataci jeho

⁴ *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 32.

úmrtí přiblížily k větší jistotě.⁵ Překlep v číselných údajích však způsobil, že to, co mělo být upřesněním, se stalo ještě větším zmatením.⁶ Dovolím si proto zde alespoň na okraji zopakovat argumentaci pro srpen 1429 jako datum Jakoubkova úmrtí bez onoho zásahu šotka Tutivilla.⁷

Jakoubkovy staročeské spisy nejsou jediným edičním podnikem brněnského pracoviště. Rodí se tam i některé svazky z řady *Opera omnia M. J. Hus*, byla završena edice Regulí Matěje z Janova a připravují se i další díla Jakoubkova. Velmi pomalu se tak rozšiřuje okruh známých a dobře přístupných textů, které prohlubují naše znalosti o podobě teologických názorů a kontroverzí provázejících události husitské epochy.

Blanka Zilynská

Daniel Soukup, Šimon Abeles: Zrození barokní legendy

Česká literatura 57/3, 2009, s. 346–371

Smrt nešťastného židovského chlapce toužícího po křtu je jedním ze známých příběhů barokní Prahy. Dobové prameny (křesťanské provenience) se shodovaly v dojemném líčení, jak byl Šimon zabit právě proto, že se rozhodl nechat se pokřtít. Přitom jedinou jistotou je zvěst o skonu dvanáctiletého mládíčka, který zhyнул vinou svých nejbližších příbuzných v únoru roku 1694. Věcnou stránkou této kauzy se zabýval naposledy především Alexander Putík.¹ Jemu jistě lze dát za pravdu, že nešťastný chlapec padl spíše za oběť tehdy běžné výchovné metodě, kterou by dnešní soudci nazvali domácím násilím. Příčinou trestu asi skutečně nebyla Šimonova přichylnost ke křesťanství, ale nějaký málo významný domácí přestupek. Vždyť tělesné tresty aplikované na dětech až do dob nedávno minulých nenáležely v obecném povědomí k odsouzeníhodným záležitostem. Kritickým historikům bylo už po léta zřejmé, že barvitě zprávy o hochově „umučení“ nepatří k věrohodným popisům skutečné události, ale měly sloužit spíše k vytvoření nového domácího blahoslavence, později snad i světce.

Tento záměr se nezdařil, ale dochovala se řada textů, které měly cestu židovského hochu na katolický piedestal vyložit a ospravedlnit. Rozborem těch nejdůležitějších se zabývá zdařilá Soukupova studie. Jedná se předně o svod dokumentů a listin týkajících se bezprostředně soudního pojednávání (Inquisitorní proces z roku 1696). Jak ovšem Soukup upozorňuje, nejde o věrné zachycení výsledků a výpovědí, ale o texty záměrně styli-

⁵ Blanka ZILYNSKÁ, *Jakoubek ze Stříbra a dobová církevní správa*, in: O. Halama – P. Soukup (edd.), *Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení*, Praha 2006, s. 9–48, zvl. s. 40–46.

⁶ Na chybu upozornil Ivan HLAVÁČEK, *Protokol symposia o Hušovu pomocníku v evangeliu*, *Česká literatura* 54/6, 2006, s. 112; z jeho opravy vychází i H. KRMIČKOVÁ, *Nad dvěma utrakvistickými díly Jakoubka ze Stříbra*, in: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 27.

⁷ Listina z Archivu UK, sign. II-47, datovaná 30. 12. 1429, v jejímž textu se objevuje naposledy Jakoubek jako žijící osoba (ed. Josef TRÍŠKA, *AUC-HUCP* 13, 1973, s. 30–31), uvádí v dataci kromě denního a ročního data také údaj o 12. roce pontifikátu Martina V. Ten byl zvolen 1. 11. 1417 a posvěcen 21. 11. téhož roku, jeho 12. rok pontifikátu tedy zahrnuje období **od listopadu 1428 do listopadu 1429**. Datovací formule listiny počítá zřejmě se začátkem nového roku 25. 12., a byla proto vystavena 29. 12. 1428. K tomuto datu musíme vztahovat zmínku o příslušnosti Jakoubka ke Karlově koleji i toto datum je posledním dokladem jeho aktivní činnosti, kdy ještě zjevně nebyl upoután nemocí na lůžko. Jeho úmrtí pak přichází v srpnu 1429, jak dokládají další prameny.

¹ Alexander PUTÍK, *The Prague Jewish Community in the late 17th and early 18th Centuries*, *Judaica Bohemiae* 35, 1999, s. 4–140.

zované, aby byla zřetelně prokázána vina souzených. Druhé dílo je o něco mladší – obsáhle latinská zpráva z pera jezuity, mj. prefekta klementinské tiskárny, Johanna Edera. Tento muž, který Šimona ještě osobně znal, se stal jeho oficiálním životopiscem a svůj spis vědomě stylizoval jako hagiografické literární dílo. Také třetí autorem zkoumané dílko pochází z klementinského jezuitského prostředí. Zatímco předešlé dva tisky jsou v odborné literatuře dostatečně známé, česko-latinská synopse (tzn. jakýsi divadelní program) školské hry *Agnus inter haedos* je novým objevem. Toto naučné drama (autor zůstal v anonymitě) sehráli žáci gramatikálních tříd staroměstského gymnázia v roce 1738. Onen beránek z názvu hry je pochopitelně Šimon, kterého z „katolické pastvy“ odvádí „židovská zuřivost“, před níž ho ale ochrání katolická Víra a personifikovaná zmužilost.

Závěrem Soukup odkrývá hagiografickou symboliku a topiku u jednotlivých textů – shledává v Šimonově příběhu zachyceném oficiálními katolickými zdroji zřetelné snahy o vytvoření legendy a připodobnění jeho osudu Ježíši Kristu (*imitatio Christi*). Každý z analyzovaných textů je sice rozdílný žánrově, ale jednotící idea je zcela zjevná. Zatímco chlapec je následovník Kristův, jeho příbuzní, především pak synovrah Lazar Abeles, jsou obdařováni klasickými negativními jmény – Kain, Jidáš, Gesmas. Lazara samotného pak s Jidášem kromě jiného spojuje i motiv sebevraždy.

Daniel Soukup zařazuje vyprávění o Šimonu Abelesovi do širšího historického rámce a upozorňuje na kolektivní i individuální tragédie, které postihly pražské ghetto v posledním desetiletí 17. století a které našly v tamní společnosti větší ohlas než osud malého konvertity, jehož si přisvojil křesťanský svět.

Není zcela běžným zvykem recenzovat samostatně rozsahem nepříliš velkou časopi-seckou studii. V tomto případě ale zmínku v AUC-HUCP považuji za velmi potřebnou. Jednak jde o dílo velmi zdařilé a vyzrálé (ač autor nedosáhl ani třiceti let), jednak myslím, že stojí za to i v našem periodiku připomenout časopis Česká literatura, vydávaný Ústavem pro českou literaturu AV ČR. Tento časopis nejen že dává pravidelně prostor mladým nadějným badatelům, ale současně má velmi zajímavou diskusní rubriku. V tematicky koncipovaných blocích skýtá možnost pro vyjádření polemických názorů, vesměs věcných, bez nemístných osobních útoků, jako tomu bývá, bohužel, zvykem v některých jiných vědeckých časopisech.

Ivana Čornejová

Michael Niemetz, Antijezuitsche Bildpublizistik in den Frühen Neuzeit. Geschichte, Ikonographie und Ikonologie

(Jesuitica. Quellen und Studien zur Geschichte, Kunst und Literatur der Gesellschaft Jesu im deutschsprachigen raum. B. 13), Regensburg 2008, 459 s.

Antijezuitská propaganda je skutečně velmi nosným tématem. Literatura na toto téma je neméně četná než ta, která se vztahuje k dějinám řádu Tovaryšstva Ježíšova. Michael Niemetz si vybral protijezuitské výpady v ilustrované publicistice a dalších výtvarných (tištěných) projevech v Evropě od druhé poloviny 16. století až do osmdesátých let 18. věku – sleduje tedy ještě desetiletí následující po zrušení starého řádu.

Obsáhlá, graficky pěkně vypravená kniha, je pečlivě a přehledně chronologicky i tematicky členěna. Jestliže jsem napsala, že se autor zabývá výtvarným vyjádřením odporu proti jezuitům, pak toto sdělení není zcela přesné, protože hlavním předmětem jeho zájmu jsou dobové letáky a další příležitostné tisky, kde slovo tvořilo vyvážený doprovod obrazového ztvárnění. Michael Niemetz si všímá období, kdy polemické příležitostné tisky prožívaly opravdový boom. Je spolehlivě doloženo, že tento druh veřejné agresivní diskuse mezi znesvářenými stranami doslova rozkvetl při konfesijních kontroverzích po nástupu reformace, aby svého vrcholu dosáhl jako doprovod krvavých střetnutí třicetileté války.¹ Jednotlivé strany tu jednak vynášely vlastní přednosti, jednak, především na podkladě klasických zažitých a obecně srozumitelných topoi, hanily protivníka. Zejména v tom hanobení projevovaly jednotlivé tábory značnou invenci, byť čerpaly vesměs z ověřených zdrojů.

Niemetz dělí svou práci nejprve do časově vymezených celků – v první části zkoumá léta 1568–1618, aby se pak s největší důkladností věnoval období třicetileté války a svou studii završuje analýzou doby mezi léty 1636–1785.² Zabývá se hlavně četnými letáky, ale nevynechává ani další příležitostné tisky, náboženské satiry i znázornění tematiky na mincích a medailích. Značnou pozornost věnuje polemické produkci spjaté s českým povstáním 1618–1620 (s. 88–100), kdy vznikla opravdová záplava oslavných i nactiutraháčných tiskovin.³ Autor postupně rozebírá obsah i formu sledovaných produktů a jak už uvádí v podtitulu svého díla, zabývá se ikonografickým a ikonologickým výkladem (s. 208–224).

Ikonologické pasáže jsou spíše drobným „přívazkem“ poctivé materiálové studie. Ikonografické partie jsou mnohem propracovanější a obsáhlejší. Autor zde předkládá čtenáři výčet různých symbolů a témat, která se objevují v antijezuitských tiscích. Jistě neudiví, že si autoři letáků a pamfletů berou různé příklady ze zvířecí říše, a tak jsou jezuité líčeni jako živočichové, kteří v dobové symbolice rozhodně nepožívali přílišné úcty – byli to lišky a vlci, prasata, psi, ještěrky či hadi... Ačkoliv motivy poutníků požívaly současně pozitivní konotace, v souvislosti s jezuitou jsou takoví poutníci líčeni spíše jako žebráci, ztracení a zatracení cestovatelé, jejichž pouť končí „po zásluze“ v pekle.

Niemetzova kniha je opatřena bohatým obrazovým doprovodem, který velmi dobře dokládá autorův slovní výklad. Lze shrnout, že autor ve své knize přehledně vyložil dosavadní poznatky o výtvarném i verbálním dobovém odporu proti řádu Tovaryšstva Ježíšova.

Ivana Čornejová

¹ Tomuto tématu se v přehledné esaji věnuje Bernd SÖSEMANN, *Die Kommunikations- und Medienrevolution*, in: Hans-Ulrich Wehler (Hg.), *Scheidenwege der deutschen Geschichte. Von der Reformation bis zur Wende 1517–1989*, München 1995, s. 65–78.

² Domnívám se ovšem, že logičtějším chronologickým mezníkem byl i ve vztahu k jezuitskému řádu rok 1648, tedy uzavření vestfálského míru.

³ Zde může navázat na hodnotnou práci Miriam BOHATCOVÉ, *Irrgarten der Schicksale. Einblattdrucke vom Anfang des Dreißigjährigen Krieges*, Prag 1966. V době po napsání této recenze vyšla naprosto jedinečná kniha Jany HUBKOVÉ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky: letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Praha 2010.

Margret Lemberg – Bernd Reifenberg (Hgg.), Die Universität Marburg im Königreich Westfalen

Universitätsbibliothek Marburg 2007, 165 s. ISBN 978-3-8185-0451-9

V souvislosti s dvousetletým výročím založení „Království Vestfálského“ uspořádala marburská univerzitní knihovna výstavu zaměřenou na vysokoškolskou politiku tohoto – nedlouho existujícího, napoleonského a přece velmi podstatného – státního útvaru. „Na příkladu marburské univerzity, která zažila za královské vestfálské vlády rozkvět, má být obecněji ukázáno, jak v úpadku se nacházející univerzita tehdy díky velkorysé podpoře a široce založeným reformám rychle znovu získala atraktivitu i úroveň.“¹

Většina příspěvků svazku, doprovázejícího objevnou výstavu (vlastně by bylo možno pokládat expozici i knihu – s ohledem na tvrdé rozpočtové i oborově delimitační restriktce, univerzitám v posledních letech udílené neomaleně šetrnou hesenskou vládou – za jakýsi druh decentního akademického protestu), se soustřeďuje k zajímavým akvizicím univerzitní knihovny ve sledované době. Zásadní obecnější význam má ale vstupní studie M. Lembergové: *Der restaurierte Musensitz. Die Universität Marburg im Königreich Westfalen* (s. 9–50). Německá historiografie dosud většinou pojednávala efemérní napoleonskou epizodu Vestfálského království pod žezlem Napoleonova bratra Jeroma (1807–1813) jako cosi německým dějinám cizího, něco, co není vhodné, resp. ani nestojí za připomínání. Důkladná archivní rešerše zkušené a pilné badatelky však ukázala, že stát zřízený na místě kurfiřtství hesenského (zajisté opřený o moc napoleonských armád) představoval podstatný modernizační vklad: nebyla to „jen“ nová ústava, zavedení Code civil a zrovnoprávnění židů, ale také zvýšení racionality a účinnosti reformované veřejné správy, modernizace právního systému a společenských poměrů. To vše byly momenty, které kurfiřtská restaurace po roce 1813 již nedokázala v podstatné míře eliminovat.

Jeromova vláda provedla ovšem i radikální modernizaci univerzit, v posledních letech kurfiřtství dramaticky upadajících. Těch působilo na území ovládaném z kasselského ústředí celkem pět: vedle nejvýznamnější univerzity v Göttingen to byla roku 1806 uzavřená, ale novým režimem r. 1808 obnovená univerzita v Halle a dále tři skomírající (např. stolice po zemřelých profesorech kurfiřt po roce 1800 již neobsazoval) univerzity: Marburk, Rinteln a Helmstedt. Z nich prvá byla nakonec zachována a přivedena k rozkvětu, zatímco další dvě – po evaluaci a koncepčně překvapivě moderní restrukturalizaci univerzitní sítě – zanikly a svými aktivy posloužily jako zdroj posílení ostatních univerzit. Ty odtud získaly přístroje a sbírky, ale především významné profesory (o převedení slavné anatomie z Helmstedtu do medicínsky dosud zaostávajícího Marburku pojednali v recenzovaném svazku Gerhard Aumüller a Kornelia Grundmann, s. 51–61). Marburk byl ovšem především obohacen o osm tisíc svazků ze zrušených univerzitních i dalších knihoven nebo jejich segmentů (především o knihovnu zrušené komendy řádu německých rytířů v Lucklum a většinu knihovny kláštera v Corvey).

¹ Margret LEMBERG – Bernd REIFENBERG (Hgg.), *Die Universität Marburg im Königreich Westfalen*, Marburg 2007, s. 5.

Kasselské ministerstvo vnitra, spravující též školství, postavilo univerzity, zbavené nyní vlastní jurisdikce a majetku, na novou finanční bázi „studijního fondu“.² Tři zreformované univerzity království (ovšem vždy s preferencí pro Göttingen) obdržely pak od roku 1809 podstatnou vládní finanční podporu, která umožnila jejich rychlý a úspěšný výukový i vědecký rozvoj. V Marburku tak byla zřízena např. chemická laboratoř, univerzitní nemocnice, anatomický sál, filologický seminář, z 40 na 500 tolarů byl navýšen rozpočet univerzitní knihovny a podstatně byla rozšířena výuka protestantské i katolické teologie. Celkově vzrostl rozpočet univerzitních ústavů z 2615 říšských tolarů (1806) na 9356 roku 1813. Podstatně zvýšeny byly dokonce i profesorské platy.

Autorka dospívá k závěru, že univerzita ze soustavné a velkorysé státní podpory v časech Království vestfálského jednoznačně profitovala a že po návratu kurfiřta přes všechny restaurační snahy již nebyla o své zisky (včetně knihovních celků) připravena, v platnosti zůstaly i změny profesorského sboru a modernizované curriculum. Kurfiřt Wilhelm I. ponechal výtobytky „francouzského období“ na univerzitní úrovni v platnosti.

Cenné a zajímavé jsou i jednotlivé historicko knižní příspěvky: zejména zaujmou dvě studie Hanse Lemberga. Prvá pojednává o výpravném svazku Rechbergova díla *Le peuples de la Russie*, vydaném r. 1812 v Paříži, vybaveném sérií velkých, ručně kolorovaných grafických listů, který daroval univerzitě král Jerom. Lemberg vysvětluje, že velkolepé dílo o „říši severu“ (tak bylo v té době Evropou pojímáno Rusko) autor koncipoval v podstatě jako varování před expanzí do ohromného ruského prostoru. Lembergova druhá studie se týká nákupu zajímavé knihovny ruského diplomata Heinricha Struve, kterou univerzitě spěšně nabídl před svým válkou vynuceným návratem do Ruska roku 1812. I tyto dva příspěvky dokládají jak přízeň dvora univerzitě, tak její schopnost na konci „francouzského období“ operativně nakoupit poměrně rozsáhlou a cennou knihovnu „nepřátelského diplomata“, později známého přírodovědce. To by se v poklidném „kurfiřtském období“ stát nemohlo.

Jiří Pešek

Martina Bečvářová, České kořeny bulharské matematiky, (Dějiny matematiky, sv. 40)

MATFYZPRESS, Vydavatelství Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2009, 482 s., 63 obr., ISBN 978-80-7378-079-1

Absolventům filozofické fakulty, kteří v devatenáctém století hodlali vyučovat na středních školách – a takových byla většina, neboť čistá věda uživila málokoho! – nekynula právě zářivá budoucnost. Než se „prokousali“ k definitivnímu postavení „c. k. profesora“, museli nejprve působit jako suplenti a poté projít stupni „učitele“ a „skutečného učitele“.

Ve zcela jiné situaci se octli mladí muži, kteří projevíli odvahu odejít do zemí na nižší civilizační úrovni, než byly země předlitavské. Takovou zemí bylo Bulharsko, které více než čtyři a půl století existovalo v područí osmanské říše. Roku 1876 vypuklo protiturec-

² Autorka připomíná, že spisovatel Charles de Villers vydal roku 1808 v Kasselu francouzsky pozoruhodný spis „Pohled na univerzity a způsob veřejného vzdělávání v protestantském Německu, zvláště v Království Vestfálském“, který ještě téhož roku vyšel v Marburku a Lübecku ve dvou na sobě nezávislých německých překladech.

ké povstání, vzbuzující velké sympatie světové veřejnosti včetně Čechů. Konflikt od roku 1877 přerostl v rusko-tureckou válku, jejímž důsledkem byly roku 1878 politické a územní změny na Balkáně. Vzniklo samostatné Bulharské knížectví, které prozatím zůstávalo formálně součástí osmanské říše. Úplnou nezávislost na Vysoké portě vyhlásilo Bulharsko jednostranně na podzim 1908, velmoci s tímto krokem dodatečně souhlasily a nenamítaly nic ani proti tomu, že od té doby měl bulharský panovník titul „car“.

Bulharská vládní elita si od samého počátku uvědomovala, jak velkou hodnotu a vklad do budoucnosti představuje vzdělání, a proto se snažila co nejdříve vybudovat střední a vysoké školy. Jelikož nedisponovala dostatečným množstvím pedagogů, ohlížela se po nich v zahraničí, zejména v Čechách. V Praze totiž studovalo na univerzitě nemálo Bulharů, kteří si stykem s českými studenty osvojili vysoké mínění o jejich kvalitách odborných i lidských. Jakmile tito vzdělanci získali po návratu do Bulharska významné pozice, rozpomínali se na své české kolegy a zvali je do své země, aby tu pomohli vychovat odborníky v humanitních, exaktních i technických vědách, případně aby tyto obory vybudovali na sofijské univerzitě, která až do roku 1904 nesla skromný název Vyšší škola. Pro mladé Čechy, teprve se rozhlížející po světě praxe, to bylo velmi lákavé a zároveň lichotivé – vždyť se nemuseli doprošovat, zasílat ponížené suppliky o místo, nýbrž byli zváni, a když pozvání přijali, radostně přijímání! Na reálných gymnáziích v Gabrovu, Slivenu, Plovdivu a Sofii patřili záhy k nejvýznamnějším členům pedagogického sboru a nikoho nezajímalo, zda vůbec složili zkoušky učitelské způsobilosti předepsané v Rakousku pro kandidáty učitelství na školách středních.

Čtyři čeští matematikové – protagonisté monografie Martiny Bečvářové – rovněž vyslyšeli volání bulharských úřadů po schopných učitelích. Nejkratší život byl dopřán kolínskému rodákovi Teodoru Moninovi (1858–1893). Nejprve působil na oblastním reálném gymnáziu ve Slivenu, jež bylo po gymnáziu v Gabrovu druhou nejstarší bulharskou necírkevní střední školou. Po tříletém intermezzu na české technice v Praze odešel znovu do Bulharska, neboť byl jmenován řádným profesorem geometrie na Vyšší škole v Sofii. Pro své pedagogické i odborné schopnosti se tam těšil velké vážnosti, ale zhoršující se zdraví jej donutilo k návratu do Čech. Zemřel ve svém rodném městě na následky sebevražedného pokusu. Na několika bulharských středních školách působil rodák z Konecchlumí u Jičina František Splítek (1855–1943). Hned po svém příchodu do balkánské země si dovolil odmítnout nabídku místa na nově založeném chlapeckém gymnáziu v Sofii a raději šel do Svištova, města na severu Bulharska, rozkládajícího se na pravém břehu Dunaje, v němž byl roku 1791 uzavřen mír mezi otomanskou říší a Rakouskem. Svě volby nemusel litovat, neboť byl hned jmenován řádným středoškolským profesorem a ředitelem všech obecných a středních škol ve Svištově. Ostatně i do té Sofie se po několika letech dostal, ale setrval až do penze ve středoškolských službách, odolav několika lákavým nabídkám postoupit na příčku vysokoškolského pedagoga. Penzijní věk prožil obklopen úctou a uznáním. Mnohem hůře skončil jeho zeť Konstantin Ludvík Lukáš – v bulharské armádě to sice dotáhl na generála, ale po převratu roku 1944 byl zastřelen a jeho rodina vystěhována z domu.

Z českých učitelů matematiky je u nás patrně nejznámější Vladislav Šak (1860–1941), a to pro své všestranné aktivity. Pozoruhodné je, že tento muž po maturitě patrně nestudoval na vysoké škole – alespoň se o jeho studii nezachovaly žádné doklady. Není ovšem vyloučeno, že přednášky na univerzitě či technice navštěvovat mohl, neboť dobře znal bulharské studenty v Praze, a zastával dokonce funkci prvního tajemníka jejich spol-

ku Bulharská sedjanka. Právě tyto známosti mu pomohly k úspěšné dráze středoškolského profesora na několika bulharských gymnáziích, na rozdíl od kolegy Splítka přednášel dokonce na Vyšší škole v Sofii algebru, geometrii a deskriptivní geometrii. Ještě před první světovou válkou přesídlil s rodinou do Prahy. Je znám především jako básník, diplomat, který za první republiky zastával úřad bulharského honorárního konzula, překladatel, novinář a autor česko-bulharského slovníku, čítajícího více než tisíc stran. Jeho syn Vladislav (1894–1977) proslul jako dirigent a hudební skladatel, řídil vlastní Šakovu filharmonii, soupeřící o přízeň publika se samotnou Českou filharmonií.

Neprávem zapomenut je u nás písecký rodák Antonín Václav Šourek (1857–1926), který byl ze čtyř protagonistů zřejmě osobností největšího formátu. Za svého života se totiž těšil i mezinárodnímu uznání jakožto aktivní účastník světových matematických kongresů a výstav. Jeho odborné zájmy přesahovaly hranice matematiky a geometrie, v Bulharsku položil základy výuce ručních prací, například řezbářství a truhlářství, vyučoval také krasopisu. Bulharským studentům sloužily po několik desetiletí jeho středoškolské a vysokoškolské učebnice matematiky. Jeho hlavním pracovištěm se stala univerzita v Sofii, zastával dokonce úřad děkana fyzikálně-matematické fakulty. Roku 1925 ostře protestoval proti zneužití akademické půdy jakožto soudní síně, v níž probíhalo přelíčení s obviněnými strůjci neúspěšného atentátu na cara Borise III. Antonín Šourek zanechal v pozůstalosti i dva velmi svěží poetické vzpomínkové texty, které jsou v knize uveřejněny. V jednom z nich vzpomíná na slavíka Pootavského – svého milovaného učitele kreslení na píseckém gymnáziu Adolfa Heyduka.

Knihu Martiny Bečvářové si s chutí přečtou i lidé, kteří z matematických výšin dostávají závrat' (řadí se k nim i pisatelka této recenze). Autorka plně zúročila svůj studijní pobyt v Bulharsku, důkladné studium pramenů a tištěných dokumentů v tamějších archívech a knihovnách i prameny, které jsou k dispozici v českých archívech. Profesní dráhy i osobní příběhy čtyř českých matematiků zasadila do širokého kontextu dějin bulharských a rakousko-uherských a prokázala tak jako již v dřívějších publikacích, že se cítí doma v historii stejně jako v matematice. Její kniha je čtyřicátým svazkem velmi záslužné a inspirativní edice Dějiny matematiky, jejíž zrození probíhalo před patnácti lety v polních podmínkách. Zdárné vydávání jednotlivých titulů zaštiťují Univerzita Karlova, České vysoké učení technické, Masarykova univerzita, Akademie věd ČR a Jednota českých matematiků a fyziků. Čtyřicítkou vydávání těchto pěkných publikací bílé barvy nekončí, autoři a redaktoři připravují a rozpracovávají další svazky.

Marie Štemberková

**Leo Haupts, Die Universität zu Köln im Übergang vom
Nationalsozialismus zur Bundesrepublik
(Studien zur Geschichte der Universität zu Köln, Bd. 18)
Böhlau Verlag, Köln 2007, 406 s., ISBN 978-3-412-17806-2**

Autor publikace si klade za cíl popsat proces obnovy univerzity v Kolíně nad Rýnem po druhé světové válce, přičemž se zaměřuje zejména na vypořádání se s nacistickou minulostí a hledání nové identity pro obnovovanou instituci. Předkládá tezi, že univerzit-

ním elitám kompromitovaným za nacistického režimu se po válce podařilo přežít díky jejich nezastupitelnosti, kolegiálnímu citění i snaze spojeneckých orgánů o rychlé obnovení univerzity. Odstranění byli pouze pedagogové s nejtěmnější minulostí. Staronový sbor profesorů a asistentů se snažil legitimizovat svou pozici a distancovat se od nacistické minulosti prostřednictvím odvolávání se na tradici západního křesťanství (bylo tím myšleno katolictví), které mělo být i tradicí německých univerzit, zejména té kolínské. Tento postoj pro kolínskou univerzitu znamenal uchování neomezené moci ordinářů, odmítání tlaku britských okupačních orgánů na reformu univerzity a podílu studentské samosprávy na rozhodování. Zakládal elitní výuku jen pro malou skupinu nejnadanějších, činnost univerzity zaměřoval především na teoretickou oblast a na zprostředkovávání vzdělánecké kultury oproti praktickému zaměření na přípravu pro profesní život. Znamenalo to i koncentraci na humanitní obory na úkor přírodních věd, snahu o jednotu vědy a vyvarování se specializace, apolitičnost a distancování se od celospolečenského dění. Paradoxně byla tato do určité míry uměle vytvořená představa v rozporu s dosavadním vývojem kolínské univerzity. Ta byla po zániku středověké univerzity v 18. století znovu založena roku 1919 sloučením několika odborných vysokých škol jako městská univerzita a zaměřovala se spíše na přípravu studentů pro další kariéru.

Práce Leo Hauptse je členěna do dvou oddílů. První je věnován problémům, které se týkají univerzity jako celku. Člení se do dvou kapitol: první se zaměřuje na vnitřní vývoj univerzity, druhá na vztahy univerzity a města. Druhý oddíl se věnuje vývoji jednotlivých složek univerzity. Součástí publikace je i seznam pramenů, literatury, přehled pedagogů univerzity v daném období a jmenný rejstřík. Autorovi se podařilo vyhnout se výlučně chronologickému výkladu. Hauptse postupuje zejména v prvním oddílu striktně po jednotlivých problémech, chronologický běh dějin tvoří v této části knihy pouze pozadí výkladu. Podkapitoly jsou věnovány tématům jako role okupačních mocností, křesťansko-západní koncepce univerzity, její prosazování v praxi či role prvního poválečného rektora Josepha Krolla. Uvnitř podkapitol je pak zajímavě pojednána řada dalších dílčích problémů, např. opozice vůči Krollovi uvnitř profesorského sboru, otázka reformy univerzity či denacifikace. V druhém oddílu, věnovaném jednotlivým institucím, postupuje autor již spíše chronologicky. Jádrem jeho výkladu zůstává problém obnovení jednotlivých součástí univerzity, snaha o jejich personální obsazení a otázka kompromitace pracovníků v době nacistické diktatury.

Zásadní slabinou práce je její členění. V prvním oddílu jsou názvy podkapitol vágní a nejasné, chybí hlubší systém členění. Rozdělení tohoto oddílu do dvou kapitol (vnitřní vývoj univerzity a vztah k městu) je spíše svévolné. Druhá část je velmi nekoherentní a částečně se vztahem města k univerzitě přímo nespojuje. Téma vztahu město – univerzita přitom není oproti jiným aspektům natolik zásadní, aby bylo odděleno, tematika je navíc částečně zmíněna již v první části kapitoly. Čtenář vzhledem k nepřehlednému členění nemá představu o tom, jak autor postupuje při výkladu problému. Co je však horší, tuto představu postrádá zjevně i samotný autor. Ten se často opakuje, a to jak co se týče vysvětlování složitějších problémů, např. zmiňované koncepce tradice křesťanského západu, tak i banálních poznámek: čtenář se několikrát dozvídá, že oborem rektora Krolla byla klasická filologie, že Krollův odpůrce prof. Niedermeyer byl v SPD či naopak že Kroll si udržoval distanc k CDU. Tato opakovaná poznámka působí rozpaky v souvislosti s obšírně popisovanými aktivitami, které Kroll, ač nečlen, rozvíjel v rámci CDU, např.

se podílel na programové činnosti strany v oblasti vzdělávání; jeho vztah ke straně by si tak zasloužil bližší vysvětlení. Problémem není pouze opakování několikrát již zmíněného, ale i rozvíjení jednoho tématu na různých místech knihy, což téměř znemožňuje zpětné dohledání dílčích materiálů.

Otázky vyvstávají rovněž v souvislosti s druhým oddílem knihy věnovaným součastem univerzity: Hauptsächlich se věnuje pouze katedrám a seminářům filozofické fakulty. Zdůvodňuje to tím, že tato fakulta měla vzhledem ke svému zaměření důležitou úlohu z hlediska cíle duchovní obnovy (s. 11). Bylo by ovšem zajímavé sledovat poválečné procesy i na ostatních fakultách, sám autor se v předcházejících částech knihy o některých katedrách jiných fakult rozepisuje např. v souvislosti s denacifikací či politickými vlivy na univerzitu. V každém případě mělo být omezení výkladu na jednu fakultu zmíněno v názvu práce a důsledněji zdůvodněno v úvodu knihy. Rozpačitě rovněž působí část této kapitoly věnovaná přírodním vědám, které byly až do roku 1955 provozovány v Kolíně nad Rýnem na filozofické fakultě. V předmluvě Hauptsächlich upozorňuje, že k těmto oborům se na rozdíl od oborů humanitních nenachází v archivu dostatek pramenů (s. 9). Ve výsledku se tak podkapitoly věnované některým z kateder přírodně-vědního zaměření blíží pouhým výcťům profesorů, kteří zde působili.

Rozsahu práce neodpovídá její úvod. Vzhledem k podivnému členění knihy je dokonce obtížné úvod najít. Na prvním místě je zařazena jeden a půl stránková předmluva, ve které jsou některá vyjádření, která patří spíše do úvodu, jako např. ke stavu pramenné základny či k problému oproštění se od vlastních zkušeností a kritického pohledu na vlastní profesory (Hauptsächlich v Kolíně nad Rýnem studoval v době, která je předmětem zájmu knihy). Skutečný úvod je přiřazen až k první kapitole. Má rovněž necelé dvě stránky a autor se zde věnuje krom jiného zasazení tématu do kontextu vývoje SRN, formuluje zde (spíše implicitně) řešený problém a vyjadřuje se k zúžení výkladu druhé kapitoly. Vedle vyjádření k literatuře, pramenům a metodě by u předkládané práce mělo být uvedeno zejména zdůvodnění jejího členění, které by snad objasnilo, jaký byl záměr autora, a trochu by to usnadnilo orientaci. Rovněž by se autor v úvodu měl obšírněji vypořádat s tím, proč se druhá kapitola omezuje pouze na výklad o jediné fakultě.

Ke snadnému čtení nepřispívá ani způsob, jakým Hauptsächlich pracuje s archivními materiály. Práce vychází především z archivních pramenů, které pocházejí vedle fondů Historického archivu města Kolína a britského ministerstva zahraničí z fondu archivu Kolínské univerzity. Hauptsächlich se však na prameny koncentruje až neúměrně. Velmi často sahá k příliš dlouhým citacím. V některých pasážích knihy tyto citace představují významnou část textu. To činí text nepřehledným také opticky, argument autora se často těžko sleduje. Kriticky je nutné se vyjádřit i k některým postupům autora z hlediska metodologie. Přes jeho oblibu v citacích, na několika místech knihy prezentuje závěry, u kterých není z poznámek zcela jisté, jak k nim došel – týkají se např. míry zglajchšaltování kolínské univerzity za Třetí říše (s. 66) či vlivu politických stran na univerzitu (s. 98). Vícekrát se potom při svém výkladu odvolává na díla filozofická – opakovaně cituje práce Hannah Arendt¹ a Karla Jasperse.² Přestože se jedná o velmi uznávané autory, kteří měli k problematice denacifikace, poválečné obnovy a vypořádání se

¹ Hannah ARENDT, *Zur Zeit. Politische Essays*, Hamburg 1999.

² Karl JASPERS, *Erneuerung der deutschen Universität*, in: týž, *Lebensfragen der deutschen Politik*, München 1963.

s minulostí mnoho co říci, jejich texty jsou díly spíše filozofickými. Rozhodně proto není vhodné využívat jejich názorů, vztahujících se navíc k dané problematice obecně na celoněmecké úrovni, jako historických faktů při zkoumání problematiky v konkrétním případě Kolína nad Rýnem.

Práci s knihou ztěžuje i ledabylá redakční úprava. V textu je možné narazit i na chybějící interpunkci a překlepy (objevují se dokonce chyby v číslování poznámek), forma odkazů není vždy zcela jednotná. Místo není dokonce jasný původ dokumentu, na který je odkazováno. Ze seznamu pramenů redakci (zřejmě) vypadl archiv britského ministerstva zahraničí a vzhledem k tomu, že v textu je na něj odkazováno pouze zkratkou PRO FO, která není v celé knize nikde vysvětlena, čtenář se nemusí dovtípit toho, kde se nachází velká část dokumentů, s kterými autor pracuje. Obecně je na škodu, že kniha neobsahuje seznam zkratk. V textu se objevuje množství zkratk jak z nacistického období, tak institucí britské okupační zprávy, často však nejsou ani v textu rozepsány, a to ani takové, které jsou z hlediska výkladu klíčové. Autor tak např. s oblibou využívá zkratku PG pro *Parteigenosse*, aniž by ji čtenáři vysvětlil.

Zájemce o problematiku dějin kolínské univerzity v prvních poválečných letech najde v Hauptsově publikaci určitě mnoho užitečných informací. Předností knihy je, že autor není v zajetí chronologického výkladu, ale že dokáže odhalit základní problémy s tématem související. Výklad je však nesouvislý, se spoustou odboček, jedno téma je často rozebíráno na několika místech knihy. S tím úzce souvisí špatné členění publikace, které je asi její největší slabinou: kniha je rozčleněna nepřehledně a nelogicky, struktura knihy neodpovídá struktuře problému a názvy částí nevystihují jejich obsah. Kniha Leo Hauptse si tak rozhodně nemůže na dlouho nárokovat místo určující publikace k tomuto tématu.

Ondřej Picka

John Connelly, Ztročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956
překlad Jan Kuklík, Nakladatelství Karolinum, Praha 2008, 498 s., ISBN 978-80-246-1185-3.

Název komparativní studie z dějin lidově demokratického poválečného školství je parafrází Miłoszowa Ztročeného ducha, jednoho z prvních a nejznámějších pokusů o analýzu postavení intelektuála v poválečné středovýchodní Evropě. Ač bylo hledisko Czesława Miłosze primárně polské, výsledek zároveň vypovídal o situaci v dalších sateletech Sovětského svazu. Při vši uniformitě a podobnosti ale mezi nimi existovaly také méně či více závažné rozdíly. Právě narušení monolitního nazírání na vysokoškolskou politiku zemí východního bloku v jejich počátcích je hlavním cílem knihy. Mapuje tři formy omezení sovětizace vysokého školství ve sledovaných oblastech, jakými byly: a) nedostatky a protiklady v uplatňování sovětské imperiální politiky, b) stupeň politické kultury, c) sociální struktura (s. 22n).

Tyto tematické okruhy odpovídají i třem hlavním oddílům knihy. V prvním autor zkoumá organizační a celospolečenské základy pro uplatnění nového modelu vysokého školství. Nejprůhodnější podmínky byly ve východním Německu, kde bylo možné začít

s přejímáním sovětských vzorů bezprostředně po válce a kde měli také největší slovo sovětské poradci. Polsko, vnímající přítomnost sovětských vojsk do značné míry jako další okupaci, bylo podstatně více imunní než české země po únoru 1948 (poněkud odlišný vývoj na slovenských vysokých školách autor záměrně nesleduje), a to nejen co do celkového organizačního rámce, ale ještě více co se týče profesorských sborů (Connelly používá širší termín *milieu*), jimž je věnován druhý oddíl knihy. V Polsku byla jejich autorita jako uznávaných stavovských reprezentací oproti českým zemím a sovětské zóně okupovaného Německa neztenčena, do značné míry také díky morálnímu kreditu čerstvě podpořenému aktivním odporem a úspěšnou organizací podzemních univerzit za války. V českých zemích byla kontinuita v profesorských sborech narušena podstatně více, a to především v humanitních oborech, nejvíce v právních vědách (pražská fakulta, úplná likvidace brněnské fakulty). Z této skutečnosti plyne i menší pozornost věnovaná autorem přírodovědným, lékařským a zvláště technickým oborům, v nichž byla diskontinuita nepoměrně menší. Profesorské sbory východoněmeckých škol měly velmi málo spojitosti s předválečným personálním stavem. Velká část jejich členů musela odejít v souvislosti s rozsáhlou poválečnou denacifikací, v řadě případů musely být kvůli četným emigracím na přelomu čtyřicátých a padesátých let některé katedry znovu obsazeny. Východoněmeckým komunistům (Sjednocené socialistické straně Německa – SED) se v nich podařilo stvořit novou, zcela oddanou (a finančně také v poměrech východního bloku mimořádně dobře zajištěnou) součást společenské elity. Ve třetím oddílu knihy autor sleduje snahy o zrod nového studenta a prostředky, jež při tom byly používány – od dělnických kurzů, přes kádrování při přijímacím řízení i v průběhu studia, až po bezprecedentní čistky na českých vysokých školách po únoru 1948, jež neměly v rámci sledovaného regionu obdoby.

Ve všech částech knihy se projevuje základní Connellyho diskurs při interpretaci vývoje vysokého školství na přelomu čtyřicátých a padesátých let ve třech vybraných středoevropských zemích: přestože ve všech popisovaných státech byly vysoké školy konfrontovány s vlivem stejného „unifikujícího“, z Moskvy vycházejícího tlaku, výsledný proces a konečná podoba sovětizace univerzit byly v každé zemi rozdílné, v závislosti na místních politických podmínkách a tradici. Pro osud vysokého školství ve vznikající Německé demokratické republice byly rozhodující přímé zásahy sovětské okupační moci a východoněmeckých stranických orgánů, které násilně přerušily tradici nejen nacistického, ale i tradičního německého vysokého školství. V Polsku vyzdvihuje autor již zmiňované tradiční *milieu* univerzitního prostředí a schopnost rezistence polských intelektuálů vůči národně a politicky cizímu myšlenkovému importu. V českých zemích bylo naopak určující *milieu* komunistické strany a její atraktivita pro převážně levicové české intelektuály. Dle Connellyho interpretace tak byla v českých zemích sovětizace a „komunizace“ vysokých škol formována především „zdola“, rozhodujícím faktorem byla radikalita a politické nadšení velké části studentů a mladších pedagogů.

Knihy tak celkově představuje neobyčejně plastické srovnání zdánlivě stejného vývoje v geograficky, sociálně a politicky si blízkých zemích. Connelly programově rozbíjí zažitý obraz „satelitních“ zemí v jejich stalinistickém období jako uniformních diskontinuitních společností, které byly jednotně přetvořeny podle sovětského vzoru. Výsledkem je překvapivá komparace rozdílností, které vznikly uplatněním stejných mocenských principů v odlišných podmínkách.

Ličení proměn univerzitních komunit ve východním Německu, Polsku a českých zemích završuje popis jejich stavu v prvních letech vlády místních stalinistických režimů (tedy kolem roku 1950). Závěrečnou část práce tvoří analýza úspěšnosti cílů, které si místní komunistické strany kladly při vynucených změnách v organizační struktuře a vnitřním chodu univerzit, především úspěšnosti jejich přetvoření v instituce, které by vychovávaly inteligenci nového typu, politicky spolehlivou a správného, tj. dělnického, původu. Jako nejúspěšnější v tomto smyslu hodnotí ovládnutí vysokých škol východoněmeckou SED, české a polské vysoké školy a jejich studenty se přes veškerou represí a politickou motivaci nepodařilo přetvořit ve spolehlivý článek nových společností. V této souvislosti by bylo jistě velmi zajímavé pokračování Connollyho komparativních analýz proměn milieu užších akademických obcí a jejich vztahu ke komunistickým stranám v následujícím období, kdy přestávají některé principy, z nichž Connolly vychází, platit. Máme tím na mysli například rozšíření polské intelektuální obce o řadu představitelů autentické levicové (a přitom) kritické inteligence či faktickou degradaci postavení české komunistické vysokoškolské reprezentace v rámci stranické hierarchie a ztrátu jejich pravomocí v řízení vysokého školství ve prospěch státních a ústředních stranických orgánů.

Connollyho práce nemá obdobu v polské, české ani německé historiografii. Jediný srovnávací pokus tak byl zatím veden z vnějšího, nezaujatého pohledu. Výsledek je tím obdivuhodnější, že se autor musel potýkat s trojím, resp. čtverým (ruština), jazykem původních archivních dokumentů. Pramenný výzkum je úctyhodný, stejně jako rozsáhlé použití metody pamětnických rozhovorů v době, kdy oral history ještě nebyla v takové módě jako dnes. Řada respondentů ostatně mezitím ukončila svou pozemskou pout'; i to zvyšuje hodnotu knihy coby potenciálního pramene a zároveň výstižného svědectví o entuziasmu a myšlenkovém rozletu počátku 90. let minulého století, kdy vznikala. Zároveň ale bylo od doby původního anglického vydání knihy publikováno několik kvalitně zpracovaných souborů rozhovorů s pamětníky, jež by mohly Connollyho postuláty dobře dokreslit, případně poopravit.¹ V posledních letech se v českém prostředí objevily také některé rozsáhlejší pokusy o systematičtější a komparativně pojatý výklad vývoje českých vysokých škol v poválečném období,² šířkou svého záběru a především srovnáním s vývojem v blízkém zahraničí však Connollyho práce i po více než deseti letech od svého vzniku stále nemá konkurenci.

Typografická úprava knihy nijak nezaostává za střídou elegancí anglickojazyčného originálu z r. 2000. Slabším článkem celku je ovšem redakční práce, ať už se zabýváme jazykovou stránkou (shoda podmětu s přísudkem pokulhává v nebyvalé míře) nebo záležitostmi správného psaní jmen a odborných termínů (v menším rozsahu). Snad za to mohou automatické opravy textového editoru, že se z Isaiáše stal Mesiáš (s. 337) apod. To ale samozřejmě není důvodem, proč neocení to nejdůležitější – že je to totiž právě český čtenář, který má oproti německému a polskému možnost přečíst si dosud ojedinelou a ne zcela dostupnou práci ve vlastním jazyce.

Petr Cajthaml – Marek Ďurčanský

¹ Z českého prostředí zmiňujeme alespoň *Rozhovory s českými lingvisty I–II*, Praha 2007–2009, a monumentální práci Andreje Michala KOBOSÉ, *Po drogach uczonych*, T. I–IV, Kraków 2007–2009. V polském případě se dokonce respondenti částečně překrývají s těmi, s nimiž už dříve rozmlouval Connolly (J. Gierowski, J. Wyrozumski).

² Např. Pavel URBÁŠEK – Jiří PULEC a kol., *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*, Olomouc 2003.

Albína Dratvová, Deník 1921–1961. Scientific diary

Klára A. Čápková – Libuše Heczková – Zuzana Leštinová (edd.), Academia, Praha 2008, 478 s., ISBN 978-80-200-1696-6

Jan Slavík, Válečný deník historika

Jaroslav Bouček (ed.), Academia, Praha 2008, 545 s., ISBN 978-80-200-1685-0

V cenné a dnes již rozsáhlé „Edici pamět“ vyšly i dva svazky, které se v prvním případě týkají dějin Univerzity Karlovy, v druhém alespoň jejího intelektuálního okruhu, konkrétně pak českého dějepisce. Deník první docentky přírodovědné fakulty UK, resp. jedné ze sedmi soukromých docentek meziválečné Univerzity Karlovy, Albíny Dratvové (1891–1969), je pramen cenný v celé řadě ohledů. Jeho edici je předsazena biografická předmluva editorek, tj. stručný medailon středoškolské profesorky, promované na FF UK 1918 a habilitované – původně na podnět prof. Karla Vorovky – v oboru filozofie exaktních věd spisem *Problém kauzality ve fyzice*, podaným roku 1931. Habilitační řízení bylo realizováno roku 1932 a schváleno ministerstvem 13. 7. 1932. Dratvová, která již roku 1928 přešla z gymnázia na MŠANO, byla plodnou vědeckou autorkou i nadšenou popularizátorkou filozofie a etiky vědy, ale i publicistkou např. v oboru ženské problematiky.

Více méně pravidelně, ale spíše občasně vedený deník, původně zřejmě neurčený k zveřejnění, je zajímavým zrcadlem odborných a především osobních, silně subjektivních meditací pisatelky, která si sebou dlouho nebyla jista a trpěla záchvaty sebelitostivé skepse (kompenzovala to drobnými výlevy samolibosti) a která dlouho ani nepočítala s možností habilitace. Jak si napsala 28. 3. 1932: „*I dosáhnu-li venia docendi, nebudu mít velikou radost: neboť dosahuji všeho s takovým nákladem sil, že pak už mi nezbyvá dosti nervů, abych se ze svého úspěchu mohla náležitě radovat.*“ (s. 222) Nicméně je z deníku zjevné, že se roku 1932 patrně přece jen radovala. Za války byla Dratvová roku 1942 na ministerstvu předčasně penzionována. Zůstala ovšem vědecky i publicisticky plně činná. Čas války a bezprostředně poválečná doba byla dokonce snad obdobím její největší publicistické (i rozhlasové) aktivity. O to tíže nesla své prakticky naprosté odstavení v letech 1949–1955 následované jen omezenou možností publikování v odborných časopisech.

Čtenáře pečlivě edičně zpřístupněného deníku, vybaveného střídavými, ale informativními věcnými poznámkami a doplněného o bibliografii knižních publikací A. Dratvové, zaujme značně odtahitý vztah této – jak deník svědčí v oblasti kultury velmi výběrově vzdělané a jen omezeně interesované – introvertky k veřejnému dění. Zápis ze 17. listopadu 1939 (v edici, s. 321, zřejmě omylem zapsán jako 17. říjen!) ovšem svědčí o těžkém otřesu: „*Piši za dne, kdy český vzdělaný národ se dožil hluboké rány: dnes byla zavřena rozkazem Führera naše drahá Karlova universita – na tři roky. Včera jsem tedy naposled přednášela – a kdož ví, kdy budu zas moci přednášet!*“ Situaci ovšem Dratvová vyhodnotila i z pozitivního hlediska: rozhodla se, že nesmí zmalomyslnět a zmalichernět (to si ostatně připomínala častěji) a dodává: „*Tedy: mnoho si odpočinout – možná, že mi to zachrání život na mnoho let...*“ (s. 322). O den později však již shrnula svoji pozici svěrázně, ale jednoznačně pozitivně: „*Hledám pro sebe práci. Bude tuze dobře, když se naučím ale opravdu dobře anglické vědecké řeči: vždyť mi stále dělala velké potíže! Podle toho, že Führer zavřel školy vysoké na tři roky, se zdá, že počítá s třiletým trváním*

války. Potom budou zas hranice otevřeny a okno do amerického světa nám ukáže, co všechno bohatá a svobodná americká věda udělala. I bude-li poražena Anglie, nebude tím zničena anglická literatura. Budeme se pěkně od nich učit a k snazšímu porozumění budu potřebovat angličtiny jako soli“ (s. 323).

Je zajímavé, že svérázný vztah k situaci českého národa za okupace můžeme diagnostikovat také u autora druhého deníku – historika Jana Slavíka (1885–1978). Boučkova edice se opírá o strojopis deníku dochovaný v pozůstalosti poválečného šéfredaktora Národního osvobození Václava Chába. Tento strojopis byl již sumarizací Slavíkových válečných zápisků a úvah, určenou pro knižní vydání. K němu však po válce již nedošlo – pouze dvě ukázky byly v létě 1945 otištěny ve Svobodném slově, následně však publikování politicky svérázného textu zablokovali vedoucí představitelé národně socialistické strany. Bouček vybavil edici rejstříkem osob, seznamem zkratk a německým shrnutím historiograficky hodnotících pasáží svého úvodu.

Slavíkovi šlo v deníku hlavně o „velkou“ politiku. Deník měl být zřejmě jakousi komentovanou „kronikou světové války“ a autor se jen sporadicky zmiňoval o válečné každodennosti a o událostech v okupovaných českých zemích (výjimku tu tvoří autentické deníkové záznamy o pražském povstání). Slavíkův text začíná sentencí: „*Za druhé světové války, když nacisté sráželi hlavu každému, kdo odmítavě kritizoval činy ‚Vůdcovy‘, komentoval jsem téměř denně činy a projevy nacistických předáků. Nemaje možnost projevu tiskem nebo slovem, vrhal jsem na papír své diagnózy konce strašné světové řeže. Pokládal jsem za svou povinnost historika vůči sobě samému napsat, jak věc vidím*“ (s. 7). Je proto tím pozoruhodnější, že události 28. října a 17. listopadu 1939, zavření českých vysokých škol, popravy studentských předáků a zavlečení masy studentů do koncentračního tábora nenalezlo v jeho „odmítavé kritice činů“ nacistů ani nejmenší odraz. Po obsáhlém záznamu k 9. 11. (Hitlerova řeč v mnichovském Bürgerbräukeller a nezdařený pokus o atentát na Führera), následuje hned zápis o 19. listopadu s úvahami o možném německém útoku na Holandsko a Anglii. Domácí tragédie české inteligence tomuto morálně sebeúkolovanému historikovi za zmínku (ani ex post!) nestála. Je zajímavé, že tuto skutečnost editor, zaujatý hlavně Slavíkovým vztahem k Sovětskému svazu, vůbec nereflektuje.

Oba deníkové texty, jeden patrně autenticky deníkový, druhý kronikářsky zredigovaný pro tisk, v tomto ohledu pozoruhodně kontrastují se stručnou, ale krajně výstižnou pasáží o událostech 28. 10. – 17. 11. 1939 ve vzpomínkách prof. Vladimíra Vondráčka.¹ Je to jistě dílo jiného žánru, ovšem přece jen text v podstatě (chaoticky) deníkového charakteru, kde chronologicky vedené, datově vázané vzpomínky prokládal autor impresemi, osobními vzpomínkami na řadu osob atd. Hlubší reflexi této, z perspektivy historika celospolečensky fatálně důležité tragédie z podzimu 1939, však nepodal nikdo z těchto tří, tak rozdílných a přece svým akademickým vzděláním k podobné úvaze snad svým způsobem „předurčených“ autorů. Byla to tehdy výjimka nebo tak – vytlačení reflexe hrozivých událostí za okraj vědomí – reagovala větší, osobně nezasazená, část české společnosti?

Jiří Pešek

¹ Vladimír VONDRÁČEK, *Konec vzpomínání (1938-1945)*, Praha 1988, s. 244n. Je škoda, že vzpomínky mnohohlavného psychiatra, vydané z jeho pozůstalosti, nebyly vybaveny editorským komentářem: vzhledem k přesným datacím a množství pevně fixovaných epizod je vysoce pravděpodobné, že byly psány s oporou v jeho denících.

Pavel Urbášek, Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace
Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2008, 234 s.
ISBN 978-80-244-1879-7

Nová kniha olomouckého archiváře a historika Pavla Urbáška se věnuje dosud spíše opomíjenému tématu českých poválečných dějin. Je pokusem o analýzu fungování vysokoškolského systému v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století. Je tak cenným přírůstkem do oblasti odborné literatury zabývající se dějinami českého poválečného terciárního školství, která není zatím příliš početná. Částečně se problematiky týkaly studie otištěné ve sbornících z konferencí *Věda v Československu*.¹ Sondy do problematiky představují také příslušné kapitoly ze IV. dílu *Dějiny Univerzity Karlovy*, a pak především práce týkající se poválečného vývoje moravských vysokých škol, jejichž autorem je často právě Pavel Urbášek.²

Téma poválečného vývoje českého (či spíše moravského) vysokého školství v poválečném období tvoří jádro odborného zájmu Pavla Urbáška. Druhé téma jeho zájmu – dějiny normalizace – se s ním prolíná. Širší odborné veřejnosti je znám především jako jeden z nestorů bouřlivě se rozvíjející české orální historie, v recenzované práci však využívá spíše zkušeností ze svého zaměstnání archiváře olomoucké Univerzity Palackého.

Urbáškovým cílem nebylo napsat syntetické komplexní dějiny vysokého školství v období normalizace. Soustředil se zejména na rozbor a vývoj jednotlivých aspektů a podmínek, které ovlivňovaly a formovaly podobu vysokého školství v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století. Soustřeďuje se tak na podobu a proměny legislativního rámce, vývoj státní a politické správy, dopady ideologie v oblasti vysokých škol. V souladu s tímto cílem tak nepodává obraz vnitřního vývoje vysokých škol jako autonomních, uzavřených institucí. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace* představuje především jako výsledek interakce mezi vlastními vývojovými tendencemi ve vysokoškolském (v Urbáškově pojetí především univerzitním) prostředí a dopadem projevů proměn celé společnosti (deformované společenské zakázky).

Základní diskurs, z něž autor vychází, je totožný s názvem výzkumného projektu, v jehož rámci kniha vznikla: „Diskontinuita ve vývoji českého vysokého školství v období tzv. normalizace“.³ Urbášková interpretace podoby vysokoškolského vzdělávacího systému (a přeneseně celé společnosti) v období normalizace je tak dána primárně událostmi na počátku studované doby. Autor sice první kapitolu své práce věnuje logicky popisu systému terciárního školství v období od roku 1945 do roku 1968, za určující období pro podobu vysokých škol v období normalizace však považuje počáteční fázi normalizace s čistkami a tzv. konsolidací. Celý vysokoškolský vzdělávací systém v období normalizace je tak v Urbáškově interpretaci vyličen jako do jisté míry politicky deformovaný a nepřírozeně se vyvíjející.

¹ Blanka ZILYNSKÁ – Petr SVOBODNÝ (edd.), *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970). Sborník z konference*, Praha 2001; Antonín KOSTLÁN (ed.), *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975). Sborník z konference (Praha 21.–22. listopadu 2001)*, Praha 2002.

² Např.: Pavel URBAŠEK – Jiří PULEC a kol., *Kapitoly z dějiny univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*, Olomouc 2003.

³ Diskontinuitní interpretaci vývoje vysokých škol v období normalizace představil Pavel Urbášek např. již ve svém příspěvku na konferenci *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)* v listopadu 2001 v Praze. Pavel URBAŠEK: *Diskontinuita jako určující faktor vývoje českých vysokých škol v letech 1970–75*, in: Antonín Kostlán (ed.), *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975). Sborník z konference (Praha 21.–22. listopadu 2001)*, Praha 2002, s. 81–88.

K historii normalizačních vysokých škol přistupuje autor především z vnějšího pohledu a pomocí pramenů zejména ústřední proveniencie z fondu ÚV KSČ, ministerstva školství a Úřadu vlády ČSR. Pro období osmdesátých let (s menším množstvím archivních pramenů, které se týkají vysokého školství) využil především expertních analýz zpracovaných Ústavem rozvoje vysokých škol ČSR. V menší míře, zejména pro exkursy do oblasti praktického života vysokých škol, využil písemné materiály z archivů Masarykovy univerzity v Brně, Univerzity Palackého v Olomouci a Archivu bezpečnostních složek.

Úvodní část práce je věnována vývoji a podobě vysokoškolského vzdělávacího systému před rokem 1968. Jak již bylo řečeno, klíčové místo v charakteristice vysokých škol v době normalizace autor spatřuje v období počátku normalizace, likvidaci studentského hnutí a procesu tzv. konsolidace spojeném s prověrkami a dalšími represivními opatřeními. Pozornost věnuje také roli marxismu-leninismu ve vysokém školství. Ideologie a tzv. stranická věda byly v době normalizace na vysokých školách ve dvojznačném postavení. Na jednu stranu tvořily oficiálně deklarované jediné východisko vědeckého života na vysokých školách a nejdůležitější součást vzdělání studentů. Na stranu druhou měl režim zkušenost s politickou angažovaností univerzitních marxistů v období Pražského jara, kdy velká část z nich patřila k nenáviděným reformátorům.

Na počátku normalizace byla fakticky rozeznána tradiční pracoviště marxismu-leninismu jako centra různých „pravičáckých úchylek“. Namísto nich vznikla pracoviště nová, primárně se věnující především výuce marxismu-leninismu. Urbášek tak logicky představuje marxistické společenskovední disciplíny na vysokých školách jako mrtvý, strnulý vědecký obor, soustředěný na výuku jasně kodifikovaných pouček, které však v rámci vysokoškolských (především humanitních) vzdělávacích programů zaujímaly klíčové místo. „Elitní“ postavení v rámci systému měly stranické vysokoškolské a vědecké instituce ústředního výboru KSČ – Vysoká škola politická a Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ.

Jedním ze silných faktorů ovlivňujících podmínky fungování vysokoškolského vzdělávacího systému byla činnost politické policie – Státní bezpečnosti. Urbášek podrobně popisuje základní podobu činnosti Státní bezpečnosti na vysokých školách – tzv. kontrarozvědnou ochranu, která zahrnovala, vedle sběru informací, kontrolu z hlediska režimu rizikových aktivit na vysokých školách. Velmi zajímavá jsou Urbášekova zjištění o přímém angažmá příslušníka Státní bezpečnosti jako předsedy celouniverzitního výboru KSČ v Olomouci a dalším přímém otevřeném působení příslušníků StB na vysokých školách v tzv. zvláštních odděleních. Okrajově si všimá také specializované Vysoké školy Sboru národní bezpečnosti.

Největší pozornost věnuje autor strukturálním proměnám vysokoškolského vzdělávacího systému, především reformě terciárního školství a dalších složek vzdělávací soustavy. V hodnocení reformy vzdělávací soustavy, realizovaných postupně od poloviny sedmdesátých let, je Urbášek velmi kritický. Zkrácení základní školní docházky o jeden rok na osm let a schematické, formální sblížení odborných učilišť a středních škol všech typů bylo kritizováno již na konci osmdesátých let. Zajímavé je Urbášekovo hodnocení problematické reformy vysokoškolského vzdělávání z poloviny sedmdesátých let. Původní plány na co největší centralizaci a unifikaci byly konfrontovány s oborovými zájmy vysokoškolských učitelů a funkcionářů. Tlak centra na zjednodušení struktury

vysokoškolských oborů po konfrontaci s realitou přinesl, zejména v oblasti společenských věd, faktický nárůst počtu oborů. Kriticky hodnotí i změnu vlastního vysokoškolského studia – unifikaci studijních plánů a zkrácení doby studia u vybraných oborů.

Oproti tomu reformní plány z konce osmdesátých let vycházely z myšlenek decentralizace vysokého školství ať už ve smyslu geografickém (plánoval se vznik nových vysokoškolských institucí), tak ve smyslu posílení pravomocí nižších složek.

Velký prostor je věnován vývoji vysokoškolské legislativy, zejména přípravě nového vysokoškolského zákona, který byl schválen v roce 1980. Ten završil centralizaci řízení vysokého školství a definitivně likvidoval částečnou formální autonomii danou předchozím zákonem z roku 1966. Posílena byla role národních vlád a ministerstev školství při řízení vysokých škol. V letech 1988 a 1989 připravovalo ministerstvo školství novelu vysokoškolského zákona, která měla omezit centralizační principy prosazující se v předchozích letech. Mimo jiné plánovaná novela obnovovala volbu akademických funkcionářů a omezení délky jejich funkčního období.

Značnou pozornost věnuje Urbášek postavení vysokoškolských učitelů a studentů. Pro podobu učitelského sboru českých vysokých škol vidí jako určující čistky na počátku normalizace. Znemožnění dalšího pedagogického působení a zastavení kariérního postupu postihlo především kvalifikovanější kategorie vysokoškolských učitelů. Oproti šedesátým letům poklesl zejména počet profesorů, do jisté míry i docentů. Celkově tak panoval prakticky po celá sedmdesátá a osmdesátá léta nedostatek kvalifikovanějších učitelů.

Konkrétní podobu kariéry vysokoškolského učitele přibližuje na modelovém životopisu fiktivního učitele psychologie. Zajímavou formou ilustruje různé aspekty profesního života vysokoškolského učitele od absolutoria po získání docentury včetně pravděpodobných dopadů do osobního života a nutných politických kompromisů.

Velmi cennou částí Urbáškovy práce jsou pasáže věnující se vědě a výzkumu na vysokých školách. V této části autor dešifruje zdánlivě velmi pozitivně působící údaje platící pro celou vědeckou oblast (tedy nejen pro vysoké školy). Vysoký počet pracovníků sektoru vědy a výzkumu neodpovídal skutečnému vědeckému výkonu, do značné míry jej vysvětluje nepoměr mezi aplikovaným a základním výzkumem (který z hlediska výdajů činil jen 10%). Velice omezujícím faktorem byl i svazující systém centrálního plánování.

V kapitole o vysokoškolských studentech se Urbášek věnuje především proměnám společenské zakázky po vysokoškolských odbornících a politickému ovlivňování přijímacího řízení. Sledoval i konkrétní politické ovlivňování studentského života a samotného vysokoškolského vzdělávání.

Jak jsem zmínil v úvodu, autor celkově charakterizuje proměny vysokého školství v letech normalizace jako výsledek často protichůdných politických a obecně modernizačních vlivů. V prvních letech sledovaného období představuje jako rozhodující vnější deformující stranický vliv, na konci osmdesátých let vidí jako důležitější modernizační tendence, které vycházely jak ze samotných vysokých škol, tak z kruhů opatrných ministerských a stranických reformátorů.

Toto jistě správné východisko přináší určité problémy při interpretaci jevů, které byly výsledkem obou dobových tendencí. Platí to zejména o analýze plánů na reformy vzdělávacích programů. Například snahy o zavedení společného základu a specializaci studia ve vyšších ročnících je možné interpretovat jako výsledek „stranicko-ideologických“ i „přirozeně-modernizačních“ politikých kroků.

Pavel Urbášek ve své práci velmi často čerpá z autopsie „člena akademické obce“ v osmdesátých letech a ze zkušeností dlouholetého archiváře olomoucké univerzity. Obojí bohatě využil v brilantních pasážích o realizaci státních a stranických plánů v univerzitním prostředí a o postavení vysokoškolských pedagogů. Detailní znalost a zpracování problematiky univerzitních společensko-vědních oborů však přinesly jistá omezení. Studie daleko méně podrobně zachycuje oblast neuniverzitního vysokého školství a do jisté míry i oblast nehumanitních univerzitních fakult a vytváří obecné závěry na základě příkladu politicky exponovaných společenských věd. Autor si tohoto omezení je pochopitelně vědom a snaží se je korigovat detailním výzkumem pramenů ústřední provenience, problematika proměn systému především technického a ekonomického vysokého školství přesto zůstává jistým „bílým místem“ v široce pojaté struktuře Urbáškovy práce.

Druhé „bílé místo“ vidím v omezení kapitoly o vysokoškolských studentech na klasické pomaturitní „denní“ posluchače. Opomíjí tak dosti početnou (a od „řádných“ studentů odlišnou) kategorii posluchačů studia při zaměstnání a dálkového studia. Na Univerzitě Karlově tvořili v sedmdesátých a osmdesátých letech až čtvrtinu všech studentů, na Právnické fakultě po většinu normalizačních let více než polovinu posluchačů. Vysoké procento tvořili tito posluchači i na technických, zemědělských a ekonomických vysokých školách. Absolventi studia, kteří na vysoké školy přicházeli již s jistou pracovní praxí (a často také již s vybudovaným kariéřním postavením), tvořili významnou část vysokoškolsky vzdělaných odborníků.

Pavel Urbášek se v závěrečné kapitole *A co vzdělanostní demokratizace?* zamýšlí nad sociálně mobilní funkcí terciálního vzdělávání, kariéřními možnostmi a prorežimní loajalitou absolventů vysokých škol. Velká část vysokoškolských odborníků na řídicích místech v nižším podnikovém managementu a ve státní správě, armádě a bezpečnosti svoji kariéru začala ještě před vysokoškolským studiem, získání odpovídajícího vzdělání bylo jen potvrzením již započatého profesního vzestupu. Loajalita a konformnost těchto vysokoškoláků byly oproti „klasickým“ absolventům denního studia pochopitelně vyšší, v daleko mladším věku se setkali s realitou nutných kompromisů a neměli zpravidla zkušenost z kolektivního studentského života. O výjimečném postavení vysokoškoláků s předchozí praxí svědčí i skladba studentů specializovaných vysokých škol určených pro vzdělávání odborníků pro stranický a bezpečnostní aparát. Posluchači Vysoké školy politické ÚV KSČ a Vysoké školy SNB se mohli stát jen lidé doporučení ze zaměstnání.

Urbáškovy práce však „bílá místa“ především zaplňuje. Přestože autor v úvodu výslovně odmítá možnost pokládat tuto práci za dějiny českého vysokého školství v sedmdesátých a osmdesátých letech, může *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace* do značné míry suplovat neexistující syntézu dějin českého terciálního školství v daném období. Ocenění si zaslouží zejména zvolený přístup a interpretační metoda. Pokus o systémový, strukturální výklad je v historiografii českých soudobých dějin ojedinělý. Autor originálně kombinuje analýzy politického, správního, legislativního a částečně i sociálního vývoje různých aspektů proměn zvolené problematiky výzkumu. Urbáškovy práce je nejen cenným příspěvkem k dějinám českého terciálního vzdělávání, ale také inspirujícím pohledem naznačujícím možnosti výzkumu a interpretace řady oblastí soudobých dějin.

Petr Cajthaml

**Katka Volná – Jakub Jareš – Matěj Spurný – Klára Pinerová,
Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989.
Edice dokumentů**

*Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha 2009, 310 s.,
ISBN 978-80-7285-110-2*

V posledních letech vzbuzuje velkou pozornost projekt „Výzkum mechanismů činnosti fakultní organizace KSČ na FF UK v období 1969–1989“, který analyzuje různé aspekty působení komunistické strany na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Tým mladých badatelů (studentů, dnes již většinou doktorandů) vedený Katkou Volnou vychází zejména z písemností fakultní organizace KSČ, který je součástí fondu Filozofická fakulta UK uloženého v Archivu UK. Svůj postup a výstupy konzultují s doc. PhDr. Tomášem Glancem, Ph.D. z Ústavu slavistických studií, PhDr. Michalem Kopečkem, Ph.D., Mgr. Jaroslavem Cuhrou, Ph.D. z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a PhDr. Michalem Pullmanem, Ph.D. z Filozofické fakulty UK.

Na začátku roku 2008 vzbudil ohlas seminář uspořádaný na půdě Filozofické fakulty. Výsledky prováděného výzkumu jsou průběžně zveřejňovány na webových stránkách www.proverenaafakulta.cz. Členové badatelského týmu pravidelně vystupují na vědeckých konferencích a dalších akcích týkajících se soudobých dějin.

Na jaře roku 2009 vyšel první svazek z plánované řady odborných studií a edic dokumentů, publikace *Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989. Edice dokumentů*, který připravila nejaktivnější skupina členů týmu (Katka Volná, Jakub Jareš, Matěj Spurný). Kniha je rozdělena do čtyř částí, úvodní studie Katky Volné představuje mechanismy a další základní informace o fungování stranické organizace na Filozofické fakultě UK. Tento text plní také roli archeografického úvodu a představuje cíle edice a celého výzkumného záměru.

Další tři části jsou sondami do jednotlivých oblastí působení KSČ nejen v akademickém prostředí. Jsou tvořeny vždy úvodním textem a edicí vybraných dokumentů. Jakub Jareš přibližuje podobu přijímacího řízení v době tzv. normalizace. Vedle obecných zásad, politicko-stranických a legislativních podmínek přijímacího řízení přibližuje na modelovém příkladě fiktivního uchazeče možný průběh přijímacího řízení. Text Jakuba Jareše tak přesahuje rozměr pouhého úvodu k publikovaným dokumentům a je svébytnou stručnou odbornou studií. V edici samotné jsou publikovány ukázky dokumentů z přijímacího řízení jednoho konkrétního tehdejšího studenta, předpisy a zprávy o přípravě a realizaci přijímacího řízení na Filozofické fakultě ve vybraných letech a ukázkové dokumenty dokazující konkrétní politické zasahování do přijímacího řízení (především problém intervencí a protekce).

Matěj Spurný připravil edici dokumentů obsahující posudky a další materiály kádrového hodnocení. Editované dokumenty představuje podle jejich typu a obsahu (posudky, dodatky k životopisu, komplexní hodnocení) a nastiňuje možné teze historické a sociologické interpretace tohoto specifického pramene. Zajímavý je nástin výkladu kádrových materiálů jako jednoho z dokladů mnohostranného společenského vyjednávání. Škoda, že je tato myšlenka načrtnuta jen v krátké úvaze, bez doložení příklady a modelovými situacemi. Samotná edice přináší rozsáhlý soubor kádrových materiálů, vzorových formulářů a předpisů pro kádrovou práci.

Poslední soubor dokumentů, který připravila Klára Pinerová, není vybrán tematicky, ale chronologicky. Je pokusem představit fakultní stranický život a vliv KSČ na chod fakulty v akademickém roce 1976/1977 (rok byl vybrán záměrně jako jedno z období stabilizace fakultní stranické organizace a s ohledem na napětí kolem zveřejnění Charty 77). K. Pinerová ve svém stručném úvodu přibližuje hlavní momenty roku 1976/1977, které ovlivňovaly život fakulty a jejích komunistů. Charakterizuje tak dopad celospolečenských událostí jako byly volby na podzim roku 1976, usnesení ÚV KSČ týkající se školství či ohlas na Chartu 77. Vedle toho zmiňuje interní, periodické akce, které určovaly akademický život – vnitrostranická školení, studentskou vědeckou činnost, účast na oslavách a výročích, stranické a svazácké schůze. Editované dokumenty jsou rozděleny do dvou celků. První zachycuje dlouhodobý rámec fakultního stranického života – různé plány, dlouhodobé koncepce a zprávy o činnosti organizací KSČ. Druhý celek dokumentů odráží aktuální události daného roku – opatření k volbám, stanoviska k Chartě 77, k účasti studentů na pohřbu Jana Patočky apod.

V době, kdy mladý výzkumný tým svůj projekt představoval, se ozvala řada kritických výtek, která badatele podezřívala z nedostatku historické erudice a honby za senzací. První velký výsledek jejich práce však tyto výtky vyvrací. Edice dokumentů je připravena velmi kvalitně a doprovodné texty svědčí o tom, že si jejich autoři jsou vědomi citlivosti soudobých pramenů týkajících se řady žijících osob. Dosavadní ohlas na vydanou publikaci je veskrze pozitivní, badatelům se podařilo pro svůj původně „soukromý“ projekt získat i zázemí grantových prostředků. Vedoucí týmu Katka Volná převzala 17. listopadu 2009 za dosavadní výsledky Cenu Jana Opletala za výzkum.

Prověřená fakulta otevírá řadu dosud nepříliš probádaných oblastí z dějin vysokého školství, ale také opomíjenou oblast „malých“ politických soudobých dějin, je sondou do stranického a sociálního života jedné instituce a relativně malé, jasně definované komunity. *Prověřená fakulta* je prvním souborným výstupem aktivních mladých badatelů, plánovány jsou však další. Katka Volná se podílela na přípravě edice rozhovorů, vzpomínek a dokumentů o minulosti katedry české literatury před listopadem 1989.¹ V současné době je připravováno vydání obsáhlé dobové zprávy o normalizaci Filozofické fakulty.

Podle informací z webové stránky projektu se časový záběr členů badatelského týmu rozšiřuje, Jakub Jareš se věnuje tzv. studijním prověrkám v roce 1949. Další se zaměřují na období let 1989/1990 a otázku „vyrovnání se“ FF UK s normalizační minulostí, tedy na tematiku daleko „živější“ než doposud. Výsledky svého bádání a své názory představili zatím jen v kratších, spíše publicistických textech a několika konferenčních příspěvcích. Zdá se, že svody aktuální interpretace zkoumaného problému a projevy jistého studentského (či doktorandského) aktivismu jsou v tomto případě silnější. Můžeme však doufat, že podobně jako v případě *Prověřené fakulty* výsledek předčí očekávání.

Petr Cajthaml

¹ Jiří HOLÝ – Katka VOLNÁ (edd.), *Tato fakulta bude rudá! Katedra české literatury Filozofické fakulty Karlovy univerzity očima pamětníků a v dokumentech*, Praha 2009.

Způsob citací v poznámkách / / Richtige Zitierweise in den Fußnoten – AUC-HUCP

1. Knižní publikace / Monographien

Thomas WÜNSCH, *Konziliarismus und Polen. Personen, Politik und Programme aus Polen zur Verfassungsfrage der Kirche in der Zeit der mittelalterlichen Reformkonzilien*, Paderborn–München–Wien–Zürich 1998, s. 33 (Konziliengeschichte, Reihe B: Untersuchungen, hg. v. Walter Brandmüller) //resp. Paderborn etc. 1998 (při více jak 3 místech vydání / bei mehr als 3 Städte)

Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1985, s. 250.

2. Editované publikace (edice i sborníky) / Quelleneditionen, Sammelbände u.ä.

Zkratky:

- u německých titulů **Hg.** (jednotné číslo), resp. **Hgg.** (množné číslo)
- u anglických titulů **ed.** (jednotné číslo), resp. **eds.** (množné číslo)
- u ostatních titulů, včetně českých **ed.** (jednotné číslo), resp. **edd.** (množné číslo)

Die Abkürzungen:

- bei den deutschen Publikationen **Hg.** (Einzahl), bzw. **Hgg.** (Mehrzahl)
- bei den englischen Publikationen **ed.** (Einzahl), bzw. **eds.** (Mehrzahl)
- bei anderen Publikationen (einschl. tschechisch) **ed.** (Einzahl), bzw. **edd.** (Mehrzahl)

Bernward DENEKE – Rainer KASHNITZ (Hgg.), *Das kunst- und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert*, München 1977, s. 182.

Martin NODL – Petr SOMMER – Eva DOLEŽALOVÁ (edd.), *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, Praha 2004.

Walter RÜEGG (Hg.), *Geschichte der Universität in Europa*, I–III, München 1993–2004.

Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula*, II/2, *Popis Čech r. 1654*, Praha 1954.

Enea SILVIO, *Historia Bohemica – Historie česká*, edd. Dana MARTÍNKOVÁ, Alena HADRAVOVÁ a Jiří MATL, Praha 1998.

3. Studie ve sbornících / Sammelbandbeiträge

Jaroslav MEZNÍK, *V nouzi poznáš přítele*, in: Martin Nodl – Petr Sommer – Eva Doležalová (edd.), *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, Praha 2004, s. 15–18.

4. Články v časopisech / Zeitschriftenartikel

Karel CHOTEK, *Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými*, Český lid (dále/weiter ČL) 53, 1966, s. 271–291.

Josef NOVOTNÝ, *O citacích archivních pramenů*, Sborník archivních prací (dále / weiter SAP) 10/3, 1965, s. 156–178.

5. Články v novinách / Zeitungsartikel

Jan NERUDA, *Jak jsem psal Malostranské povídky*, Lidové noviny 5/47, 14. 9. 1897, s. 3.

6. Recenze / Rezensionen

Zdeněk HOJDA (rec.), *Johann Andritsch (Hg.), Die Matrikeln der Universität Graz, Band 1 (1586–1630), Graz 1977, 434 s.*, in: AUC–HUCP 21/2, 1981, s. 94–95.

Jiří PEŠEK (rec.), *Julian Dybiec, Uniwersytet Jagielloński 1918–1939, PAU Kraków 2000, 759 s.*, in: AUC–HUCP 43/1–2, 2003, s. 304–305.

7. Archivní materiály / Archivmaterialien

Nejprve název a místo archivu, pak název fondu a bližší určení pramene. / Zunächst Name und Ort des Archivs, dann Name des Archivbestands und genauere Beschreibung der Quelle.

Národní archiv Praha (dále/weiter NA), fond Lubor Niederle, k. 1, i. č. 12.

6. Opakované citace / Wiederholte Zitationen

J. KUDRNA, *Materiály*, s. 254.

K. CHOTEK, *Význam národopisu*, s. 280.

NA, f. Lubor Niederle, k. 2, i. č. 30.

Čeněk ZÍBRT, *Lidové kraje na Mladoboleslavsku*, ČL 54, 1967, s. 351–398.
(= ČL podruhé / zum zweitenmal)

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2009

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XLIX. Fasc. 1

Redakční rada:

doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D., předseda,

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., tajemnice,

PhDr. Karel Beránek, prof. PhDr. Marie Bláhová, CSc., doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., doc. PhDr. Vilém Herold, CSc., prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., PhDr. Zdeněk Pousta, PhDr. Michal Svatoš, CSc., prof. PhDr. František Šmahel, DrSc.

Prorektor-editor: prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

Vedoucí redaktor: doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D.

Výkonní redaktoři: Mgr. Karel Černý, Ph.D., PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D.

Obálku navrhly Mgr. Jana Ratajová, Ph.D., a Kateřina Řezáčová

Graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

<http://cupress.cuni.cz>

Praha 2010

Sazba a zlom: DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání 1.

Náklad 250 výtisků

Periodicita 2× ročně

MK ČR E 18593

ISSN 0323-0562

Adresa redakce: Ústav dějin UK – Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz